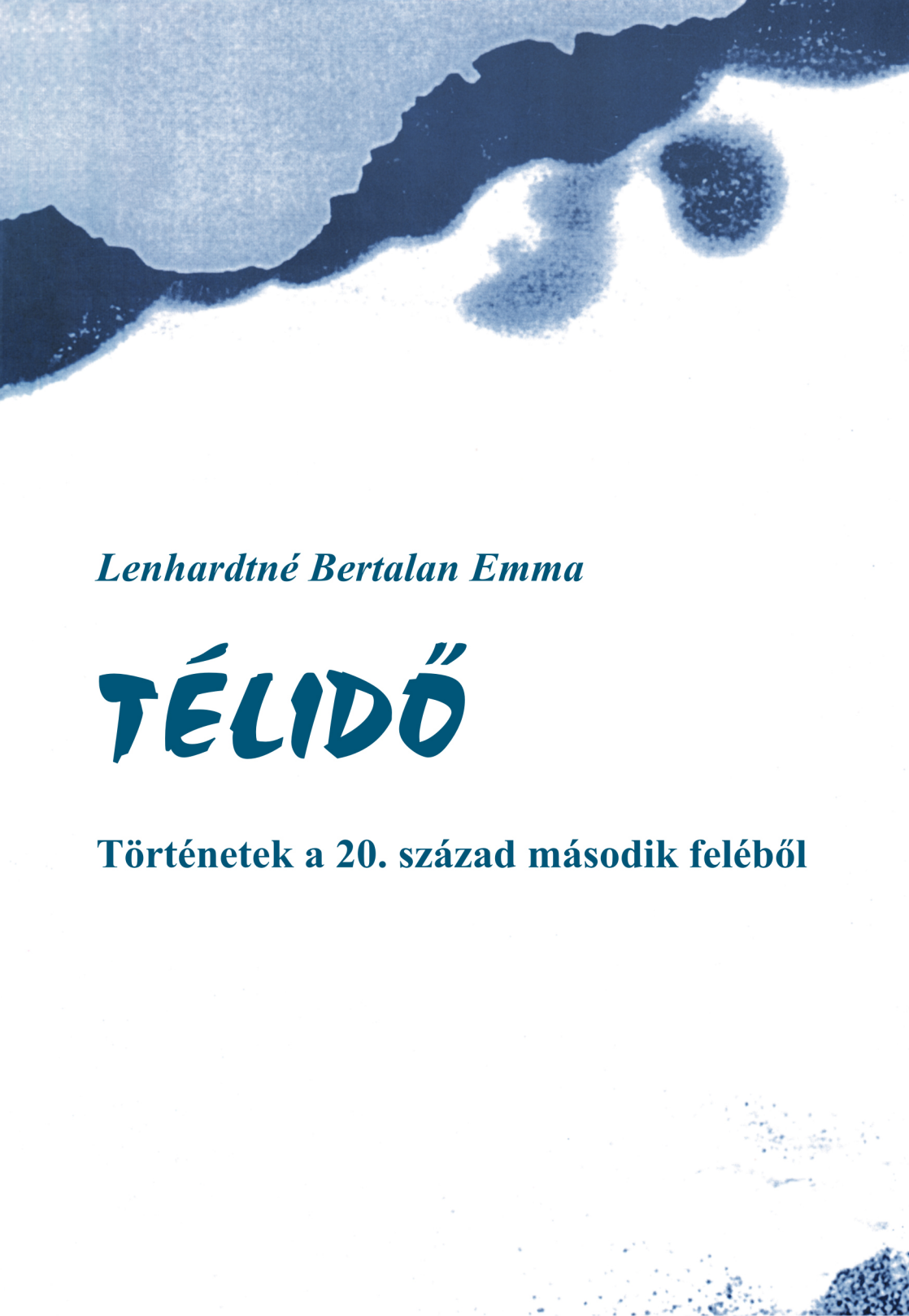

Lenhardtné Bertalan Emma

TÉLIDŐ

Történetek a 20. század második feléből

Lenhardtné Bertalan Emma: Téliidő

Lenhardtné Bertalan Emma

Télidő

Történetek a 20. század második feléből

Nagykanizsa 2010

Köszönöm ausztriai barátomnak, Bán Korsós Sándornak az anyagi támogatást, amely nélkül a kiadás nem valósulhatott volna meg

Megjelent
Bán Korsós Sándor
támogatásával

A kötet szövegét gondozták
Lehoczky Leopoldina
Mészáros Mátyás

Technikai szerkesztés
Tábori Zita

A borító Kotnyek István korábbi borítóterve nyomán készült

ISBN
978-963-9782-15-0

Kiadja a 15 éves Czupi Kiadó
8800 Nagykanizsa, Pityer u. 19.
Tel.: +36 93 320 766, +36 30 9371614
www.czupi.hu

Bán Korsós Eszter emlékének

Ajánlom a Télidő című kötetet

Egy trilógia utolsó, egyben befejező kötetét tartja kezében a Kedves Olvasó.

Lenhardtné Bertalan Emma első könyve, az Évtizedek sodrásában című – Egy bakonyaljai parasztcsalád és egy evangélikus iskola a XX. században alcímmel jelent meg. Az életrajzi ihletésű kötet először 1997-ben, majd 2003-ban látott napvilágot a Czupi Kiadó gondozásában.

Különösen izgalmassá és nagyon olvasmányossá az teszi ezt a kötetet, hogy őszinte, ezért hiteles, s a magyar történelem egy olyan szegmensét jeleníti meg a család és tágabb környezete történetén keresztül, amelyről viszonylag hiányosak az ismereteink. Ennek a második világháborút követő célzott orientációjú történelemoktatás az oka, akkoriban az elsődleges szempont nem a történelmi hűség volt.

A történet Bertalan Emma gyermekkorában kezdődik, a két világháború közötti időszakban, egy egészen kis faluban, Lovászpátonán. Szól a gyermek évekről, a kőszegi Gyurácz Ferenc Evangélikus Leánygimnáziumban töltött évekről, az ott szövődött életre szóló barátságokról. Oldalról oldalra bontakoznak ki előttünk egy parasztcsalád mindennapjai – annak minden keservével, nehézségeivel, örömeivel, szépségeivel és rútságaival. S azért, mert a sorokat maga az élet mondja tollba. A mondatok helyenként a végső-kig lecsupaszítottak, szikárok, mert a történetek önmagukért beszélnek, nem tűnnek semmiféle sallangot. Arról beszél, hogy Magyarországon a két világégés között milyen volt egy falu, benne egy család élete. Az évszázadok során kialakult, elfogadott megtartó erejű rendet, ami egyúttal az életük folytathatóságát is jelen-

tette, hogyan borul fel egyik napról a másikra, hogyan foszlik semmivé, s hogyan lesz a rendből káosz.

Leírja, ahogyan a német hadsereg végigvonult falujukon, majd azt is, ahogyan a szovjet. A különbségekről a később születettek nem sokat tudnak, de Bertalan Emma ezt saját bőrén élte meg. Döbbenetes olvasni, megérteni, hogy egy addig működő rend miként fordul át viharos gyorsasággal az ellenkezőjébe, s hogyan lesz a falu dologtalan alkoholistájából tanácselnök – hogy csak egyetlen példát említsünk. Mind e közben megrázó őszinteséggel ír a szűkebb környezetét érintő személyes tragédiákról, melynek nyomán széthullott a család. A könyv az apa halálával ér véget, a hetvenes évek közepén.

Ugyancsak a Czupi Kiadó gondozásában jelenik meg második könyve Őszi szivárvány – Emlékek 1956-ból és más írások címmel. Lenhardtné Bertalan Emma kevéssel a forradalom kitörése előtt hozta világra – nem hétköznapi körülmények között – lányát. Az anyaság csodálatos megélése elválaszthatatlanul fonódik egybe '56 semmihez sem fogható, egy egész nemzetet felemelő feledhetetlen élményével. Ismét csak a személyesen megélt élményeit osztja meg az olvasóval. Szenvedéllyel, aggódással, emelkedettséggel, büszkeséggel – néhol mások helyett való szégyenkezéssel. S azzal, hogy az utána következő nemzedéknek hitelesen adja át a látottakat, hallottakat, megerősítve őket abban, hogy a múlt el nem hazudható. Minden szavából érezhetően sugárzik nem csak a hazaszeretet, de az a tudat, hogy Magyarország életében nagyon hosszú idő óta ez a tizenkét nap volt a legszebb. Anynyira szép, hogy érdemes volt meghalni is érte. Sorait olvasva, ott vagyunk vele minden percben, minden történetben. Egyik eseményből a másikba, szinte kézen fogva vezeti az olvasót, s képes arra, hogy mindvégig ébren tartsa érdeklődését.

2010-ben, mintegy karácsonyi ajándékként jelenik meg ugyanannak a kiadónak a közreműködésével a harmadik kötet, amely a Télidő címet kapta. A címválasztásban szerepe van Bertalan Emma korának, hiszen 83. évében van. Egy tisztességesen megélt élet számvetése is ez a könyv, amelyben az érett kalász meghajtja fejét. A szerző utolsó könyvében azokról az évekről szól, melyek az eltiport, elcsalt, lehazudott forradalmat követték. Miként nyomorította meg a hallgatás családok életét, bomlasztott fel baráti

kapcsolatokat, tett ellenségekké egymással addig békességben élőkét. Tisztán kiolvashatóak a lélekgyilkosság különféle fázisai, ugyanakkor az is, ahogyan az életösztön felülír mindent, mert élni kell, az utódokat fel kell nevelni, a magukra maradt idősekről gondoskodni kell.

E kötetben, ha nem is kifejezetten útleírások formájában, inkább élménybeszámolóként jelenik meg a póre tény: milyen volt az élet a legvidámabb barakkban, s milyen ott, ahol szabadon lehetett élni. Külföldi útjaikról is számot ad Bertalan Emma, amikor európai, tengeren túli útjairól ír, melyeken vele tartott férje, Lenhardt Antal és lánya, Kata. Az olvasó előtt is kitarul a horizont, annak ellenére, hogy ma már nincs jelentőségük a határoknak. Inkább talán egy szellemi, lelki horizont képe rajzolódik ki, amelyről az őt követő generációk nagyon keveset, vagy semmit nem tudnak. Éppen ezért sajátos történelemkönyv e három kötet, melynek elolvasása bármely korosztálynak jó lélekkel ajánlható.

Bizonyos mértékben kívülállóként nem mulaszthatom el felemlíteni a Czupi Kiadó viszonyulását Lenhardtné Bertalan Emma könyveihez. Mert az, ahogyan e kiadó tulajdonosa gondozásába vette e három kötetet, abban annyi szív, lélek, emberség van, ami nagyon messze esik a pénz, az anyagiak világától.

Ez a könyv nem mai értelemben vett sikertörténet. Nem is lehet az, hiszen történelmünk utóbbi nyolcvan évének kínkeserves gyötrelmeiről, viharairól szól. Végső kicsengése mégis az, hogyan lehet a legvadabb, legkegyetlenebb történelmi időkben is embernek maradni.

Bertalan Emma számára ebben egész életében hatalmas kapaszkodó volt mélységes istenhite, amely övéivel együtt átsegítette minden nehézségen, s meg tudott maradni hazáját, magyarságát mélyen szerető embernek.

Csongrád, 2010 decemberében

Lehoczky Leopoldina

A harmadik könyvem elé

Előző könyvemnek az Őszi szivárvány címet adtam. Abban 1956-ról írtam, s a címmel azt akartam kifejezni, hogy olyan ritka csodát éltünk át a szent forradalommal, mint amilyen az őszi szivárvány. De egyúttal utaltam arra is, hogy a könyv írásakor az életem folyása már ősze fordult. Földi tartózkodásomnak a végéhez közeledek.

Ebben a könyvben a forradalom utáni időről írok. Hogyan éltük át a bukást, az idegen megszállást. Tél jött a nemzetre, hosszú, hideg tél.

A telet mindenki másként éli meg. Van, aki síelni megy a hegyekbe, van, aki megfagy az utcán.

A nemzet telét is ki-ki másként élte meg. Voltak, akik kiszolgálói voltak az elnyomó hatalomnak. Ők jól éltek. Voltak, akik szenvedő alanyokká váltak. Ők voltak többen. Róluk írok.

De tél után mindig tavasz jön. A télidő egyben reményt fakaszt. Nekem, Neked, mindnyájunknak. Jó lenne együtt várni a megújulást!

Életem is télre fordult már. Télidőben élek. De egyéni életemben már nem várom a tavaszt.

Budapest, 2010. november.

Az Akadémiai Könyvtár

Történetemet az Akadémiai Könyvtárral kezdem, mivel ott találkoztam az „Igazival”, akivel 52 éve járjuk együtt az Élet örömmel és nehézségekkel teli útját. Amikor az Akadémiai Könyvtárba kerültem, 1950-ben, még nagyon kevesen voltunk ott könyvtárosok. A régi teremkönyvtárban kezdtem pályafutásomat. A karcsú oszlopok, a magas, mennyezetig érő könyvespolcok impozáns látványában naponként gyönyörködhettem. Főleg idősebb könyvtárosok voltak, többségük az egyetemi oktatógárdából került ide. Politikai okokból küldték el őket a katedrákról. Mondhatni, me nekültek voltak a könyvek hallgatógárdájában.

A szigorú, hihetetlen munkabírással rendelkező Györkössy Alajos, a mi szeretett Lojzi bácsink, a latin-magyar szótár szerzője, Simonyi Dezső, a híres régész. Csapody Csaba, a Bibliotheca Corviniana szerzője. Itt volt Rásonyi Laci bácsi, az első főnököm, aki Ankarában, majd Kolozsvárott volt egyetemi tanár. Itt tudósodott Fludorovits Jolán, a nyelvész. Méreiné Juhász Margit, aki gyönyörű verseket írt. Csak néhány név a sok közül, akiknek a neve fennmaradt tudományterületük szakirodalmában.

A gazdasági ügyek intézője Gergely Pali bácsi volt. Úgy tudom, humán végzettséggel rendelkezett, de abban az időben még nem határolódtak el annyira a munkakörök, mint később. Vidám, bőbeszédű ember volt. A kollégák csak „Ezredesúrnak” hívták a háta mögött. Azt tartották róla, hogy „minden ezredik szava igaz”. Én nagyon szerettem őt, mert kedves volt és segítőkész. Vele, és még több fiattal rendeztük a háborúban megrongált könyveket, tisztítottuk a szovjet katonák által – ürülékkel – beszennyezett Arany János-kéziratokat.

Keresztury Dezsőt akkoriban távolították el az igazgatói székéből. Helyére az egyetem tanulmányi osztályának a vezetőjét nevezték ki. Jöttek a nehéz napok.

A beszerzés vezetője Komjáthy Aladár volt Szentgyörgyi Máriával, aki a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert unokahúgaként sok kellemetlen bántáson esett át.

Az olvasók között is számos híres személy volt. A Keleti Könyvtárba gyakran ellátogatott Germanus Gyula. Emlékszem, amikor odakerültem, ki akarta próbálni a török és perzsa tudásoamat. Levett a polcra egy perzsa klasszikust, és felszólított, hogy olvassak belőle, és fordítsam is a szöveget. Kicsit féltem a megmérettetéstől, de jól „vizsgáztam”. A professzor meg volt elégedve velem, és a szeretetét élveztem mindvégig, amíg bejárt a Keleti Könyvtárba. Kedves szokása volt, hogy időnként arab szerzők írásaiból tartott rögtönzött előadást, s ha ilyenkor a téma nem volt fiatal lányoknak való, kiküldött a másik terembe. Ezt külön tiszteltem benne.

Gyakran jött be a Keleti Könyvtárba Scheiber Sándor, a Rabbiképző Intézet igazgatója. A legműveltebb, legnagyobb emberük egyike volt, akikkel életem során találkoztam. Humanizmus

sugárzott belőle, fényforrás volt számomra abban a sötét időszakban.

Tőle kaptam életem egyetlen borravalóját. Úgy történt, hogy egy keleti kéziratot szeretett volna lemásoltatni. Akkor még nem voltak fejlett másológépek. Csak a fényképezés állt erre a célra rendelkezésre. Az Országos Levéltárban volt megfelelő apparátus az ilyen munkák elvégzésére, ezért oda kellett szállítani az eredeti szöveget. De a könyvtár nem adhatott ki értékes anyagot senkinek. Csak könyvtáros kíséretében lehetett kivinni az épületből.

Főnököm, Rásonyi Laci bácsi engem bízott meg a kíséret feladatával. Scheiber igazgató úr taxit hivatott. Azzal mentünk fel a várba, a levéltárba. Dolgunk végeztével ismét taxiba ültünk, és amikor az Akadémia előtt kiszálltunk a kocsiból, kezemben az értékes kézirattal, ő a zsebembe csúsztatott egy kis borravalót. Nem emlékszem már, mekkora volt az összeg, amit tőle kaptam. Arra sem, papírpénz volt-e, vagy érme, csak azt tudom, hogy rettenetesen megijedtem és tiltakoztam. De ő kedvesen elhárította ellenkezésemet, mondván, hogy egy fiatal lánynak mindig jól jön egy kis váratlan kiadásra való. Olyan szeretettel biztatott az elfogadásra, hogy valóban nem volt szívem visszautasítani.

Vele a könyvtáron kívül is többször összefutottam a városban. Egyszer éppen együtt kerestünk gyerekágyat egy bútorboltban, ő a kislányának, én a keresztlányomnak. De ez később történt. Egyszer a pünkösdfürdői strandon is találkoztunk. Négy-ötéves kislányát akkor ismertem meg.

Többször láttam Szép Ernőt is az olvasóteremben. Weörös Sándor pedig abban az időben a könyvtár dolgozója volt. Az olvasótermi felügyeletet látta el. Amikor a könyvtárba kerültem, még nem volt ott egyetlen fiatal sem. Két hét múlva jött Vitályos Laci, a későbbi Ady-kutató, aztán Olajos Anikó – nagyon szép lány volt. Majd a következő években többen is odakerültek. A teljesség igénye nélkül sorolom őket: Tőkés Laci, Büki Béla, Fülöp Géza, Kiss Jóska, Csanak Dóra, Szalay Ági, Bodnár Edit.

Eleinte nem alakult ki különösebb barátság a fiatalokkal. Egyetemi éveink alatt befelé forduló, bizalmatlan hangulatban volt részünk. Az ötvenes évek elejének hangulata nem adott lehetőséget a kitárulkozásra. Nem tudtuk, ki honnan jött? Mit vallott? Miben hitt?

Egy barátot mégis találtam a fiatalok között. Sokára, évek alatt alakult ki ez a kapcsolat. Akkor, amikor én a Keleti Könyvtárból a Könyvfeldolgozó Osztályra kerültem. Ennek nagyon hosszú története van és nem akarok visszagondolni rá. Később, amikor visszakerülhettem volna a Keleti Könyvtárba, már megfogott az a légkör, amibe bekapcsolódhattam.

Szerettem a könyveket. Különösen a nehéz, sok tudást igénylő feldolgozásokat. A kőszegi gimnáziumban szerzett latin-tudásomat itt jobban tudtam kamatoztatni, mint a keleti könyvek között. Azt hiszem, a keleti nyelvekkel való kapcsolatomat inkább a menekülés kényszerének „köszönhettem”. Mindig is a nyugati műveltség vonzott. A kétezer éves keresztyén kultúra.

Boldogan dolgoztam fel a középkori egyházatyák munkáit. A latin nyelvű szövegek értése örömmel töltött el. S miközben ezekkel foglalkoztam, megismertem egy lányt – már akkor aszszony volt – aki lényegesen átalakított, formált a pusztja jelenlétével. Öntudatlan és akaratlanul hatott rám lényének varázsával, finom modorával, kiművelt gondolkodásával. Ő, aki egy „polgári” családba született és nevelkedett, mutatta meg nekem – a paraszt származású, majd később egy zárt egyházi intézményben korlátok közé szorított, kicsit egyoldalú ismeretekkel rendelkező lánynak – az ismeretek megfoghatatlanul bő tárházát. Így lettem a kelet varázsára szomjas lényből a nyugati kultúra megszállottja. S mint minden nőt, akit életemben nagyon szerettem, őt is Editnek hívták.

Az új főnököm, Moravek Bandi bácsi szigorú, de jóságos, kellemes ember volt. Munkánkat, a könyvek címleírását írógéppel végeztük. Ha egy nehezebb megoldáson gondolkodnunk kellett, megálltunk a gépeléssel. Ilyenkor Bandi bácsi a hátunk mögé lépett. Ellenőrizte, miért hagytuk abba a munkát.

Szigorúsága mellett azonban mindig megértő volt velünk. Apróbb-nagyobb bajainkat elmondtuk neki. Szerettük őt.

Ha hosszú évek távolából rá gondolok, mindig egy szörnyű élmény jut az eszembe. Egy történet. Egy a sok közül, mely nem volt ritka azokban a zord időkben. Ezek keményítették a lelket, edzették az idegeket.

De nemesítették is a jellemet.

Ahogy az idős kor közelebb hozza ifjúságunk emlékeit, úgy elevenednek meg egykori élményeink. Azok, amelyek életünk derekán a mélységek katlanába rejtőznek el, a munka, a napi gondok mellett eltűnnek. Elejti őket az emlékezet. A múltat kiszorítja agyunkból a jelen. Minél több erőfeszítést követelnek tőlünk mindennapi küzdelmeink, annál mélyebbre szorulnak vissza gyermekkorunk és ifjúságunk boldog-boldogtalan átélései. Aztán jön az öregség, és megajándékoz bennünket velük. Újra átéljük őket.

Így hozta vissza idős korom azt a megrázóan szomorú történetet is, melynek Bandi bácsi volt főszereplője. Helyesebben mondva a fő elszenvedője.

Egy délelőtti történt. Valamikor az ötvenes évek elején, a hivatali szobánkban dolgoztunk. Bandi bácsi, Edit és én. Az osztályhoz még két szomszédos szoba tartozott, több kollégával.

Hirtelen kinyílt a folyosóra vezető ajtó. Népes csapat lépett a szobába. Az Akadémia hivatalából jött két ember, velük a könyvtár igazgatója, a párttitkár és a gazdasági vezető. Nem emlékszem pontosan, hányan voltak és az akadémiai elvtársakat sem ismerem.

Összehívták az egész osztályt a három helyiségből a mi szobánkba, mivel ez volt a legnagyobb. Nagy kört formáltak a hirtelen összehordott székek. Mindnyájan leültünk. Az egyik, számomra ismeretlen férfi két lépéssel előrejött a körből és beszélni kezdett.

Hirtelen értek hozzám a szavak. Először fel sem fogtam, mit akar ez az ember. Bandi bácsiról beszélt. Az ő gonosz tetteiről. Arról, hogy a Horthy-rendszerben milyen nagy tisztségeket töltött be. Hogy ezeket elhallgatta. Az önéletrajzában sem említette meg. Fondorlatos módon csapta be a pártot.

Ezért lehetett osztályvezető. Sőt, még igazgató-helyettes is. De most fény derült bűnös múltjára és jellemének gyengeségére. Ezért a párt most megfosztja minden rangjától. Az ilyen embereket nyilvánosan meg kell szégyeníteni.

Ilyen, és hasonló rettenetek zuhogtak rám. Végre felfogtam, hogy ez egy váratlan támadás, rajtaütés Bandi bácsi ellen. Hogy

bántanak valakit, akit én szeretek és becsülök. Olyan iszonyatos aljasságot éreztem ki a férfi szavaiból, hogy visszafoghatatlan erővel feltört belőlem egy zokogásszerű hang. Olyan rövid, mint egy szívdobbanás.

Mindenki felém fordult. A férfi is megállt egy pillanatra a mondata közepén. Rám nézett. Síri csend lett a szobában. Néma tekintetek meredtek rám. Szememből akaratlanul peregtek a könnyek, percnyi hallgatás után a férfi befejezte mondanivalóját. Látszólag zavartan.

Bandi bácsi hófehér arccal ült az osztályvezetői székben, a főnöki asztalnál. Attól féltem, meghasad a szíve.

A delegáció dolgavégezeten kivonult, mi pedig tovább ültünk a körberakott székeken.

Dermedten, mint fagyos télben a jeges ágakon a hidegnek kiszolgáltatott madarak.

Úgy beszéltek az idősebb kollégák, hogy Bandi bácsi a gyakran ismétlődő igazgatóváltások áldozata lett. Olyan hírek terjengtek, hogy neki is része volt abban az igyekezetben, hogy a könyvtár élére ne kerüljenek hozzá nem értő emberek. Ez a támadás egy bosszú volt.

A kősa hírek eljutottak hozzám is. De akkor én annyira kiszolgáltatott voltam, hogy a magam dolgain kívül semmi, de semmi nem érdekelt.

*

Előző könyveimben már beszámoltam arról, hogyan vették el a házunkat, 1952-ben. Hogyan sajátították ki az őseinktől örökölt földet. Hogyan lett a családom földönfutó. Ezek a bajok itt, a könyvtárban is súlyosan nehezédtek rám.

A családom szétszórátása következtében testvéreim Pestre menekültek. Hozzám, aki magam is szegény kezdő könyvtárosként tengettem életemet. Hirtelen én lettem számukra a menedéket adó, biztos pont. Bizonytalanná lett életükben az egyedüli menhely. Kicsi, társbérleti szobámban éltünk egy ideig. Mondhatni, társadalmon kívül rekedt világunkban nehezen rendeződött el a sorsuk. Márka egyik kolléganőmnél kapott ideiglenes szállást és

egy csomagoló vállalatnál munkát. Ilma nővérem nálam lakott továbbra is, majd feljött a vőlegénye, Gergely.

Nagyтétényben sikerült albérleti szobát szerezniük, ahol – házasságkötésük után – fészket rakhattak. Idegen bútorok között, a legszerényebb lehetőségekkel indult el életük.

Nagyтétényben, az akkori romos kastély parkjában volt egy rózsakertészet, ahol munkát találtak. Márk Gergely, a híres rózsaszakértő irányította a kertészetet. Volt ott még egy Erdélyből menekült, idősebb házaspár is. Ők a félig összedőlt kastély néhány lakható helyiségében éltek és a rózsákat gondozták. Ilyen romos lakrészben voltak a „hivatali szobák” is. Üres, kirabolt, kifosztott kastély volt.

Ilma és Gergely kerti munkára vállalkoztak. Saját gyönyörű földjeik után ez az idegen kert kárpótolta őket némileg az „elvesztett paradicsomért”. A frissen megbolygatott talaj a rózsafák alatt azt bizonygatta nekik, hogy a föld örök. A föld megmarad. A rögöket nem lehet vagonokba rakni és elszállítani messze a hazától. S amíg ők a hontalanság keserű kenyerét eszik, otthon várja őket az ősi birtok. A patonai ház, az otthon. Egyszer, majd ha elmúlik a gyűlölet birodalma, hazatérnek.

Nekem is nehéz volt elviselnem az új helyzetet. Anteusként mérítettem életem szomorú napjaiban az erőt az édes anyaföldből. Ha baj ért, vonatra ültem és hazamentem Patonára. Ez most megszűnt. Amíg 1956-ban vissza nem kaptuk a házunkat, egyikünk sem utazott haza, csak az álmunkban létezett.

De Isten nem hagyja el, akik hisznek benne. Új vigaszom érkezett. Ilmáéknak kislányuk született: Anna. Az albérleti szobájukban még szűkebb lett a hely. Alig tudták elhelyezni benne a gyerekágyat.

Pedig annak a megszerzése sem volt könnyű feladat. Hiánygazdaságban éltünk, üresek voltak a boltok. Sem gyerekágyat, sem babakocsit nem kaptunk. Igaz, Ilmáéknak pénzük sem volt rá. De én, mint keresztmama, gondoskodni akartam ezekről a fontos kellékekről. Boltból boltba jártam, napokon keresztül. Csak ígéretet kaptam mindenhol. Heteken át tartó szívósságom eredményeként végre találtam egy kiságyat. Gyenge minőségű, apró bútor volt, a gyerek egy-két év alatt kinőtte. De ehhez sem volt matrac.

Azt mondták, az majd másnap érkezik. Felírták a nevemet, megígérték, hogy félreteszik. Másnap délután meg is kaptam.

A kisággyal már aznap este kimentem Nagytéténybe. Nehéz volt, alig tudtam a járművekre felszállni vele. A buszmegállótól is sokat kellett még cipelnem. Későn értem Ilmáékhoz, így náluk aludtam akkor éjjel, onnan indultam másnap munkába.

Ahogy beértem a testvéremékhez, a szoba kellemes meleg volt. Megérintett az otthon varázsa, a pici látványa az asztal közepén. Féltünk, hogy éjszaka valahogy kirúgja magát a pólyából és leesik. Ezért rögtön felállítottuk a kiságyat, a hiányzó matrac helyett Ilma egy nagypárnát tett a kicsi alá. Odaültem a baba mellé és arra gondoltam, bármi történhet ezután, ez a gyerek fel fog nőni. Van egy új élet. Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk!

A kertészetben nagyon kicsi volt Gergely keresete. Ilma a pici-vel otthon maradt. Nehezen éltek. Ezért Gergely más munka után nézett. Vízvezeték-szerelőnek tanult, és szakmunkásként helyezkedett el egy nagy gyárban.

*

Nem mondanék igazat, ha azt állítanám, hogy a fiatalságom teljes boldogtalanságban telt el. A nehéz évek alatt a természet örök törvénye szerint váltotta egymást bennem az öröm és a bánat, a letörtség és a reménykedés.

A könyvtárba egyre több fiatal jött. Kirándulásokat szerveztünk. Időnként műsoros esteket rendeztünk, jelmezbálokat minden évben. Az országban tomboló munkaversenyek, sztahanovista mozgalmak iramát nálunk lefékezte a könyv birodalmának csendje. A szellem világa. Bár nálunk is voltak próbálkozások. Nem nagy sikerrel. A sok bánatért cserébe, kárpótolt az olvasás és a zene. Operába, hangversenyre szerény keresetemből mindig jutott. Egy-egy szomorú, izgalommal teli rossz nap után volt lehetőségem arra, hogy jegyet vegyek valamelyik szép színházi előadásra. Leggyakrabban a Nemzeti Színházba jártam. Csodálatos színészek játszottak ott. A szellemi vigasz mindig nemesebb, betölti a lelket.

Az évek múltak. Különösen Ilmáék boldogságában oldódtam fel én is. A kicsi betöltötte mindnyájunk életét. Ahogy növeke-

dett, gyarapodott, egyre inkább lehetett vele játszani. Minden szabadidőmet, a hétvégéket náluk töltöttem. Legalább az egyik napot. Bár igazi, mai értelemben vett hétvége nekünk még nem adatott meg. Szombaton is dolgoztunk, kora délutánig.

Egyre inkább megfogalmazódott bennem a vágy, hogy véget vessek az egyedüllétemnek. Társra vágytam. Házasságra. Sok gyerekre. Értelmet szerettem volna adni az életemnek. De ez látszott a legnehezebbnek. Megtalálni az igazit. Kodolányi János egyik regényében olvastam egy kedves bölcsességet. Valahogy így: a mutatóujjam szereti a középső ujjamat, az a gyűrűs ujjamat, az pedig a kisujjamat. És nem találkozik a szeretet. Nincs viszonzás.

Így voltam én is. Sok udvarlóm volt, de egyikhez sem vonzódtam. S ha akadt olyan, aki tetszett nekem, biztosan ő nem válaszolt engem. Hol a fiú szeretett jobban engem, hol én szerettem őt erősebben. Az igazi, mély együvé tartozás vágya nem alakult ki egyik ismerőssémmel sem. Akkor ijedtem meg igazán, amikor betöltöttem a 26-ik évemet. Elhatároztam, hogy mindenképpen férjhez megyek. Úgy gondoltam, talán nem is adatik meg mindenkinek az a nagy érzelem. Talán mások is kötnek házasságot bizonyos kompromisszummal. És mégis szépen, harmonikusan élnek. Gyermekeket nevelnek és boldogok. Nem várhattam tovább, ha sok gyereket akartam.

Az is gyakran felmerült bennem, hogy ebben a szovjetek által megszállt, leigázott országban szabad-e új nemzedéknek életet adni. De a vágy a gyerek után nagyobbak bizonyult bennem a félelemnél.

Elfogadtam egy fiút, akit becsültem. Talán szerettem is, csak nem azzal a kirobbanó szerelemmel, amit vártam az életemtől. Szellemi társam volt. Művelt, okos. Értelmiségi családból származott. Apja egyik vidéki nagyvárosban volt egyetemi tanár.

Ezzel a fiúval jártam. Közösek voltak a gondolataink, hasonló a műveltségünk. Érdeklődésünk a világ dolgai iránt harmóniában álltak. Lászlónak hívták. Tanár volt az egyik budapesti gimnáziumban. Kölcsönösen bemutattuk egymást a családunknak. Mindenki elfogadta a házasságunkra irányuló terveinket.

Nem voltam boldog, de boldogtalannak sem éreztem magamat. Azt hittem, ez a sorsom.

De a sors hatalmasabb a mi elhatározásunknál. S van felettünk egy láthatatlan égi hatalom, mely felülbírálja a mi gyarló döntéseinket, helyreigazítja a tévedéseinket.

A párvalasztás

Vissza kell kanyarodnom a Keleti Könyvtárhoz, ahol a történet kezdődött. Két helyiségből állt. Az első az olvasóterem volt. Nyíró Pista bácsi tervezte keleti stílusú bútorokkal. Gyönyörű galériával, ahol a könyvek álltak szép rendben, szakok szerint. A belső teremben tartottuk a kéziratokat. Ott volt a híres Kaufmann-gyűjtemény is. Főnököm, Rásonyi Laci bácsi egy régi tervrajzból és egykori feljegyzésekből kikutatta, hogy a belső teremből, mely valaha a Goethe-gyűjtemény helye volt, eredetileg nyílt még egy helyiség, amit a háború előtt – számunkra ismeretlen okból – befalaztak.

Ezt a kis területet szerette volna Laci bácsi megszerezni a folyóiratok számára. Ki kellett volna valahogy bontatni a falat.

Az Akadémia épületét abban az időben újítták fel. A háborús sérülések javítását, és a szükséges átépítéseket az Állami 44. Építőipari Vállalat végezte. Akkor hozták rendbe a dísztermet is. Renoválták a benne lévő Lotz-freskókat, s akkor kapta a díszterem a gyönyörű csillárt is.

A felújítások irányítását a híres professzor, Kocsis Iván végezte. A kivitelező mérnök pedig egy fiatal építész volt.

Laci bácsi egyik reggel egy kéréssel fogadott. Keressem fel az építészt, és mint fiatal lány, próbáljak hatni rá, hogy a befalazott helyiség kibontását vállalja el.

Az építési iroda az Akadémia utca felé néző épületszárnyban volt. Az oldalbejáratától jobbra néhány lépcső vezetett fel az ott lévő szobákhoz. Menetközben egy munkással találkoztam, tőle érdeklődtem az építésvezető holléte felől. A munkás készséges volt, felajánlotta, hogy kihívja a „főnököt”.

Éppen indultam felfelé, amikor a lépcső legfelső fokán megláttam egy fiatalembert, a munkás kíséretében. A fiú sovány volt. Arca keskeny, szeme világos, talán zöld. Ruhája tiszta, de látszott

rajta, hogy régóta hordja. Az ötvenes évek szegénységét éreztem rajta.

Én, a sötétkék munkaköpenyemben ugyanazt a látszatot kelthettem benne.

Néztem a fiút, ahogy állt a lépcső tetején. Kopott öltönyében, beesett arccal, világoszöld szemeiből fény sugárzott, és értelem. Szívemben megmozdult valami. És tudtam, hogy őt választom. Vele akarom leélni az életemet.

Vajon mi lehet az a delej, az a titkos mágneses erő, ami két embert hirtelen összeköt? Ismeretlenül. Az első látásra. A találkozás pillanatában. A szemekből kisugárzó lélek? Vagy a hang, mely azonnal simogat? Vagy a vágy, a mindent elsöprő szerelem után? Álltunk egymással szemben, majd megindultunk egymás felé. Bemutatkoztunk. Aztán előadtam a kérésemet. Ő igent mondott. Együtt mentünk a Keleti Könyvtárba, hogy megnézze a helyszínt. Laci bácsi megmutatta a régi terveket. Tamás – így hívták a fiút – megígérte, hogy kibontatja a befalazott helyiséget.

Így indult az ismeretségünk. Reggelenként, a hivatalos munka megkezdése előtt lehetett csak a bontási munkákat elvégeztetni. Vállaltam, hogy a korai órákban bejövök őrizni a könyvtárat, amíg a munkások dolgoznak. Néhány nap alatt elkészült a munka. Kaptunk egy ablak nélküli, kicsi helyiséget, olyan volt, mint egy kamra. De kifestették, bevezették a villanyt, kétoldalt, a fal mellett polcokat állíttattak fel. Sok folyóiratot tudtunk ott tárolni.

Az a néhány reggel – amíg az építkezés folyt – volt életünk egyik legszebb szakasza. Rövid időközök voltak – talán egy óra sem –, mégis annyi mindent el tudtunk mondani egymásnak. Amikor befejeződött a munka, Tamás megfogta a kezemet, a két tenyere között tartotta. Érintése meleg volt, biztonságot éreztem, és vágyat, hogy mindig, egész életemen át vele lehessenek.

Március volt. A kipattanó rügyekkel egy időben robbant bele életünkbe a szerelem. Mindketten szakítottunk előbbi kapcsolatainkkal, ami természetesen nem a mai értelemben értendő. Az erkölcs abban az időben emberibb, lélekben gazdagabb volt. Kegyetlen volt a szakítás. Tudom, fájdalmat okoztam vele Lászlónak, akit már majdnem elfogadtam életem társának. Dehát a szerelem mindent legyőz. Ez lett a jelszavunk Tamással: Omnia vincit amor!

Eljegyzésünk előtt összesen tizenhét alkalommal találkoztunk. Ebbe beleszámítottuk az Akadémia folyosóján történt futó találkozásokat is.

Eljött a húsvét, és az azt megelőző nagyhét. Első közös programunk Tamással egy nagyszombati operaelőadás megtekintése volt. Viszont a rákövetkező nap, húsvét vasárnapján még Lászlóval együtt voltunk hivatalosak Ilmáékhoz, Nagytéténybe. Amikor testvérem a kislánya kinőtt ruhácskáit mutogatta, mondván: „Jók lesznek majd a kis Lacinak” megjegyzéssel, utalva a közelgő házasságunkra, azt feleltem neki: „Sosem leszek László felesége”. Ezzel nagy megdöbbenést váltottam ki belőlük.

Tamásnak is volt már egy lányismerőse, akivel együtt jártak szórakozni, kirándulni, télen síelni. A lányt az ő Csillaghegyen élő bátyja és családja is ismerte. S ha a Keleti Könyvtárnak nem lett volna szüksége az elfalazott kis zugra, biztosan az ő kapcsolatuk is házassággal végződik.

A könyvtár akkori olvasótermében időnként rendezvényeket tartottunk. Akkor már többen voltunk fiatalok. Emlékszem, én is szerepeltem a műsorban. Petőfi Megy a juhász számaron című versének parafrázisait szavaltam. Hogyan írta volna meg a témát Ady, Juhász Gyula, Babits, Kosztolányi, Szép Ernő stb. Nem tudom, ki volt a versek szerzője, de végtelenül szellemes összeállítás volt. Sajnálom, hogy valaki kölcsönkérte, és soha nem kaptam vissza. Így számomra elveszett. De akkor este nagy szórakozást okozott a kollégáknak a sokféle, humoros feldolgozás. Utána még egy verset is mondtam, amire ma is emlékszem, így szólt:

Hogyha virág volnék, csak Teneked nyílnék,
Hogyha madár volnék, Néked énekelnék,
Ha méhecske volnék, édes mézet vinnék Néked eleségül,
S ha örült volnék, elvennélek feleségül.

Ez közvetlenül az után történt, hogy Tamás megkérte a kezemet. Moravek Bandi bácsi be is kiabált a nézőtérről, hogy „Zuli, ez öngól volt!” Ezen nagy nevetés támadt, mert Tamás is ott ült a sorok között, mint vőlegényem. A könyvtárban mindenki Zulinak, Zulejkának hívott a keleti szakom miatt.

Szép volt ez a szerelem kettőnk között. Kizártunk mellőlünk mindenkit. Családot, rokont, ismerőst. Amikor csak lehetett, egyedül voltunk. Munka után igyekeztünk kimenni a városból. Legalább a külső kerületekbe, a villamosok végállomásáig. Onnan indultunk délutáni sétáinkra. Akkor már április volt. A kertekben nyíltak a tavaszi virágok. Néha megugattak bennünket a kutyák, amikor a birodalmuk előtt elmentünk. Ha véletlenül ki tudtak jönni az utcára, nagyon féltem tőlük. Ilyenkor Tamás mellé húzódtam, mindig ő állt az ugató „fenevadhoz” közelebb, őt nem bántották. A kutya megérzi, ki fél tőle.

Valamelyik vasárnap az egyik közeli budai erdőbe kirándultunk. Gyönyörű volt. A fák között csend honolt, egyedül voltunk. Egy nagy fa alatt álltunk. Mókus ugrált az ágakon, s mi nesztelenül figyeltük, ahogy hatalmas farkával kormányozta a testét. Nem félt tőlünk. Lány szellő játszott a kipattanó levelekkel. Éreztük a tavaszi föld friss szagát, ahogy engedett ki a téli fagy, már nemcsak a felszínből, hanem a néhány centivel mélyebb rétegekből is. Ez a mélységből feltörő, olvadó rögök csiklandó illata eszembe juttatta gyermekkorom tavaszait, amikor a friss szántások nyomán feltörő üde, friss földszag belement az orromba, kitöltötte a tüdőmet. S ahogy nagyokat szippantottam belőle, olyan könnyűnek éreztem magamat, hogy szerettem volna felrepülni a madarak birodalmába.

Valahogy elérzékenyültünk mindketten, a természet testet-lelket üdítő ölelésében. Hogy a hirtelen ránk törő meghatottságunkból kikerüljünk, elmeséltem Tamásnak a könyvtári rendezvényünk tervét. Elmeséltem, hogy én is szerepelni fogok, és egy tréfás verset is mondok majd. Kérdezte, nem tudhatná-e meg, melyet? Akkor elszavaltam neki a négysoros kis vidámságot, aminek az a vége: „Ha örült lennék, elvennélek feleségül”. Tamás átölelt, megcsókolt és azt mondta: „Akkor én is örült vagyok, mert elveszlek feleségül – ha hozzám jössz.”

És átöleltük egymást tiszta szerelemmel. Boldogok voltunk, és azt kívántuk, most, ebben a szent pillanatban romoljon el minden óra, és egy kis időre, csak néhány percre legalább álljon meg az idő. Még a félig kinyílt levelek is maradnának moccanatlanul, ne

bontsák ki egészen a szirmaikat. És a felhők se ússzanak tovább az égen. Minden – ami él, és széppé teszi a világot körülöttünk – most mozdulatlanságban nézze, ahogy itt most a legnagyobb csodának lehetnek a szemtanúi. A legnagyobbak, amit úgy hívnak: szerelem.

Bemutató a családnak

Tamásnak is több testvére volt. Rezső Csillaghegyen lakott, jogász volt. László Miskolcon élt, erdőmérnökként dolgozott. Mária Zalaegerszegen élt férjével, Mihállyal. Mindketten tanárok voltak. Mindnyájan házasságban éltek, gyermekekkel. Hirtelen ismeretségünk és elszánásunk a házasságra nagy meglepetést okozott a családban. Tamás szülei Máriáéknál laktak Zalaegerszegen. Legelőször nekik írt elhatározásáról. Ahogy mesélte, beszámolt nekik rólam, ahogy lehetett. Hogy nézek ki, hol dolgozom, hogyan ismerkedtünk meg. Írta, hogy velem szeretné leélni az életét és szülői áldást kért leendő házasságunkra.

Várta a választ, ami hamarosan megérkezett. De én erről a levélről csak néhány nappal később értesültem. Azt vettem észre, hogy Tamás, találkozásainkon nem olyan vidám, és felszabadult, mint eddig. Okát nem tudhattam. Azt éreztem, hogy nem az irántam érzett szerelem lanyhult. Más ok jöhetett közbe.

Miután ő abban az időben Csillaghegyen lakott, albérletben, inkább az én Rottenbiller utcai társbérleti szobámba mentünk séta után. Akkor éppen nálam lakott Márka testvérem.

Ha Tamással jöttünk, rendszerint Márka készített vacsorát, amit együtt fogyasztottunk el. Egyik délután, amíg ő a konyhában szorgoskodott, Tamás kihúzott egy levelet a belső zsebéből és átadta nekem. Pontosan emlékszem a szövegére. Megdöbbenő levél volt. Az édesapja írta. Úgy belém ivódtek a szavak, ahogy olvasni kezdtem őket, hogy soha nem tudom elfelejteni a jelentésüket. Leendő apósom első mondata az volt:

„Édes fiam! Örülök, hogy megtaláltad azt a lányt, akit el akarsz venni feleségül. De mivel mindenről írtál, csak arról nem, hogy milyen vallású, ebből arra következtetek, hogy nem római katolikus.” A levél tovább folytatódott. Arról, hogy ő, mint apa, felelős

az összes gyermekéért. Úgy nevelte valamennyit, hogy Istenben hívő, hű katolikusok legyenek. Ha a választott lány nem katolikus, csak abban az esetben adja áldását a házasságunkra, ha a lány reverzalist ad. Az esküvő csak katolikus templomban lehet, és a születendő gyermekek – nemre való tekintet nélkül – a katolikus vallást követhetik. Ha nem így lesz, bármennyire fájdalmas lesz mindkettőjüknek, kénytelen kitagadni Tamást, mert Isten előtt felelős érte, a lelkéért, ami mindennél fontosabb.

Valahogy így szólt a levél. Tamás figyelte az arcomat, amíg olvastam. Amikor végeztem vele, átölelt, és azt mondta: „Érted vállalom ezt is”.

Mélyen hívő, vallásos evangélikus családban nőttem fel. Kőszegen az Evangélikus Leánygimnáziumban töltöttem nyolc évet. Az internátusában – a háború miatt – csak hetet. Azóta is tartottam a hitemet. Templomba járó, egyházzal ragaszkodó lutheránus voltam. Mégis, vagy talán éppen ezért értettem meg Tamás szüleit. Buzgó, szinte bigott katolikusok voltak – az apa közel a nyolcvanhoz. Nehéz életét a hit segítségével élte át. Egyik fiát a Don-kanyarban veszítette el, tizenkilenc évesen. Agrármérnök volt, egy grófi uradalomban volt gazdatiszt a háború előtt. Az új rendszer ezt nem bocsátotta meg neki, bár nyilvánvaló volt, hogy a Horthy-rendszerben Magyarországon nemesi nagybirtokok voltak. Az agrárértelmiség csak ezekben tudott munkához jutni. Nem az ő bűnük volt ez. Apósom a háborúban mindenét elvesztette, nyugdíját az új rendszer megvonta tőle. Pénztelenül éltek le feleségével öreg éveiket, megélhetésüket a négy gyermekük által havonként küldött pénzsegély biztosította. Nagy segítség volt az is, hogy Mária lányuknál laktak, ami mindnyájuknak előnyös volt. Anyósom nevelte az unokákat, főzött, ellátta a családot.

Tudtam, hogy Tamás is vallásos, hívő katolikus. Ha ő ad nekem reverzalist és evangélikus templomban esküszünk, és a születendő gyermekek az evangélikus vallást kapják, tehát ha lemond róluk, kizárja magát saját vallása gyakorlásából. Nem gyónhat, nem áldozhat, nem járulhat az oltári szentségekhez.

Ezt én nem vállalhattam. Úgy döntöttem, hogy én engedek. Anyámnak, nagyanyámnak biztosan fájna a döntésem, de ők már régen odaát vannak. Fiatalon veszítettem el az édesanyámat, és a felette érzett fájdalom nem akart szűnni bennem. Most mégis úgy

éreztem, hogy anyám mellett van, megért. Éreztem, hogy megbocsát. Szerettem Tamást, vele akartam leélni az életemet. Azt akartam, hogy ne okozzak törést ő és a szülei között. Sosem bocsátanám meg magamnak, ha a két megtört öreg az én döntésem miatt gyötrődne. És azt is éreztem, hogy a szerelem első fellobbanása után, a hétköznapi szürkeségében Tamást is bántaná a lelkiismerete, fájna a szíve a szülei után.

Úgy éreztem, jól döntök. Istenhívó vagyok, mint Tamás. Keresztény, mint ő. Miért ne legyünk felhőtlenül boldogok? Miért lenne az akkora bűn, ha katolikus templomban esküszöm neki örök hűséget? Ott is Isten előtt teszem, és a szerelem tisztasága felold engedelkenységem „bűne” alól.

Akkor még nem gondoltam arra, amit később sokszor megtapasztaltam, hogy a születendő gyermekek sorsáról nem lett volna szabad döntenem.

Akkor még nem gondoltam arra sem, hogy mi lesz, ha lányom születik? Egy lánygyermeket csak az anya hitén szabad nevelni. A hit a lélekből fakad, s ha tiszta, csak azt vallhatja mindenki. Hogyan neveljem én más hitre, mint az enyém? Igen, azt csak később éreztem, hogy a lányomat nem lett volna szabad elengednem.

De akkor nehéz választás várt ránk, abban a helyzetben ma sem tudnék jobb megoldást.

Így azt mondtam Tamásnak: írd meg a szüleidnek, hogy elmegyek a katolikus templomba veled megesküdni.

Legelőször Csillaghegyre mentünk, Tamás bátyjához. Az első perctől kezdve meleg kapcsolat alakult ki Rezső sógorommal és Magda sógornőmmel. Öt éves kislányuk ott játszott körülöttünk. Látszott, hogy nagyon szereti Tamást. Ami nem is volt csoda, mert – bár albérletben lakott a „Tomi bátyya” – esténként a vacsorát náluk, együtt fogyasztották el.

Zalaegerszegre egy hétvégén utaztunk le. Szombaton, munka után indultunk, késő délután értünk Máriaékhöz. Emlékszem, ahogy a kertbe beléptünk, jött elénk leendő anyósom és apósom. Tamás csak rám mutatott, ahogy kezemet fogva vezetett, és azt mondta: „Ő az”. Ez a rövid bemutatás kedves és feloldó volt. Aztán bementünk a házba. Meglepődtem sógornőjelöltem, Mária szépségén. Gyönyörű nő volt. Nagy pocakkal sietett elénk - az

utolsó hónapokban volt már. Kislánya, Enikő talán 8 éves lehetett.

Sógorom, Mihály később jött haza, még az iskolájában volt elintézni valója. Kellemes estét töltöttünk együtt. Emlékszem, a lakásban két, egymásba nyíló szoba volt. A belső szobában aludt a három férfi, a külsőben a három nő, Enikő pedig még a gyermekágyban feküdt.

Reggel én keltem fel utoljára. Fiatal koromban nem tudtam felébredni, csak ébresztőóra segítségével. Most sem vettem észre, hogy már mindenki a konyhában van, úgy aludtam, hogy észrevétlenül kisétáltak mellőlem. Ahogy Tamás mesélte, a sógora bízatta, hogy keltsen fel, de az apósom szigorúan megtiltotta. „Majd az esküvő után” – így Mária keltett fel, talán nyolc óra után. – „Jó bemutatkozás volt” – mondtam neki.

Nagyobb megdöbbenést azonban vasárnap délután okoztam új családomnak.

Nem emlékszem pontosan, mikor kezdődött a délutáni mise a zalaegerszegi katolikus templomban. Apósom szigorú utasítására én is elmentem. Nem is mertem volna ellentmondani.

A templom zsúfolva volt hívőkkel. Csak állóhelyet találtunk, a hátsó részben, az orgona alatt. Bár eddig soha nem vettem részt más felekezet szertartásán, hívő lélekkel imádkoztam magamban, miközben figyeltem a mise rendjét. Amikor az „Úrfelmutatás” következett, és szólt a csengő, mindenki letérdelt. Csak én maradtam állva. Az egész nagy katolikus templom térdepelt, csak én álltam. Kitűnve, mintegy kihívó módon a többiek között. Akkor vettem észre, hogy Tamás is áll. Családja tagjai, még a várandós Mária is, fejét lehajtva a földön térdepelt, addig Tamás, hogy velem közösséget vállaljon, állva maradt. Pedig nem daczból, vagy kihívásból cselekedtem így. Egyszerűen nekem ez volt természetes, így nevelt apám. Hányszor mondta gyermekkoromban: evangélikus ember nem térdepel.

Most, ahogyan ezeket a sorokat írom, eszembe jut Ady verse, *Krisztus-kereszt az erdőn*. Mert ma biztosan letérdelnék: „S amit akkor elmulasztottam, /megemelem kalapom mélyen.”

Igen, ma letérdelnék.

Tamás, ahogy később elmesélte nekem, külön megrovásban részesült. Négy szemközt beszélt vele az édesapja, és külön a sógora is. Ő volt a keményebb. Azt mondta neki:

„Azért, mert evangélikus lányt veszel el, még nem kell megtagadnod az Istent!” Ez nagyon fájt Tamásnak, nekem kellett nyugtatgatnom.

Emlékszem, templom után Mária még megmosta Tamás haját. Életében utoljára, mert azután ezt a műveletet én vettem át. Szerettem a fejét mosni. Gyönyörű dús, barna haja volt. Csak az utóbbi években, amikor eltört a vállam, kellett lemondanom erről a kedves, intim feladatról.

Vasárnap késő délután utaztunk haza. Amikor elbúcsúztunk a családtól, Mária, majd az anyósom is sűrű zokogásban törtek ki. Tamásnak rosszul esett. Én tudtam, miért sírtak. Elmegy tőlük, örökre a legkisebb fiú is. Aki minden héten hazajárt, elhozta a heti szennyesét, elvitte a tisztára mosott-vasalt ruhát. Akinek megmosták a haját, akit dédelgethettek. S most elvettem tőlük, az enyém lesz. Nem jön többet haza. Csak néha, és akkor sem egyedül. Igen, kicsit elvesztik Tamást. Ezért sírtak. Megértettem őket.

Csak amikor mentünk ki az állomásra, akkor gondolkodtam el azon, hogy nekem nincsen édesanyám, aki szintén megsiratna. Talán nem is szomorú, hanem örömkönnyeik peregnének a szeméből. Mert boldog lenne, amiért megtaláltam az „igazit”.

Ahogy mentünk a zalaegerszegi utcán, azt vettem észre, hogy meleg simogató könnyek csorognak végig az arcomon, és megérintik a szájam szélét. És éreztem, hogy a könnyek sósak.

Ahogy befutott a vonat a zalaegerszegi állomásra, felszálltunk az egyik kocsiba. Hatszemélyes fülkékből állt, és szerencsére kevés utas volt. A fele teljesen üresen állt. Így beültünk az egyikbe, ahol egyedül lehettünk. A vonat máris indult. Kinéztünk az ablakon, láttuk, hogyan tűnik el szemünk előtt az állomás épülete. Már csak sík mezőket láttunk, néha fákat a földcsíkok szélén. Egyedül voltunk! Végre, két nap után egyedül! Összeöleleztünk és megcsókoltuk egymást.

Hirtelen rántással akkor nyílt ki a fülke ajtaja. Szétrebbentünk. Két kiskatona lépett be, úgy emlékszem, határőrök voltak. 1954-ben még sűrűn igazoltatták az utasokat. Különösen, ha az államhatárhoz közel közlekedett a vonat. A két kiskatona megértő,

pajkos mosollyal szalutált, és anélkül, hogy igazoltatott volna bennünket, ugyanolyan hirtelen mozdulattal elhagyta a fülkét. Az ajtó becsukódott, újra egyedül maradtunk. Egészen Budapestig senki, de senki nem háborgatott minket. Hogyan is veszélyeztetné a népi demokráciát két szerelmes fiatal?

Hamarosan bejelentkeztünk a tanácsnál az Anyakönyvi Hivatalban. Szükség volt a sietségre, mert abban az időben nem lehetett csak úgy bemenni egy ékszerboltba, jegygyűrűt vásárolni. Ahhoz tanácsi kiutalás kellett, amit csak a házasságkötési szándék bejelentése után kaptunk. Azzal mentünk az ékszerboltba, megrendelni két darab, 14 karátos karikagyűrűt. Mintát vettek az újjunkról, és ígérték, hogy néhány hét múlva készen lesz. Pontos dátumot kaptunk, hogy mikor mehetünk értük. Amikor ez a várva-várt idő eljött, már csak egyedül vehettem át őket. Tamást behívták katonának egy egész hónapra.

Május volt, nyíltak az orgonák, és mi végtelen boldogságban éltünk. Mindaddig, amíg Tamás meg nem kapta a behívóját. A Műegyetemen kapott katonai kiképzést – kötelező tantárgy volt a honvédelem –, és amikor a diplomáját megkapta, kezdő tisztifokozattal látták el. De mint műszaki tisztet – hadmérnököt – még később is többször berendelték továbbképzésre.

Most ez volt az első behívóparancsa. Főnökei – főleg Kocsis Iván professzor – próbáltak felmentést kérni számára, azzal az indokkal, hogy az Akadémia épületének renoválása Tamás nélkül halasztást szenvedne. Sőt, az Akadémia elnöke, Rusznyák István is próbált ez ügyben segíteni. Nagyon bizakodtunk, hogy sikerül Tamást itthon tartani. Május volt, a legszebb hónap, és mi nagyon szerelmesek voltunk. Hogy lehet ilyen kegyetlen a sors, hogy éppen most, ebben a szép tavaszban kell elválnunk?

De a parancs az parancs. Tamás elment, beöltözött katonának. Egyetlen vigaszunk az volt, hogy a Szentendrei-szigeten volt a kiképzőtábor. Minden hétvégén, hol szombat délután, hol vasárnap hazajöhetett.

Nem volt telefon, mobil, internet, egyedül a levelezés állt rendelkezésünkre. Naponként írtunk egymásnak. Ez volt minden örömünk. Azokban a hetekben éreztem át igazán azoknak a fiataloknak a sorsát, akiket elvittek a háborúba, kivittek a frontra. Akik éppen olyan szerelmesek lehettek, mint most mi, és remény-

telenül írták leveleiket otthonmaradt kedveseiknek. S a lányok, asszonyok sorsára gondoltam, akik hosszú hónapokra, évekre voltak távol szerelmüktől. Anélkül, hogy tudták volna, élnek-e még a szörnyű harcok között? Hányan vártak hiába? Hánynak jött csak egy lap, egy értesítés, hogy eltűnt, elesett a kedves, akikhez az életüket kapcsolták? Mi mégiscsak bízhattunk abban, hogy egy hónap múlva ismét együtt leszünk.

Egész héten át az éltetett, hogy vasárnap majd újra láthatom Tamást, legalább néhány órára.

Nem láttam őt katonaruhában egyszer sem. Ha eltávozást kapott, először hazament az albérleti szobájába, átöltözött, és civil ruhában jött hozzám. Nem tudom, miért nem akarta, hogy katonaként lássam. Levélben mindig megírta, melyik napot kapta meg eltávozásra. Rendszerint a vasárnapot. Annak jobban örültem, mint a szombatnak, mert akkor hosszabb volt az együtt tölthető idő.

Egyik ilyen hétvégén, pénteken, munka után boldogan bontottam fel Tamás levelét. Vártam, hogy jelzi benne, mikor jöhet eltávozásra. Nagy volt a csalódottságom, amikor elolvastam. Az volt benne, hogy beosztották ügyeletre, egész hétvégére, most nem jöhet haza, ne várjam.

Olyan szomorúság zúdult rám, mintha valami nagy bajom történt volna. Úgy éreztem, ezt én ki sem bírom idehaza. Elhatároztam, hogy már másnap, szombaton, munka után kimegyek Nagytéténybe, Ilma testvéremékhez. Talán a keresztlányom, a kicsi Anna, aki most kilenc hónapos, a csecsemők derűjével öntudatlanul megvigasztal.

Így is történt. Náluk aludtam szombaton és vasárnap éjjel is. Tőlük indultam hétfőn reggel dolgozni, és csak késő este mentem haza.

Az éjjeliszekrényemen egy óriási csokor ibolya volt. Alatta egy levél, boríték nélkül. Tamás írását ismertem fel rajta. Egy kicsi cédulára írta, amit a zsebében talált. Soha életemben nem kaptam ilyen csodálatos üzenetet. Gyönyörű volt, szívhez szóló, és szerelemmel tele. Azt írta benne, hogy sikerült kiharcolnia, hogy vasárnap délután más vegye át a szolgálatot. Ebéd után eljőhetett. Rohant hozzám. De hiába csengetett, az ajtó nem nyílt ki.

Ott sétált egész délután a ház előtt, vagy az utca másik oldalán. Mindenképpen úgy, hogy az ablakomra lásson. Várta, hátha megérkezem. Este lett, kigyúltak a fények az utcán, és a házakban. Csak az én ablakom volt sötét. Éjfélig kellett visszaérnie a kasszárnnyába. Már éppen lemondott a találkozásunkról, és szomorúan indult volna haza, átöltözni, amikor az utca túloldaláról fényt látott az ablakomban. Rohant, fel a lépcsőn. Csengetett. Szívét boldogság töltötte el. Érdeemes volt több órát várni! Mégiscsak láthat, ha csupán néhány percre futja még az idejéből. Kinyílt az ajtó, és Mária testvérem állt előtte.

Mária, aki a házasságunkig nálam lakott, csak most érkezett haza vasárnapi programjából. Tamás tőle tudta meg, hogy a másik testvéremnél vagyok, és nem is jövök haza, csak hétfőn délután. Akkor átadta az ibolyát, és írt néhány sort nekem, amit Mária az éjjeliszekrényemre tett. A virágot vázába rakta, friss vízben várt rám másnap.

Nem lehet elmondani, mennyire boldogtalan lettem. Ezt a történetet Tamás – ilyen hosszan, ahogy most leírtam – részben már a következő találkozásunkkor mondta el. Mindkettőnket megrázott ez a rosszul sikerült kimenő. Úgy éreztem, elveszett valami az életemből. Egy alkalom, néhány óra, ami soha nem jön vissza. Soha nem történhet meg, mert minden találkozás, ami ezután jön, más lesz. Mert a szerelem, ha a sírig eltart, akkor is más lesz. Változik. Ha majd összeházasodunk, és sok-sok évet leélünk együtt, az is más lesz már. Mert a szerelem első, lázas napjaiban, a mindent elsöprő szenvedély idején elveszett néhány órai együttlét nem pótolható! És el nem feledhető!

Elszalasztottunk valamit. Nem önmagunk hibájából. De mind-egy. Elszállt. Ahogy Reményik Sándor írja *Mondom néktek: mi mindig búcsúzunk című versében*: „Elfut a perc, az örök Idő várja, / Lelkünk, mint fehér kendő, leng utána...”

Egy hónapi katonáskodás után hazajött Tamás. Elmúlt a gyönyörű május, belefördültünk a júniusba. Rezsőékhez gyakran kijártunk Csillaghegyre. Tamás hozzájuk ragaszkodott a legjobban a családban, hiszen naponta látta őket, náluk vacsorázott, játszott a kicsi Mártikával. Nekik mondtuk el, hogy a következő hónapban megesküszünk. Tamás ragaszkodott a július 10-i dátumhoz.

Ez szombatra esett. Az édesanyám halálának a napja volt. Először nem akartam ezt a szomorú napot elfogadni. Aztán gondolkodtam rajta. Anyámat 1949. július 10-én vesztettem el, fiatalon. Ha most ezen a napon vezet oltárhoz Tamás, akkor ez a gyászos dátum egyúttal örömnép is lesz. Anyám helyett lesz egy másik lény, aki szeret. Aki védelmez. Aki vigyáz rám. Nem leszek többé olyan nagyon egyedül. Az évfordulókon, ha gyertyát gyújtok anyám emlékére, ott lesz mellettem Tamás, aki gyászomban velem érez. De majd boldogok is leszünk, mert ünnepelni fogjuk azt, hogy megtaláltuk egymást. Én pedig hiszem, és mindig hinni is fogom, hogy anyám küldte őt nekem, onnan fentről.

Ezekben a napokban néha olyan árvának éreztem magamat. Soha ennyire még nem hiányzott a család melege. Nem tudtam feldolgozni magamban új helyzetemet. Nekem csak a két testvérem volt, akikhez igazán tartoztam. De ők akkor olyan nagy nyomorúságban, üldözötten éltek. Inkább én voltam, akinek segíteni kellett rajtuk. Patona távol volt tőlem. Nemcsak kilométerekben mérve, de a hazalátogatás lehetősége sem volt meg. Szülőházunkat idegen bitorolta, földjeinket elvették. Malommező, Hosszi, Hajdútag, Pölöskei-tag és a többi, gyermekkorom keserédes emlékei, a Csigetető, ahova olyan szorongva mentem fel apámmal, minden, amire gondoltam, minden csak a szívemet keserítette. Hova menjek haza? Hol a haza? Kinek mutassam be megtalált szerelmemet? A patonai temetőnek? Apámnak? Aki házából kiűzve, az általunk anyám gyilkosának tartott asszonnyal élt?

Úgy éreztem, el kell fogadnom az új családot, amelybe Tamás iránti szerelmem révén bekerültem. Tudtam, hogy nehéz lesz, mert én sok mindenben más vagyok, mint ők.

Ez az érzés azonban hamarosan oszlani kezdett, amikor megtapasztaltam, hogy tőlük az igazi szeretet, és a befogadás őszinteségét kapom. Rezsőék ajánlották fel az esküvői vacsora megrendezését, az összes anyagi vonzatával együtt.

Magda sógornőm édesanyja, Manyi néni, ritka kedves asszony volt. Úgy megszerettem, mintha közeli, vérbeli rokonom lett volna.

Leendő anyósoméék szerették volna, ha néhány héttel későbbre tesszük át az esküvő dátumát. Mária július első napjaira várta a

babát. Akkor pedig anyósomnak a lánya mellett a helye. Nem tud feljönni majd a mi ünnepünkre.

De mi – főleg Tamás – hajthatatlanok voltunk. Egy napot sem engedtünk a kijelölt időből.

Talán akkori árvaságom is belejátszott abba, hogy az eljegyzést kettesben tartottuk meg. Családtagok részvétele nélkül. „Ez ket-
tőnkre tartozik” – jelentettem ki én, és Tamás beleegyezett a dön-
tésembe. Amikor a jegygyűrűk elkészültek Tamás katona volt
még. Ahogy az első eltávozásra hazajött, kimentünk abba az er-
dőbe, ahol megkérte a kezemet. Ott, a nagy tölgyfa alatt egymás
kezére húztuk a gyűrűt, és szavak nélkül fogadtunk egymásnak
örök szerelmet és hűséget, hosszú ölelésben.

Alig volt egy hónapunk a kitűzött napig. Munka mellett bizony
még kevesebb idővel rendelkezünk. Sok dolgunk volt. Eddig én a
főbérlőm bútorait használtam. Ezeket visszaadtuk neki. Szerény
pénzünkből vettünk egy kis kerek asztalt, két fotellel. Egy reka-
miét, aminek a történetét már megírtam az Őszi szivárvány című
könyvemben, az *Újra a lakásban* fejezetében. Kifestettük a szo-
bát. Szép fehérre mázoltattuk az ajtót, ablakot. A lakás magas
volt, 4,20 méter. Nehéz volt tisztán tartani. Ablakot csak létráról
tudtunk tisztítani. Vettünk egy vaskályhát is. Tamás készített egy
gyönyörű íróasztalt. A patonai házunk bútorai közül – amiket
akkor a szomszédok őriztek – kaptunk kölcsönbe a nővéreimtől
egy ruhásszekrényt. Ez már nem fért be a szobába. Kint tároltuk a
közös, átjáró helyiségben. Tamás egy könyvespolcot is készített
rokonoktól, barátoktól kapott, rég kiselejtezett bútorokból. Bepá-
colta, befestette őket, olyan színűre, mint amilyen a többi bútor
volt. Vettünk két kisebb szőnyeget is. Így egészen elfogadható
otthont teremtettünk magunknak.

Az esküvő

Amikor bejelentkeztünk az egyházi esküvőre, nem kis kockázatot
vállaltunk. 1954-ben tombolt a vallásellenesség és a terror. Ha
illetéktelen megtudja, hogy templomban esküdtünk, könnyen az
állásunkba kerülhetett volna.

Azért a csillaghegyi kis templom plébánosához jelentkeztünk be. Oda, ahova Manyi néni járt vasárnaponként. A család többi tagja – mivel a sógornőm pedagógus volt – távolabbi helyet keresett a vallásgyakorláshoz. Ha a munkahelyén megtudják, hogy hívő katolikus, biztosan nem taníthatott volna tovább.

Az esküvő előtt minden héten egyszer előkészítőre várt bennünket a plébános úr. Különösen nagy gonddal foglalkozott velünk, mivel vegyes házasságra készített fel bennünket. Igaz szívvel állíthatom, hogy az evangélikus gimnázium nyolc éve alatt, amikor alapos tudást szereztem az egyházi tudományok terén, soha rosszat, vagy ellenséges érzelmet más hit iránt, így a római katolikus tanok iránt nem tanítottak nekem. A vallási türelem és más hitek megbecsülése végigkísért eddigi életemen, szülőházamtól, a falusi iskolámon át a gimnáziumig. Az egyetemi éveim alatt, a kommunizmus sötét éveiben pedig a közös üldözés, a minden egyházat egyformán ért bántalom pedig szinte eggyé kövácsolta a hívő keresztyéneket.

Mindezek ellenére kicsit szorongva mentem az első beszélgetésre. Magamtól féltem, mert ismertem a bennem szunnyadó dacot, amit kiválthat belőlem valamilyen sértés, vagy támadás. De ettől nem kellett tartanom. A plébános úr művelt, nagy tudású ember volt. Sokat beszélgettünk a hitről, a keresztyén értékekről, erkölcsiségről. Meglepődött, mennyire ismerem a Bibliát. Bár tudta, hogy a protestánsok otthon tartják, a családban őrzik és olvassák hitünk alapkövét. Türelemre, egymás elfogadására biztatott, amikor arról beszélt, hogy a házasság hosszú évei, évtizedei alatt felmerülhetnek köztünk ellentétek. Ez – tapasztalata szerint – be szokott következni a vegyes házasságoknál. De mivel a keresztyén hit alapjai minden felekezetben élő számára azonos, reméli, hogy ez nálunk nem fordulhat elő. Miután Tamás hitéről is meggyőződött, azzal a reménnyel engedett el bennünket, hogy Istennek tetsző, keresztyén házasságban fogunk élni.

Még azt kérte tőlünk, hogy fogadjuk el a gyermekáldást, mert az Isten ajándéka. A gyermek az élet célja, jövőnk záloga, és nemzetünk folytatása.

Nem kívánt tőlem semmiféle megalkuvást. Éljem evangélikus hitemet. Majd hozzátette: később magamtól is közelebb kerülök majd a katolikus tanokhoz. De ezt kedvesen mondta. Papként ez a

remény biztosan a hivatásából fakadt. Nem válaszoltam rá, de magamban tudtam, hogy életem végéig őseim hitéhez ragaszkodom.

Akkor éreztem először, hogy kicsit azért áruló vagyok. De anynyira szerettem Tamást, hogy érte mindent, még az életemet is feláldoznám. Még a lelki üdvösségemet is.

Esküvői tanúmnak Rásonyi Laci bácsit kértem fel. Nemcsak azért, mert gyakorlatilag ő hozott össze bennünket. Abban az időben ő állt a legközelebb hozzám. Mondhatom, apám helyett apámnak éreztem. Megértő volt, és három gyermeke mellett mintegy negyediknek fogadott el. Ezt éreztem a vele való beszélgetésekben, és abban, hogy gyakran hívott meg az otthonába. Felesége, Pirike néni, nagyon művelt, több nyelven beszélő és olvasó asszony volt. Szerette a zenét, biztosan nem véletlen, hogy lányuk, Leila hegedűművész lett. De abban az időben csak négyöt éves lehetett. Gyakran mentem hozzájuk munka után is. Ilyenkor Laci bácsival együtt érkeztünk. Ma is emlékszem arra a kedves szokásra, amit kialakítottak a kislány nevelésére. Leila ágya felett volt egy kis tábla, talán kartonból – erre nem emlékszem már – de azon különböző rubrikák, beosztások voltak. Külön jele volt annak, ha jó kislány volt, külön lehetett rajta jelölni, ha az ellenkezője történt. Amikor Laci bácsi hazaért, megnézte ezt a táblát, ami legtöbbször a jót mutatta. Akkor Leila dicséretet kapott, és boldog volt.

Tamás csillaghegyi testvérét, Rezsőt kérte fel tanúnak. A polgári esküvő a Budapest VII. kerületi Anyakönyvi Hivatalban zajlott le. Különös ceremónia nélkül: a két tanún és rajtunk kívül senki nem vett részt rajta. Úgy gondoltuk, ez kettőnk ügye. Utána Laci bácsi meghívott bennünket ebédre. Már nem emlékszem, melyik vendéglőben voltunk. Azután Tamással az immár közös társbérleti szobánkba mentünk, a Rottenbiller utcába. A tanúk pedig hazamentek.

Délután 4 órakor került sor a templomi esküvőre. Rezsőéknél gyülekeztünk. A meghívottak a szűk családi körből kerültek ki. Ismerőst nem mertünk meghívni. A munkahelyünkön senki nem tudott az egyházi szertartásról. Én egyedül Editnek szóltam, akiről már írtam, akit mindenkinél jobban szerettem.

Annyira szegények voltunk, hogy Tamásnak nem volt fehér inge. Edittől kaptunk kölcsön. Az ő férje, B. Gyurka, – ma híres irodalomtörténész – hasonló alkat volt Tamással. Esküvőnk előtti napon mentem fel hozzájuk.

Edit éppen vasalta a kölcsönadandó fehéreneműt, ők a szüleiknél laktak. Szép, polgári lakás volt. Gyönyörű bútorokkal. De nagyon sok időm nem volt a bámészkodásra. Amint Edit végzett a vasalással, becsomagolta az inget, és már siettem is vele haza. De Tamásnak sötét öltönye sem volt. Azt egy kollégája kölcsönözte. Abban az időben ez nem volt egyedi eset. Sokan voltak hozzánk hasonló helyzetben. Akinek a szüleit nem lakoltatták ki, vagy nem vették el a vagyonát, azok kicsit jobb anyagiakkal rendelkeztek. Sokszor mondtam Tamásnak tréfásan, hogy miért kellett nekünk egymásba szeretnünk? Két templom egerének? De, ha ma állnék választás előtt, ma is így döntenék!

Nekem volt egy fehér vászonból készült utcai ruhám. Nagyon ügyes varrónőm volt. Neki köszönhetem, hogy, bár kevés holmim volt, mindig csinosan jártam.

De ez a ruha mégiscsak utcai ruha volt. Egyetlen alkalmassága a fehérsége volt. Amikor felvettem, megigazítottam a frizurámat. s arra gondoltam, talán kellene valami dísz a fejemre is. De nem volt. S akkor hirtelen olyan szomorúság fogott el, hogy kiperegtek a könnyeim.

Miért is nem élhette meg édesanyám ezt a napot? Olyan jó lenne, ha most mellettem lenne. Tanácsot adna. Felkészítene erre a nagy eseményre. Megsimítaná a hajamat, megigazítaná a ruhámat. Megvizsgálná, nincs-e rajta egy lehullott hajszál. Mint ott-hon, régen, amikor elindított az iskolába, vagy a templomba. Aztán, amikor mindent rendben talált rajtam, megcsókolt, és azt mondta: „Na, most többet érsz egy hatossal!”

Ez jutott az eszembe indulás előtt. Ahogy a sivár lépcsőházba értünk, megint elfogott a vágy patonai szép házunk után. Mennyivel boldogabban mennék anyám gyönyörű kertjén át, és mennénk végig a falun. Biztosan szép, hosszú ruhám lenne, a fejemen meg menyasszonyi koszorú. A falum népe pedig állna a kicsi házak előtt, és integetne. Aztán apám karján bevonulnék a középkori kis templomba. Tamást pedig az édesanyja vezetné. A templom megtelne emberekkel, akiket mind ismernék. És zúgnának a harangok,

és a tisztelendő úr összeadna bennünket. Csakhogy anyám régen a sírban, a szép házunkban meg idegenek laknak.

A Baross téri virágboltban Tamás átvette a megrendelt mennyasszonyi csokrot. A karomra tette, és bementünk a fényképészhez. Két képet csináltattunk, hogy legyen rólunk valami emlék, szegény, de boldog ifjúságunk legboldogabb perceiről.

Tamás legjobb barátja, H. Jóska esküvői ajándékként felajánlotta, hogy taxival kivisz bennünket Csillaghegyre. A találkozó a fényképészbolt előtt volt. A taxi késett, és mi talán tíz percet vártunk az utcán. A járókelők néztek bennünket. Volt, aki meg is állt, és mi rettenetesen kényelmetlenül éreztük magunkat. Prédái lettünk néhány percig a külvilág kíváncsiságának.

Csillaghegyre értünk. Már gyülekezett a rokonság. Kevesen voltak. Ott volt apósom, Rezsőék, Magda testvére, S. Pista a családjaival. Megérkeztek az én rokonaim, Márka és Gergely, sógorom. Ilma testvérem nem tudott eljönni a kicsi Anna miatt. Nem volt ott az anyósom sem. Mária akkor jött ki a kórházból a kisbabájával, vele kellett törődnie. Miska sógorom sem tudott felutazni, hasonló okból. Majd megérkezett a tanúm, Rásonyi Laci bácsi és a felesége, Piriké néni. Ahogy üdvözlöttük egymást, Piriké néni hirtelen nekem szegezte a kérdést: „Hogy hívnak?” Nem jöttem zavarba, rögtön az asszonynevemet mondtam. A plébánostól a legegyszerűbb esküvőt kértük, orgonakiséret nélkül. Csak azt, ami feltétlenül a szertartáshoz tartozik. Ahogy beléptünk a templomba, hirtelen gyönyörű hegedűszó hallatszott a karzatról. Ez volt a meglepetés: Magda testvére, S. Pista játszott a tiszteletünkre. Nagyon megható volt. Felálltunk az oltár elé. Mellettünk a tanuk. Nem tudom, hány menyasszony tudja megjegyezni pontosan, hogyan zajlott le az esküvője. Én az izgalomtól csak foszlányokban emlékszem a plébános úr beszédére. Azt tudom, hogy ahogy az oltár elé térdeltünk, és a keresztet, amit a plébános úr a kezében tartott, meg kellett volna csókolnunk, ő halkán odasúgta nekem: magának nem kell. Ez nagyon jól esett lutheránus szívemnek.

Az esküvői vacsora vidáman zajlott. Magdáék gyönyörű asztallal vártak a szép bútorokkal berendezett ebédlőjükben. Mi a főhelyen ültünk Tamással. Alig ment le néhány falat a torkomon. Boldog voltam, és úgy éreztem, szétvert családom mellé kaptam egy

szilárdabb talajon álló, védőhálót jelentő rokonságot magunk köré.

Sok mindenről szó esett azon az estén. A családról, a távolmaradt rokonokról. Apósom hosszan emlegette János fiát, akit érettségi után elvittek a frontra, és nem jött vissza. Csak a Nemzetközi Vöröskeresztől kapott egy értesítést, hogy egy felderítő úton eltűnt. Azt mondta, ha csak eltűnt, akkor biztosan hadifogoly lett, és él valahol a hatalmas Oroszországban, és egyszer majd hazajön.

Hiszem, hogy egyszer hazajön – mondta. De hiába várta a fiát. Soha nem tért vissza.

Lassan szállingózni kezdtek a résztvevők. Elmentek Laci bácsiék, az én rokonaim, és a többiek. Egyedül maradtunk Rezsőékkel. Megköszöntük nekik az estét, aztán elbúcsúztunk. Indultunk a HÉV-hez. Azzal mentünk Pestre, majd villamossal folytattuk az utat hazáig. Esett az eső. Inkább csak szemerkélt. Ernyőnk nem volt, így egy kicsit megnedvesítette a ruhánkat, a hajunkat.

„Égi áldás” – mondtam Tamásnak. A ház kapuja már zárva volt. Csengettünk. A házmester beengedett bennünket. Gratulált. Mi felmentünk a lépcsőn az első emeletre, bementünk egyetlen, kicsi szobánkba, és megteremtettük magunknak a földi mennyországot.

Lakásunk egy háromszobás, első emeleti otthon volt. Az ablakai az utcára néztek, fürdőszoba, konyha, kamra, WC tartozott hozzá, és egy cselédszoba, ami a konyhából nyílt. Egy családnak ideális lehetett. De a társbérletek világát éltük akkor, és mi még szerencsések voltunk, hogy csak két család használta. Társbérlőnk, az eredeti főbérő, egy könyvtáros volt. M. Vilmának hívták. Igazi úrinő volt, a szó szoros értelmében. Az édesapjával éltek, és egy alkalmazottal. Amikor az édesapja meghalt, az üresen maradt szobát a házban egy részeges család igényelte ki. Hogy ettől a kellemetlen helyzettől Vilma megmeneküljön, baráti segítséggel engem választhatott társbérlőnek. Akkor még én is egyedül voltam, és örültünk mindketten, hogy egyforma gondolkodásunk és műveltségünk segítségével jó viszonyt alakítottunk ki. Nagy hátrány volt, hogy a lakás középső, legszebb szobáját csak átjáróként és bútorraktárként használhattuk, mivel ebből

nyílt jobbra is, és balra is egy-egy kicsi, egyforma helyiség. A baloldalon lakott Vilma, a jobboldalon pedig mi.

Szegény Vilma nem nagyon örült a házasságomnak. Aztán amikor Tamást jobban megismerte, megnyugodott. Az alkalmazott, akit Rózsinak hívtak, Vilma ellátása mellett az egész lakás takarítását elvállalta, amiért mi is fizettünk neki bizonyos összeget.

A társbérlet eleve a szocializmus szüleménye volt. Alapjaiban rossz és kegyetlen állapot. Bármennyire is igyekeztek a teljesen idegen családok békésen élni egymás mellett, a mellékhelyiségek, konyha, fürdőszoba stb. közös használata mindig is kellemetlen volt. Sok ütközés okozója. Ismertem négy, sőt ötös társbérletet is. Volt, ahol a fürdőszobában is élt egy család, függönnyel elkerítve magukat a mosdó és egyéb, tisztálkodásra rendelt berendezéstől, amiket a többi társ is használt. Teljesen idegen családok voltak egy lakásba zsúfolva. Nem volt ritka a veszekedés, néha még tettelegességig is elfajult közöttük a rossz viszony. Az emberek belső, intim életükben sem lehettek egyedül. Tulajdonképpen nem volt otthonuk, csak szálláshelyük.

Amikor az esküvőnk utáni reggel kiléptem a szobánkból, zavart, hogy Rózsi ott volt a közös helyiségben. Zavart, ahogy végignézt rajtam. Szinte kellemetlenül éreztem magamat. Mit keres az én magánéletemben ez az idegen? De hamarosan túltettem magamat rajta, hiszen tudtam, hogy közös együttlétünk még sokáig eltart.

Esküvőnk utáni nap, vasárnap ebédelni mentünk a Mátyás-pincébe. Arra nem emlékszem már, mit fogyasztottunk. Nagyot sétáltunk utána a Duna-parton. Az idő nem volt túlságosan jó. Fáztunk, azért elindultunk haza. Késő délután lett, mire megérkeztünk.

Csomagolnunk kellett, mert hétfőn kezdődött a nászutunk. Tamás vállalatától kaptunk egyhetes beutalót a pünkösdfürdői üdülőjünkbe. A másik hetet pedig az Akadémia akkor épülő balatonszabadi nyaralójában tölthettük.

A pünkösdfürdői üdülő nagyon kellemes hely volt. Valamikor a háború előtt az Adria Biztosítótársaság építtette. A vízparton volt a főépület, az összes közös helyiséggel. Szépen díszített ebédlővel, társalgóval, könyvtárral. De ott voltak a fürdőszobák és

egyéb mellékhelyiségek is. Az épület és a Duna között, oldalt csónakház állt. Akik akartak kicsit evezni a Dunán, megfelelő igazolványok és engedélyek ellenében ott választhattak maguknak vízi járművet. Az épület egy gyönyörű, nagy telek végében állt. A pünkösdfürdői strandtól még két buszmegállónyi úton lehetett elérni a bejáratot. Ezt az utat gyalog kellett megtenni. (Később nyaralási időben meghosszabbították a busz vonalát egészen idáig.)

Ahogy a telekre értünk, szépen gondozott, széles út vezetett a főépület bejáratáig. Az út mindkét oldalán kicsi, téglából épült házacskák voltak. Két személy kényelmesen elfért bennük. De, ahol emeletes ágyak voltak, ott még egy kétgyermekes házaspár számára is alkalmas volt a pihenésre.

A házak több méterre voltak egymástól. Előnyös volt ez a távolság. Olyan érzésünk volt benne, mintha teljesen egyedül lennénk. Nem volt közvetlen szomszéd. Nem hallatszott át sem rádió, sem kiabálás. Nagyon jól éreztük magunkat itt. Talán tíz-tíz házikó lehetett sorban az út mentén, mindkét oldalon, közöttük szépen gondozott pázsit. A házikókhoz kiépített, keskeny kerti út vezetett. Villany volt bennük és víz, de csak egy mosdókagyló. Zuhanyozni a főépületbe mentünk. Az üdülőnek saját konyhája volt, ügyes szakácsnőkkal. Minden nap finomságokat kaptuk. Kaptunk volna, ha azt a szép hetet ott tölthettük volna. De akkorra estek a nyári nagy áradások. A Duna is kiöntött, és mi mindössze három napot tudtunk itt tölteni.

Először a csónakház került víz alá. A gondnok kiemelte a csónakokat a telek felső végébe. Aztán kezdett beszivárogni a víz a főépületbe. Az első jelek láttán, még egy napig azért használtuk az ebédlőt, mellékhelyiségeket, de a társalgóban, könyvtárban már nem tartózkodtunk. Jött a víz, egyre feljebb. A férfiak segítettek a gondnoknak és a személyzetnek a bútorokat menteni. A székeket felrakták az asztalokra, sőt, az asztalok lábai alá is tettek valami emelvényt. Amit lehetett, magasabb helyre vittek.

Olyan gyorsan emelkedett a Duna, hogy a főépületbe már a harmadik nap reggelén nem lehetett bemenni. Az alsó részen lévő kis házakból sorra mentek haza a családok. Estére már csak a felső, két-két szembenálló házacska maradt szárazon.

Akkor már mindenki elment. Egyedül mi maradtunk a vendégek közül. Csak a gondnok volt velünk, a feleségével. Mi az út mellett, a legszélső házban voltunk, a gondnokék pedig felköltöztek a velünk szemben levőbe.

Hűvös este volt. Takaróba burkolózva ültünk a ház előtt. A gondnokék átjöttek hozzánk beszélgetni. Villany már nem volt. Kint ültünk, nyugágyakban a pázsiton. A házunk mellett egy mentőcsónak állt. Néztük az eget, mely borongós volt és sötét. Csillag sehol. A szél dudált az épületek között. A gondnok megkérdezte, mióta vagyunk házasok? Mondtuk, hogy ötödik napja. Akkor olyan megértő szeretetet sugárzott az arcáról, hogy meghatódtam. Azt mondta, maradjunk nyugodtan, ő majd vigyáz ránk. Itt a csónak, ha baj van, szólni fog. A Duna meg csak hadd terpesse szét a hullámaít, ott is, ahol nem kellene. Hiszen ő az úr! De a szerelmet ő sem tudja legyőzni, mert arra fentről, a felhők mögül is vigyáznak a csillagok. Így vigasztalt, bátorított bennünket.

Lassan múltak az órák. Nem tudom, meddig ültünk még kint, az Isten ege alatt. A gondnokék bevonultak a házukba. Mi meg, a borús éjszakában figyeltük a víz fenyegető csobogását, és néztük, a szürkén elnyúló tengert, ahogy minden csobbanással közelebb került hozzánk.

De még volt egy éjszakánk. Ami a miénk volt. Egyedül a miénk. És tudtuk, hogy biztonságban vagyunk. Mert itt a csónak, a gondnok. És vigyáznak ránk a víz, a szél felett uralkodó, hatalmas égi erők.

Másnap reggel azonban mi is csomagoltunk, nekünk is el kellett hagyni a nyaralót. Az éjszaka folyamán már a mi épületünket is nyaldosta a víz. Elbúcsúztunk a gondnokéktól, akik itt maradtak. Megköszöntük a jószágukat. Azután vettük a két útításkát, és elindultunk gyalog hazafelé.

Végimentünk a pünkösdfürdői úton, aztán a Nánási útra kerülünk. Azon mentünk egy darabig. Ott végig gát vigyázott a lakott területekre. A házak bejárata előtt zsilipek voltak lezárva, védekezésül. Tamás jól ismerte a környéket, mert girbe-görbe utakon, jártunk. Azt hittem, sosem érünk Csillaghegyre, Rezsőékhez. A táskák nehezek voltak. Leginkább Tamás vitte őket, egyedül. Néha az egyiket átvettem tőle. Bukdácsoltunk a lerövidített úton.

Éhesek voltunk. Két napja nem ettünk. A főépülettel együtt az élelem is a víz martalékává vált, az üdülőben. Boltot sehol nem találtunk az úttalan utakon. Hiányzott a reggeli zuhany, a kulturált élet lehetősége. Mentünk, vándoroltunk, a számomra ismeretlen utakon, míg végre megérkeztünk Rezsőékhez, Csillaghegyre. Ott ettünk, rendbetettük magunkat. Mártika bárányhimlős volt éppen. Nem akartunk zavarni. Siettünk haza. De azt az utat már HÉV-vel és villamossal sikerült megtennünk.

Így végződött a nászutunk első fele. Balatonszabadiba szóló beutalónk csak négy nap múlva volt esedékes. Ezért a Duna-part helyett Pesten töltöttük az időt. Sokat pihentünk, sétáltunk. Nyár volt, művészeti programokat nem igen találtunk ilyen hirtelen. A környéket jártuk. Kimentünk HÉV-vel Szentendrére. Így múlt el az a néhány nap, míg végre elindulhattunk az Akadémia üdülőjébe, Balatonszabadiba.

Igazi, erőt adó pihenésünk ott volt. Az idő ugyan hidegre fordult, fürödni nem tudtunk. Egyszer sem mehettünk bele a Balatonba, de ez minket különösebben nem zavart. Együtt voltunk egész nap. A szerelem betöltötte mindennapjainkat. Rövid mátkaságom alatt csak keveset tudhattunk meg egymás múltjáról, családjáról. Ki honnan jött? Azt mindketten tudtuk, éreztük, hogy előbbi életünk tiszta volt. De sok mindent el kellett mesélnünk egymásról. Milyen volt a gyermekkorunk? Hogyan vészeltük át a háborút, a szovjetek bevonulását, az új, nehéz és kegyetlen rendszert? Nagyon sokat beszélgettünk. S közben bejártuk a környéket. Átmentünk Tihanyba, Badacsonyba. Volt néhány ismerős, sőt kolléga is a nyaralótársak között. Vacsora után néha elmentünk velük egy-egy szórakozóhelyre. Kicsit borozgattunk, beszélgettünk. Táncolni is lehetett. Az utóbbit én nagyon szerettem, de Tamás mindig örült, amikor mások is felkértek egy keringőre, tangóra, ő nem szeretett táncolni, bár tudott.

Visszaemlékezve már a leutazásunk is szórakoztató volt, sokat nevtünk rajta. Indulás előtti este becsomagoltunk, felhúztuk az ébresztőórát, nehogy elaludjunk és lekéssük a vonatot. Reggel minden készülődésünk rendben zajlott, rendet teremtettünk a szobánkban, bezártuk az ajtót, és elindultunk. A vonat a Déli pályaudvarról indult. Időben oda is értünk. Megváltottuk a jegyet, és beszálltunk a vonatba. Egymással szemben ültünk. Néztük egy-

mást szerelmes tekintettel, amikor egyszerre belém villant a felismerés: otthon felejtettük a beutalót. Már éppen indulásra sípoltak a kalauzok, amikor nagy sietséggel leszálltunk. A vonat már mozgott, mire földet értünk. Mehettünk haza.

A beutalókat hamar megtaláltuk. Volt egy dobozom, amiben a fontos iratokat tartottam. Oda tettem a beutalót is, amit már hetekkel ezelőtt megkaptam. Igyekeztem mindig mindent pontosan megőrizni. Nem is vesztettem el soha semmit. Ahogyan most sem. De a szerelemnek nagy a hatalma. Még a rend felett is uralkodik, és néha elveszi a józan gondolkodás képességét is. Végül egy későbbi vonattal utaztunk Szabadiba.

Gyorsan elmúlt az az egy hét szabadság, és mi máris utazhattunk haza. Folytattuk az abbahagyott munkánkat, de már nem voltunk egyedül. Elindultunk egy közös úton, az ismeretlen jövőnk felé, amiről nem tudtuk, milyen lesz. Azt tudtuk, hogy együtt leszünk, míg Isten élni enged bennünket. És lesznek majd gyermekeink, és boldogok leszünk. A nehézségeket le fogjuk küzdeni. Mert együtt több lesz az erőnk, és az egymás iránti szerelmünk hatalmat ad majd minden baj és gonoszság felett. Ahogy a jelmondatunkban benne van: Omnia vincit amor! A szerelem mindent legyőz!

Sokat gondolkodtam azon, vajon minden szerelmes nőben benne van a vágy a gyermek után? Vagy csak én voltam kivétel? Nem tudom leírni azt az érzést, ami rajtam olyan hatalmas mértékben eluralkodott abban az időben. Úgy érzem, ez egy nagyon bonyolult folyamat lehet. Talán a pszichológusok jobban meg tudnák fejteni ezt az érzést.

Nem csak az állapotért magáért kívántam, hogy gyermekem legyen. Talán inkább az vezérelte a vágyat bennem, hogy tőle legyen. Hogyha elveszíteném, legyen belőle egy másik élet. Aki az övé. Aki viseli majd valamilyen mértékben az ő arcvonásait. A természetét. A szokásait. A hangját. A nézését. Nem tudom, de akkor, abban a nagy szerelemben éreztem igazán, hogy elveszíthetem. Mi lehetett az oka, hogy akkor úgy féltettem? Akkor döb-bentem rá, milyen csodálatos is a mi magyar nyelvünk! Külön szava van a szeretetre, és a szerelemre. Mennyire más a kettő! Hogy szerettem anyámat! A nagymamát, apámat, testvéreimet! Sosem jutott eszembe, hogy bármelyiket közülük, bármikor elve-

szíthetem! Csak amikor anyám agonizált, akkor hittem el, hogy elmegy. Örökre itt hagy. Húsz éves voltam. Soha nem is tudom feldolgozni az ő halálát.

De az az érzés, amit Tamás iránt éreztem, az más volt. Az szerelem volt. A szerelem pedig önző! Kapni akar. A szeretettel szemben, ami adni szeret. És mindig ad.

Amikor megtudtam, hogy várandós vagyok, olyan boldogság költözött belém, amit eddig sohasem éreztem. Nem érezhettem, mert ez az állapot csak most jöhetett létre. A szerelem teremtette.

Boldog voltam. Bár az első hónapokban rossz napjaim voltak, de mindent örömmel viseltem. Gyermekelem lesz! – ez az érzés betöltötte a szívemet. Dolgozni jártam. Néha a munkahelyemen is rosszul lettem. Az sem okozott terhet nekem.

Aztán, úgy a negyedik hónap elején, elveszítettem a kicsit. Spontán abortusz volt. Sokat szenvedtem, mert akkor volt a Ratkó-korszak. Akkor minden megfogant gyermeket meg kellett szülni. De én nem tudtam. Az orvosom, bár látta, hogy reménytelen a helyzet, hagyott gyótródni. Csak, amikor már a szívem nem bírta a szenvedést, akkor segített rajtam. A János Kórház szülészeti szobájában feküdtem. Legalább tízen voltunk egy szobában. Ez egy szombati napon történt. Rettenetesen legyengültem. Másnap, vasárnap hazaküldtek.

Aznap volt a képviselő-választás. Inkább szavazás. Ha jól emlékszem, 1954 őszén történt. Nagy fájdalmaim voltak. Feküdtem, alig tudtam járni. Tamás készített valami ennivalót, de inkább csak teát ittam.

Délelőtt, úgy 11 óra után csengettek. A szavazóhelyiségből jött két férfi. Felszólítottak bennünket, hogy menjünk szavazni. Mondták, hogy már mindenki leszavazott a környéken, csak ránk várnak. Biztattam őket, hogy mi is megyünk majd, de beteg vagyok, és beveszek egy fájdalomcsillapítót, s ha hatni fog, azonnal indulunk. Egy óra késést engedélyeztek. Nehezen tudtam elmenni a szavazóhelyiségbe, ahol a párt által jelölt két elvtárs közül – akiket nem ismertem – az egyik nevéhez egy x-et tettem.

Kálváriám nem ért véget ezzel. Másnap, hétfőn jelentkeztem a felülvizsgálaton. Idős orvos volt, aki átvette a kórházi igazolást, és a terhes könyvem. Anélkül, hogy tüzetesen átolvasta volna, azt kérdezte tőlem, hogy érzem magamat.

Azt feleltem neki, hogy nagyon gyenge vagyok, és fájdalmaim vannak. Úgy érzem, az epém is fáj. Erre ő azt válaszolta: ja, a terhesség alatt vannak ilyen tünetek.

De elvesztettem a babát, szombaton, a János Kórházban – feleltem. Akkor az orvos rám nézett, majd megnézte az iratokat, tüzetesen átolvasta, és szigorúan kijelentette: akkor meg miért nem ment dolgozni? A mai napot igazolom, de holnap tessék munkába állni.

Megsemmisülve hagytam ott a rendelőt. Másnap eltámolyogtam az Akadémiai Könyvtárba, és dolgozni kezdtem. Attól féltem, hogy munka közben összeesem. De kibírtam, és néhány nap alatt már jobban lettem.

Ez volt az első csapás közös életünkben. Sokat sírtam miatta. Tamás vigasztalt. Előttünk az élet. Majd megerősödöm, és lesz másik gyermekünk. Magda sógornőm is várandós volt, és a következő év tavaszán fiúgyermeket szült. Mártika kistestvért kapott. Örültem a boldogságuknak, de azért a szívem nagyon fáj.

Közel egy év telt el, amíg újra gyermeket mertem vállalni. Nem akartam gyermek nélkül élni. Nem is tudtam elképzelni az életünket másképp, csak nagy családdal. Arról álmodoztam, hogy majd jönnek sorba, mint az orgonasípok. Fiúk, lányok, egymás után, és mi neveljük őket, és megtanítom őket mindarra, amit anyám, a nagyanyám nevelt belém. Mi figyeljük majd, ahogy nőnek, okosodnak, és ha majd egyszer felnőnek, milyen jó lesz látni a sikereiket. Így gondoltam akkor, közös életünk hajnalán.

Boldog voltam Tamással. Csak nagyon kevés időnk maradt egymásra, ő az építőiparban korán kezdte a munkát, és gyakran bizony későn ért haza.

Az esték voltak a miénk, és a hétvégék. Akkor még szombaton is dolgoztunk. Igazi kikapcsolódást, egy szép kirándulást csak vasárnap tudtunk betervezni. De, ha visszagondolok azokra a boldog időkre, amikor még nem volt TV, és az estéket a családok meghitt szeretetben, egymással törődve, és egymásnak örülve töltötték el, akkor, azt hiszem, több idejük maradt az értelmes életre.

Amikor a második áldott állapotom bekövetkezett, újra remény és boldogság költözött a kicsi szobánkba, annak ellenére, hogy szinte az első hetektől fogva kemény küzdelmet vívtam a babáért.

Veszélyeztetett terhes voltam. Többször kerültem kórházba. Ott-hon is kíméletes életet kellett élnem. Sokat feküdtem. Végig fájdalmaim voltak, amit az orvosaim nem tudtak megmagyarázni. Gyakran attól féltem, hogy el sem hiszik, amit mondok. Csak később, a szülés után derült ki az igazi ok.

Az utolsó hónapok már könnyebben teltek. Akkor már kisebb sétákat tettünk Tamással. Azt hittem, hogy egy hét hónapos baba már életben marad, ha valami oknál fogva megszületik. Ezért bátrabb lettem. Csak később derült ki, hogy még a kilencedik hónap után is kétséges volt a megmaradása.

Miután csak egy hétre való tüzelőt tudtunk tárolni, hetenként kellett rendelni a szemben levő utcában működő szenespincében. Oda már el mertem menni. Vasárnaponként pedig a Rózsák terére mentünk. Ott, abban a gyönyörű katolikus templomban imádkoztam, hogy Isten hallgassa meg könyörgésemet, és tudjam megszülni a gyermekemet.

A veszélyeztetett terhesség azonban – különösen az első hónapokban – sok bonyodalmat okozott mindennapi életünkben. Az 5,2 m x 2,7 m-es szobánkban egy összecsukható, kétszemélyes rekamié volt. Ezt csak este tudtuk szétnyitni, mivel betöltötte a fél szobát. Reggel össze kellett csukni, hogy egyáltalán közlekedni tudjunk. Ezért Tamás 5 órakor kelt. Vele én is. Ő átalakította a fekhelyet, én visszafeküdtem, ő főzött egy kanna teát nekem, készített valami hideg ennivalót egész napra, aztán elment. Ez olyankor történt, amikor nem volt szabad felkelnem.

De ez az állapot veszélyeztette a baba fejlődését. Nekem jobban kellett volna táplálkoynom. Végül Rózsit kértük meg, hogy vásároljon nekünk is, amikor Vilma számára beszerzi a mindennapi szükségletet. Ezért külön fizettünk neki. Rózsi attól kezdve minden nap bejárt hozzám. Ellátott minden szükséges ennivalóval. Diétáznom kellett, mert a szervezetem nagyon sok ételt nem bírt. Gyakran voltak emésztési gondjaim a terhesség alatt.

Magánorvosom mellett több orvos is vigyázott rám. A Péterfy Sándor utcában volt a felülvizsgálat. Úgy emlékszem, kéthetenként kellett jelentkeznem. Volt terhes könyvem, abba írták be a fontosabb adatokat. Nagyon sovány voltam. Gyomorpanaszaim miatt sok tápláló ételt nem ehettem. Az utolsó hónapokban a terhes gondozáson kaptam kiutalást borjúhúsra. Ez akkor elérhető-

len volt földi halandó számára. Úgy emlékszem, a kerületben egyetlen hentesbolt árusította. Tamás váltotta be a kiutalást igazoló jegyeket. Hetenként egy kiló borjúhúst vásárolhattunk. Tamás szombaton délutánoként ment érte. De szegénynek mindig a legrosszabb, mócsingos, csontos selejtet adták. Pedig sok pénzt fizetett érte.

A mosást egy ismerős asszony vállalta, az ágyneműt pedig Tamás vitte a Patyolatba.

Életünk egyik legnehezebb szakasza volt ez. Nekem a rosszgullétek és az állandó fájdalom, Tamásnak pedig a sok kellemetlen munka, vásárlás okozott nehéz heteket, hónapokat. Egyedül voltunk. Senki a családban nem volt mellettünk. Márka testvérem jött el néha segíteni, de ő vidéken dolgozott, csak a hétvégeken utazott fel Pestre.

Ebben, a minden tekintetben hátrányos állapotban mégis volt valami jó. Valami emberi. Együtt éltem a babával. Egyedül, egész hosszú napon át, míg Tamás haza nem jött. Ott volt a szívem alatt. Kettesben voltunk. Amikor megmozdult, és éreztem, hogy ott van, nagyon boldog voltam. Megsimogattam a pocakomat. Az utolsó hónapokban már látni lehetett, ahogy mocorgott. Ilyenkor hol itt, hol ott dudorodott ki valami, talán egy kis láb, egy kicsi kezecske. Úgy gondoltam, ilyenkor ébren van. Lehet vele beszélgetni.

– Hogy vagy kicsikém? Kislány vagy? Kisfiú vagy? – szóltam hozzá. – Nekem mindegy, akármi vagy! Szeretlek, és szeretni foglak nagyon! S ahogy végigsimítottam a pocakomat, bent a baba válaszolt. Boldog hónapok voltak ezek, minden aggodalom és rosszgullét ellenére.

Volt, amikor éjszakai ügyeletet kellett kihívni hozzám. Akkor az sem volt olyan egyszerű, mint ma. Nem volt telefonunk.

Tamásnak ki kellett mennie a Baross térre, ahol utcai telefonfülkét talált. De ehhez a ház mestert is fel kellett keltetnie, hogy kiengedje, majd visszaengedje a bezárt kapun. Aztán, mikor jött az orvos, ismétlődött a ház mester munkája. Nem volt könnyű ezt a feladatot sem ellátni.

Nem emlékszem pontosan, talán 1957 elején lehetett. Reggel, amikor Tamás elment dolgozni, egyedül voltam. Feküdtem. Hirtelen mozogni kezdett a csillár a fejem felett. Nem közvetlenül

felettem volt, de olyan erősen kilengett, hogy attól féltem, leszakad, és a lendület hevében rám zúdul. Életemben akkor éltem át a legerősebb földrengést. Rövid ideig tartott. Arra emlékszem, hogy reflexszerűen a pocakomra tettem mindkét kezemet, mintha azzal meg tudtam volna menteni a babát. Szerencsére – az ijedtségen kívül – nagyobb baj nem történt. De a földrengés epicentrumában, Dunaharasztiiban nagy károkat okozott. Később, évek múlva, vonaton utazva találkoztam ott élő emberekkel, akik szörnyű pusztításokról, és óriási ijedelmekről számoltak be.

Lassan teltek a hónapok, de, ahogy közeledett a szülés ideje, egyre nyugodtabb lettem. Több időt töltöttem fent. Rózsi bevásárolt, de már én főztem. Többet mozogtam. Vasárnaponként a Rózsák terére mentünk. Igaz, római katolikus szertartáson vettem részt, mivel csak eddig mertem elmenni. De ott is éreztem Isten jelenlétét. Hittem, hogy ott van. Velem van, és én kérhetem a segítségét. – Istenem, add, hogy egészségesen megszülhessen, kérek, add nekem ezt a gyermeket – így imádkoztam, minden vasárnap ott, a Rózsák terén, abban a gyönyörű templomban. És ezt mormoltam otthon is, esténként, amikor Tamás mellettem szuszogott, fáradtságtól kimerülten. Az ablakból, a redőny szélén gyenge fény szűrődött be az utcáról. Halvány fénysugár éppen elegendő ahhoz, hogy a félhomályban láthassam az arcát. Mellettem a szerelmem, szívem alatt a közös kincsünk. Olyan boldogság szállt rám, hogy csak nehezen tudtam elaludni.

A magánorvosom egy belvárosi, háromgyermekes, fiatal orvos volt. Egy sebész barátom ajánlotta. Megbízta benne. Sajnos, abban az időben még nem volt olyan fejlett az orvostudomány, mint ma. Ma már biztosan szerencsésebb körülmények között oldódának meg az akkori nehézségek.

Április elejére vártuk a kicsit. Rózsi mondta, jó lenne, ha 4-én születne, mert akkor, a „felszabadulás” ünnepén világra jött gyermekek ajándékot kapnak az államtól. Amikor ezt mondta, odasúgtam a babának: vigyázz, nehogy akkor jöjj ki! Megfogadta a kérésemet, mert csak 29-én született meg.

Április közepén kezdtük szépíteni a szobát az új jövevény fogadására. Takarítóasszonyt hívtunk, aki újjávarázsolta a „lakást”. A padlót is felsúrolta. Ahhoz, hogy a parkettát be tudja kenni viaszszal, egy napot várni kellett, hogy jól kiszáradjon. De, hogy tiszt-

tán maradjon, csomagolópapírokkal takartam le, azokon lépkedtünk. Valóban, szerencsétlenül nézett ki a szobánk. A bútorok egy részét a középső helyiségbe raktuk ki. Szegénységünk így még fokozottabban látszott.

Akkor csengettek. Kimentem, a szülészorvosom állt előttem. Eljött megnézni, mi van velem. Behívtam ebbe a szerénynek is csak túlzással nevezhető lakásba. Nagyon szégyelltem magam előtte. Az ő gyönyörű, legalább négyszobás, belvárosi otthona mellett ez nyomortanyának látszott. Elővette a noteszát, amelyben sorra be voltak írva a betegek. Mutatta, hogy akik utánam következtek, már mindenki szült. Nehogy túlhordjam a babát, mert az veszélyes. Feltétlenül meg kell indítani a szülést. Közölte, hogy a következő szombaton ügyeletes lesz. Akkor be kell feküdnöm a kórházba, és – ha addig sem indul meg a szülés magától – mesterseges úton, injekcióval megindítja. Amikor kikísértem és visszajöttem, körülnéztem a szegényes birodalmunkban, kijöttek a könnyeim. Szabad ilyen körülmények között életet adni annak, akit majd a világon a legjobban szeretünk?

A kórházban

Április 28-án este, 10 óra után jöttek a fájásaim. Mintha érezte volna a kicsi, hogy másnap mindenképpen meg kell születnie: akkorra beszéltük meg az orvossal a szülés idejét. Tamás taxit hívott az utcai telefonfülkéből, és bementünk a Vas utcában lévő kórházba. Pénteki nap volt.

Az orvosom csak másnap, szombaton reggel jött be. Számítottam is erre, mivel jelezte már előbb, hogy aznap lesz ügyeletes. Arról a szenvedésről, amit este 11 órától másnap délután negyed háromig átéltem, nem szívesen beszélek. Végül is nem tudtam magamtól megszülni a babát. Fogós műtéttel jött a világra.

Akkor derült ki, hogy a gerincemmel valami nagy baj lehet.

Abban az időben gyakori szülési mód volt a fogósműtét, ami nem veszélytelen – elsősorban a baba számára. Sok baj származott belőle. Most, amikor idős fejjel néha visszagondolok életem nehéz pillanataira, a veszélyekre, amiket átéltem, Isten különös kegyelmének érzem azt is, hogy a gyermekem ép és egészséges.

Amikor a rövid altatásból felébredtem, kábultan és kimerülve a 15 órás kintől, erőtlen, apró kis megszakításokkal egybekötött gyereksírást hallottam. Azonnal felkiáltottam, a szülőágyon fekvő: ez az én gyerekem, bár semmit nem láttam. Kétoldalt fehér lepedő volt függöny gyanánt kifeszítve mindkét oldalamon.

Az orvos akkor odajött hozzám, ő is fáradt volt. Látszott rajta az átélt órák fáradtsága.

Kislánya van – mondta – de nagyon gyenge, nem biztos, hogy megmarad.

De én csak a gyenge gyermekhangot hallgattam, és éreztem, hogy meg fog maradni. Mert Isten nem engedheti meg, hogy – oly sok imám után – ne adja meg nekem a legnagyobb kegyelmet. Azt, hogy a szívemre szoríthassam a sok szenvedés árán kiérdemelt gyermeket. Igen, megérdemlem a legnagyobb boldogságot: az anyaság érzését.

Tamás már a szülőszoba előtt állt. Amikor kitoltak a folyosóra, őt láttam meg először. Boldogok voltunk. De alig tudtam beszélni az altatás utáni kábultságtól. Aztán hosszú folyosón toltak fel a szülőszobából a betegszobába. Arra emlékszem, hogy a folyosó széles volt. Sűrűn ablakok tagolták. Az ablakok előtt hosszúkás állványok voltak. Tele növényekkel, melyek virágoztak. Emlékszem, sokszínű virág pompázott bennük. És én azt mondogattam magamban: gyermekem van, élő gyermekem! Aztán betettek az ágyba, és a kimerültségtől ájult álomba merültem.

A fogós műtét után több súlyos szövődmény lépett fel nálam. Még sok fájdalmat kellett elviselnem. Talán két hétig is bent fekvődtem a kórházban, míg a szülőtársaim öt nap után hazamentek.

A kicsiket külön helyiségben tartották, csak szoptatás idején adták oda őket az anyáknak. Kocsin hozták őket, legalább tízet egyszerre, ötöt egymás mellé rakva, két sorban. Mikor elindult velük a kocsi, olyan sírást rendeztek, hogy már messziről hallottuk közeledtükét. Azóta sok szépet, és sok rosszat éltem át. De, ha elgondolkodom azon, hogy mi volt életem legszebb pillanata azt felelném rá: az a pillanat, amikor először mellém tették a gyermekemet. Isten hozott, kicsim – mondtam neki, és néztem a szemét, a kicsi arcát, és kerestem benne szeretteim vonásait. Ma már tudom, hogy az akkor csak álom volt, de én láttam benne Tamás arcát, és úgy éreztem akkor, hogy édesanyám elhalványodott vo-

násait is visszakaptam. Itt vannak mindnyájan, az ő életük folytatásában!

Szerettem volna, ha mindig mellettem maradhatott volna a kicsi, ne vitték volna el tőlem. De az akkor lehetetlen volt. Bent, a csecsemőszobában feküdtek, egymás mellett, kicsi ágyakban. Amikor már járni tudtam, ablakon keresztül bekukkanthattam rájuk. Éjszaka teáztatták őket a védőnők. Biztosan egy közös cumisüvegből, mert mindegyiket szájpenésszel fertőzötten hoztuk haza. Mi, mamák sokáig tartottuk egymással a kapcsolatot. Bár telefon még egyikünknek sem volt, de a Rózsák terén, babasétáltatás közben gyakran találkoztunk. Ilyenkor megosztottuk egymással a tapasztalatainkat.

Gyakran gondolok rá, hogyan is bírtuk ki azokat az időket? Olyan szegények voltunk, hogy – így, utólag visszaemlékezve – felelőtlenségnek tűnik a gyermekvállalásunk. Egyikünk családja sem tudott segíteni. Én hónapok óta táppénzen voltam. Tamás, fiatal mérnökként, nem kapott akkora fizetést, hogy hármunkat könnyen eltarthatta volna. Amíg a baba meg nem született, és nem tudtuk igazolni a létét, gyermektelenségi adót is fizettünk. Ezt még a táppénzből is levonták, a várandósságom idején is! A pénz elment a rezsire, az orvosoknak, Rózsának a vásárlásért. Tamás szüleinek is küldtük rendszeresen a havi segítséget.

A kórházban sok apróbb és nagyobb összegeket fizettünk ki a két hét alatt. A szülés is sokba került. A hálapénz már működött.

Az orvosom, amikor a kórházi szobájában megkapta tőlem a borítékot, szabályosan megkért, hogy a nővérek felé is mutassam ki hálámat. Ez neki mint orvosnak is fontos, mert ezzel segíték abban, hogy az ő betegeit kiemelt módon ápolják. Még arra is hivatkozott, hogy nekem is jó lesz így. Majd a második babánál is emlékezni fognak rám.

De a családi kassza annyira kiürült, hogy összesen nem volt annyi pénzünk, hogy minden nővérnek jutott volna belőle. Emlékszem, amíg a zárójelentést vártam, már útra készen, összecsomagolva, a főnővér ott sétált a folyosón. A munkaideje már lejárt. Hazamehetett volna. De engem várt. Egyetlen egy személy részére volt még pénzem. Annak a nővérnek szántam, aki majd átadja a babát, és megtanít, hogyan kell fognom, tisztába tennem a ki-

csit. De a főnővér már szemmel láthatóan ideges volt. Körülöttem járt-kelt. Végül neki adtam oda a maradék, utolsó hálapénzt.

Kellemetlen volt, mert Tamásnál, aki már várt ránk, annyi tartalék volt csupán, hogy a taxit – amivel hazavisz bennünket – kifizesse. És még ennivalóra is kellett volna.

Amikor a kicsit átvettem egy fiatal, kedves nővértől, zavarban voltam. Nem volt nálam egyetlen fillér sem, amit illett volna a zsebébe dugni. Szégyelltem, magyarázkodni pedig nem akartam. A nővérke – nem tudom, mit gondolt – azt hiszem, szokatlan esettel találkozott. Megköszöntem a szívességét, és elhoztam a gyereket.

Az utcán várt a taxi, hazamentünk. Tamás hozta a csomagot, én fogtam a babát. Nehezen mentem még fel az első emeletre. Senkivel nem találkoztunk, ami örömmel töltött el. Bementünk a lakásba. Sem Vilma társbérlőm, sem Rózi nem voltak otthon. Egyedül lehettünk. Most már hármásban, összeöleleztünk, közénk fogtuk a babát, és nagyon-nagyon boldogok voltunk.

Elkezdődött egy új élet számunkra, amelyben hárman vettünk részt, és amelyben a rangsor megváltozott: az első számú szereplő mindkettőnk számára ő lett, a gyermek. Ahogy Gárdonyi nevezte: az a hatalmas harmadik.

Soha, soha életemben nem éreztem még ilyen fájón anyám hiányát. Annyira egyedül voltam nélküle! Nem emlékszem, hogy lettek volna a gyermekneveléssel kapcsolatos könyvek, amikből megtanulhattam volna a csecsemőgondozást. Nem gondoltam rá időben, hogy keressek valamilyen szakirodalmat, most pedig már sem időm, sem pénzem nem lett volna rá. Magamra voltam utalva. Akkor éreztem megint, hogy a szeretetnek és a féltésnek mekkora hatalma van. Mindent szépen elrendeztem. Természetesen volt gyermekorvosom – több is. De a legtöbb segítséget a körzeti védőnőtől kaptam. Fiatal nő volt, neki is volt egy hároméves kislánya, így az elméleti tudás mellett a gyakorlati megoldásokban is otthon volt.

Tamás kivett egy hét szabadságot, hogy segítsen a baba ellátásában. Nehéz napok következtek az ő számára is. Mivel egy szobánk volt csak, abban zajlott le a napi életünk. Még fűtöttünk. A kicsit ott fűösztöttük a vaskályha mellett, hogy meg ne fázzon. Tamás hozta be a kis fürdőkádat, hordta a vizet be, majd ki. Én

még annyira gyenge voltam, hogy Tamás állt a hátam mögött, két kezével a hónom alá nyúlt, úgy tartott, amíg én füröszöttem a kicsit. Senkim az égvilágon nem volt, aki az első napokban mellettem állt volna. Anyósom vidéken élt, nem tudott feljönni, hiszen Mária gyermekeire vigyázott. Ha feljött volna – helyhiány miatt – akkor sem nem tudott volna nálunk lakni.

A baba kicsi súllyal született, így koraszülöttnek számított. Eleinte kétóránként evett. Reggel 5 órakor kezdtünk, este 11-kor volt az utolsó szoptatás. Álmos voltam és kimerült. Hónapok teltek el így, amíg valamit magára szedett. Állandóan hányt, a napi étkezéseknek legalább a fele nem maradt benne. Havonként néhány dekát gyarapodott csak. Rokonok, ismerősök, kollégák, ha jöttek meglátogatni, biztatgattak. De később bevallották nekem, hogy nem hittek abban, hogy életben marad a kicsim.

De én hittem benne, hogy megerősödik. Akkor az orvosok nem tudták kideríteni az okot. Ma már könnyebb lenne a sorsunk, mivel később, évek múlva jöttek rá, hogy egyszerűen tejérzékenysége van. Ez keserítette meg hosszú évekre mindnyájunk életét.

Természetesen az első évben betegállományban voltam. Most már a gyermek miatt, aki – súlyára való tekintettel – koraszülöttnek számított. Ma el sem lehet képzelni, milyen kevés volt az a három hónap szülési szabadság, amit akkor kaptak az édesanyák. Hat hét szülés előtt, hat hét utána. Az egészséges nők ezt úgy oldották meg, hogy szinte az utolsó percig dolgoztak, így nekik legalább megmaradt az egész idő – három hónap – a szülés utánra. De engem, mint veszélyeztetett terhest, aki végig betegállományban voltam, már a várható szülés ideje előtt hat héttel automatikusan áttettek szülési szabadságra. S mivel a baba a várt időnél két héttel később jött a világra, a kétszer hat hétből összesen három hét maradt.

Egy darabig betegállományban voltam, majd megint fizetés nélküli szabadságot kellett kivennem. Szerencsénk volt, hogy Ilmáék a forradalom után visszakapták a házunkat, így nyáron néhány hétre levittem a kicsit Patonára. Ott a jó levegőn jobban fejlődött. Aztán év végéig megint fizetés nélküli szabadságon voltam, így az egész, csodálatos 1956-os forradalom alatt a babával lehettem.

Az 1956-os forradalomról *Őszi szivárvány* című könyvemben írtam.

1957 januárjától kezdtem újra a munkát. A könyvtárban elég rossz hangulat uralkodott. Mint minden nehéz és súlyos helyzet után, nagyon zárt, magába roskadó közösséget találtam. Hiányoztak, akik távoztak, s még jobban, akiket a forradalomban való részvétel miatt elvittek. Hiányoztak az olvasóink közül sokan. Főleg a fiatalok, akik éppen csak diplomáztak, vagy még az egyetem befejezése előtt álltak. Közülük több barátom is volt. Időnként még kaptam tőlük egy lapot, főleg Amerikából. Aztán elmaradtak a tudósítások róluk. Nem tudom, mi lett velük. Némelyiknek a nevét felfedeztem a későbbi szakirodalomban. Nekik sikerült az új élet. De a többség elveszett a számomra. Ahhoz, hogy valakit elvigyenek, nem kellett a harcokban részt venniük. Elég indok volt egy forradalmi bizottsági elnökség ahhoz, hogy bárkinek tönkretégyék az életét.

A könyvtárban, az egyes osztályokon zárt közösségek alakultak ki. Az én osztályomon is igyekeztünk közömbös dolgokról beszélni. Jöttek a könyvek, feldolgozásra várva, és mi elmerültünk bennük. Munka közben igyekeztünk az érdekesnek látszó kiadványokba beletekinteni. Megszűntek a kötelező Szabad Nép-félórák, a kötelező felvonulások május elsején. De megmaradtak az ünnepségek április 4-én és november 7-én. És az Internacionálé még sokáig betöltötte a dísztermet ilyenkor.

Miután nálunk nem volt üzemi konyha, a szomszédos hivatalokban biztosított számunkra ebédlehetőséget a szakszervezet. Több hely között is válogathattunk, leggyakrabban azonban az Akadémia utcában, a velünk szemben lévő épületbe, az akkori Egészségügyi Minisztérium ebédlőjébe jártunk. Azáltal, hogy kimehettünk a déli órákban az épületből, lehetővé vált számomra, hogy ebédelés helyett, az arra engedélyezett fél órát kihasználva, a közeli üzletben bevásároljam a napi szükségletet: a vacsorára valót, a gyerek számára fontos dolgokat. Így megtakarítottam az esti vásárlás idejét, és hamarabb értem haza. Nehéz időket éltünk át akkor. A kicsi fejlődése nem volt megfelelő, ezért a bölcsődében való nevelést még az orvosok sem ajánlották. Különböző asszonyokkal kísérleteztem, akiket ismerősök ajánlottak. De egyik sem vált be igazán. Pedig sok dolguk nem volt. Én keltem

hajnalban, én készítettem el a babaételeket. Nekik csak meg kellett etetni a kicsit. A napi pelenkamennyiséget egy nagy vödör vízben tárolták. Este, amikor már minden munkámmal végeztem, kezdődött a pelenkamosás.

A legrosszabb talán az volt, hogy semmiféle kapcsolatom nem volt a babagondozókkal. Reggeltől estig nem tudtam, mi történik otthon.

Ma el sem tudják képzelni a mamák, mit jelenthetett akkor telefon nélkül élni. Egész nap nem tudhattam a babáról. De hűtőgép sem volt, és mosógép sem.

Nagy segítséget jelentett számunkra, hogy anyósom és Mária sógornőm, hallva az asszonyokkal való gondjainkról, néhány hónapra elvállalták a baba gondozását. Így egy kis időre, 1957 őszén összecsomagoltam, és a holmikkal együtt levittem a kicsit Zalaegerszegre.

Egyedül vittem, mert nem akartunk két vasúti jegyet vásárolni. Nagyon szegények voltunk. A szívem sírt, mert megint nem láthattam az akkor már nyiladozó értelmű, szép gyermekemet. De csak az volt a fontos számomra, hogy neki jó legyen. A nagymama szerette, Mária kisfia éppen két éves volt. Eljátszott a babával, aki a járókában szemmel láthatóan jól érezte magát. Mária, aki akkor már a férje nélkül élt, örült, az így háromra szaporodott gyermeklétszámnak. A tanítás melletti sok munka tompította benne az izgalmakat. Minden nehézségem ellenére is úgy terveztem az életemet, hogy több gyermekem lesz. Kata ne legyen egyedül, és mi is részesülhessünk a gyermekzsivaj boldogságában.

Már a szülész orvosom figyelmeztetett, hogy valami komoly baj van a gerincemmel. Azért volt olyan nehéz a szülés. Magam is gyakran küszködtem fájdalommal. Sőt, emlékszem, kicsi gyermekkoromban sokszor tréfálkoztak rajtam a családban, amikor fűrösztöttek. A derekam táján egy szőrösomó volt, amiért tréfásan „garabonciás deák”-nak hívtak. Magam is kitaláltam ezzel kapcsolatban különböző meséket, hogy álomban repülök, és többféle csodaerő van bennem. Ha haragudtam valakire, annak titokban megígértem, hogy elviszem egyik éjjel az óriások birodalmába, és ott majd mindenféle rossz vár rá.

Később, a gimnáziumban jó tornász voltam. Különösen a gyűrű- és talajgyakorlatokban ügyeskedtem. De a magasugrás sehogy sem ment. Ahogy nekifutottam a lécnek, hogy átugorjam, hatalmas lendülettel, a cél előtt megálltam. Megtorpantam. Valami belső félelem uralkodott el rajtam. Mintha a testem tiltakozott volna, hogy felemelkedjen a levegőbe. Lábam a talajhoz tapadtak. A tanárom talán megérezte valamit ebből a megtorpanásból, nem erőltette tovább a gyakorlatot, így mindvégig megmaradtam a legalsó szintnél. Ami – úgy emlékszem – talán 50 cm volt. De, mivel minden másból jó eredményeket értem el, pl. kosárlabdában, ahol tíz dobásból tízet találtam a kosárba, így általában a legjobb jegyet kaptam tornából.

Fizikai munkát végezve mindig erős fájdalmat éreztem a derekam táján. Iskolai szünetekben, ha a testvéreimmel a határban kapáltam, olyan fájdalmat éreztem, hogy időnként lefeküdtem a földre, és Ilma nővéremet kértem meg, hogy tapossa meg jól a hátamat. Most, miután tudom, milyen hiányosságok vannak a gerincem körül, bizony, újra csak a felső hatalmak kegyelmének vélem, hogy vigyáztak, nehogy még nagyobb szerencsétlenség jöjjön rám.

Az ilyen, és még másféle előzményeket is figyelmen kívül hagyva indultam el asszonyi hivatásom csodálatos beteljesülésének a vállalásába. Sok gyermeket szerettem volna világra hozni, és felnevelni. Ez lett volna életem értelme. De hát a sorsom más-képp alakult. A második terhességemet sikerült kihordani.

Szülés után néhány hónappal elmentem a lakóhely szerint illetékes ortopéd-szakrendelésre. Akkor már alig tudtam hajolni a fájdalomtól. Amikor az orvos röntgen-felvételt csináltatott a gerincemről, akkor derült ki, hogy több csigolyám is nyitott, születési rendellenességek egész sorát mutatja ki a felvétel.

Ültem a várakozók között, várva a leletre. Egyszer csak a nevemet szólították. Azt hittem, nem sikerült a felvétel, meg kell ismételni. De nem az volt a baj. A főorvos magához hívott, és azt kérdezte, mikor volt gerincműtétem? Amikor azt feleltem, hogy soha, meglepődött.

– Ugye nem szült? – kérdezte aggódva. Amikor igennel feleltem, láttam az arcán az ijedtséget.

– A gyerek ép? – tette fel a kérdést, amire én az ájulás határáig megrettentem.

Négy hónapos csak, de a gyermekorvosok – kettő is van, mondtam – teljesen épnek találják. Fel sem merült, hogy másképp is lehetne – mondtam néhány pernyi szünet után.

Az orvos erre azt felelte: Hála Istennek!

Ez a történet 1956 augusztusában játszódott le, amikor ezt a ki-fejezést, hivatalos helyen nem szokták használni. Ez csak a döbbenet első jele lehetett.

Ezek után több orvost is felkerestem. Úgy gondoltam, életet adni még épen is hatalmas felelősség. De, hogy már tudom az igazságot, vigyáznom kell. Nyomorék embert nem szabad a világra hozni. S ha tudom, hogy ennek a lehetősége fennáll, százszoros a felelősség.

Amikor a szülészorvosomnak elvittem a röntgenleletet a gerincemről, láthatóan megdöbbent. Láttam, hogy gondolkodik a válasszon. Mit mondjon, mit mondhat nekem? Aztán lassan elnyújtva a mondatot, azt mondta: ha előbb kiderül ez a rendellenesség, csak császármetszéssel szülhetett volna.

Amikor felvettem neki azt a vágyamat, hogy szeretnék még legalább két gyermeket szülni, azt felelte, hogy azt nagyon meg kell gondolni, ő nem bátorít erre, de ajánlja, hogy keressék fel egy nagy tudású ortopéd-szakorvost is, és kérjem ki a tanácsát.

Ismerősök révén jutottam el egy rokonszenves orvosnőhöz. Kicsit örültem is, hogy nő léteire talán jobban megérti a gyermek utáni vágyamat. Úgy tudtam, neki is két fia van. Reméltem, hogy mond valami vigasztalót számomra. Nézte a röntgenleletet, megvizsgált, aztán látva arcomon a feszültséget, a várakozás izgalmát, leültetett magával szemben.

– Legszívesebben azt mondanám, hogy próbálja meg még egyszer. Egyszer már sikerült ép gyermeket a világra hoznia. Ez egy nagy csoda volt. Örüljön ennek az egynek. Másnak ez sem sikerül.

A vállamra tette a kezét. Megsimogatott. Aztán így folytatta:

– Nézze, ép szülőknek is születhet nyomorék gyermeke, és nyomorék szülőknek is lehetnek ép utódai. De a tét nagyobb azoknál, akiknek súlyos rendellenességei vannak. Mint magának is.

Ahogy ezeket mondta, úgy éreztem, vége a világnak. Az életemnek, a házasságomnak, a boldogságomnak. És Tamás boldogságának is. Elvett egy nőt, akit szeretett, és akitől több gyermeket remélt. Családi boldogságra vágyott. Kacagástól hangos, csivitelő gyermeki hangoktól teli otthont. Nagy ünnepeket, kirándulásokat, hancúrozó testvéreket. Szerettük volna végigkísérni a felnevelését, örülni, ha sikeres pályát érnek el. S amikor eljön majd a tisztes öregkor, gyönyörködni a sok unokában. Keresni bennük az önmagunk egykori tulajdonságaiból a legjobbakat.

Otthon megbeszéltük Tamással ezt a csapással felérő felismerést. Sokat töprengtünk rajta. Mi lenne jobb? Ha Kata egyedül marad? Ha soha nem lesz testvére? Vagy, ha lesz egy nyomorék kisöccse, kishúga? Mit csinál vele, ha mi nem leszünk?

És egyáltalán, van-e jogom világra hozni egy lényt, aki esetleg nyomorék lesz? Egészségesen is nehéz az élet! Hát akkor, ha másra szorul valaki? Nem tud járni? Beszélni? Az élete csupa szenvedés? Van jogom hozzá, hogy megkockáztassam?

És úgy döntöttem, hogy nincs.

Sokáig bánkódtam felette. Aztán egyszer, mint égi sugallat, megérintett az értelem vigasza. És azt kérdeztem magamtól:

Nem volt kegyelmes hozzád az Úr? Hiszen adott neked egy egészséges, értelmes, szép gyermeket! És boldog voltam Katával.

Már negyven év is elmúlt azóta, és a fájdalmak a gerincem körül egyre gyakoribbak lettek. Akkor már tökéletesebb műszerek álltak az orvosok rendelkezésére. A vizsgáló orvosok egyike kijött hozzám az öltözőbe, és ugyanazt a kérdést tette fel nekem, amit annakidején a röntgenorvos: van gyermeke? Mikor azt feleltem rá, hogy igen, ő is megkérdezte: és ép. Igen, feleltem.

– Hála Isten – mondta az orvos. És akkor megnyugodtam. Örültem, hogy annak idején jól döntöttem.

Nagyon izgultam a gyermekemért, de a munkámat nem hagyhattam ott. Szükségünk volt a kettőnk fizetésére. Abban az időben egy gyermek után nem járt semmi támogatás. Nem kaptunk egy fillért sem az államtól gyermekgondozási hozzájárulás címén. Sem segélyt, sem lakásvásárlási kedvezményt. Pedig az a kicsi szoba hármunknak egyre szűkebbnek bizonyult. Előbb-utóbb meg kellett volna oldani, hogy nagyobb lakásba menjünk.

Egyik volt gyermekkori társam mesélte jóval később, amikor véletlenül összefutottunk az utcán, hogy az ő lánya a KISZ-től kapott lakást, ingyen, jutalomból. Sőt, amikor férjhez ment, a férje is, mint KISZ-vezetőségi tag, szintén egy ilyen lakást vitt a házasságukba. Sokkal később eladták mindkettőt, és most egy pestkörnyéki villában laknak. Ez is hozzátartozott azokhoz az évekhez. A mindennapi munka azonban sok örömmel is járt. A közvetlen munkatársaim között meleg barátság alakult ki. Szerettem őket. Reggelenként közösen teáztunk. Volt egy kedves kollégánk, aki a Keleti Könyvtárban dolgozott. Rudi bácsinak hívták. Egyedül élt. Sokat mesélt nekem az életéről, amikor még vele dolgoztam. A háború előtt híres könyvkiadója volt. A nyilasok elvitték, megjárta a poklot. Aztán megszabadult a borzalmaktól, túlélte a fasizmust. De később, mint volt kapitalistát, a kommunista hatalom is internálta. Végre kiszabadult, és a Keleti Könyvtárba került. Szerettem őt, mert művelt, tiszta ember volt. Harag és gyűlölet nélkül élt. Gyakran biztatott, hogy írjak gyermekkönyveket, amikor a kicsim számára kitalált meséimet megmutattam neki. Amikor a Feldolgozó Osztályra kerültem, hogy ott katalogizáljam a Keleti Könyvtár könyvanyagát, nem tudtam lemondani Rudi bácsi barátságáról.

Amikor Edittel – akit úgy szerettem – főztük a szokásos reggeli teát, mindig készítettünk Rudi bácsinak is egy bögrével. Minden nap átvittük neki, jól becukrozva, borkósavval „ízesítve”, melegen, hogy élvezze a finom nedűt. Sok hónapon át tartott ez a mi jótéteményünk. Egyszer aztán véletlenül kiderült, hogy Rudi bácsi tea fogyasztás tekintetében ínycenc volt. Csak az igazi, angol teát szerette. Különösen figyelmes, értő módon elkészítve. Egy beszélgetésen szólt el magát Rudi bácsi, és mi azóta sem tudjuk, vajon megitta-e a mi kotyvalékunkat? Mindenesetre, mindig megköszönte, amikor az asztalára tettük. Sőt, időnként csokival kedveskedett nekünk.

Az egyik kolléganőmmel, D. Bellával mentünk minden délben vásárolni. Gyakran elsétáltunk a Hild térig. Ott volt egy szép, nagy élelmiszerbolt. Útközben egyre többet elmondtunk magunkról. Meghitt kapcsolat alakult ki köztünk. Bellának volt egy unokaöccse, aki később matematikus lett.

Gimnazista korában, sőt, az egyetemi évei alatt is gyakran járt be a nagynénjéhez. Bella nagyon szerette a fiút. A nővére egyetlen gyermeke volt. Apja a háborúban meghalt. Andrásnak hívták. Bella az édesanyjával, a nővérével és Andrással együtt lakott. Szép, belvárosi lakásukban gyakran jártam, különösen akkor, amikor Bella szerzett magának egy perzsa macskát. Ez azután történt, amikor a barátja rákban meghalt, fiatalon. Bella, aki szép, csinos nő volt, ezt a gyászt soha nem heverte ki. Hű maradt barátja emlékéhez.

Később újabb tragédia történt a családdal. András megnősült, egyik évfolyamtársát vette el. Lencinek hívták a feleségét. Gyönyörű kislányuk született, Andika, akit Bella rajongásig szeretett. A kislány két és fél éves korában leukémiás lett, és négy éves korában meghalt. Mindent elkövettek érte, amit akkor lehetett. Rettenetes gyász borult a családra. A fájdalom, mely megmaradt örökké a kicsi után, csak akkor enyhült valamit, amikor Lenci új kislánynak adott életet. Az a másfél éves vergődés, amit Bella szenvedésén át végigkísértem, engem is nagyon megrázott.

De ez már akkor történt, amikor mi már az új lakásunkban laktunk.

Az élet a véletlenek sorozata – mondták a régi öregek. A mi példánk is ezt bizonyította az új lakásunk megteremtését illetően. Úgy történt az indulás, hogy a Keleti pályaudvar mellett lévő 72-es postahivatalban volt valami elintéznivalónk. Ahogy az épületből kiléptünk, összetalálkoztunk Tamás egyik kollégájával, P. Jóskaival. Amikor Tamás bemutatott bennünket egymásnak, felhívtam hozzájuk, nézze meg a kislányunkat. A gyerek éppen aludt, azért mertük otthagyni egy fél órára. Jóska feljött, ő még nőtlen volt. Beszélgetni kezdtünk. Neki is lakásgondja volt. Nősülni szeretett volna, de albérletben lakott. Mondta, hogy járt a 3. kerületi tanács építési osztályán, ahol felajánlottak neki megvételre két telket is. Az egyik a Mátyáshegyen, a másik a pünkösdfürdői strand közelében volt.

Akkor merült fel a gondolat, hogy jó lenne közösen megvenni valamelyiket. A Mátyáshegy látszott rokonszenvesebbnek. De, mert nem volt hozzá elegendő pénzünk, úgy határoztunk, hogy megpróbálunk OTP-kölcsönt igénybe venni a vásárláshoz. Másnap a fiúk megnézték a mátyáshegyi telket. Szép, csendes hely

volt. Kevés ház, sok nyaralótelek volt a közelében. Egyetlen nagy épület volt mindössze, a bejáratnál rézsút szemben. Máshol kis családi házak bújtak meg a nagy kertekben, a dús fák között.

A kínált házhely saroktelek volt, Egyik oldalán aszfaltos út vezetett, a másikon, a Kolostor utcában makadámút volt. Később én is kimentem a kicsivel körülnézni. Nekem is tetszett a környék.

Mivel anyagi helyzetünk miatt még Jóskával ketten sem tudtuk megvenni a telket, kerestünk még három társat, hogy megoszthatók legyenek a költségek. Kétévi részletfizetésre kaptuk meg a telket.

Így indult el lakásunk építése, mely 1959-től 1962-ig tartott, pénzhiány miatt óriási, fizikailag is megerőltető munkával.

Ma már senki nem tudja elképzelni, hogyan épült egy ház az 1950-es évek végén! Semmiféle anyagot sem lehetett kapni. Mindennek sokszor utána kellett járni. Hol téglá nem volt, hol betongerenda. Protekcióval és gyakran kenőpénzzel szereztünk cementet, tetőfát, vízcsöveket, villanyhuzalokat, és még mi minden kellett az építkezés során. A vízcsövek olyan silány minőségűek voltak, hogy tíz év sem telt el, és szétnyíltak, mint a tubarózsa. Hol a kertben ástak a férfaink – éjjel, sötétben, viharlámpa mellett, ahol a földalatti csőrepedés volt –, hol valamelyik lakásban pukkant szét a fürdőszobában, vagy a konyhában, rosszabb esetben a kettő között a falban a vezeték. Újra kellett csináltatnunk az egész hálózatot. Így, mire kifizettük az első építési kölcsönt, már fel is kellett venni a tatarozáshoz a másodikat.

Az alapokat emberek ásták ki, nem munkagép. A meszet még az építkezés megkezdése előtt Tamás és társai oltották, hatalmas gödröt ástak hozzá a kert végében. Szerencsére Tamás vállalata sok gépet adott kölcsön a nehezebb munkákra. Hétvégeken azok emelték be a vasbetongerendákat, nehéz elemeket a szorgalmas kőművesek által felhúzott falakra. Jutányos áron dolgoztak a gépkezelők, és csak az üzemanyagot kellett megfizetni. Jellemző, hogy akkor még nem volt betonszállítás, vagy mi nem tudtuk volna megfizetni. Kézi erővel, lapátokkal keverték össze, négyen-ötven egyszerre a betonhoz szükséges anyagokat. A ház egyemeletes lett. Három kétszintes, és két egyszintes lakás fért bele.

A munkából a tulajdonosok nagy része is kivette a részét. Dolgoztak a magas falakon állva, a tető elkészítésénél. Egyszer Ta-

más leesett az első emeletről, beszakadt alatta egy ideiglenesen odahelyezett deszka. Szerencsére, nem történt baja.

Sok barátunk besegített fizikai munkával az építkezésbe. Eljöttek hétvégeken, együtt adogattuk a téglát.

Többször sikerült Tamásnak a vállalatától használt, bontott téglát venni. Ezekről le kellett ütögetni a maltert. Én is sokat dolgoztam, amikor csak időm engedte. Vasárnap délelőtt főztem, aztán kosárba tettem az ebédet, Tamásnak és Jóskának is, hiszen a barátunk volt. Egyik kezemben a kosár, másikban a gyerek. Tudott már járni, de gyorsan elfáradt, hát felvettem. Autóbusz akkor még nem járt felénk, a 65-ös járáttal jöttem fel aへgyre. A megállótól a házunkig még hosszú volt az út. Sőt, közbeiktattak még egy lépcsőt is. Sokszor megszámloltam a fokokat: 125 volt benne. Nehéz volt feljönni rajta.

Amikor az épület elkészült, a tető is készen volt, a további munkákat mindenki maga folytatta a saját lakásában. Tamás nagyon ügyes volt. Mindenhez értett, ő rakta le a parkettát a szobákban, ő festette a falakat, mázolta az ajtókat, ablakokat. A belső térrel bizony még éveken át dolgoztunk, mire az egész kényelmessé válhatott. Sokat elvett az életünkből az építkezés. Gyakran voltunk pénzzavarban. Ilyenkor leálltunk a munkával.

A nehéz anyagi körülmények miatt a kicsit 2 és fél éves korban az Akadémia bölcsődéjébe adtuk be. Reggel korán ébresztettem szegénykét, este, munka után mentem érte. Különösen télen volt nehéz: sötétben mentünk, sötétben jöttünk haza. Tamás semmiben nem tudott segíteni, mivel az építőiparban reggel 7-kor kezdtek, este pedig mindig ő ért haza utoljára.

Tavasztól őszig csodálatosak voltak a délutánok együtt a kicsivel. A bölcsőde a Vécsey utcában volt, percek alatt kint voltunk a Szabadság téren. Nagyokat sétáltunk kettesben. Fogtam a pici kezét. Ilyenkor beszélgettünk. Elmesélte, mi történt a bölcsiben, kivel játszott, mit ebédeltek. Az utóbbiról nem szívesen mesélt. A gondozóktól tudtam, hogy nagyon rossz evő volt bent is. Amikor meglátta az első levesestálat, már üvöltött, hogy ő nem kér semmit. A többi gyerek meg utánozta, és az egész kis társaság kiabált, sírt, és egyik sem akart enni. Ezért kénytelenek voltak a kis lázítót külön szobába vinni, és az egyik önfeláldozó nővérke – akit Judit

néninek hívtak – vállalta, hogy sok könyörgéssel és mókázás közben megeteti.

Amikor séta közben fogtam a kicsi kezét, és elsoroltam neki a térre kiültetett virágok neveit, és ő mondogatta utánam, sőt, másnap már ő magától elsorolta, boldog voltam. Kárpótolva éreztem magamat minden fáradtság, és álmatlanság elviseléséért.

Reggelenként trolival közlekedtünk. Ültem az ablak mellett, ölemben a kislányom, Kata. Néztük a várost, a házakat, melyeket elhagytunk. Az akkor Marx-térnek nevezett megállónál – ma Nyugati tér – az útkereszteződés közepén rendőr állt. Nem emlékszem már pontosan, de valamilyen magaslaton állt, onnan vezérelte a közlekedést. Kata ezt nagyon élvezte. Minden nap felhívta rá a figyelmemet: nézd, anya, ott a rendőr bácsi.

Az egyik vasárnap elmentünk a Rózsák terére, kedvenc templomunkba. Katát is vittük magunkkal. Ott keresztelték néhány hetes korában, ott imádkoztam érte, amikor vártuk, és gyakran betértem vele hétköznapi napokon is, séta közben.

Azon a vasárnapon az első sorokban ültünk le. Kata az ölemben, szépen csendben hallgatta végig a misét. Csak, amikor a lelkész a szószékre állt és prédikálni kezdett, Katának a Marx téri rendőr jutott az eszébe. Vele hasonlította össze, és hangosan felkiáltott: anya, mit mond a rendőr bácsi.

Abban a vad világban, amiben ő a kicsi korát töltötte, nem tudtam őt úgy nevelni, ahogy minket az édesanyám tanítgatott: imádkozás ebéd és vacsora előtt, lefekvéskor, az esti mese után. A bölcsődében az ilyen kicsi gyerekek, tiszta, őszinte lelkükből fakadóan, a közös asztalnál is összetették apró kezeiket, és elkezdték a „Jöjj el Jézus, légy vendégünk” kezdetű imát. Ebből – biztosan tudok olyan esetről – néhol a szülőknek kellemetlensége támadt.

Így erről a szép szokásról a bölcsődés kor alatt lemondtam. Csak az esti imádság maradt meg. Később, iskolás korban neveltem a keresztyén normák szerint, amikor már felfogta, mit szabad mondani otthon, és mit az otthonon kívül.

Iskolás korban – talán véletlen, talán Isten rendelése folytán, én az utóbbiban hiszek – lehetőség nyílt arra, hogy a kislányunk megkapjon mindent, amit egy hívő keresztyén család gyermekének feltétlenül meg kell kapnia. Barátok révén megismertünk egy

volt apácát, akit a kommunista rendszer, társaival együtt elkergetett a közösségből, ő lett évekig Kata vigyázója, iskola után, amíg mi dolgoztunk. Irénke néninek hívták, Veszprém-ben volt annakidején tanítónő. Ő járt hozzánk éveken át. Az az idő, amit vele töltöttünk, nemcsak Katának használt, hanem a mi életünknek is egyik legszebb, legboldogabb szakasza volt.

Sok időt vett el életünk-ből az otthonteremtés. Amikor Kata megszületett, elhatároztuk, hogy mindent megadunk neki. Kecses, jó mozgású gyerek lett. Szerettem volna négy-öt éves korában balett órákra vinni, uszodába járattani, legalább kétszer hetenként. De nem volt, kivel. Nem volt nagymama, aki besegített volna. A szombat délutánok és a vasárnapok pedig az otthonunk építésével-szépítésével teltek el. Tamás sok mesterséghez értett. Még a Rottenbiller utcában laktunk, de ő szinte minden szabadidejét az új lakásban töltötte. Segített az asztalosoknak az ablakok, beépített bútorok, belső lépcső készítésében. Egyik évben egész télen kijárt a Mátyáshegyre, és a falburkoláshoz szerzett travertint patintott apró darabokra, azzal díszítette a földszintet. Később falburkolatot is készített, így rám maradt a háztartás, és Kata nem jutott el sehova. Később, amikor már kiköltöztünk a hegyre, 1962-ben, legalább a jó levegőn nőhetett fel. Akkor még nem volt forgalom előttünk.

Amikor már összezsaptak fejünk felett a hullámok, és nem volt elég a kiadásokra a kettőnk fizetése, elvállaltam még egy külön-munkát is. Az Akadémia Matematikai Kutatóintézetének Könyvtárában dolgoztam. Este, munka után, heti két-három alkalommal, délután 5 órakor, amikor befejeztem a rendes munkámat, az Akadémiai Könyvtárból átmentem a Reáltanoda utcába. Ott volt a Matematikai Kutatóintézet. Néhány órai munka után, késő este értem haza. Volt, hogy 11 órakor, az utolsó 65-ös járatot értem csak el, ahonnan még a 125 lépcső vezetett hazáig. Volt, amikor gyalog jöttem a Kolosy tértől a házunkig. Kezemben a szatyor, a délidőben vásárolt, másnapra szánt élelemmel.

Mire hazaértem, Tamás már ellátta a kislányt, lefektette. Én csak az alvó kicsi arcára adhattam puszit. Ha nem mentem a második munkahelyemre, akkor főztem, hogy a család tudjon mit enni, amikor nem vagyok otthon.

A legnagyobb gondot mégis a kutyák jelentették nekem. Félttem tőlük. Pedig sok volt belőlük a hegyen. Ha csak a kerítésen belül ugattak, nem törődtem velük. De, amikor már messziről láttam, hogy a kihalt út közepén egy hatalmas négylábú áll, vagy éppen kényelmesen fekszik, akkor megálltam. Nem mertem továbbmenni.

Addig álltam egyhelyben, amíg végre jött valaki mögöttem. Megvártam, és megkértem, hogy mehessek mellette, de ő legyen a kutyához közelebb.

Kata első néhány évében soha nem mentünk el nyaralni. Sem időnk nem volt rá, sem pénzünk az építkezés miatt. Az volt a szerencsénk, hogy minden nyáron Ilmáéknál lehetett. Úgy vált szokássá köztünk, hogy ők – a kicsi Annával hármában – feljöttek hozzánk egy hétre, és amikor hazamentek, vitték magukkal Katát is. Sokszor egy egész hónapot töltött náluk, mi pedig addig a nehéz, nagyobb munkákat gyorsabban el tudtuk végezni a ház körül. Különösen nagy kincs volt ez a lehetőség a kislány számára, mert a mi gyerekkori családi házunkban élhetett. Ilmáék – a jobb megélhetés érdekében – több olyan munkát is végeztek, ami az én gyermekkoromban is megvolt. Baromfit, sertést tartottak, persze csak a maguk részére. De Kata élvezte, ahogy a kiscsirkék, kiskacsák kikeltek. Etette őket. Gyümölcsöt szedhetett a fákról. Ilma tyúkot vágott, és konyhakész állapotra varázsolt. Amikor bontotta a baromfit, Kata élvezte, ahogy a macskák szétszedték a hulladékot. Mindez neki, mint városi kislánynak, újdonság volt. Sőt, apámnak – aki ugyan már nem lakott ott – az istállóban még volt egy tehene. Ezt az állatot minden nap kiengedte a közös legelőre, esténként pedig, amikor hazajött, hol apám, hol a gyerekek beengedték a nagykapun. Aztán jött a fejés, ami szintén újdonság volt Kata számára. Így megismert valamit a régi paraszti élet hangulatából. Jól érezte magát falun.

De amikor otthon ismét elkezdtek a bölcösödét, jöttek a bajok. Egy darabig még kínlódtunk az állandó betegségek, a többi gyerektől kapott influenzák, torokfájások és középfülgyulladásokkal. Aztán rájöttünk, hogy Kata nem bírja a közösséget, a bölcösödei étkezést, és az orvosok tanácsára más megoldást kerestünk.

Hiszem azt, hogy az életünket fentről irányítják, mert a legnehezebb időkben mindig jött valami segítség. Most is így történt.

Az egyik építőtársunk, T. Jutka az 5-ös számú lakásból, ismert Rózsadombon egy házaspárt. Úgy 60-63 év körüliek lehettek, ők egy kislányt kerestek, akit gondozásra magukhoz vettek volna. A férfi egy nagy gyár igazgatója volt, amíg ki nem rúgták a hivatalából az államosítás után. Szerencsére nyugdíjba tudott menni. De a felesége, aki végig háztartásbeli volt, semmi járandóságot nem kapott. Két fiút neveltek fel, mindkettő nős volt már. Az egyiknek három gyermeke volt, de a város másik végében laktak. Az unokák bírták a bölcsődét, óvodát, nem volt szükségük arra, hogy a nagyszülők besegítsenek a nevelésükbe.

A férfi, akit Józsi bácsinak hívtak, Székesfehérváron kapott könyvelői állást. Minden nap dolgozott, reggeltől estig. Vonattal járt Pestről Fehérvárra, hétköznaponként alig volt otthon. Felesége, Juci néni egész nap egyedül volt a nagy házban, és arra vágyott, hogy egy dolgozó nő kisgyermekét napközben gondozhassa.

Amikor először elmentünk ehhez a kedves házaspárhoz Katával és Tamással, hogy megismerjük egymást, a néniből sugárzott a szeretet és a jószág. Kata azonnal az ölébe ült, pedig különben tartózkodó gyerek volt. Azonnal éreztem, hogy ez a két ember nagyon fogja szeretni egymást. Juci néni hamarosan Mami lett, megegyeztünk, hogy a gyermekünk náluk fog lakni. Ott is fog aludni, hogy ne legyen kitéve a reggeli és az esti utaztatásnak. Nem kell hajnalban kirángatni a meleg ágyból. Addig alhat, ameddig akar.

Kivittük a kiságyát, mami adott egy kicsi szekrényt, ahol a ruhák és a játékok, könyvek elfértek. A gyerek így a saját holmija között volt. Szombaton mindig hazahoztam és vasárnap este vittük újra vissza. Ezeken a napokon kivittük a telekre, ahol már épült a ház. Kezdetleges körülmények mellett délután még le is fektettem. Volt egy kicsi, felvonulási célokra épült sufni. Ott aludt, kabátokon, de legalább jó levegőn.

Hétköznaponként, amikor az időm engedte, munka után kimentem hozzá. Ilyenkor sokat sétáltunk együtt. Szerettem volna kivenni a gyerekből, hogy szeret-e itt lenni, csak úgy, beszélgetés közben. A meséléseiből mindig azt éreztem ki, hogy nagyon jól érzi magát a mamival. Ezt erősítette meg az a fiatal pár is, akik a ház alagsorában laktak, ők is szerették a gyereket, ezért sokszor

elkérték a mamitól, és elvitték sétálni. Ha találkoztam velük, elmesélték, hogy milyen türelme van Juci néninek a kislányhoz, aki rossz evő. Gyakran látják, ahogy a néni – tányérral a kezében – a ház körül járkal a gyerek után, és úgy rakja a szájába a kis falatokat. A férfi többször is mondta nekem, ha találkoztunk: magának ehhez nem lenne ennyi türelme, az biztos – így aztán megnyugodtam.

Maminál volt a kislányunk egészen az iskolakezdésig. Akkor derült ki – ahogy az életben soha semmi nem tökéletes –, ez sem volt jó megoldás, mert az iskola első hetei kegyetlenek voltak Kata számára.

A szelíd, meleg, szinte nagyszülői környezetből csöppent bele szegényke egy olyan csoportba, ahol a gyerekek már megedződtek az óvodában a közösségi életre. Katát is be kellett volna adni legalább az utolsó évben az óvodába. A gyerekek vadak voltak, csúnyán beszéltek. Belenyúltak egymás táskájába, Katának nem egyszer lopták el az iskolaszereit. Az osztály nagy része már az óvodából ismerte egymást. Ott már megszokták a durvaságot, verekedést. Néha bántották egymást, megcibálták a másik haját. Kata nagy traumán esett át, s vele együtt szenvedtem én is. De volt egy áldott lelkű tanító néni, aki kis idő elteltével megszüntette a kirívó durvaságokat.

Az első osztályos kor a szülőknek is megterhelés, mint ahogy általában az egész tanulási idő az, egészen az érettségiig. Ugyanakkor csodálatos dolog, amikor az ember fogja a kicsi, maszatos, tintás kis kezét, és vezeti, próbálgatja segíteni a bonyolultabb betűk, számok leírását.

A házunk decemberre készült el oly mértékben, hogy legalább egy szobában tudjunk lakni. Mivel az iskola szeptemberben kezdődött, nem akartuk a gyereket kétszer kitenni a változásnak, ezért nem a Rottenbiller utcához tartozó iskolába írattuk be, hanem mindjárt a Mátyáshegyhez közeli, Ürömi útiba. Megint nehézséget okozott, hogy a négy hónap különbséget hogyan hidaljuk át. Megint egy új környezet várt szegénykére. Jóska barátunk, aki közben megnősült, sőt, megszületett a kislánya is – már beköltözött az új házba, egy kis szobát valahogy lakhatóvá tettek. A szomszédunk lett. Ők ajánlottak egy családot a hegyen, ahol szívesen, szeretettel fogadták Katát. Néhány hétig náluk is aludt,

amíg valahogy sikerült nekünk is legalább a mellékhelyiségeket és egy szobát, kezdetlegesen ugyan, rendbe tenni.

Amikor megkezdődött az iskola, szétváltunk egymástól Tamással. Ő még a Rottenbiller utcában lakott, ahol a bútoraink voltak, én kijöttem a gyerekekhez, hogy legalább az estéket vele tölthessem. Ez az állapot 1962 decemberéig tartott, akkor kiköltöztünk véglegesen. A sok gyerek miatt a tanítás váltott műszakban folyt: egyik héten délelőtt, a másikon délután jártak a gyerekek az iskolába. Bár Kata nem volt Ratkó-gyerek, mégis rossz időben született. Akkor volt ugyanis az a miniszteri rendelet, hogy minden megfogant gyermeket meg kell szülni. Ez a kényszerű népességyarapodás végigkísérte Kata korosztályát, sőt az ő gyerekeik is megéreztek az ebből fakadó nehézségeket. Nehezebb volt középiskolába, egyetemre bekerülni. Sőt, a munkahelyek megtalálásában is gondok voltak.

Munkaidőben Kata továbbra is ennél a családnál volt. Nehéz korszak állt be az én életembe is. Ha délelőttös volt, én vittem reggel az iskolába úgy, hogy 8 órára már én is bent lehessenek a munkahelyemen. Délben a család egyik tagja ment érte. Ha délután volt a tanítás, akkor reggel a családhoz vittem szegénykét, ott ebédelte, és ők vitték le az iskolába. Ilyenkor este, munka után én mentem érte. Mindezt gyalogosan tettük meg, naponként, mivel busz akkor még nem közlekedett a hegyen. Ma ez az út – az otthontól az Ürömi útig – három buszmegálló.

Amikor decemberben végleg otthagytuk a Rottenbiller utcát, már Vilma társbérlőnk is meghalt. Többen ajánlották, hogy igényeljük ki az egész lakást, de ennek több akadálya is volt. Többek között az, hogy ott volt Rózsi, aki meghalt gazdája szobáját szerette volna megszerezni a kicsi cselédszoba helyett. Így – ügyvéd útján – a tanácsnak leadtuk a társbérletet. Emlékszem, ötezer forintot kaptunk érte. Szinte ingyen hagytuk ott első otthonunkat. Az ügyvéd kétezer forintot kért a közbenjárásért. Az utóddal még találkoztunk. A pártközpontban dolgoztak, és onnan kapták meg a lakást. Ebből arra következtettünk, hogy a tanács ezeket az ingyen lakásokat jelenthette a pártközpontnak. Kedves embereknek ismertem meg őket, nekik ajándékoztuk a megmaradt tüzelőnket, amit akkor már a lépcsőházban, a lépcső

alatt lévő kis sufnyiban tároltunk. Az elszállítása többbe került volna, mint maga a tüzelő.

Ezekben az időkben a nehézségek elviselésében sokat jelentett nekem a könyvtár. A könyvek, ahogy beérkeztek, és futószalagra kerültek, ahogy katalogizáltuk őket, ahogy a kezembe fogtam őket gyönyörű kötésükkel – ilyenek is voltak a sok olcsó kiadás mellett –, olyan jó érzést keltettek bennem. Szerettem az új könyvek illatát, bár ez nem mindenki számára volt kellemes.

Szerettem a kollégákat, jó barátságban voltam velük. A reggeli kávézások alatt sok okos dologról beszélgettünk. Gyakran kihívtam őket a hegyre, az új otthonunkba, amely még szegényes volt, de a miénk. Szép volt a környék, jó volt a levegő.

Eleinte egyetlen szobát fűtöttünk az emeleten. Ott volt a gyepekágy is. Egy vaskályha adta a meleget. Hetenként kétszer bedugult a csöve. Amikor este későn hazaértünk és befűtöttünk, a füst visszafelé jött, megtelt vele a szoba. Kata kabátban állt a földszinten, a kitárt ablakból áradt rá a hideg, de ott legalább nem volt olyan sűrű a füst. Tamás eloltotta a kályhában a tüzet. Vízét öntött bele, ami kicsorgott a padlóra. Aztán kivette az egész csövet, amit újságpapírral tömtük be, hogy amíg leviszi az udvarra, a lakásba ne hulljon szét a piszok. Mire újra befűtöttünk, és meleg lett, már le kellett feküdni. Akkor meg a melegtől nem tudtunk aludni. Később rájöttünk, hogy felülről kell meggyújtani a benne levő szenet, akkor nem termelődik korom.

Ez az emlék sokáig megmaradt bennem. Ahogy a hatéves kislány állt a füstben, a hidegben... Rossz éveink voltak ezek.

Ahogy visszagondolok az akkori társaimra a könyvtárban, már alig él közülük valaki. Odaát vannak csak az emlékük él bennem. Bella, akivel délben vásárolni mentünk. Juliska, F. Bandi, Bandi bácsi, a főnököm. Él még D. Pali, az okos, életvidám fiú, aki szívesen kelt szópárbajra velem. De szeretttük egymást. Akire a legnagyobb szeretettel gondolok, akitől nagyon sokat tanultam – ismeretet, bölcsességet, emberséget – az Imre volt. Akinek a sorsa, a korai halála feletti fájdalom örökre beíródott a lelkembe.

Róla külön meg kell emlékezni.

Kezemben egy könyv, Dante *Isteni színjátéka* Babits Mihály fordításában, Révai kiadás 1940-ből. Judittól kaptam, Imre feleségétől, Imre halála után. Az övé volt. Magam választhattam a gazdag magánkönyvtára darabjai közül. Judit emléket akart adni nekem, a jó barátnak. Valamit, ami azóta is itt van a közelemben. Tudom, Imre többször átolvasta ezt a csodálatos művet, mely az emberiség létének mélységét rejti, melyről a fordító azt írja: „Az a líraiság, melyből az egész mű fakad, s mely nem az elvont lélek líraisága, hanem a cselekvő emberé, ki két lábbal s ezer idegszállal áll a körülötte zajló világ közepén.” Mint Imre állt.

Ez a könyv nehéz. Egyes részleteit ismertem. Tartalmát középiskolás koromban tanultam. Mégis megkínlódtam vele így, felnőtt fővel, magasabb tudás birtokában is. De amikor végeztem vele, éreztem, hogy választásom nem a véletlen műve volt. Lelkemből fakadt a vágy, hogy az általam ismert emberek közül a legműveltebbnek az emléke ezzel a könyvvel kapcsolódjék össze. Ha a kezembe veszem, most is őrá gondolok, ő is cselekvő ember volt, aki „két lábbal és ezer idegszállal áll(t) a körülötte zajló világ közepén”.

Barátom volt, egykor főnököm is. Ő tanította meg nekem a könyvek osztályozását, az akkor használatos decimális rendszert. S míg elmélyedtünk egy-egy mű tartalmában – olykor beleszöve a saját véleményünket is –, fokozatosan közelebb kerültünk egymáshoz.

Akkor kezdtük építeni a házunkat. Naponként elmeséltem neki a gondjainkat, megosztottam vele örömömet és bánatomat. Ő zárkózott volt, nehezen nyílt meg. Neki biztosan nem volt akkora szüksége rám, mint nekem őrá. Kiegyensúlyozott élete volt mindkettőnknek. Felesége volt és egy kislánya. Nekem férjem volt, és egy még kisebb lányom. Velünk kapcsolatban megdőlt Karinthy híres mondása: „Lehet-e férfi és nő között igaz barátság? És ha igen, miért nem?” Köztünk igazi barátság volt. Azért fáj a halála annyira. A barátság mélyebb lehet, mint a szerelem. Így érzem. Amikor elvesztettük, kétségbeesetten kapaszkodtam Juditba, az édesanyjába, később még a lányába, és annak családjába is. Ben-

nük kerestem őt. De nem találtam. Csak a mélységes gyász poklából vehettem át egy kicsi részt tőlük.

Gyakran jött hozzánk, fel a hegyre. Legtöbbször több kollégával együtt, de néha egyedül is felszaladt. Férjemmel, Tamással meleg, baráti viszony alakult ki köztük, hatéves Kata lányom pedig ujjongott, amikor meglátta. Épülőfélben lévő kétszintes lakásunk, bútorok nélkül nem volt ideális a vendégfogadásra. De a földszint, a falépcsővel, már tetszetős volt. Tamás a falat apró travertin darabokkal díszítette a lépcső alatt, a többi részt faburkolattal látta el.

A lépcső alatt kandallót alakított ki, melynek kovácsoltvas ajtaját maga készítette. Imre leült a szoba egyik sarkába, a nagy erkélyajtó előtt, úgy nézett végig a szobán, úgy gyönyörködött benne. Éreztem, hogy megnyugtatja az a néhány perc, melyet velünk töltött.

Eleinte mester és tanítvány kapcsolat volt köztünk. Ebből alakult ki részemről a csodálat, mérhetetlen tudása és műveltsége miatt. Talán ezt a rajongást látta bennem, azért szeretett. Élete – melyet a Felsőbb hatalom rövidre szabott – a megpróbáltatások sorozata volt. Ezt a titkot élete végéig rejtegette magában, csak feleségével osztotta meg. És, azt hiszem, később még velem. Egyedül velem. De ehhez évek kellettek.

Élete az értelmiségiek megszokott rendje szerint alakult. Szülei tanárok voltak. Ő is ezt a pályát választotta. S mert okos volt, az egyetem befejezése után azonnal bent maradt a német tanszéken, mint tanársegéd.

Pályája akadálytalanul ívelt volna az egyetemi katedráig, ha nem törí meg a második világháború. Imrét behívták katonának, alig néhány hónappal a nősülése után. Felesége szintén gimnáziumi tanár volt, vidéki születésű. Juditnak hívták, szülei Miskolcon éltek. Egyedüli gyerek volt, akárcsak Imre. Judit nehezen szokta meg a pesti életét – egyetemre is Debrecenbe járt – és egyedül a férje iránti szerelme segítette annak elviselésében, hogy apósáéknál kezdték el közös életüket.

Imre a 2. magyar hadsereg tartalékos tisztjeként sok megpróbáltatáson ment keresztül. Ezekről a szörnyűségekről azonban nem beszélt. Ha valahogy szóba jött a háború, csendes hallgatásba burkolózott. Később azonban, amikor a téma egy könyvön, vagy

filmen keresztül előbukkant, mégis kitört belőle egy-egy szomorú emlék, melynek elmondását nem tudta megtagadni. Emlékszem, nagyon megrázta a Tolsztoj *Háború és békéjéből* készült amerikai film megtekintése. A menekülés, a hóban megfagyott emberek, lovak látványa. Mikor erről a filmről beszélgettünk, csak annyit fűzött hozzá: bizony, a háború iszonyatos, a visszavonulást én is átéltem.

Ilyenkor mesélt a saját élményeiről is egy keveset. Az egyenlőtlen harcokról, az életveszélyről, ami állandóan jelen volt a fronton eltöltött időkben. Egyszer azt mesélte, hogy ott álltak a Don egyik partján. Annyian voltunk – mondta –, hogy, ha szétártuk a két karunkat, akkor elértük egymás ujját. A puskánkban egy töltény maradt. Néztünk, szemben a szovjet katonákkal. Annyian voltak, egymás mellett és egymás mögött, tömött sorban, hogy a középiskolám fizikai előadóterme jutott eszembe, ahogy magasodtak a padosorok, és mi megtöltöttük a sorokat. Úgy álltak velünk szemben a szovjet katonák, hogy ellepték a földet előttünk, egészen a látóhatár széléig.

Az összeomlásról is mesélt, a fejvesztett menekülésről. Az volt a szerencséje, hogy jól tudott németül, és ezért fel tudott kapaszkodni egy német teherautóra. Azon már lógtak a német katonák, és amikor egy-egy szerencsétlen magyar honvéd is fel akart szállni közéjük, lelőtték őket. Kellett a hely a saját embereiknek. Vér volt és halál mindenfelé. A pokolból menekült meg, és iszonyú emlékként maradt meg emlékezetében, ahogy társai elpusztultak. Nem szeretett ezekről beszélni.

Ilyen keservek között élte túl a 2. magyar hadsereg pusztulását, és csodával határos módon sikerült neki néhány napra hazajönni. Akkor Judit már várandós volt. Rövid boldogság után indult vissza a frontra, mely akkor már egyre közeledett a magyar haza felé. Aztán átjöttek a harcok a Kárpátokon, és látszott, hogy minden elveszett. A vesztes oldalra kényszerített magyar hadseregek vége.

Imre súlyos betegséget kapott, és hazaengedték. Nem tudott a családjáról, így Pestre jött, a szüleihez, ahol Juditot hagyta. Ott tudta meg, hogy felesége visszament Miskolcra, a szüleihez, ott szülte meg kislányukat. Imre, félig gyógyultan, de egyre erősödve élt néhány boldog hetet felesége és újszülött lánya körében.

De milyen a sors?

A szovjet hadsereg vésszesen közeledett az ország belseje felé. Miskolcra értek. Berontottak a lakásokba, rombolva és pusztítva mindent, amit láttak. Nőket gyaláztak meg, hadifoglyokat szedtek békés civil emberek közül.

Imre is köztük volt.

Így került vissza a Szovjetunióba másodszor. Marhavagonba zárva, sok-sok társával együtt. Azt mesélte, hogy a vagon oldalán volt egy kicsi nyílás, azon tudtak néha kitekinteni. Ahogy zakatolt velük a vonat, a kis résen át megismerte azt a vidéket, ahol egyszer már, katonaként járt. Neki kétszer is kijutott az utazás a nagy orosz földre. Azért ment tönkre a szíve.

A hadifogság két évig tartott. Dermesztő hidegben dolgoztak, Szibéria hófedte erdeiben termelték ki a fákat vasútépítéshez. Barakkokban vészelték át a fagyos éjszakákat. Éheztek és fáztak. Hulltak, hulltak az emberek, a nála erősebbek és edzettebbek is. Isten különös kegyelméből ő megmaradt. Csontig lesoványodva került haza, ahol az édes haza nem fogadta tárt karokkal és kitörő örömmel a saját, meggyötört fiait.

A fogságból visszatérve újra kezdett életét nem ismerem. Nem mesélt ezekről a valószínűleg nehéz évekről. Azt tudom, hogy egyetemi pályafutása megszakadt. Később került az Akadémiai Könyvtárba, ahol hatalmas tudását és műveltségét kamatoztatta. A feldolgozó osztály vezetője lett. Amikor én megismertem, már törékeny, vékony, összetört embert láttam benne. Emlékszem, időnként felállt az íróasztalától, hogy megmozgassa csontjait. Végigsétált a három szobán, ahol a beosztottjai dolgoztak. Meleg, emberi kapcsolat volt közöttük. Néha odajött hozzám, és ha egy tőlem idegen témájú német nyelvű könyvvvel vesződtem, mindig felajánlotta segítségét.

– Zulika, segíthetek? Én németül szoktam álmodni.

Jó nyelvtelhetsége révén tökéletesen beszélt a nyugati nyelveket. Szerette a zenét, az irodalmat, a képzőművészetet. Íróasztalán volt egy kép, Delacroix: *Villámlástól megriadt ló* című festményének reprodukciója. Gyűjtötte a régi térképeket, érmeiket. Ott-hon gyönyörű könyvtára volt.

A háború borzalmai és utána közvetlenül a hadifogság poklában eltöltött évek azonban nyomot hagytak Imre egészségén. Súlyos

szívujjal élt, ami állandó orvosi kezelést és felügyeletet igényelt. Volt egy szívspecialista nagybátyja – hozzá rendszeresen járt. Hetenként néha többször is. Injekció-kúrákat kapott, gyógyszereket szedett. Több orvosa is volt, és Judit nagy gonddal és szeretettel vigyázott rá, hogy szabadidejében sokat pihenjen.

De Imre más ember volt. Cselekvő ember, aki csak a munkában látta az élet értelmét. Abban az időben kezdett kibontakozni a nemzetközi kapcsolat a nyugati országokkal. Néha már kijutottak külföldre a nagyobb könyvtárak vezetői, így az Akadémiai Könyvtár igazgatója is. Imrét minden alkalommal magával vitte. Szükség volt a szaktudására és a tökéletes nyelvtudására. Orvosai – így a nagybátyja is – óva intették a szívbeteg embert a repülőgépen történő utazástól. A fel- és leszállás árthatott különösen a beteg szívnek. Amikor ezekről beszélgettünk, én is kértem rá, hogy ne vállalja a ránézve veszélyes repülést. Emlékszem, mindig az volt a válasza: Zulika, ez az élet értelme, tétlenül minek éljek?

És Imre utazott. Izgultunk érte, minden alkalommal, amíg haza nem érkezett. Az utolsó ilyen repülőút közben Bécsben rosszul lett. A bőrdíját az igazgatója cipelte. Még hazaértek valahogy, de Imre többé nem járt be köztünk.

Élete utolsó hónapjait hol kórházban, hol otthon töltötte. Legszebb, legboldogabb emlékem ezekből az időkből egy telefonhívás volt. Judit keresett. Kért tőlem valamit, pontosan már nem emlékszem, hogy mit. Imre betegségével kapcsolatos adminisztráció akadt fenn valami nehézségen, és Judit engem kért meg annak elintézésére. Az melengette meg a szívemet, ahogy kérte: Imre azt mondja, neked szóljak, mert neked a szíved is, az eszed is a helyén van. Ezek a szavak végigkísérték az életemet, vigasztalást adtak, és simogatást az elvesztése feletti mélységes fájdalomban. Ezeket úgy fogtam fel, mint a baráti elismerés szavait.

Nem akartam zavarni a családot azzal, hogy elmenjek hozzájuk. De egyszer mégis megtettem. Judit hívott. Azt mondta, Imre látni szeretne. Félelemmel tele szívvel mentem el hozzájuk. Imre egy fotelben ült, könnyű takaróba burkolózva. A szobában halk zene szólt. Beethoven zenéje. Judit mondta, hogy csak ezt hallgatja. Legtöbbet az *Eroicát*.

Mielőtt meghalt, azt kérte a feleségétől, hogy a temetésén csak ennek a szimfóniának a gyászindulóját játsszák majd.

Nem hittem, hogy ilyen hamar elmegy. Kórházba került, a nagybátyja osztályára. De a kezelőorvosa más volt. Ezt Judittól tudtam, aki szinte naponként beszámolt Imréről a könyvtárban. Otthon nem volt telefonunk.

Úgy emlékszem, egy hétvége után, hétfői napon, ahogy sorra beérkeztünk az osztályra, a kollégákkal együtt egyre nyugtalanabb állapotba kerültünk. Mi történhetett a két szünnap alatt? Juditot nem akartuk zavarni. Tudtam a kezelőorvos nevét. Judit sokszor dicsérte az emberségéért. Mondtam a kollégáknak, hogy én felhívom a kórházat.

Azokat a perceket soha nem tudom elfelejteni. Hívásomra ki-csengett a telefon a kórházban. Valaki felvette. Kértem az orvost – ő volt, akit kerestem.

Bemutakoztam, és elmondtam, hogy Imre kollégája vagyok, barátja a családnak, és engedje meg, hogy érdeklődjem mindnyájunk nevében Imre hogylétéről.

Imre az éjjel meghalt – hangzott a válasz. Úgy pattogtak a szavak, mintha egy rossz gépből jöttek volna elő. Összeszorult a torkom, és csak annyit tudtam mondani, köszönöm, és letettem a kagylót. Elvégeztetett. Imre halott. 49 éves korában!

Abban az időben a Kodály vezette népzenei kutatócsoport még az Akadémia épületében volt. Tőlük kértek a kollégák egy hordozható magnót. Azt vitték ki a temetőbe. A halotti szertartás után, amíg Imrét a sírhoz vitték, az *Eroica* gyászzenéje szólt. A koporsót három nő kísérte. Az édesanyja, a felesége és a kislánya, aki akkor gimnazista volt.

A temetésre eljöttek Judit tanítványai is. Általános iskolások voltak. Ahogy a fakereszt oda volt támasztva a ravatalozó falához, elolvasták a feliratot rajta. W Imre. Élt 49 évet. Az egyik kislány halkán megjegyezte, nem is volt még olyan öreg.

Sokáig nem tudtam meghallgatni az *Eroicát*. Ha rádióban adták a gyászzenéjét, elfogott a zokogás. Ma is Imrére gondolok, ha ez a zene megérint. Ma már nincsenek könnyeim. Száraz szemekkel siratom.

Néha kezembe veszem a könyvét, amit a feleségétől kaptam, az *Isteni színjátékot*, és elolvasom azt a részt, ahol Dante a Paradicsomban van, és a vezetője így bátorítja:

Nem tudod hát, hogy fenn vagy az égben?
s nem tudod, hogy itt szentek mind a lények?
s csupa jó szándék ég az égi létben?

Dante: *Isteni színjáték*. III.rész. Paradicsom.
Huszonkettedik ének. Visszatekintés a csillagokból

Hiszem, ő is közöttük van.

Judit – Imre halála után – egy évig kapta férje fizetését, vagy annak egy részét. Nem emlékszem pontosan rá már. Csak azt tudom, hogy Judit összegyűjtötte ezt a pénzt, és ebből, meg a saját keresetéből megtakarított forintokból csináltatott egy gyönyörű síremléket a férjének. Nagy összeget fizetett érte. Híres szobrássszal, Páczai Pállal készíttette el. Pompás bronz síremlék volt.

A tetején két sor kotta az *Eroica* gyászindulójából. Judittal mentem ki először, hogy megnézzem ezt a csodálatos műalkotást. Ahogy néztem a bronzból kiöntött kottát, fülemben csengett a zene. Imre kedvenc zenéje, ami élete utolsó heteiben vigasztalta. Tudta, hogy meg fog halni. Azt kívántam, bárcsak lehatolnának hozzá ezek a hangok. Azt kívántam, ha valóban van élet a túlvilágon, akkor ezek a kottajegyek hatoljanak át a temető barna földjén, és ott lent, az örök sötétség birodalmában hanggá visszaalakulva zengjenek a múlandó koporsó körül, és Imre hallja meg ezt a zenét.

Aztán, röviddel a felállítás után, barbár kezek ledöntötték és ellopták a síremléket. Csak a művész egyik albumában található róla egy fénykép. Így múlik el minden szép a földön. Sic transit gloria mundi.

*

A könyvtári munka egy nagy könyvtárban külön világot képviselt. A régi könyvtárosok, nagy tudósok szelleme, akik annakidején itt dolgoztak, és a könyvekből sugárzó értelem, az a különös illat, ami betölti a polcok közötti teret, mindig konzervatívvá teszi a benndolgozót. A könyv világa a csend. Kezelői visszafogott emberek. Az 1956-os forradalom aktív hősei nem közülük kerültek ki. Bár lelkületükben azok hőseivel azonosultak. Legtöbben.

A szívek annak emlékéért dobogtak. Nem voltam közöttük a forradalom alatt a kicsim gondozása miatt. Csak otthon élhettem át a csodálatos napokat, és a szörnyűségeket is. Hallomásból értesültem a könyvtárban történekről. Egyetlen kollégáról tudok, akit mint a forradalmi bizottság elnökét, bíróság elé állítottak és tönkretették a pályáját. Egyetlen kolléga pedig külföldre távozott.

Nem tudom magamnak sem megmagyarázni, mi történt velünk 1957-től a nyolcvanas évek közepéig. Az egész országgal együtt valami súlyos amnéziába estünk. Passzív rezisztenciába talán, mondhatnánk, ha jóakarátúak akarunk lenni önmagunkkal szemben. Egy letiport forradalom után, a bosszú tombolása idején már hiábavaló lett volna, és fizikailag is kivihetetlen, bármiféle hazafias megnyilvánulás. Itt volt a hatalmas, diadalmas szovjet hadsereg. És megmaradtak a felosztatott ÁVH emberei, akik éppúgy rettegésben tartották az országot, mint ezelőtt. Csak a munda változott.

Mi, akik végigéltük ezeket az időket, semmiképpen nem tagadhatjuk le – a forradalom véres leverése ellenére sem –, hogy a Rákosi-rendszerhez képest enyhült valamit a diktatúra. Nem volt padlásseprés, nem kellett kivonulni április 4-én, a „felszabadulás ünnepén”. Bár a kivégzések, ártatlan hazafiak kínzása még évekig tartott. De, aki közömbösen viselkedett, és elnyomta magában minden magyarságát, az élhette sivár, érzelemmentes életét. Kádár jelmondata – aki nincs ellenünk, velünk van – sok embert megnyugtatott. És a nép az eltelt évtizedek alatt megtanult hallgatni. Sőt, kiölni magából mindent, ami értéket szüleiktől és neveltetése révén kapott. S mivel ez az időszak nagyon hosszú volt, ezért az agymosás – amelyben ez a nép részesült – tökéletesen sikerült. Ezt igazolja a jelen, amiben élünk.

A meghurcolt, megkínzott, és börtönökbe zárt szabadsághősök – akik megúszták a bitófát – lassan, évekig tartó szenvedés után amnesztiát kaptak. Cserepekre hullott életüket próbálták összeragasztgatni valahogy. Fizikai munkát tudtak csak szerezni maguknak. Sok értelmiségi ismerősöm dolgozott bányákban, gyárakban, a legalacsonyabb szintű beosztásban. Azok jártak jobban, akik a leveretés után külföldre menekültek.

Nálunk, a könyvtárban is voltak egyetemet végzett altisztek, raktárosok. Több kilépett katolikus pap is került hozzánk, akiknek a latintudására nagy szükség volt.

Ha visszatekintünk az 1960-as évek végére, és az 1970-es évek elejére, bizony nehéz időket éltünk át. Nem volt telefon a lakásban. Nem voltak gépek, amik segítették volna a házimunkát. Hűtőgép, mosógép csak később lett a háztartások többségében. Nekünk különösen nehéz volt beszerezni őket, mivel az építkezéshez felvett banki és családi kölcsönök elrendezéséig szinte csak a betevő falatot tudtuk magunknak biztosítani.

Kiköltözésünk az új házba könnyebbé tette a lakás további építését-szépítését. Már itt laktunk, amikor az öntött magnéziumpadlót parkettára cseréltük át. Megvettük az anyagot, az ágy alatt szárítottuk egy télen át, és Tamás rakta le a következő tavasszal. Ma is gyönyörű, nincs rajta semmi repedés, hézag. Pedig nem volt szakember. A Műegyetemen nem tanítottak ilyesmit. Csak jó érzéke volt hozzá. Tehetségével pótolta a pénzt.

A hegyre való felköltözésünk után hamarosan megismertünk egy házaspárt, akiknek a kislánya, Péter, Kata lányunk osztálytársa volt. Megkedveltük egymást, és úgy láttuk, a két gyerek is szívesen eljátszik egymással. A szülők vállalták, hogy Kata náluk legyen iskola előtt és után, amíg mi dolgozunk. Ők adnak ebédet neki, ha délutánosok, ha pedig délelőtt van tanítás, akkor délben Kata hozzájuk megy. Náluk ebédel, és este, munka után tőlük hozzuk haza.

Ez a módszer, úgy látszott, jobban bevált, mint az előző megoldások. Ma el sem képzelhető, amit akkor átéltünk. Egy hatéves gyerek, akiről reggeltől estig nem tud a szülő. Sok bonyodalom származott belőle.

Egyik nap Kata délutános volt az iskolában. Megnyugodtunk, hogy nem kell korán kelnie. Elkészítettem a reggelijét, ő kicsit tovább alhatott ilyenkor. Aztán felkelt, elkészült, s amikor kedve volt, átment Péterékhez. Ott megebédelt, és ketten elmentek az iskolába. Délután együtt jöttek haza.

Munka után Tamással együtt mentünk érte. Akkor még gyalog közlekedtünk, a Kolosy tértől hazáig. Mentünk Csuriékhoz, így hívtuk a barátainkat Csurgói családnevük után.

Kata nem volt ott. A kis Péter mondta, hogy nem is volt iskolában. Elsötétült előttem a világ. Mi baj történhetett a gyerekkel? Tamással együtt futottunk, hegynek felfelé, otthagyva Csuriékat, szinte köszönés nélkül. Ma sem értem, hogy történhetett ez a felelőtlennek tűnő magatartás barátaink részéről. Ha elvállaltak egy hatéves gyereket, és az nem jelentkezik, azonnal utána kellett volna nézni, mi történt vele.

Ahogy futottam, felfelé, a szívem elakadt. Meg kellett állnom. Tamás futott tovább. Télidő volt. Félhomály. Lakásokban ilyenkor már égni szokott a villany. Nálunk sötét volt. Az ablakok bezárva, úgy tűntek, mintha valami titkot rejtegettek volna.

Kulcs nem volt a zárban, szerencsére, így be tudtunk menni a bejárati ajtón. Bent, a földszinten vészes csend. Felrohantunk a lépcsőn az emeleti szobába. Kata ült az ágyban, felöltözve. Magára húzta a takarót. Nyilván fázott, a hideg, fűtetlen lakásban. Amint megláttam, akkora öröm és megnyugvás jött rám, hogy hangosan felkiáltottam: hála Istennek, élsz!

Kata sokáig hallgatott. Nehezen oldódott fel. Megviselte az egész napos izgalom, éhezés, fázás.

Nehezen vettük ki belőle, mi történt. Én mondtam elő a történetet, ahogy elképzeltem:

- Felkeltél, rendbe tetted magadat. Felöltöztél.

- Felöltöztem – szipogta a gyerek.

- Aztán lementél a konyhába és megreggeliztél.

- Megreggeliztem.

- Aztán összeszedted a könyveidet, bekészítetted a táskába őket, meg a tízóraidat.

- Igen – volt a rövid válasz.

- Aztán felvetted a kabátodat, hogy induljál.

- Igen.

- Aztán fogtad a kulcsot...

Itt elhallgatott a gyerek. Nem ismételte a szavaimat.

- Mi történt a kulccsal – kérdeztem, most már idegesen. A gyerek sírósan válaszolt:

- Megpergettem, és kirepült a kezemből. Egész nap kerestem, de nem találtam meg.

Kata az úgynevezett „kulcsos gyerekek” közé tartozott. Sokan voltak akkor ilyenek. Senki nem volt otthon a családban. Így a

gyereknek egy zsinegre rákötöttek egy lakáskulcsot, és a nyakába akasztották, mint egy nyakláncot, hogy el ne veszítse. Így történt Katával a baleset. Mielőtt elindult volna hazulról, fogta a kulcsot, és a zsinegnél fogva játszani kezdett vele. Megpergette. A kulcs egyre sebesebben forgott a zsineg végén, míg egy váratlan pillanatban kicsúszott a gyerek kezéből. És a nagy lendületben elrepült valahová. Láttam, hogy a létrát is felcipelte szegényke a kamrából. Még a szekrények tetején is kereste az eltévedt jószágot, de nem találta.

Tamással mi is órákig kerestük. Végül megleltük. Egy hatalmas, nagylevelű begónia volt a szobában, több növény társaságában, egy virágállványon, a kulcs zsinege ennek a szárára tekeredett fel. Még pergett is rajta, amíg a zsineg tartott. Aztán a kulcs a levél alatt, szorosan a növényhez csavarodva, megpihent. Láthatatlan lett. Így történt az az eset, amikor Kata először nem ment iskolába.

Akkor elhatároztuk Tamással, hogy akármilyen rossz anyagi körülmények között is élünk még egy ideig, nem engedjük, hogy az egyetlen gyermekünknek ilyen rossz gyermekora legyen.

Egyik ismerősünk ajánlott egy volt apácát, aki éppen állást keresett magának.

És hozzánk került – Isten rendeléséből – Irénke néni. Akit én a szentek között látok, valahányszor órá gondolok. Nemcsak a gyermekünk, de a mi lelkünket is megvidámította. Talán egy kicsit – úgy érzem – jobba is varázsolt mindnyájunkat.

Kiköltözünk aへgyre

Próbálom visszaidézni azokat az éveket, amikor kiköltöztünk aへgyre. Mert a félelemmel, és a magánnyal nemcsak a kicsi lányunk találkozott. Én is átmenten valami hasonló érzésen az új lakásunkba való költözésünk után.

Decemberben, közvetlen karácsony előtt vettük birtokunkba a félíg kész otthont. Tamás abban az időben szerezte meg a második diplomáját. Építészmérnöki oklevele mellé a kivitelező szakmérnöki végzettséget is. Munkája után az estéit a Műegyetemen töltötte. Sokszor egészen későn jött haza. Egyedül voltam a kislá-

nyommal. Az utca alig volt kivilágítva. Egymástól messze pislogott néhány lámpa a ritkán elhelyezett faoszlopok tetején.

Bár falusi származásom révén nem volt újdonság a ház körüli sötétség – egész gyermekkoromat ilyen körülmények között éltem le –, de itt, a hegyen a teljesen új környezetben mégsem éreztem jól magamat. Amíg Tamás nem volt itthon, félttem. Eleinte azt a hibát követtem el, hogy a lakásban eloltottam minden lámpát, hogy kívülről ne lássanak, és az ablakból figyeltem, fel-alá járva, a függönyök szélét kissé elhúzva, nincs-e valami ellenség a közelben. Kata persze jött velem. Nem szólt, de láttam a kis arcán, hogy a félelmem ráragadt. Akkor abbahagytam ezt az ostoba viselkedést. Csak nem fogom a gyermekembe beleoltani a félelmet? Valami nyomot azonban biztosan hagytak benne ezek az esték.

Egyszer akkora hó esett, hogy alig láttam ki az ablakon, amikor fellapátoltuk a kertben. Akkor jött Tamáshoz egyik ismerőse. Vasárnap délelőtt volt. A hó csak hullt, óriási pelyhekben, beburkolta a házat, a kertben csupaszon álló fákat. S ahogy Tamás kiment a kertkapuhoz, hogy a vendéget beengedje, a haja hirtelen hófehérré változott. Akkor a férfi nagyot kiáltott, hogy én is meghallottam a konyhában.

– Tamás, betemet benneteket a hó!

Akkor nem tudom miért, megijedtem. Valóban csodálatosak voltak a telek a hegyen. Kata a környék gyerekeivel a Mátyáshegyi út lejtőjén szánkázott. Autó alig fordult elő még akkor az utcában.

Szép volt. De, ha munkába, iskolába kellett menni, nehéz volt a nagy hóban való taposás. Busz akkor még nem járt arrafelé. A hó a tél végéig tiszta fehér maradt! A tavasz gyönyörű volt! Friss illattal, madárdallal. Szemben a házunk hátsó részével, a Kolostor utcában végig kertek voltak, vagy kis családi házak. Pontosan szemben velünk egy Petrovics nevű férfi kertészkedett. Tőle vetünk zöldséget nyáron. Közvetlenül mellette egy ici-pici ház volt. Olyan, mint a mesében. Két öreg lakott benne. A férfi hamar elment, amikor kijöttünk, de a néni még sokáig élt. Kedves, jólelkű asszony volt. Ma a házuk helyén hatalmas, négylakásos társasház épül. Sorban utána az utcában egy őszibarackos következett. A kert közepén a miénkkel egy időben épült egy szép családi ház.

Lakóit is jól ismertük. A férfi szakmunkás volt, a felesége pedig otthon a két gyermeküket nevelte. Háztartásbeli volt. Akkor így hívták, ha valaki „csak” az otthoni munkát végezte. A kertből szerezték be a megélhetéshez szükséges pótlást. A néni járta a házakat esténként, barackot árult. Nyáron sokáig volt világos. Ahogy hazaértem a gyerekekkel, már csengetett is hozzánk. Kosarában friss, mosolygó barackok voltak. Ízük, mint a nyári napsugár: édes és illatos. Minden nap vettem belőle egy kilót. Hárman meg is ettük.

A nénit barackos néninek hívtuk. Szomorú sorsa lett, családjával együtt. Az egyik lánya mozgáskorlátozott volt. Valahol kapott munkát a városban, de az édesanyja kísérgette. Vitte-hozta. Gyalog mentek le a hegyről. Ha láttam őket, összeszorult a szívem.

A másik lányuk férjnél volt, de elvált. Egy kislánnyal hagyta ott a férje, ő is hazajött a szüleihez. Így éltek öten az új házban.

Aztán, a hetvenes évek közepén jött egy rendelet, ami lehetővé tette, hogy vállalatok is kisajátíthatnak területet maguknak, hogy a dolgozóiknak lakótelepet építsenek. Valaki kiszemelte ezt a környéket a Középület Építő Vállalattól, és kihasználva a rendeletet, éppen ezt a területet sajátították ki.

Elvették a Petrovics-szomszéd kertjét, és a többiekét. A barackos néni házat is, amit akkor építettek. Kétségbeesve tiltakoztak. Mellettük már egy másik család kezdett építkezni. Már láttam az alapokat. Aztán leállították az építést. Hosszú, szalagházakkal tele lakótelep épült a sok családi tulajdon helyén.

A barackos nénihez egyszer, a kisajátítás előtt közvetlenül becsengetett két nő. A vállalattól jöttek. A férje nyitott ajtót. Amikor bejelentették neki, hogy elveszik a házat, és majd Békásmegyeren kapnak helyette egy lakótelepi lakást, mérges lett, és tiltakozott.

Az egyik nő azt mondta neki:

– Maguk már laktak zöldövezetben, most mi következünk.

Akkor a férfi összeesett, és meghalt. A nénit a nyomorék gyermekével, és a másik, elvált asszonylányával és az unokájával valóban kitelepítették Békásmegyerre.

A néni eljött hozzánk elbúcsúzni, mielőtt elmentek. Mindketten sírtunk. Mivel volt egy olyan rendelet is, hogy lakóépületet nem lehet elbontani, a házuk ma is áll, a lakótelep közepén. Úgy tudom, lomtár.

Aztán mi is ültettünk őszibarackfákat a kertünkbe. A gyümölcsök éppolyan ízletesek voltak. Mosolygók és édesek. De valahányszor fogyasztottam belőlük, mindig erre a szerencsétlen családra gondoltam.

Tamás építészként sokféle munkát végzett. Épített iskolát, lakóházakat, ipari építményeket, atomreaktort Csillebércen, és épített egy kórházat is. A szovjet kórházat. Rossz emlék fűződik az utóbbihoz.

Talán a hatvanas évek közepén, inkább a vége felé történt.

Tamás az egyetemen megismerkedett egy kollégával, és olyan jó viszonyba kerültek egymással, hogy a férfi, akit H. Jósának hívtak, gyakran feljárt hozzánk. Munka után jött. Kata a leckéjét írta, én beszélgettem vele. Biztattam, Tamásnak hamarosan haza kell érnie. De Tamás nem jött. Eltelt egy óra, kettő – Tamás sehol. Telefonunk nem volt. Nem kaptunk, évtizedekig kellett várni rá.

Jóska is aggódni kezdett. Eszébe jutott egy közös ismerősük. Tamás főnöke, akinek a lakásán volt telefon. Hogy engem megnyugtasson, vállalta, hogy az utcai fülkéből felhívja a főnök feleségét. Hátha ő tud valamit.

Amikor visszajött a sikeres intézkedéséből, megtudtam, hogy a Tamás vezette építkezésen baleset történt. Egy munkást elkapott a daru, és a levegőbe emelte. Súlyosan megsérült.

Kijöttek a tűzoltók, a mentők. A többit már Tamás mesélte el, amikor késő este hazajött.

Miután a szovjet kórház, amit építettek, részben az egyik épületben már működött, a szerencsétlenül járt embert azonnal a sebészetre szállították. Amputálni akarták a lábát. Már a műtőasztalon volt, amikor a magyar mentők – szerencsére – megérkeztek. Elszállították a Baleseti Kórházba. Ott rendbe hozták a sérült lábát, és az ember egy év múlva biciklivel járt be a munkahelyére.

Ez után az eset után ismertük meg Irénke nénit.

Irénke néni

A munkám ezzel a megoldással erősen megszaporodott. Nemcsak Kata, hanem Irénke néni ebédjéről is gondoskodnom kellett.

Vagy este, vagy kora reggel, munkába menés előtt minden nap főztem. Mivel a gyerek gyomra nem bírta az üzemi, ez esetben az iskolai étkeztetést, nem volt más választásom.

Iréнке néni hatvan év körüli lehetett. Kicsi, vékony teremts. Nehezebb munkára képtelen. Egy női szerzetesrendhez tartozott, annak felosztatásáig. Veszprémben volt tanítónő. A kommunista rendszer szétszórta a szerzetesrendeket. Ártatlan, tisztalelkű emberek zavart szét. Volt, akiket elvittek, bebörtönöztek. Akinek volt rokona, az hazamenekült a családjához.

Iréнке néninek már nem éltek a szülei a szétszórás idején.

Az egyik rendtársával együtt egy keresztény szellemiségű ismerős fogadta be a lakásába, aki a Gellért tér közelében élt, s az ő fia is katolikus pap volt. Üldözött, aki nem gyakorolhatta hivatását. Irénke néni gyakran emlegette. Bandinak hívta, és sokszor sietett haza, mert elvállalta, hogy ő ad vacsorát a férfinak, amikor az édesanyja nem volt otthon. Ilyen körülmények között élte életét Irénke néni. A fennmaradáshoz szükséges anyagiakat gyermekek őrzésével és tanításával szerezte meg.

A hívő keresztény családok szinte kézről-kézre adták egymásnak, mindenki megszerette, aki megismerte.

Amikor egyszer meglátogattam az otthonának nevezett kicsi szobájában, az volt az érzésem, hogy a társaival együtt ott, abban a lakásban tovább folytatták a szerzetesi fogadalomban vállalt életformát.

Amikor a megbeszélt időben Irénke néni belépett hozzánk – soha nem felejem el – borongós, felhős, kora őszi nap köszöntött ránk. Akkor járt már a hegyi busz. Azzal érkezett. Csengetett az utcai kapunál. Én mentem elé, s beeresztettem. Ahogy belépett a lakásba, hirtelen kisütött a nap. A hatalmas, az egyik falat majdnem betöltő, négy részes erkélyajtón át hirtelen beáradt a fény, sárgás világosság terjedt szét a hét méter hosszú földszinten. Irénke néni állt ebben a fénycsóvában, mosolygó arccal. Vidámság áradt belőle. Valami égi fény, békesség és szeretet lengte körül törekeny alakját. Azonnal megöleltük egymást. A gyerek még iskolában volt, Tamás dolgozott, én szabadságot vettem ki, hogy fogadhassam.

Pillanatok alatt megállapodtunk a feltételekben. Fizetés, ebéd, vacsorára valami kis hideg ételmaradék, amit hazavisz, vagy ha

délutános, nálunk fogyaszt el velünk. Csak akkor kell itt lennie, amikor Kata nincs iskolában. Ha délutános hét következett, Irénke néni már reggel itt volt, és ebéd után, amikor a kislány iskolába indult, vele együtt ő is hazament. Ha délelőtt volt a tanítás, akkor csak délben jött. Mire Kata hazaért, terített asztal várta.

A nevelő és a gyermek első látásra megszerette egymást, és mi Tamással megnyugodtunk. Igaz, az én fizetésemből csak fillérek maradtak, de az egyetlen fontos dolog az egész világon akkor csak Kata egészsége és nyugalma volt a számunkra.

Azonban ennél többet kaptunk.

Akkor még nagyon nehéz körülmények között vergődtünk, de igyekeztünk kijutni belőle. Már nemcsak az emeleti szobában fűtöttünk. A földszintre is vettünk egy kétaknás, szénnel és kokszzsal fűthető, samottos kályhát. A tüzelőt – amit már nyáron beszereztünk – Tamás hordta fel, szombat délutánonként a pincéből és a kandalló helyére öntötte be. Egy függönynek nevezett ronggyal takartuk el, hogy ne lehessen látni. Évekig azzal fűtöttünk.

Abban az időben nagyon boldogok voltunk. Csuriék, akiknél a nagymama, Kati mama is lakott, könnyen otthon tudták hagyni a kis Pétert, így minden szombaton, este nálunk voltak. Fél éjszakáig kanasztáztunk, beszélgettünk. Közben élesztőből és cukorból kuktával készített szeszből és aromából kotyvasztott likőröket ittunk. Csuriék sütöttek sós süteményt, vagy vettek krékert, én meg valami édességről gondoskodtam. Nagyon sok boldog szombatot töltöttünk együtt. Így kapcsolódtunk ki a heti nehéz munkából, gondokból.

Később még jobb körülményeket tudtunk biztosítani magunknak. Kidobtuk a földszinti kétaknás kályhát, és olajkályhát vettünk a helyébe. Nem volt többé szén, szénpor a lakásban, tisztábban tudtam tartani a szobákat. Sajnos gázt még sokáig nem kaptunk.

Az olajkályhát minden reggel meg kellett tölteni. Négy kannát vettünk, húsz liter fért mindegyikbe. Ezek tartalma elegendő volt egy hétre.

Jellegzetes szaga volt minden helységnek, ahol olajkályhával fűtöttek.

Kata szobájába egy villanymelegítőt állítottunk be. Ez elég volt, mivel a két nagyszoba melege az ajtón át beáramlott a kicsi helyiségbe. Csak kiegészítés volt a hősugárzó.

Volt a szomszéd házban lakó idős nénivel egy közös cicánk. Fehér színű, gyönyörű, világoskék szemekkel. Sokszor volt nálunk, Kata nagyon szerette. Legtöbbször mi etettük. Amikor a kislány hazajött az iskolából, a cica már az ajtóban várta. Kata hősugárzója előtt feküdt egész délután, ott aludt, vagy dorombolt.

Ilyen körülmények között éltünk, amikor Irénke néni hozzánk került. Derű vette körül a lakást, amikor itt volt. Most érzem csak, milyen kár volt, hogy csak váltottuk egymást. Amikor én itthon voltam, ő sietett haza. De azért néhány percet mindig szánt rám is. Ha mesélt az életéről, a gyermekkoráról, vagy azokról a gyerekekről, akiket Veszprémben tanított, arcára kiült a szeretet mosolya. Üdöztetéséről, a rendházukból való kilakoltatásukról úgy beszélt, hogy szinte minket, a hallgatóit vigasztalta:

– Isten próbára akart tenni, hogy a bajban is kitartunk-e mellette. Hálásak vagyunk érte.

Ilyenekkel fejezte be a mesélést.

Külön öröm volt számomra, hogy Kata hitbéli nevelését vállalta. Én, mint evangélikus anya, csak az általános keresztyén szellemiséget tudtam átadni neki. Irénke néni megtanította neki a római katolikus vallás főbb tételeit. Imádsággal kezdte vele a napot, az étkezéseket. Olyan gyakorlattal végezte mindezt, amit csak olyan valaki tud, aki évtizedekig kisgyerekekkel foglalkozott.

Valahogy mintegy gyermeki szeretetet éreztem iránta. Soha, a néhány év alatt, amíg nálunk volt, egyetlen félreértés, szóváltás nem történt köztünk. Sok bajunkat elmondtam neki. Ő mindig vigasztalt, erősített a hitben, és elfogadott olyannak, amilyen vagyok.

Bár szegények voltunk, a kölcsönök lejártáig még inkább, mégis, abban az időben jártunk Tamással legtöbbet operába, hangversenyre, színházba. Abban az időben a kultúra nem volt annyira megfizethetetlen, mint ma. Könyveket is mindig vásároltunk. Szép könyvtárat gyűjtöttünk össze, a kedvenc íróink műveit be tudtuk szerezni.

Amikor este programunk volt, Irénke néni vállalta, hogy nálunk marad, vigyáz Katára. Lefekteti, mesél neki „a kis Jézusról” – így szokta mondani. Úgy oldottuk meg, hogy az utolsó busszal, ami este 11-kor jött fel utoljára a nap folyamán a hegyre, ő mindenképpen hazamegy. Legtöbbször mi is ezzel értünk haza. De, ha egy előadás tovább tartott, vagy a csatlakozások az egyes járművek között akadoztak, akkor a Kolosy tértől néhány forintért taxival jöttünk fel. Kata így csak nagyon rövid ideig volt egyedül. Érdekes módon, sosem tudott elaludni, amíg haza nem értünk. De Irénke néni ült az ágya mellett, és meghitt, meleg kapcsolatban várták megérkezésünket.

Egyszer beteg lettem. Olyan jelek mutatkoztam nálam, amiből az orvosom rosszindulatú kórra gyanakodott. Kórházba kerültem, kisebb műtétet kellett vállalnom.

Megijedtem, mi lesz a gyerekekkel, ha meghalnék? Irénke néni vigasztalt, bátorított. Azt mondta, bízni kell.

– Ha igaz szívvél hiszel, Isten megsegít!

Nálunk volt reggeltől estig, amíg én távol voltam. Főzött, ellátta a családomat.

A szövettani vizsgálat eredménye negatív lett. Megnyugodhatam. Ma is úgy érzem, Irénke néni imádsága is segített ebben.

Míg hozzánk járt, soha nem volt beteg. Egy napot sem hiányzott. Mindig időben érkezett. Egyszer elmesélte, hogy ő csak este fűt be a szobájába. Nagyon kevés tüzelője van. Amíg a vaskályha meleget ad, addig elintézi a tisztálkodást, mosást. A maradék meleg vizet esténként egy cserépedénybe teszi. Azt beburkolja ruhákkal, majd az egészet egy nagyobb edénybe helyezi. Azt is beburkolja törülközőkkel és egy takaróval. Így a víz az éjszaka folyamán sem hűl ki. Reggelig langyos marad. Anélkül, hogy be kellene fűtenie, meleg vízben tud tisztálkodni, amikor felkel.

Felajánlottam neki a fürdőszobánkat, de nem fogadta el. Azt felelte, hogy a háziaknál is van fürdőkád, és időnként megengedik a használatát.

Így teltek az évek, nagy nyugalomban és szeretetben. A nyári szünetek egy részét Kata Ilma nővéreméknél töltötte, két hetet pedig velünk. Mindig kaptunk vállalati beutalót. Hol Tamás munkahelyén, hol az enyémen. Éveken át vettük igénybe Tamás vállalatának az üdülójét Balatonföldváron. Ez egy szép, nagy palota

volt. Egykor egy jómódú család építtette magának. Aztán államosították, a tulajdonost megfosztották jogos vagyonától – mint annyi mást az országban. Így kapta meg a 44. sz. Állami Építőipari Vállalat.

Az épület a település szélén volt, kertje szinte egybefolyt a mellette elterülő erdős területtel. Gyakran találkoztunk a fákon ugráló mókusokkal. A gyerekeknek különösen jó helyük volt a nagy, szabad térben. Kialakult egy meleg, baráti társaság, melynek tagjai évtizedekig tartó kapcsolatban álltak egymással. Mondhatni, a sírig. Ma már csak mi élünk közülük.

Iréne néni a nyári két hónap alatt nem járt hozzánk. Csak szeptemberben, az iskolai év kezdetekor jelentkezett újra. Úgy vártuk, és úgy fogadtuk, mint egy valódi nagymamát. Katának akkor már egyetlen nagyszülője, anyai nagyapja élt csak.

Ha kérdeztem, hogyan töltötte a nyarat, vidáman számolt be élményeiről. Neki ez a fogalom azt jelentette, hogy több időt tudott tölteni a rendtársaival.

Voltak köztük vidékiek is. Volt, akinél nagyobb családi ház állt rendelkezésre. Oda összejöttek, többnapos áhítatra. Azt is mesélte, hogy a rend főnökszonya állandó kapcsolatban áll velük. Ő ad nekik utasítást, mit csináljanak, hova menjenek. Ha valaki beteg lett a nővérek közül, beosztották egymás között, ki, mikor ér rá az ápolásra. Gyakran hallottam tőle:

– Zulikám, én nem vagyok egyedül. Mellettem vannak a rendtársaim, a testvéreim, és vigyáz ránk odafent a jó Isten.

Egyszer, akaratunk ellenére, kellemetlen helyzetbe hoztuk Irénke nénit. Egy téli napon, délután, ahogy a munkából hazafele siettem, sűrű ölmos eső esett. A járművek nehezen birkóztak meg a hirtelen beállt változással. A 2-es villamos hatalmas súlyával még bírt a sínekre rakódó jéglemezzel, de az autók már hosszú sorokban álltak a síkos úttesten, csikorgó fékkel, ide-oda csúszkálva. Én villamossal egészen a Kolosy térig el tudtam jutni. Ott azonban megállt a tudomány. A sósószóró gépek munkába álltak ugyan, de idáig még nem jutottak el. Nem is beszélve arról, hogy az ónos eső egyre ömlött, újabb és újabb jegesedéssel fedve be az utakat. Semmi lehetőség nem volt arra, hogy a hegyi buszjáratok meginduljanak.

Nekem sietnem kellett volna, mivel Irénke néni reggel jelezte, hogy ma ő ad vacsorát a házinéni fiának, Bandinak. Nem volt más lehetőségem, elindultam gyalog a négy buszmegállónyi úton. Előrehajoltam, hogy, ha elesem, ne a hátgerincem sérüljön. Inkább a kezem törjön el, ha az lenne a sorsom, hogy sérüljek. Lassan lépkedtem, mint valamikor gyermekkoromban a korcsolyapályán, amikor nem volt még rajtam a korcsolya. A Mátyáshegyi útig nagyon kellett vigyáznom, a tükörsima betonon, ott azonban már kis segítséget jelentett a füves terület a kerítések mellett. A növény is megfagyott ugyan, de egy-egy kóró kiállt a jégből, és a cipőmnek kapaszkodót jelentett. Segítség volt a csúszkálásban.

Nagy nehézségek árán, szerencsére minden baj nélkül hazaértem. Irénke néni már útra készen állt. Könyörögtem neki, hogy ne induljon el. Képtelenség lefele menni ezen a jégpáncélon. Nem engedem el ilyen veszélyes útra. Kértem, várja meg, amíg egyszer majd csak feljön a sószóró kocsi, és újra megindul a buszforgalom.

Kinyitottam a bejárati ajtót, és megmutattam neki a jégtengert.

– Nézd, Irénke néni, képtelenség ezen járni!

Hallgatott rám. Úgy remélte, hogy Bandi, ha éhes lesz, talál valami hideg ételmezt a házban. Egyszer megtörténhet, hogy kicsit később vacsorázik.

Közben hazacsúszkált Tamás is, hasonló körülmények között, mint ahogy nekem sikerült.

– Vacsorázzunk meg, addig talán történik valami – javasoltam a családnak. Irénke néni is velünk tartott, bár egyre izgatottabb lett.

– Megígértem a házinéninek, hogy adok vacsorát Bandinak – ezt hangoztatta szegény mindaddig, amíg meg nem győzött bennünket arról, hogy mondhatunk bármit – nem téríthetjük el a szándékától. Amit megígért, azt betartja. Még egy kísérletet tettem a lebeszélésre. Felajánlottam, aludjon itt. Kata átjön hozzánk, a nagyszobába, neki ott lesz az üres kisszoba. De hajthatatlan volt.

A busz pedig még mindig nem járt. Nem volt mást tenni. Tamás felajánlotta, hogy lekíséri a villamosig. Fogja a karját, vigyáz rá, hogy el ne essék. Tamás felvette a síbakancsát a nagy útra. De mi lesz Irénke néni vékonytalpú cipőjével? Kitaláltuk, hogy valami

kötött, durvább anyaggal bekötjük a lábbelit, az megakadályozza a csúszást.

Katának volt egy piros kardigánja, amit már nem nagyon hordott. Azt szétvágtuk. A két karját ollóval lekerekítettük, és ráhúztuk a cipőkre. Elöl spárgával bekötöttük, hogy ne csússzon le a cipőről, hátul pedig az anyagba kis lyukakat vágva, belefűztünk egy hosszabb zsineget, amit a boka körül összekötöttünk. Azt akartuk, hogy biztosan kitartson az anyag a cipőkön, és a hosszú úton Irénke néni balesetmentesen érjen el a Kolosy térig. Ott Tamás majd leszedi róla ezt a maskarát, és felsegíti egy villamosra.

Ahogy elkészült ez a furcsa menet, elindultak. A kapuig én is kikísértem őket.

Tamás fogta Irénke néni karját, aki vigyázva tipegett a tükörsima úton. Nem emlékszem rá, hogy valaha is láttam volna ehhez hasonló vastagságú jégpáncélt. Ahogy kiértünk a kerten át az utcára, hirtelen zörej hallottunk a Mátyáshegyi út alja felől. Mintha busz közeledett volna.

Elképedve álltunk, mert a zörej egyre közeledett, és pillanatok alatt ott állt előttünk a hegyi busz egyik járata. A buszmegálló éppen a kertünk előtt volt, így a jármű megállt. Mi, Tamással, szinte megemeltük a könnyű, idős nőt, és ketten feltettük a buszra, melynek ajtaját a vezető kinyitotta.

Irénke néni, fekete ruhában, fekete kalapban, a lábán a virító piros bugyorral egy pillanatra csodálkozást váltott ki az utasokból. Olyan volt számukra ez a hirtelen találkozás, mintha egy kedves kis hegyi manó lépett volna közéjük valamelyik gyermekmeséből.

Bevallom, ahogy a busz tovasurrant, Tamással álltunk a jégen, és fiatalságunk kirobbanó vidámságában kacagni kezdtünk. Meghajolva nevtünk, és ha később eszembe jutott ez a jelenet, mindig mosolyt varázsolt az arcomra. Nem Irénke nénit nevtünk ki, hanem a helyzet komikumát.

Ahogy ezt a könyvet írom, és felelevenedek előttem a múlt, bizony, így hátránézve a megtett útra, jobban át tudom látni életem különböző helyzeteit, és az azokban meghozott döntéseket. Innen, az idő messzeségében már jobban látom tetteim gyengeségeit. Tévedéseimet, amiket elkövetésük perceiben nem éreztem.

Ilyen tévedésem volt az Irénke nénivel való szakításom is. S hiába sorolom fel ma is az okokat, amiért elengedtem őt, sőt, fel-

mondtam neki a további munkát. Hiába érhető ma is, amit tettem, úgy érzem, visszafordíthatatlanul rosszul cselekedtem. Vele szemben, Katával szemben. És saját magammal szemben is.

Tamással együtt többször átgondoltuk a helyzetünket. Nagyon szegények voltunk. A lakást még mindig építtettük. Bútorunk alig volt. A fizetésünkéből az a kevés ment el Irénke néni alkalmazásával, amit fel tudtunk volna használni valamiféle előrelépésre. Úgy döntöttünk, fájó szívvel ugyan, hogy Kata már nagyobb, talán már jobban elviseli az egyedüllétet, amikor nincs iskolában. Lassan le kell mondanunk Irénke néniről. Ezt Katával is megbeszéltük. Úgy láttuk, ő is el tudja viselni a változást. Hiszen a különórák miatt alig volt otthon. Az estét meg együtt töltjük ezután is.

Hosszú hetek töprengései után úgy döntöttem, hogy levelet írok Irénke néninek. Nem akartam hirtelen szóval elmondani neki a rossz hírt. Félttem? Szégyelltem? Nem tudom. Talán írásban könnyebb volt elmondani neki.

Egyik este megírtam a levelet. Azzal kezdtem, hogy, ha van ideje, várjon meg délután. Ha hazaérek, meg tudjuk beszélni a levél tartalmát. Csak azért írom meg most előre, hogy ne érje váratlanul a mondanivalóm. Aztán azzal folytattam, hogy ez a dolog nem sürgős. Akkor lép érvénybe, ha együtt találunk számára egy ugyanilyen jó helyet, szerető családot.

Csak aztán írtam meg azt, hogy anyagilag nehéz helyzetbe kerültünk és nem tudjuk tovább fizetni a jelenlegi kiadásainkat. Ezért, megköszönve az eddigi munkáját, szeretetét és jóságát, átadjuk őt majd egy közösen kiszemelt, rendes családnak. Hiszen sok helyen van szükség megbízható gyermekfelügyelőre, biztosan sikerül találni tisztességes embereket. De, amíg ez nem sikerül, ő addig nálunk marad.

– Irénke néni, ne izgulj, csak akkor engedünk el, ha Neked jó lesz! – így fejeztem be a levelet. Az asztalra tettem, nevére címezve a borítékot, aztán munkába mentem.

Délután szorongó lélekkel igyekeztem haza. Nagyon fáj, amiért egy ilyen „szent” embernek szomorúságot okozok. De saját munkát is sajnáltam, mert tudtam, éreztem, hogy ilyen különös, értékes embert többet soha nem fogunk találni.

Ahogy a kulcsot megfordítottam a zárban, Irénke néni meghallotta, és futott felém. Arca derűs volt, boldogságot sugárzó. Teljesen lenyűgözött a nyugalma. Olyan őszinteség áradt belőle, ami csak a tisztalelkű emberek sajátja.

– Zulikám – repült felém – ne izgulj miattam! Érzem a leveledből, hogy szomorú vagy. Ne bánkódj! Én olyan boldog vagyok! Már azt hittem, hogy nem szeret a jó Isten engem. Évek óta semmi megpróbáltatásban nem részesít! Már azért imádkoztam, hogy tegye próbára a hitemet! És íme, meghallgatott!

Boldogan ment haza. Megcsókolt, és arra kért, ne szomorkodjam miattam.

Aznap éjjel keveset aludtam. Katát is megrázta a történet. De ő is belátta, hogy nem tehetünk mást.

Még hónapokig járt hozzánk Irénke néni, míg végre talált magának egy új helyet. Egy tízhónapos kisfiúhoz hívták. Nem volt más munkája, mint ellátni a babát. Négy-öt órát kellett vigyázni rá.

Nem hagyott el bennünket, amíg egészséges volt. Minden vasárnap, kora délután eljött látogatóba hozzánk. Legtöbbször engem még a konyhában talált, mosogatás közben. Leült egy székre, amíg én dolgoztam, és mesélt az új helyéről. Nagyon megszerette a babát, beszámolt róla, mi mindent tud már. Kicsit szégyelltem, hogy még vasárnap is mindig munkában talált, és nem tudtam megtartani a „törvényt”: „a vasárnapot megszenteljed”. De Irénke néni megnyugtatót, ha erről szóltam neki, és mentegetőztem. Ilyenkor azt mondta:

– Zulikám, látom, hogy mennyit dolgozol. Most ilyen a sorsod. Nem hitetlenségből teszed. A lelked ünnepeljen, akkor boldog leszel!

Amikor elment, összeszedtem mindenféle ételt, amit találtam. Éreztem, szüksége volt rá.

Kata szépen megvolt már egyedül, de a mostani eszemmel – ahogy mondani szokás – nem engedtem volna el ezt a derűt és tisztaságot sugárzó, áldott lényt. Legalább még néhány évig velünk maradhatott volna. Mert soha nem az anyagi számít. Ma már tudom. A lélek a fontos. A földi dolgok mulandók. Bármikor pótolhatók is. De az ember gyarlóságra született.

Aztán egyszer elmaradt. Nem jött vasárnap. Sőt, a következő vasárnap sem. Akkor kezdtem el aggódni. Mi történhetett vele? Tudtam, hol lakik. Már éppen el akartam menni hozzá, amikor levelet kaptam tőle.

Azt írta, hogy elütötte egy autó. Éppen hazafele tartott, amikor át akart menni az úttest másik oldalára, ő volt a hibás – azt írta nekem. Egy autós éppen ott akart parkolni, a járda szélén, amikor ő hirtelen lelépett az úttestre. A vezető nem tudott azonnal megállni. De szerencsére, már nagyon lassan hajtott. Megállásra készlődött. Irénke néni elesett. Az ijedtségtől szédülni kezdett. A férfi, aki közben leállította az autóját, odarohant hozzá. Felsegített. Mindkét lábára rá tudott állni, ettől megnyugodott. A férfi el akarta vinni elsősegélyre a közeli rendelőintézetbe, de ő nem akart menni. Végül az autós kocsival hazavitte.

Otthon hamar lefeküdt. De a mellkasában és a hátában fájdalom jelentkezett. A jobb lába is fájt.

Napokig feküdt, míg végre megengedte, hogy társai orvost hívnak hozzá. Röntgenfelvételt csináltak róla. Kiderült, hogy az egyik bordája eltört. Sokáig otthon volt. Sőt, még tüdőgyulladást is kapott. Akkor látogattam meg először. És utoljára.

Nem emlékszem pontosan, melyik házban lakott. De egészen közel a Gellért térhez. Látogatásom időpontját levélben jeleztem. Valahogy éreztem, hogy ez nem közönséges esemény lesz. Első emeleti lakás volt, arra emlékszem. Csengetésemre egy magas, pirospozsgás arcú nő nyitott ajtót. Bemutakoztam, ő is nekem.

– Angelika nővér vagyok – mondta halkán. Már vártuk. Tessék jönni – mondta halkán – megmutatom a szobáját.

Régi budai ház tágas lakásában voltam. Hosszú folyosón mentünk, mely balra kanyarodott majd egy kicsi belépőben végződött. Onnan nyílt egy ajtó. A lakás tiszta volt, de egyszerű. Mint amilyen Irénke néni szobája is. Kopogásomra halk hangját hallottam: igen. Kicsi helyiség volt. Egy szekrény, egy kicsike asztal, két székkal, és egy ágy. Mellette éjjeliszekrény, rajta egy pohár víz, és egy orvosságos üveg. Nem emlékszem másra.

A sarokban – letakarva – egy mosdó volt még. Alatta függöny-nyel elrejtett rész. Talán itt van a meleget tartó edény – futott át rajtam a gondolat.

Irénke néni feküdt az ágyban. Arca égett a láztól. Úgy láttam, még soványabb lett. Vittem neki befőttet, kalácsot, gyümölcsöt, amit elgondolásom szerint el tudott fogyasztani. Keveset beszéltem, éreztem, hogy nehezebb esik neki a szó. Elmondtam, hogy mi jól vagyunk, és hogy nagyon hiányzik nekünk.

– Gyógyulj meg mielőbb, és jöjj el újra hozzánk! – mondtam neki búcsúzóul. Azt felelte, hogy itt nagyon jó, a nővérek ápolják.

– Ahogy majd Isten akarja, úgy lesz – mondta halkan.

Kijöttem a szobából. Angelika nővér azonnal ott termett, hogy kiengedjen.

– Mit mond az orvos, hogy van Irénke néni? – kérdeztem a kedves nővért, aki azt felelte, hogy valószínű, elviszik majd valamelyik időszotthonba. Ott jobb helye lesz, jobban tudnak vigyázni rá.

Elbúcsúztam és kiléptem a lakásból. Egész úton arra gondoltam, hogy most egy rendház kicsi utánzatában jártam. Olyan helyen, ahol az ember valahogy imádságra vágyik.

Nem tudtam többet Irénke néniről. A társait nem mertem zavarani. Úgy éreztem, idegen vagyok nekik, nem törhetek be zárt világukba.

És évek teltek, nappalokkal és éjszakákkal. Sok gonddal. Kevés örömmel és több bánattal. Életünkbe új emberek léptek, és a régi-ek közül sokan távoztak el.

Egyszer, talán tíz év is elmúlt már a látogatásom óta, amikor egy baráti házaspárral egy kis Polski Fiattal kirándulni mentünk Buda környékére. Nem tudom már, hol volt. Ahogy jöttünk hazafelé, az egyik útelágazásnál egy táblát vettünk észre. Egy római katolikus női szerzetesrend idősek otthonát jelezte.

Befordultunk az úton és bementünk. Régi épület volt. Egyik-másik ablakból öreg arcok néztek le ránk.

Az épület körül gyönyörű kert volt. Egyik részében virágokat gondozott néhány nővér, a másik felében hasznos konyhakerti növényeket láttunk.

Az épületből idős apáca lépett ki.

Elnézést kértünk, amiért betörtünk hozzájuk. Szívesen fogadott bennünket. Elmondtam, hogy nálunk volt régen egy apáca, aki évekig nevelte a gyermekünket. Akire azóta is áldva emlékezünk. Elmondtam, hogy amint a táblát megláttam, elfogott a vágy, hogy

újra láthassam, vagy legalább hallhassak róla valamit. Hátha vannak csodák, és itt van.

– Hogy hívják? – kérdezte a nővér.

– G. Irén – válaszoltam szorongva.

– Ő meghalt. Esztergomban van eltemetve – hallottam a halk szavakat.

Kijöttek a könnyeim. Az idős nő nézett, némán, csendben. Aztán, vigaszképpen így szólt:

– Mondjon érte egy Miatyánkot!

És amíg letörültem a könnyeimet az arcomról, elmondtam a Miatyánkot.

Mihály

Még az 1957-es év elején – amikor összeszorított foggal, és a leveretés megalázó érzésével éltük magyarságunkat – történt velünk, a nagyobb családdal egy soha ki nem heverhető, meg nem bocsátható, el nem felejthető szerencsétlenség. Elment a sógorom, Mihály. Nem önként, kalandvágyból hagyta el gyönyörű feleségét, kétéves fiát, és kilencéves kislányát. És akikkel együtt élt, felesége öreg szüleit.

Különös kapcsolatom volt Mihállyal, ő is faluról származott. Csak az ő szülei szegények voltak. Néhány hold földön gazdálkodtak, és volt egy kis szőlőjük, ahol bort is termeltek. Mihály is szerette a földet, mint én, a határ neki is a menedéket jelentette a mindennapi gondok elől, mint nekem. Amikor megismerkedtünk, sokat beszélgettünk közös élményeinkről. Gyermekkorunk egyaránt összeforrt a paraszti munkával. Annak minden nehézségét mindketten átértük, de mindketten megtaláltuk benne azt a különös boldogságot is, ami beivódott a sejtjeinkbe, és együtt nőtt bennünk a testünkkel, erősödött a lelkünkkel, hogy életünk végéig valami különös kegyelemben részesüljünk általa.

Azt hiszem, Mihály sógorom – visszagondolva egy fél évszázad után – kettős érzellemmel fogadhatott be a családba. A paraszti származás, a föld, és haza iránti szerelem – mely talán az előbbiből táplálkozott – összekötötte őt velem, érzelmileg. De a lutheránus voltomnak nem örült. Bigott hívő volt, nehezen dolgozta fel bekerülésemet egy addig színtiszta katolikus családba. Ez kiderült

a náluk eltöltött első két nap eseményeiből is. Amikor nem térdeltem le a templomban, sokáig neheztelt rám.

Később a kapcsolat egyre javult közöttünk. Megszerettük egymást. Ez akkor tudatosodott bennem igazán, amikor el kellett mennie. Amikor elvesztettem őt. Akkor éreztem igazán, mennyire szerettem, mint rokont, amikor úgy látszott, soha többet nem láthatom, nem beszélhetem meg vele az élet és a haza dolgait.

Mihály életéről, egyetemi tanulmányairól, a második világháborúban betöltött katonatiszti szerepéről és a hadifogságáról az *Őszi szivárvány* című könyvemben írtam.

Azokban az években sok ember hagyta el az édes hazát, hogy életét mentse. Mert az élet a legnagyobb kincs, amit Isten nekünk adott, s amíg annak birtokában vagyunk, addig van remény, hogy egyszer még rendeződhetnek a dolgok. Még arra is van egy halvány ígéret-sugár, hogy egyszer majd, ha sokára is, de visszajöhet a menekülésre kényszerült. Amíg élet van, remény is van.

Mihály tanított egy dél-dunántúli városban. Mezőgazdasági szaktudással rendelkezett, és a helyi középiskola igazgatója volt. Könyvei jelentek meg a szakmája számára fontos ismeretekkel. Időnként ezek intézéséhez feljárt Budapestre, a Mezőgazdasági Minisztériumba. A vonata későn ért be a Keleti pályaudvarra. Így nem volt más választása, mint az, hogy nálunk szálljon meg egy-egy éjszakára. Eleinte haragudtam rá ezért. Fiatal házások voltunk. Én gyermeket vártam. Egyetlen társbérleti szobánk egyáltalán nem volt alkalmas mások befogadására. Nagyon nehezen viseltem el az éjszakai vendéget. Veszélyeztetett terhesen kellett felkelnem, ágyat húznom, és a nagy, négy személyt is befogadó fekhely felét neki átadnom. Nagyon nehezteltem rá ezért, de nem mutattam. Láttam, hogy ő igazi rokonként, sőt, testvérként kezelt. Olyan családból jött, olyan faluból, ahol az emberek mindenféle mellékgondolat és balítélet nélkül oldották meg a mindennapjaikba beosonó nehézségeket.

Nem úgy, mint én. Amikor késő este, úgy 11 óra után megszólalt a csengő – már feküdtünk –, akkor Tamás először engem csitított, nekem könyörgött, hogy ne mutassam ki nemtetszésemet. Mindig arra hivatkozott, hogy Mihály az ő szüleivel él együtt, és őket bántanám meg, ha rossz arcot mutatnék a beállott helyzethez.

– Kérlek, értem tedd meg, hogy barátságosan fogadod, az én és a szüleim közötti szeretetért!

Így aztán, mire a sógorom a szobánkba lépett, köpenybe bújva már a tiszta ágyneműt húztam fel az egyik garnitúrára. Mi ilyenkor Tamással egy paplannal takaróztunk, mivel mindössze kettő volt a birtokunkban.

Reggel Tamás korán indult munkába. Mihály kicsit későbbi időpontban kereste fel a Minisztériumot. Így reggelenként kettesben maradtunk. Rózsi hozott tejet, péksüteményt. Ezeket felterítettem a szobai kicsi, kerek asztalra, és ott fogyasztottuk el.

Ilyenkor megbeszéltük a család dolgait. Akkor, az 1955-ös év végén, és a következő év elején bizony már izzott a parázs a hamu alatt. Mihály tele volt magyarságtudattal, a haza szeretetével. Így gondolkodásunk fő elemei egyformák voltak. Különösen jól megértettük egymást. Visszagondolva rá, most már tudom, hogy én is testvérnek fogadtam el.

Nagy, magas ember volt. A déli határszélen éltek a szülei. Anyja családja még az előző századokban vándorolt fel valahonnan a Balkánról. A nagyszülei még alig tudtak magyarul. Sokáccok voltak. Itt magyarosodtak el. Ezt a hazát szerették, és Mihály szülei már tudatosan neveltek a fiukból jó magyar hazafit.

Tudomásom szerint a házassága révén tovább keveredett a családí vér. Hiszen a felesége ősei Bajorországból jöttek, valamelyik betelepítés során. A török hódoltság 150 éve alatt kiirtott, elhurcolt őslakosság helyére ugyancsak gyakran hoztak be Habsburg királyaink Európa több részéről is munkáskezeket adó, új családokat. Sok tudósunk szerint éppen ez az állandó népkeveredés tette olyan tehetségessé népünket.

Mihályt akkor vesztettem el a menekülése miatt, amikor lélekben már nagyon közel került hozzám. Ezért fájt külön a távozása. Az iskolában, ahol tanított, nagy tekintélye volt, szerették. Kellemes modorú, jó előadó volt. Szigorú, ugyanakkor segítő. Akiben tehetséget és szorgalmat látott, azt felkarolta. Esti tanfolyamokat is kellett tartania. Abban az időben az ÁVH vezetői nagy súlyt fektettek arra, hogy a szervezet tagjai, főleg a tisztek, érettségi vizsgát tegyenek. Ezek az emberek Mihály iskolájában tanultak, ő oktatta őket. Sokan tisztelték elfogulatlanságáért.

Amikor 1956. október 23-án elterjedt a forradalom kitörésének a híre, elsősorban a budapesti felvonulások, és az utánuk kirobant harcok hatására a vidéki városokban és falvakban is megmozdultak az emberek. Úgy érezték, ütött a szabadság órája. Így történt ez Mihály városában is.

Másnap, éppen ebédre ült össze a család, a nagyszülők, szülők és a két gyerek, az utcai hangosbemondón azt hallották, hogy a megalakuló Városi Forradalmi Tanács Cs. Mihályt választja elnökének.

Mihály – a család aggódó intése ellenére – felállt az asztaltól, és a városháza épületébe sietett.

Így kezdődött részvétele az 1956-os forradalomban. Neki volt köszönhető, hogy a városban egyetlen puskalövés sem dördült el. Senkinek nem esett bántódása. A forradalom második éjjelén ő kísért be mentőkocsival egy ÁVH-s feleséget, aki az izgalmak következtében előbb szült. Mihály vigyázott rá, hogy ne essék bántódása. Bár elmondása szerint senki nem is akarta bántani.

Személyesen ment el a győri nagygyűlésre, ahol a Dunántúli Nemzeti Tanácsok közösen vitatták meg a forradalommal kapcsolatos teendőket. Ezt az utóbbi tevékenységet rótták fel neki később, a forradalom leverése után.

Utolsó találkozásom Mihállyal még a forradalom kitörése előtt zajlott le. Ő volt – Tamás után – az első rokon, aki meglátogatott a kórházban, ahol szültem. Megnézte az újszülött kicsimet is, és ő vitte haza a hírt a nagyszülőknek a nagy eseményről. Ez 1956 áprilisában volt, és többet nem is láttam őt. Nem tudom, feljárt-e még Pestre. Ha igen, akkor sem szállt meg többet nálunk.

Az 1957-es év még szomorúsággal, és a legyőzökhöz iránti gyűlölettel telt el, sőt, az utána következő évtizedek is. Később, ahogy az évek múltak, a gondok, és a mindennapi élet nehézségei nem engedték meg számunkra az örökös töprengést.

Egyszer Ausztriából egy óriási csomagot hozott a posta. Egy osztrák család küldött segílyt számunkra. Úgy tudom, a munkahelyemen adták meg a címemet, mivel kisbabánk volt. A kollégák úgy érezték, nekünk van a legnagyobb szükségünk a támogatásra. Emlékszem, babaholmik, tejpor, és gyermektápszer volt a csomagban. De csokoládé, kakaópor és egyéb, akkor igazán luxusnak számító finomság is volt köztük. Még valamilyen bolgár cigaret-

tát is találtunk az ajándékok között. Levélben megköszöntem a küldő családnak a kedvességet, de választ soha nem kaptam rá.

Ebből a gazdag csomagból válogattam ki néhány olyan „kin-cset”, amit Mihályék is használni tudtak. Csokoládét, tejport a gyerekeknek, s mivel anyósom erős dohányos volt – abban az időben a dohányáru hiánycikk volt – az összes cigarettát beletettem egy kisebb dobozba, és elküldtem a többi holmival együtt neki.

Hosszú levelekben számoltam be a pesti helyzetről. Lelkesen írtam a titokban még fel-fellobbanó szabadságvágyról, és arról a reményemről, hogy a tavasz talán visszahoz valami lehetőséget a szabadságharcosok számára.

Aztán egyszer csak jött egy levél, melyben azt írta a sógornóm, hogy Mihály elmenekült Jugoszláviába, mert az ÁVH (akkor már nem ezen a néven működő) emberei el akarták fogni.

Hamvai nem nyughatnak imádott hazája földjében, holtában is, mint egykor életében, a nagy kanadai birodalom fogadta be.

A forradalom teljes leverése után előjöttek rejtekükből az ÁVH-sok, természetesen – mivel a forradalom megszüntette a szervezeteiket – más alakban, de rendben éltek és munkálkodtak tovább. A megtorlás óriási volt országszerte. Vidéken, falvakban és városokban szinte tomboltak a bosszúra vágyó volt elnyomók. Ártatlan emberek ezreit „büntették” meg.

Mihály az 1957-es év kezdetén, amikor az iskolai szünetnek vége lett, bement a munkahelyére, és tovább folytatta a tanítást. Visszajöttek az esti tanfolyamos, felnőtt tanítványai is. Ekkor már elég feszült volt a hangulat a városban.

Egyik nap, tanítás után odament hozzá az egyik volt ávós, aki értelmes volt és tanulékony. Szerette a „tanár urat”, mint mondta – sokat köszönhetett neki. Ez a fiú figyelmeztette Mihályt:

– Tanár úr, az éjjel keresni fogják a lakásán, és elviszik. Meneküljön! Itt a közelben a jugoszláv határ.

A hír rettegésbe hozta a családot. Egyik közeli rokon, Mihály unokaöccse a városban lakott. Neki volt egy motorkerékpárja, és amikor meghallotta, hogy a nagybátyját milyen veszély fenyegeti, elvállalta, hogy a sötétség leple alatt elviszi a határszélen lakó szüleihez. Mihály apja – akit szintén Mihály bácsinak hívtak – a még akkor meglévő két lovát kocsiba fogta, és elszállította a fiát a

határra. Ott elbúcsúztak egymástól – akkor még nem tudták, hogy örökre – és Mihály a sötétben nekivágott gyalog a nagyvilágnak.

Hónapokig nem tudott róla a család. A házkutatást azért megejtették a lakásban, annak ellenére, hogy nem találták a „bűnöst”. Tomboltak a kudartól, amiért kicsúszott a kezükből. Az unokaöccsét, aki motorján kimenekítette a városból, bebörtönözték és félholtra verték. Mihállyal és néhány társával szemben politikai pert indítottak. Társait megkínózták, évekig fogságban tartották. Mihályt is elítélték, szabályos bírósági tárgyaláson. Távollétében tizenöt évi szigorított börtönbüntetést kapott, „in effigie” – jelképesen, mivel akkor már ő nagy szerencsével Kanadában volt.

Kivándorlása a gazdag és békés országba egy kis családi segítséggel sikerült. Egyik unokatestvére élt ott, valahol a Sziklás-hegység vidékén. Amikor a család több hónapi hallgatás után értesült arról, hogy Mihályt a jugoszláv hatóságok továbbengedik a tengeren túlra, összeköttetésbe léptek – kis segítséggel – a kanadai rokonnal, aki aztán kezességet vállalt érte. Így sikerült kijutni az akkor számára mindenképpen az ígért földjét jelentő országba.

Az első években Mihály náluk lakott. Gyárban helyezkedett el, betanított munkásként. Közben szabadidejében nagy szorgalommal tanulta az angol nyelvet, mely eddig ismeretlen volt számára. Itthon németet tanult annakidején.

A diplomáját szerencsére a menekülés perceiben magához vette. Az új hazájában azonban még különböző vizsgákat kellett letennie ahhoz, hogy kint is érvényes legyen.

Lassan haladt előre, mivel az agrártudományok szakkifejezéseit is tökéletesen ismernie kellett új hazája nyelvén.

Idővel önállósította magát. Otthagyta rokonait, és Kanada másik oldalára, az öt-tó vidékére költözött. Sikerült a szakmájában elhelyezkednie. S mivel a magyarországi képzés, amit a mosonmagyaróvári egyetemen kapott, kint erős szaktudást biztosított számára, hamarosan bekerült az egyik kisváros egyetemére. Először mint tanársegéd működött, majd kitartó munkával és istenáldotta tehetségével elérte a professzori fokozatot.

Az egyetemi státus sokat javított anyagi helyzetén. Lakást bérelt, és elkezdődött a küzdelem azért, hogy családgyejesítés címén a családját is kivitethesse, és együtt élhessék le az életüket.

Ez a törekvés azonban egyelőre csak álom maradt. Hét évet kellett várni, hogy beteljesüljön.

Amikor megérkezett hozzánk a sógornóm, Mária levele, hogy Mihály elmenekült, és náluk házkutatás volt, nagyon megrémültünk. Tamás az első hétvégén elutazott hozzájuk, hogy személyesen megismerje az új körülményeket. Meggyőződjön arról, hogy szükség van-e valamilyen segítségre, és mi tudunk-e bármit is tenni értük. Sógornóm a két gyerekkel és a két öreg szülővel nehéz helyzetbe került. Kisfia akkor volt két éves, a kislánya pedig kilenc. Apósom akkor már túl volt a nyolcvanon. Anyósom tíz évvel volt fiatalabb nála. Törekény, magas asszony volt – fiatalkori fényképek tanúsága szerint egykor gyönyörű asszony volt, s ezt a szépséget, ami neki a természettől adatott – tovább örököltette a lányára, Máriára.

Tamás a villámlátogatásból letörten jött haza. Otthon – neki a szülei lakhelye mindig az otthont jelentette – nagy gondok és aggódások között éltek szerettei. Akkor még nem tudtak semmit Mihályról. Nem tudták, él-e, avagy meghalt valahol a jugoszláv határ útvesztőiben? Mária állása is megingott. Többen a városi hatalmasságok közül – akik újra átvették régi tisztségeiket – semmiképpen nem akarták engedni, hogy tovább tanítson. A „nép ellenségének” a felesége ne oktasson fiatal gyerekeket, ne fertőzze meg őket bűnös eszmékkel. Egyáltalán, egy áruló forradalmár tűnjön el a demokrácia életéből, családjával együtt.

Bizonyos vagyok abban, hogy Máriát állásában és magánéletében a vidéki kisváros mentette meg.

Sok barát és ismerős, kolléga és más értelmiségi – akik szerették – állt ki mellette. Ennek köszönhette, hogy megmaradt állásában, és el tudta tartani a családját. Sokára, hetek, talán hónapok múlva kapta az első hírt arról, hogy a férje él. Egy jugoszláviai menekülttáborban van, és Kanadába készül. Erre a hírre nyugodott meg a család. Mert, ha Mihály él, akkor minden jóra fordulhat. Minden pótolható, javítható, ha élet van. Az élet maga a reménység.

Mi, itt Pesten, éltük mindennapi életünket. Tamás építette a szovjetek által lerombolt Üllői úti házakat, a Corvin közt és környékét. Én éltem a könyvtárosok csendes életét. És neveltük a kicsinket. Sok gonddal, amiről már annyit írtam ebben a könyv-

ben. Egyelőre az aggodás szorításában éltünk. Azt sem lehetett tudni, lesz-e következménye számunkra Mihály sorsának. Menyire pecsételi meg életünket az a körülmény, hogy a családban van egy elítélt ellenforradalmár.

Mária itthon, Mihály Kanadából ostromolták a Kádár-titkárságot, hogy családegyesítés címén engedjék ki a feleséget és a gyerekeket az apához. Egyszer Máriát be is hívták kihallgatásra. Nagy reményeket fűztünk az esethez. Ha már behívják, biztosan jó jelnek számít.

Talán van remény. De csak azt közölték vele, hogy soha nem fogják kiengedni. Mondjon le erről a vágyáról.

De, amit ember mond, bármilyen hatalmas trónon üljön, bármennyire biztos legyen a hatalma, múlandó. Bármikor érvényét vesztheti. Alig múlt el néhány év a véglegesnek tűnő válasz után, Mária a két gyerekkel kiment Kanadába.

Már 1960-ban, amikor a házunkat építeni kezdtük, megállapodtunk Máriával, hogy ha sikerül egyszer kimennie, átvesszük tőle a két öreg szülő gondozását. Felhozzuk őket a majd elkészülő új lakásunkba, és velünk fognak élni. Nehéz elhatározás volt ez. Szerettem Tamás szüleit, de nehezen tudtam elképzelni, hogy velük egy fedél alatt tudjak élni. Azt is éreztem, hogy Máriának a férje mellett a helye, a gyerekek apjuk után vágyódtak. Segíteni kell nekik. Arra gondoltam, Isten fog adni erőt nekem ahhoz, hogy gondozni és szeretni tudjam őket. Akkor is, ha az eddig szokásos rövid látogatások ünnepi találkozásai, röpké, szeretetteljes beszélgetései helyett más feladatok várnak rám. Az öregséggel együtt járó fizikai megterhelések, ápolások és gondozások, amiket majd teljesítenem kell, bármi áron. Akár az éjszakáim feláldozásával is.

Vajon tudok-e majd gyermeki szeretettel és türelemmel ülni a betegágyuk mellett, ha szükség lesz rá? Hiszen itt a kisgyermekem, a férjem, a munkám. És a lelkemben, bent, igennel válaszoltam ezekre a kérdésekre. Igen, anyámat fogom látni bennük. Elernyedtt, fáradt kezüket, ha simogatni kell, anyámat fogom simogatni. Anyámat, aki elment régen, fiatalon, aki oly nagyon hiányzott, és hiányzik nekem mindig, amíg élek. Őt vállalom, amikor Tamás szüleit vállalom.

Mária segített nekünk az építkezés költségeiben. Gyakran küldött pénzt, ha megálltunk a munkában. Nehéz körülményei ellenére vállalta a kiadások egy részét, ahogy ő fogalmazott: szüleire eső költségeket.

De még nem készült el a ház, még nem volt engedély a kivándorlásra, amikor meghalt az apósom, 1961 tavaszán. Fél év múlva követte őt az anyósom is. Pestre hozattuk őket, dupla koporsóban. Amikor anyósommal begördült a halottaskocsi az óbudai temetőbe, Tamás, anélkül, hogy tudott volna az érkezéséről, éppen a temető kapujában állt. Ott találkoztak utójára.

Tamás éppen a temetéssel kapcsolatos ügyeket intézte. Azért temettük el a szülőket Pesten, mert reméltük, Mária előbb-utóbb mégis kikerül Kanadába. Akkor pedig a vidéki kisvárosba nehéz lesz lemenni a hozzátartozóknak, hogy a sírjukra virágot tehessenek. Itt, Pesten két gyermekük él, sírjukra gyakran tehetnek egy-egy mécsest. A kegyelet virágai a mindig gondozott nyughelyükön hirdethetik a szeretet el nem múló erejét.

Amikor 1962 karácsonyán kiköltöztünk az új lakásba, Mária fellátogatott a két gyerekkel. Csillaghegyen szálltak meg, Rezsőéknél. Emlékszem, amikor kijött hozzánk, már tudta, hogy kiengedik Kanadába. Soha nem felejttem el azokat a perceket, amikor állt a frissen festett, hófehér konyhaablak előtt, és folytak a könnyei. Azt mondogatta, hogy ő itt szeretett volna élni. Ebben a hazában, ahol született, ahol a testvérei élnek. Ahol az ősei nyugszanak. És ő megígéri magának, hogy egyszer, ha a gyerekei megnőnek, haza fog jönni, és itt akar meghalni majd. Itt akar nyugodni örökre, a szülei mellett, az édes anyaföldben. És akkor felfogtam, hogy milyen szörnyű is ez az élet. És milyen hatalmas ereje van az időnek, a történelemnek. És éreztem, hogy a mi sorunk milyen parányi, milyen jelentéktelen ebben a megbolydult, önmaga súlyától tovagördülő világban. És vele sírtam.

Minden rossz előjel ellenére Mária a két gyerekkel 1963 őszén kivándorolt férjéhez Kanadába. Mihály érdeme volt, hogy egyesülhetett a család. Akkor már egyetemi tanár volt, és mellette állt az egész egyetem. A rektor, a dékán, a tanártársak. A rektor levélben kereste fel az irodalmi Nobel-díjas Bertrand Russel professzort Londonban, kérve a közbenjárását Kádár Jánosnál a csa-

ládegyesítés ügyében. Kádár neki nem akart, vagy nem mert el-
lentmondani. Kiengedte őket.

A kiutazással járó hivatalos ügyintézésnek hosszan elhúzódtak.
Át kellett adni a lakást. Természetesen térítésmentesen. Kifestve,
rendbe téve. A családi örökségből származó értékesebb darabo-
kat, porcelánokat, étkészletet, ezüstöt, amik a háború pusztításá-
ból megmaradtak, Mária magával szeretne volna vinni. Legalább
ezek emlékeztessék az otthonára. Ezek a gyermekkori emlékeket
őrző darabok.

Abban az időben ennek hivatalosan előírt menete volt. Az
Iparművészeti Múzeumba kellett beszállítani az anyagot. Ott egy
bizottság átnézett minden egyes darabot, és ott döntötték el, kivi-
hető-e, vagy sem.

Magda sógornóm édesanyjával, Manyi nénivel, ketten vállal-
koztunk rá, hogy taxival beszállítjuk az átvizsgálandó holmit.
Úgy emlékszem, egy nagy, fából készült utazóládában helyeztük
el őket, hogy szállítás közben ne törjenek el.

Minden darabot kiengedett a bizottság, de ott kellett hagyni
őket. Csak hivatalos közeg csomagolhatta be a kiszállítandó érté-
keket. Amikor aggódásunkat fejeztük ki, hogy félünk az út alatt
fennálló törések veszélyétől, megnyugtattak bennünket, hogy
hozzáértő kezek fogják becsomagolni. Tengeren szállították.
Több hónap után érkezett meg Kanadába a csomag. Akkor már
Mária kiérkezett, a gyerekekkel. Levélben írta meg, hogy egyet-
len ép darab nem volt a törhetők között a ládában. Egy halom
porcelán-törmelék maradt a féltve őrzött családi kincsekből.

Semmiféle reklamációra nem volt lehetőség.

Mielőtt Mária kiment a két gyerekkel, szabályos kivándorló út-
levéllel, mindent elintézett maga körül. Kiürítette a lakást. A bú-
torait mi vettük meg, kedvezményes áron. Az összeget, havon-
kénti részletben Mihály szüleinek törlesztettük. Így mindnyájan
jól jártunk.

Nekünk nem maradt üresen az új lakás, az öregeknek pedig se-
gítség volt a megélhetéshez a havonként kapott biztos pénz. A
családi ereklýeket, amiket nem vitt magával Mária, a testvérei
között osztotta szét.

Elegánsan, a legújabb divat szerint öltözve ment ki. A Párisi ut-
ca egyik boltjában lehetett nyugati divatlapokat kapni. Azokból

keresett ki csinos modelleket magának, és az akkor már tizenhat éves lányának. Súlyt helyezett arra, hogy ne úgy érkezzenek ki leendő, gazdagabb hazájába, mint egy szegény, elmaradt, keleti ország elnyomott lakói. Mint szerencsétlen, levert magyarok.

Az elindulás előtti napon együtt volt az egész család Csillaghegyen, Rezsőéknél. A szülők halála után ő lett a nagycsalád elismert feje. Ott volt az összes testvér, családotól. Még a miskolciak is feljöttek. Szomorú nap volt. Fájó, szívet tépő érzések szálltak ránk. Arra is, aki kiutazásra várt, arra is, aki itt maradt. Nagyon szerettük Máriát. Főleg a testvérei ragaszkodtak hozzá. Erős kötelék fűzte őket egymáshoz. A sokgyermekes családok őszinte, kicsi koruktól fogva meglévő, egymás iránti önfeláldozó szeretete. Mert egy közülük most kiesik a körből. Pedig nem akar kiesni. Csak a történelem szele érintette meg. A sors akarta, hogy így legyen. Azért fáj olyan nagyon a távozás!

Sok nehéz óra telt el az indulásig. A 16 éves kislány a szerelmét hagyta itt. Az első szerelem volt. Tiszta és örökké ható. Erőszakkal szakadt szét. Ha itt maradhat a kislány, talán magától elmúlik, szétszakad közöttük a lánc. S akkor már nem fáj a szakítás. Legalábbis nem annyira. De így? A fiú óránként telefonált. Mária ideges volt. Miért gyötri még mindig a távozt? Megváltoztatni semmit nem lehet már!

Éjjel még Csillaghegyen aludtak, aztán másnap reggel kikísértük őket Ferihegyre, a repülőtérre.

A búcsúzás fájó volt. Amikor beszálltak a gépbe, felmentünk a teraszra. Onnan néztük, ahogy a repülőgép propellere lassan forogni kezd, ahogy megindulnak a hatalmas kerekek. Már gyorsult a gép, egyre gyorsabban futott. Aztán felszállt. Még láttuk, ahogy egyre magasabban repült, aztán eltűnt a szemünk elől. Lehet, hogy még néhány másodpercig láttuk volna, de a szemünk megtelt könnyel.

Így kettészakadt a nagycsalád. Mihályék kint voltak a nagy messzeségben, a tengeren túl. Mint a mesében. De nem az Óperenciáson, ahol a mese törvényei szerint minden csoda megtörténhet, falak dőlhetnek össze, gátak szakadhatnak szét. Itt a csupasz valóság volt a választóvonal közöttünk. Szilárd, szétszakíthatatlan, át nem léphető szakadék. A történelem alkotta szögesdrót-kerítés.

Mihály boldog volt, amikor családja sok év után megérkezett a kisvárosba, ahol berendezett lakással várta őket. A helyi újság fényképet közölt az eseményről, amikor az édesapa visszakapta gyermekeit, a férj a feleségét. Mihály akkor azt mondta az újságíróknak: „életem legboldogabb napja ez”. Ez a mondat volt a lapban a kép alatt.

Leggyorsabban a kilencéves kisfiú sajátította el az angol nyelvet. Szinte nehézség nélkül végezte tovább az iskolát. Utána a már serdülő kislány. Máriának volt a legnehezebb. Nem volt nyelvtelhetsége, így sok-sok nehézséget kellett leküzdenie. Sok tanulással kellett pótolnia nyelvérzéke hiányosságait. Eleinte egy kórházban kapott állást. Sok megaláztatás érte, amíg a legalantasabb munkákat kellett végeznie. Hihetetlen akarattal és szorgalommal tanulta az angol nyelvet, s ahogy egyre beljebb jutott a tudás erdejébe, sikerült túljutnia megalázó helyzetén. Sikerült a diplomáját érvényesíteni, és tudásának megfelelő munkakört találnia. A helyi egyetem könyvtárában helyezkedett el, nyugdíjba vonulásáig ott teljesített szolgálatot.

A két gyereknek gyorsan sikerült beilleszkedni jövőjük színhelyének szokásaiba. Elvégezték sikerrel a középiskolát, az egyetemet, hasznos polgárai lettek új hazájuknak.

Mária és a gyerekek, mivel törvényes kivándorló útlevelemel hagyták itt az országot, látogatóba hazajöhetnek Magyarországra. Három-négyévenként éltek is ezzel a lehetőséggel. Ilyenkor ünnepet varázsoztak a testvérek és családtagjaik életébe. Rövid itt-tartózkodásuk kezdetekor és végeztével be kellett jelentkezniük a rendőrségen. Ez volt az első útjuk, amikor megérkeztek, és az utolsó, amikor visszarepültek Kanadába. Akkor még nem volt közvetlen repülőjárat a két ország között, Nyugat-Európa valamelyik városában, legtöbbször Frankfurtban szálltak át, így érkeztek Budapestre.

Emlékszem, legelső útjuk Bécsen át vezetett. Onnan vonattal jöttek, és a Keleti pályaudvaron vártuk őket.

Amikor leszálltak a vonatról, az egész család várta őket. Könynyes szemmel. Csak Mihály hiányzott. Ő ottmaradt Bécsben, a szögesdróton túl, mivel, mint elítélt „bűnös”, nem léphette át a magyar határt. Nem is volt tanácsos, hogy ezt a lépést megtegye, hiszen azonnal Kádár valamelyik börtönében találhatta volna

magát. Ő addig, amíg a család nálunk tartózkodott, járta Európa nagyvárosait, és mint kitűnő organista, aki gyermekkorától kezdve megszállottja volt a zenének, bekéredzkedett a nagy katedrálisokba. Az ottani organistákkal ismeretséget, később barátságot kötve lehetősége nyílt arra, hogy a bécsi Stephanskirche, a párizsi Notre Dame, a római San Pietro, és egyéb nagy templomok orgonáin mutassa be tudását. Aztán, amikor lejárt Máriaék látogatásának ideje, és visszautaztak Bécsbe, ott várta be a családot, együtt utaztak vissza Kanadába.

*

Mi itthon éltük a szocializmus butító évtizedeit. Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején csendben és magunkba fojtva szívünkben rejtegettünk minden érzést, amit 1956 belénk vésett. Könnyes szemmel, titokban gondoltunk rá. A mindennapi élet nehézségei elfárasztották a testünket, szellemi létünk – ha engedtük – elposványosodott. Kétségtelen, voltak pozitív előrelépések is. Voltak értékes könyvkiadások. Fillérekért lehetett az Olcsó Könyvtár köteteit kapni. Több sorozat ontotta az értékes irodalmi termékeket. Elő lehetett jegyeztetni a Világirodalom klasszikusai sorozatra. Kiadták kedvenc könyveim egy részét. Nem okozott anyagi összeomlást egy értelmiségi családnak, ha érdeklődésének megfelelő könyvtárat rendezett be magának. Franz Kafka, James Joyce, Bertold Brecht, Ingmar Bergman, vagy az amerikaiak: Arthur Miller, Tennessee Williams, az egzisztencialisták közül a legnagyobbak, Albert Camus, Jean-Paul Sartre, az 1969-ben Nobel-díjat kapott Samuel Beckett kötetei a könyvespolcomra kerültek.

Főleg az 1960-as, 70-es évek színházi élete felelt meg a mi ízlésünknek. Kitűnő darabokat adtak elő kitűnő színészek: Pécsi Sándor, Márkus László, Gábor Miklós, Mensáros László, Páger Antal, Latinovits Zoltán, vagy a színésznők közül is többen: Tolnay Klári, Ruttkai Éva, Sulyok Mária, Mezey Mária.

Voltak nagyszerű hangversenyek és operaelőadások. Mondhatom, mindenki számára elérhető áron lehetett ezekre jegyet szerezni. Könnyebben, mint ma, amikor – főleg a leszegényedett

értelmiség – csak módjával, vagy egyáltalán nem engedheti meg magának az effajta szórakozást.

Mindezek ellenére mindvégig éreztük, hogy letarolt, kiszolgáltatott ország gyermekei vagyunk, az egypártrendszer szellemi és lelki börtönében.

Az 1963-as amnesztiában több barát és ismerős is részesült, ők eleinte rendőri megfigyelés alatt álltak, és csak fizikai munkát vállalhattak. Egyik volt egyetemi társam többször is felkeresett. Valahol Pest környékén lakott, onnan járt fel hozzánk, az otthonunkba. Szégyellem, de szinte félelem költözött belém, amikor meglátogatott. Nehéz idők voltak ezek, féltettem a gyermekem jövőjét. Természetesen ezt neki soha nem mutattam. Szeretettel fogadtuk. Aztán később egy vidéki városban tudott munkát kapni. Elutazott, és soha többé nem hallottam róla. Nem jelentkezett.

Lassan kialakult a „gulyáskommunizmus” néven elhíresült életrendünk. Nyaranként két hétre szinte minden család el tudott menni vállalati üdülőbe. A többgyermekes családok ingyen állami lakást kaptak. A kényelmes balatoni nyaralások során meleg barátságok alakultak ki.

Esténként a gyerekek bújócskát játszottak a kertben. Mi, felnőttek pedig egy-egy pohár sör mellett hatalmas kártyacsatákat vívtunk.

Vacsora után néha autóbusszal, vagy gyalog elmentünk a körös-hegyi vendéglőbe, ahol finom balatoni borok hatására jókedvű nótázással töltöttük az időt. Ilyenkor a gyerekeket előbb lefektettük, és megvártuk, amíg elalszanak. De mindig akadt a társaságban valaki, aki „otthon” maradt, és vállalta, hogy ránéz a kicsikre.

Ha ebéd után, nappal tettük meg ugyanazt az utat, akkor vittük a gyerekeket is magunkkal. A kisebbeket az apák a nyakuk köré emelve cipelték.

A barátságok az évek múlásával is megmaradtak. Néhány családdal végig megtartottuk a kapcsolatot, egészen az idős korig. Amikor eltávoztak közülünk, fájó emléket hagytak maguk után. Mi pedig, akik még élünk, nehéz szívvel tapasztaljuk, hogy az idő haladtával egyre inkább egyedül maradunk, az idős kor összes bajával és nehézségével. De hát, a hosszú életnek ára van!

A kontraszelekcióval egyetemre kerülő diákokból kialakult egy új értelmiség, amelyből – legalábbis nagy részéből – lassan kihalt a nemzeti érzés, a magyarságtudat.

Mintha védekezni akartunk volna az 1956-os leveretés, és a szovjet iga súlya ellen: a munkahelyen, az otthonunk környékén egyaránt hasonló társaságokat alakítottunk ki. Úgy éreztük, az egymás iránti szeretet és törődés sok erőt ad mindennapjaink gondjainak elviselésében. Gyakran meghívtam közvetlen kollégáimat egy-egy szombat esti flekkensütésre. A hozzávalókat már az előző napokon elkészítettem. Hangulatos összejövetelek voltak ezek, szívesen jött mindenki, akiket meghívtam. Kikapcsolódás volt ez a mindennapok szürkeségében.

A flekkensütéshez a férfiak szítták a tüzet a kertben, mi nők inkább a kiszolgálásban szorgoskodtunk. Nem volt előkelő tálalás – nem is volt hozzá eszközünk –, inkább kicsit a nomád életet utánóztuk. Ölünkben a tányér, rajta hús, saláta, zöldség. Sütemény is volt bőven.

A teraszon voltunk. Ki-ki szedett magának, amit kívánt. Bent, a lakásban halk zene szólt – a *Carmina Burana*-t sosem hagytuk ki a vacsora alatt. Vigyáztunk, hogy a szomszédokat ne zavarjuk túlságosan, bár őket előre értesítettük az eseményről. Nem haragudtak, sőt, volt, hogy tőlük kértünk kölcsön asztalt, székeket, néha tányérokat és poharakat is. Vacsora után tánc következett. Ez már legtöbbször a földszinti nagy nappaliban folytatódott.

Késő este mentek el a vendégek, jó hangulatban, mi pedig örömmel a szívünkben rámostuk el a sok edényt. Hajnalig mosogattunk, rendezkedtünk, mire minden a helyére került. Fáradtak voltunk, de végtelenül jókedvűek.

A nagyobb lakás, és főleg a kert miatt nálunk volt lehetőség az ilyen szűk körű rendezvényekre.

Azok az idők voltak – szegénységünk ellenére – a legszebbek, amikor még nem volt televízió. Mint minden szülőnek, így nekem is akadt különmunkám. Az írás-olvasás rejtelseibe kellett besegítenem. Nem volt elég az iskolai oktatás, mivel a Rattkó-korszak szülötte volt, és egy osztályba a megszokottnál jóval több gyerek került, legalább 30 fő volt a létszám. Így, bár csodálatos tanító nénit kaptunk, idehaza be kellett osztani az időmet, hogy egy kicsit foglalkozhassak a nehezebbnek tűnő tárgyakkal. Főleg az

összeolvasás ment nehezen, és a nyolcas szám írása okozott kicsi lányomnak gondot. Ezek az idők azonban – visszatekintve több évtized távolába – életem egyik legszebb, legfelemelőbb részét jelentették. Olyan csodálatos, meleg érzés kerített hatalmába, amikor a tintával maszatos kicsi kezét fogtam, és vezettem a füzet, vagy csak egy újságpapír felett, hogy a kacskaringós vonalakból betű, vagy szám alakuljon ki, mint amikor egészen kicsi korában a bölcsődéből kihozva, apró kezecskéjét fogtam, vagy amikor a Szabadság téren kialakított, gyönyörű virágágyások növényeit magyarázgattam neki. Jó volt anyának lenni. Jó volt együtt lenni, így hármásban, férjemmel és a kicsivel. Tamás abban az időben a második diplomáján dolgozott. Késő este járt haza, vacsora után még tanult, rajzolt.

Amikor megérkezett, nagyon boldogok voltunk. De a napi munkától elfáradva, a hétköznapiak nem sok együttlétet adtak számunkra.

Egyedül a nyarak hoztak enyhülést, Ilma nővérem jóvoltából. Ő fogadta be Katát minden iskolai szünetben. Előbb ők jöttek fel, kislányukkal, Annával, aztán, mikor hazamentek, vitték a mi kislányunkat is magukkal, így ő a nyarakat Patonán töltötte. Sovány kislány volt. Ráfért a vidéki levegő és a jó falusi koszt. Ilma mindent megtett azért, hogy felhizlalja, ami az első hetekben sikerült is. Finom falusi tejet vásárolt egy tehenet tartó családtól. Kata ugyan nem szerette, de Ilma beleerőltette minden este. Mindaddig, míg a gyerek gyomra fel nem mondta a szolgálatot, és az utolsó héten jött a rosszullet. Mindent, amit addig magára szedett, leadott, és ugyanolyan soványan jött vissza az iskolakezdésre, mint amikor elment. Akkor még nem tudták az orvosok sem, hogy létezik tejérzékenység. Emlékeimben csak az maradt meg, hogy az ürömi úti iskola udvarán, ahol felsorakoztak az osztályok az évnnyitón, előttük az osztályfőnökökkel, Kata állt a sok egészségtől duzzadó, napsütötte gyerek között, az első sorban, fehéren és soványan.

De ezek a nyarak nekem is sokat jelentettek. Amikor leutaztam Patonára, Ilmaékat és Katát meglátogatni, néhány napot ott töltöttem. Anteusként szívtam magamba az édes otthoni föld erejét. Hitet és elszánást merítettem belőle az életemhez – bár a földek már nem voltak a miénk, régóta a termelőszövetkezet gondozta

őket, miután az állam elrabolta tőlünk. Mégis, ott volt a Hosszi, a Pölöskei-tag, a Hajdu-tag, a Malommező ahol gyermekkoromban olyan boldog voltam. Pedig, ahogy utólag visszagondoltam, nehéző éveket éltem át akkor is, amikor kicsi voltam.

Katát elvittem mindenhova, ahol régi emlékeket őriztek az út menti fák. Akkor még voltak. Ma már kivágták őket, elrabolták téli tüzelőnek. Akár az erdőrészüket, a volt „gazdaerdőn”.

Megmutattam neki a Bakonyér csordogáló vizét. Lementünk egészen a part szélén, a vízig, megmutattam neki az apró halakat, melyek ősei egykor a bokámat simogatták, amikor még kislánysként a libáimat itattam benne.

A falum – bár megváltozott azóta – a régi lakói már a temetőben nyugszanak, nagyanyáim és anyám mellett – mégis, erőt sugárzott belém, és azt a hitemet táplálta, hogy mindig visszavár, mindig befogad, ha menekülésre készíttet az élet.

Az első fekete-fehér TV-t – úgy emlékszem Orion készülék volt – külön munkákból összegyűjtött pénzből vettük meg. Talán 1963, vagy 1964 karácsonyán. Bizományi áruházban vásárolta Tamás, ezer forintért. Használt készülék volt, és egy kollégája segített hazahozni a kocsijával, ami természetesen Trabant volt.

Abban az időben még nem volt minden nap adás. A hétfői napban vagyok biztos, hogy akkor szünet volt. Valahol olvastam is akkor, hogy a külföldiek irigyelnek bennünket ezért az egy nap pihenőért.

A TV akkor még jó szándékú médiumnak tűnt. Értékes műsorai voltak. Külön megbecsülés övezte baráti köreinkben a szerda esténként rendszeresen beiktatott színházi közvetítéseket. Megoldotta azt a gondunkat, hogy, ha egy kicsit nemesebb szórakozásra vágytunk, itthon is megkaphattuk. Nem kellett késő este a gyereket egyedül hagyni, vagy vigyázásáért külön fizetni. Életemben kétszer magam is látható voltam rövid időre a képernyőn. Egyszer a Keleti Könyvtárban Germanus Gyula professzor társaságában, egyszer pedig később, 1989-ben, egy utcai interjút készített velem két fiatal TV-s, az 1956-os forradalomról kérdeztek: hogyan éltem meg a kezdetét, hogyan éltem át azokat a napokat. Váratlanul állítottak meg, a Kossuth téren, hazafelé menet.

Esténként nagyon jó műsorok voltak. Remek darabokat adtak. Emlékszem néhányra. Sartre: *Temetetlen holtak* című drámáját

mindössze egyszer láthattuk. Katartikus élményt nyújtott. De képernyőre került több Dürrenmatt-dráma is, mint *A baleset*, Pécsi Sándor főszereplésével. Vagy *Az öreg hölgy látogatása*. Sokszor eszembe jut ennek a darabnak az aktualitása.

Közvetítették Dreiser: *Amerikai tragédiáját*, hogy csak a főbb műveket említsem.

Úgy emlékszem, Samuel Beckett: *Godot-ra várva* és *A játszma vége* című drámáit is a TV közvetítésével sikerült látnunk. Az utóbbit Páger csodálatos előadásában.

Természetesen rengeteg szovjet filmet adtak. Sajnos ma, a „rendszer váltás” második évtizedében ugyanezt a szolgáltságot látom. Napjainkban a magyar TV-adók szinte mindegyikében amerikai produkció megy. Visszatérve a szovjet filmekre, legtöbbjük unalmas volt, és gyakran együgyű. Mindegyik a háborúról, a dicsőséges győzelemről szólt. Talán érthető módon, nem tudtak betelni a sikerrel, hogy megnyerték a második világháborút. Akárhogy érzek is irántuk a harcok alatt tanúsított kegyetlenségeik miatt, a „felszabadulás” iszonyú emlékei miatt, be kellett látnom, hogy először mégis az ő földjüket taposták idegen tankok és fegyveresek.

A filmjeik között volt elfogadható, sőt jó is. Nagyon tetszett a *Szállnak a darvak* című film, szerintem ez különösen szép, megadható, és elfogadható alkotás volt. Szívesen látnám újra egyszer. A művészet mindegyik ágában, így a filmművészetben is az az örök igazság tükröződik, hogy a történelem bármely nagy eseményében, éppúgy, mint apró, jelentéktelen mindennapjaiban soha nincsenek csak bűnösök és csak ártatlanok. A rossz korszakokban pedig a kisemberek szenvednek a legtöbbet – országuk akár vesztés, akár nyertes lesz a végén. Simone de Beauvoir könyvei is ezt sugallják. A körülmények hatalma irányítja gyarló életünket.

A TV-ben látott jobb darabok otthonunkba hozták a kultúrát, egybekötve a szórakozásnak a gondjainkat feloldó élményével. Persze, ez önmagában kevésnek bizonyult. De az ilyenfajta, színvonalas adások idején otthon maradhattunk.

Amennyire jó volt a Mátyáshegy lábánál lakni, csendben és jó levegőben, annyira volt kényelmetlen és költséges a városba bemenni és este, későn hazajönni, egy-egy színházi előadás, vagy

hangverseny után. Ha elkéztük az utolsó autóbust, 11 óra után még taxira is költöttünk.

De minden nehézség ellenére, azokban a szovjet mintára a párt által meghatározott időben, ha valakinek igénye volt rá, nemes szórakozást is választhatott magának. Ahogy már írtam, a könyvek, folyóiratok megfizethetők voltak a kis fizetéssel rendelkezők számára is. Igaz, volt olyan eset is, hogy „kapcsolt áruként” lehetett egy-egy színházjegyet, sőt néhány újságot is kapni. Nagyon szerettem a *Nagyvilág* kötetét. Rendszeresen járattam őket. Kedvenc újságom, hetilapom volt az *Élet és irodalom*. Akkor más szellemiségű volt, mint ma. Csak úgy hívtuk: „És”. Egyszer egy ritkán látogatott újságáruval történt meg velem a következő eset: „Kérek egy És-t!” – mondtam, mire ő visszakérdezett: „És?” Megismételtem a kérést: „És-t!”

„Azt nem lehet – felelte erre –, kell hozzá venni valami mást, csak úgy adhatok”.

Erre én méregbe jöttem, és megfenyegettem, hogy feljelentem árukapcsolásért. Akkor megkaptam végre a kért újságot.

De így volt a színházjegyekkel is. Ha jó darab ment, csak úgy kaptam rá jegyet, ha mellette még legalább egy, vagy két gyatra előadásra is befizettem. Ezekre gyakran el sem mentünk. A kívánt darab ára kétszerese, háromszorosa lett így az eredetinek.

Az 1963-as amnesztia után kicsit enyhült a politikai szigor. Mellém is került a könyvtárban 1956-os elítélt: Teréz. Róla az *Őszi szivárvány* című könyvemben írtam az *Áldozat* című fejezetben.

Nagyon sok embernek volt jó dolga a Kádár-korszakban. A vezető réteg, gyárak, nagy ipari létesítmények, vagy a mezőgazdaságban a nagyobb termelőszövetkezetek vezetői hatalmas urak voltak. Ezek a Párt kiemelt tagjaiként korlátlan hatalommal rendelkeztek. A rendszerváltás után pedig, közel lévén a tűzhöz, a maguk tulajdonába játszották át a nép által keservesen megteremtett vagyont. De erről később írok. Azt szokták mondani rólunk külföldön lakó ismerősök, akiket látogatónak hazaengedtek, hogy nálunk „gyáron belüli munkanélküliség” van. Ebben sok igazság volt, mert amikor Tamást a vállalata néha kiküldte nyugati országokba tárgyalásra, vagy tapasztalatcserére, maga is meggyőződött

arról a különbségről, ami az ottani és a hazai munkafegyelem között volt.

Lipcse

Egyszer nekem is szerencsém volt: egy hétre kiküldtek Lipcsébe, a Deutsche Bücherei katalógusrendszerét tanulmányozni. Nagyon jól éreztem magam. A németek rendkívül kedvesek és segítőkészek voltak. A költségeket az Akadémia fizette, a repülőjegyet, és a szállodát is. Napidíjat kaptam, ami az étkezésre és a helyi közlekedésre volt elegendő. Nagyon takarékoskodtam vele, hogy a szeretteimnek tudjak valami ajándékot hozni. Ez sikerült is. Katának egy szép karórát vettem, Tamásnak pedig egy hegesztőpisztolyt. Mielőtt elmentem, arra kért, ha kapok, hozzak neki egy elektromos fűrógépet. Szeretett barkácsolni, és itthon nem lehetett kapni.

De, mint kiderült, ott is hiánycikk volt. Amikor az egyik nagyobb áruházban kerestem, bár láttam a polcon kirakva egyet, nem sikerült megvennem. Az eladónő, aki felismerte beszédemben az idegent, kérésemre azt felelte: „Még a németeknek sem jut elég, idegennek nem adhatok.” Így maradt a hegesztőpisztoly, amit életében soha nem használt Tamás. Azóta is ott van valahol a pince egyik zugában.

Lipcsébe indulásom rossz időben történt. Kata 39 fokos lázzal feküdt, Tamást pedig behívták katonának. Mint műszaki tartalékos tisztet, hadmérnököt, gyakran részesítették továbbképzésben. Úgy indultam el a repülőtérre, hogy közben a lányoméért izgultam. Bár akkor már gimnazista volt, féltettem, ha egyedül látja el magát lázas állapotban, valamilyen szövődmény fog kialakulni. Telefont legalább 10 éves könyörgés után sem kaptunk. Így mindaddig, amíg nem telt le a kiküldetésem, semmit nem tudtam róla. Szerencsére, a honvédségnél Tamás annyira rendes, emberi főnökököt kapott, hogy a körülményekre való tekintettel esténként hazahozták. Szentendrén volt a kiképzés, könnyebb volt a mindennapi utazás, így Kata legalább éjjel nem maradt egyedül. Nappal pedig a szomszédasszony meglátogatta, és orvost is hívott hozzá.

A keletnémetek abban az időben eléggé elkeseredettek voltak. Emlékszem, néhány könyvtáros kollégára, akik bemutatták nekem a Deutsche Bücherei működését. A szakmai kérdések mellett néha őszinte szavakba öntötték szomorúságukat. Irigyleték, hogy mi, magyarok háromévenként ugyan, de mégis elmehetünk Európa országaiba. Láthatjuk Rómát, Párizst, Londont és más városokat. Ebben igazat adtam nekik, sőt, meséltem, hogy a következő évben mi is készülünk Itáliába.

Szabadidőmben – ami kevés volt – meglátogattam Lipcse nevezetességeinek egy részét. Bach templomába, a Tamás-templomba szinte minden nap betértem. Gyönyörű, késő gótikus templom, egy tornyával, három hajójával lenyűgöző látványt nyújt.

Rám, evangélikus vallásúra különösen nagy hatást tett, hiszen a róla szóló könyvekből tudtam, hogy a reformáció idején, 1539-ben a Tamás-templom evangélikus templom lett, és Luther Márton is prédikált benne.

1723-1750 között kántorként itt működött Johann Sebastian Bach. 1950-ben, a nagy zeneköltő halálának 200. évfordulója alkalmából sírját a Johanneskirche romjaiból ide szállították át, és a templom padozatába helyezték el.

A templom bejárat közelében található J. S. Bach 1903-ban felállított bronzszobra, mely a mestert alkotás közben örökíti meg.

Lipcse jellegzetes, szép, értékes épületeit – az idő rövidsége miatt – nem tudtam megtekinteni. Csupán arra volt lehetőségem, hogy az utcáin sétáljak, esténként, munka után. Gyönyörködtem a régi, reneszánsz épületekben, így a régi városháza épületében, és megcsodáltam a régi mérlegházat is, az Alte Waage-t, amely évszázadokon át a vásárokon az áruk mérlegelésére szolgált.

Megnéztem a Népek csatája emlékművet, a Völkerschlachtdenkmal-t, amely a Napóleon feletti győzelem emlékére épült. Építéséhez 1833-ban kezdtek hozzá, 1913-ban avatták fel. A 91 méter magas, piramisszerű építmény méretei lenyűgözőek. Különösen közelről érezkelhető a nagysága.

Nem számoltam meg, hány lépcső vezet fel az emlékmű kilátó teraszára, csak azt, hogy napokig lépcsőkkel álmodtam utána. De megérte a fáradságot, mert gyönyörű kilátás nyílt róla a városra, és a vásárterületre, ahol a népek csatája folyt egykor.

A Gohlisches Schlösschenben, ebben a kis rokokó palotában, az emeleti helyiségben Bach-archívumot rendeztek be. Ide utaztam ki egyik kora délután, hogy tisztelegjek Bach emlékének. Csengésemre egy középkorú hölgy jött ki. Bemutakoztam, elmondtam, hogy Magyarországról jöttem, és Bach-rajongó vagyok. Szeretném megnézni a róla, vagy tőle származó emlékeket.

Kedvesen fogadott, s átvezetett a kicsi előkertben. Ahogy belépünk az épületbe, megkért, hogy várjak néhány percet, ő felment a lépcsőn, eltűnt a szemem elől. Álltam és vártam. Aztán, néhány perc múlva megszólalt egy hang, magyarul: Üdvözlöm a kedves magyar látogatót. Ez a magyar nyelvű magnófelvétel végigvezetett az egész kiállításon. Akkor már napok óta nem hallottam magyar szót, és nagyon meghatódtam. Már a lépcsőn, ahogy felmentem, a falak eredeti levelekkel, kottákkal voltak tele, melyek a teremben folytatódtak. A vitrinekben az írásos emlékeken kívül személyes tárgyak voltak, s ha jól emlékszem, a teremben hangszereket is őriztek. Látogatásom végén halk Bach-zene kíséretében búcsúztam a hölgytől, megköszönve neki a figyelmességet. Nem írtam még a Deutsche Bücherei-ről, ahova a kiküldetésem szólt.

Lipcse, Deutsche Bücherei

Gyönyörű épület. Az 1914-1916-ban emelt palotának 120 m hosszú, négyszintes, kissé homorú homlokzatát két kerek, kiugró erkély teszi hangulatossá. A főbejáratát szép domborművek díszítik. A hatalmas könyvtár mintegy 3 millió kötetet tartalmazott akkor – a német nyelvű írásműveknek a legnagyobb gyűjteményét fogta össze. A gyűjteményt a Börsenverein der Deutschen Buchhändler, a Német Könyvkereskedők Tőzsdeegyesülete alapította. A belföldi német és idegen nyelvű, és a külföldi német nyelvű irodalom gyűjtését 1913-ban kezdték meg. A legfontosabb folyóiratok és zeneművek is a könyvtár archívumába kerültek.

Nekem, mint írtam, a könyvtár katalógusaival kellett foglalkoznom. Számomra érdekes, és tanulságos látogatás volt. Több munkát is készítettem az ottani tapasztalataimról. Ha visszagondolok

azokra az időkre, a sok értelmes, figyelmet, tudást és műveltséget igénylő munkáinkra, bizony, a harmadik évezred elején, a technikai forradalom idején, szomorúság fog el. A könyvtárakban is beállt a robbanás, a számítógépek használata. Az internet segítségével a szakemberek az egész világgal közvetlen összeköttetésben vannak. Gombnyomásra előjönnek az adatok, amikért nekünk sokszor rengeteg könyvet kellett használni. Szinte az az érzésem, hogy sok-sok évtized könyvtárosainak a fáradozása, így az enyém is, ma már elveszti értékét, feleslegessé válik. S ha egyszer végleg elmegyek, nem tudom, értékes volt-e az életem?

Volt egy hétvégém Lipcsében, amit arra használtam fel, hogy ellátogassak Drezdába.

Drezda

Vonattal utaztam el, egy korai járáttal, mert tudtam, hogy az ott eltölthető egy napom nagyon kevés erre a szép, műemlékekben gazdag városra. Így csak a Zwingerbe mentem, és az állomástól a csodálatos épületegyüttesig tartó utat figyelhettem meg.

Szomorú képet mutatott, amit láttam. Az 1945. február 13–14-i angol-amerikai bombázás pusztító nyomai még akkor is láthatóak voltak. Mielőtt a Zwingerhez értem, el kellett haladnom a Frauenkirche előtt. Ez a templom, melyet 1734-ben avattak fel, nemcsak Drezda, de egész Németország legjelentősebb protestáns temploma volt. Most romokban hevert. A németek mementóként úgy hagyták, ahogy a bombázások következtében elpusztult, hogy aki arra jár, emlékezzék a háborúra.

Nekem, aki a romokat láttam, azonnal eszembe jutott a második világháború összes rossz élménye. És eszembe jutott a szülőfalum, ahol szovjet repülőgépek végeztek hasonló pusztítást – csak kisebb bombákkal, kevesebb kárt okozva. De emberéletet az is követelt. Falusi körorvosunkra gondoltam, aki valamikor a világra segített, és később is, családom minden betegségében a segítségünkre volt. A háború alatt Nyugatra menekült a családjával, és itt haltak meg, Drezdában, a nagy szőnyegbombázás idején, mindnyájan, sok száz, talán sok ezer emberrel együtt. S ahogy erre gondoltam, megálltam a romos templom előtt. Úgy gondol-

tam, ha romos is, Isten benne lakik, mert ez az Ő háza. Ott, az utcán összetettem a két kezemet, és elimádkoztam a Miatyánkot. Minden elpusztult emberért.

Aztán tisztelegtem a romok előtt álló Luther-emlékmű előtt, majd siettem a Zwingerbe.

Az egyik útikönyvben ezt olvastam róla: „A drezdai barokk építészet csúcspontja, díszterem a szabad ég alatt”. Amikor beléptem a Koronás kapun, szinte elállt a lélegzetem. A közel 250 m hosszsan elnyúló együttes földszintes épületszárnyai, és egyemeletes pavilonjai hatalmas díszteret zárnak körül. Ahogy megálltam a tér közepén, az ámulat mellett hirtelen ijedtség kerített hatalmába.

Mit csináljak e rövid, egyetlen napom alatt ezzel a csodával?

Lehetetlen leírni, azt a sok szépet, amit ott láttam. Külön úti-könyvet lehetne készíteni róla. Késő estig bolyongtam épületei között, megnéztem a Zwinger barokk csodáit, majd visszautaztam Lipszébe.

Ez az egyhetes kis kiruccanás a világba az 1970-es évek elején még kitüntetésnek, a sors ajándékának tűnt. Bár az NDK is a szovjet blokk tagja volt, úgy tapasztaltam, a németek valahogy mégis a Nyugathoz tartoztak. Ez nemcsak az én véleményem volt. Ezt tapasztaltuk a vásárlásaink során is. Ha német gyártmányú árut kaptunk a boltokban, főleg iparcikkeket, jobban bíztunk a minőségükben, mint más, akár hazai termékekben is.

A szinte hírhedtté vált kocsi, a Trabant sok magyar család igényét elégítette ki. A háztartási gépek közül pedig az NDK gyártmányúak voltak a legkeresettebbek.

Kirándulások az Akadémiai Könyvtárból

Sajnos, azokban az években nem vezettem naplót, és az idő haladtával fakulnak az évszámok, nem mindig tudom évekre lebontani az 1960–1970-es években történeteket. De az biztos, hogy már a 60-as évek végén kialakult bennem és a családban a vágy az utazások iránt. Eleinte csak az ország területét sikerült bejárni, majd később, a háromévenként engedélyezett külföldi utak igénybevételével megismerhettük az általunk oly nagyon áhított nyugati országok nagy részének a kincseit is.

Voltak utak, melyeket már a 60-as évek elején szervezett az Akadémiai Könyvtár szakszervezete. Volt az Akadémiának egy autóbusza. Főleg a bölcsődés gyerekeket utaztatták vele. Sőt, reggelenként összeszedték őket a város különböző területéről. Katát is vitték a „bölcsibe” – amíg egyáltalán bírta a közösséget.

Ezt a buszt igényelte ki a könyvtár szakszervezete, évenként egyszer. A vele megtett utazások felejthetetlenek voltak. Minden szervezésre jelentkeztem. Legtöbbször tavasszal, vagy ősszel bonyolódtak le a kirándulások. Az ország legszebb tájaira mentünk, nagyobb városokba és környékükre. Mindig szombati napon indultunk, és a hétfőt tanulmányi szabadságként megkaptuk igazgatói szünetnek. Szakmai kirándulásként utaztunk, és minden alkalommal valóban meglátogattunk egy-egy vidéki könyvtárat.

Ez a három nap összekovácsolt bennünket, jobban megismertük a más osztályokon dolgozókat. Hogy az utazás költségeit könnyebben tudjuk kifizetni, olcsó turistaszállókban foglaltunk szobákat éjjeli pihenésre. Emlékszem, szinte az összes kirándulásunk alkalmával a legegyszerűbb elhelyezésben volt részünk. Akadt olyan menedékház, sőt kulcsos ház, ahol egyetlen hatalmas teremben aludtak a nők, és egy másik ugyanolyan nagy méretűben a férfiak.

Volt egy közös helyiség, ahol edények, táányérok, poharak álltak az utazók rendelkezésére. Az ennivalóról magunknak kellett gondoskodni. A kulcsot a legközelebbi turistaközpontban kaptuk meg, és oda vittük vissza. Olyan helyen is aludtunk, valahol a zempléni hegységben, ahol villany sem volt, és az erdő közepén megbúvó kis faházakban találtunk menedéket. A vizet a közeli forrásból hoztuk, és éjszaka minden meleg ruhát, ami velünk volt, magunkra húztunk. Az egyszerű vaságyakon, néhol emeletes ágyakon egyetlen pokróc volt csupán. Városi kényelemhez szokott társaságunk egyetlen tagjában sem merült fel semmiféle méltatlankodás, hiszen magunk vállalkoztunk rá.

De, ami ennél nagyobb indok volt, az a tény, hogy kiszabadulva a város zsúfolt világából, a lélekölő mindennapi robotból, itt megtaláltuk a békét, a természettel való találkozás meghitt boldogságát. Itt éreztem újra, amit gyermekkoromban a szülőfalum határában éreztem: azt, hogy én is a természet része vagyok. Isten te-

remtménye, mint a fák, a madarak, a források kibuggyanó tiszta vize. Mellérendelt viszonyban vagyok velük.

Éjjel felébredtem a szokatlan helyen, és hallgattam a társak szuszogását. A teremben mindenki aludt, az ablakon át behallatszott a fák halk susogása. Hajnalban énekelni kezdtek a madarak, és arra vágytam, csak még egy kicsi ideig ne ébredjenek fel a társaim.

Az esték különösen hangulatosak voltak. Nekem mindig a kőszegi iskolám jutott az eszembe ilyenkor. Ezek a kivételes alkalmak, az elalvás előtti meghitt beszélgetések, visszavarázolták gyermekkorom világát. A kőszegi internátusi estéket, amikor tíz órakor szigorúan eloltották a villanyt a hálósobánkban. Akkor, a sötétben még sokáig beszélgettünk. Nem láttuk, de éreztük egymást, és az ablakok sötétítő függönyei szélén belopódzó halvány fények misztikus hangulata elborított bennünket.

Valami hasonlót éreztem itt is. Figyeltük egymást, meséltünk az életünkéről, közel kerültünk egymás szívéhez. Amikor vége lett a kirándulásnak, és újra munkába álltunk, más lett a viszonyunk egymáshoz. Ha egy-egy útitársunkkal találkoztunk a folyosón, aki más osztályon dolgozott, és eddig csak rideg köszöntéssel üdvözlöttük, ezután meleg, baráti szeretettel álltunk meg néhány pernyi beszélgetésre vele.

A háromnapos utazásaink szervezője úgy tervezett meg egy-egy utat, hogy Budapest és a legtávolabbi cél között bevont minden olyan látnivalót, ami útba esett. Egyik szeretett utam az én második hazámba, Kőszegre is elvezetett. Ez az út, úgy emlékszem, Székesfehérváron keresztül indult nyugat felé. Sok időnk nem volt a tüzetes városnézésre, de célunk a középkori Romkert megtekintése volt.

Abban az időben, az 1970-es évek elején, ásátások folytak, így mi már láttuk az újonnan feltárt középkori oltárt és a hozzá csatlakozó kriptát. Megtekinthettük az ismert, és az újólag feltárt királysírok helyeit is.

Este későn érkeztünk Szombathelyre, ahol egyenesen a szállásunkra mentünk. Kifáradtunk az egész napos loholásban.

Utazásaink során tudatosodott bennem igazán, hogy milyen gyönyörű ország a mienk. És mennyire nem ismerjük. Mennyire nem állt módunkban akkori életvitelünk mellett, hogy felkereked-

ve, a szabadidőnk egy részében legalább országjárásra vállalkozunk. Tudtam, hogy vannak országok, ahol nem is mehetek az emberek egyik országrészből a másikba, engedély nélkül. Nálunk ilyen, a jobbágykor elmúltával nem volt, szabadon mehettünk volna, ahova vágytunk. Mégsem mentünk. Mert nem volt rá lehetőségünk. Gépkocsival abban az időben még csak nagyon kiváltságos családok rendelkeztek. Az évek a mindennapi robot útvesztőjében teltek. Munka, közlekedés. Otthon a háztartás, gyermeknevelés. A hatnapos munkahét elfoglalta minden időnket, elvette minden erőnket. Vasárnapra maradtak a házimunkák: a takarítás, mosás, a nagyobb főzés. Nem volt idő kirándulásra. Nekünk az építkezés után még évtizedekig volt dolgunk a lakással. Csak 1975-ben kaptunk gázt. Annak bevezetése sok munkával és nagy kiadásokkal járt. Az akkori idők selejtes árui minket is mélyen érintettek. Így különösen jó volt számomra ez a három nap, amit az Akadémiai Könyvtár biztosított. Így kipihenhettem a sok gondot, fáradtságot, amit akkori életem okozott mindennapjaimban.

A második éjszakát Kőszegen töltöttük. Későn értünk oda. Szállásunk a Szabó-hegyen volt. Olcsó, szegényes turistaszálló, nagy termekkel, sokágyas szobákkal. De itt legalább volt zuhanyozási lehetőség. Fáradtak voltunk, és fiatalok, mert ahogy letettük a fejünket, azonnal el tudtunk aludni.

Kőszegről nem tudok elfogulatlanul írni, hiszen ez a város gyermekkorom világának színhelye. Tízéves koromtól fogva itt éltem. Szellemi fejlődésem, értelmem kibontakozásának ez a város adott helyet.

Amikor előző könyvemben írtam róla, például a *Kőszegi mozaikokat az Őszi szivárványban*, nem említettem ezt a legelső találkozást. Érettségi óta most jártam itt először. Mégsem tekintem az első találkozásnak, mert ez a város akkor idegen volt nekem. Kihalt, és szomorú. Meglátszottak rajta a határsáv miatti elzártság következményei. Bár akkor – hála az 1956-os forradalomnak – már szabadon látogatható volt.

Reggel korán keltünk. Busszal mentünk be a városba. Mint a csiga a házát, úgy vittük magunkkal kis batyunkat, mivel minden nap máshol szálltunk meg. Kőszeg az utolsó szálláshely volt. Hétfőn este Pesten kellett lennünk.

Ahogy Kőszegen a Főtérre értünk, társaim ismerkedtek a város főbb nevezetességeivel. Megnézték a Jézus szíve templomot, a Hősök kapuját, a Jurisics-várat, a Szent Jakab- és a Szent Imre-templomot. Végigsétáltak a Gyöngyös-parton, a Várkörön. Egyedül az Andalgóba mehettek ki. Akkor még a Hétforráshoz sem vezetett szervezett csoportot a város. Csak későbbi látogatásom során tudtam kimenni, idegenvezetővel. Én, a vezetőnk tudtával, leváltam a csapattól. Végigfutottam a városon, nem emlékszem az utca nevére, amely az akkori Petőfi térre vezetett. Ott laktam 1945–46-ban, Gneisz Ancsiéknál. Ő volt a padtársam az iskolában, nyolc éven át.

Nem tudtam róluk semmit a Rákosi-korszak bezártsága idején. Emlékeztem, hogy a Petőfi tér 4-ben laknak. Csengő most sem volt a kapun, így zörgettem, mint régen, amikor az iskolából jöttem haza. Akkor ez volt a hazám.

Gneisz néni nyitott ajtót, azonnal megismertük egymást. Összeöleleztünk. Gneisz bácsi a konyhában volt. Azonnal kávéval kínáltak, elmondtuk egymásnak, mi történt velünk az elmúlt évtizedben. Megöregedtek. Gneisz bácsi, aki fiatal korában csinos, vékony férfi volt, most már kicsi pocakot eresztett. Arca is kerekkebb lett. Elmondták, hogy egyedül maradtak. Mindkét gyermekük kimenekült az országból 1956-ban. Ancsiék Svájcban leltek új hazára. Közvetlenül az érettségi után férjhez ment egy kőszegi cukrászmesterhez, aztán lementek Kanizsára. Őt gyermekük született, négy lány, és egy fiú. Utóbbi már Svájcban született, így a nagyszülők nem is láthatták. Gneisz néni haragosan beszélt a vejről: panaszkodott, hogy félti Ancsit a gyakori szülések miatt.

Fiuk, Józsi is megnősült, miután elvégezte Pesten a Műszaki Egyetemet. Vegyészmérnök lett, felesége is szakmabeli volt. Az egyetemen ismerkedtek meg.

A forradalom után ők is kimentek Nyugatra, majd Amerikában találtak megélhetést. Ott született egy fiuk. Később tudtam meg Ancsitól, hogy Józsiék is visszajöttek Európába. Nem bírták elviselni az ottani körülményeket, s nyugdíjas éveiket szintén Svájcban élik. Az első könyvem hozzájuk is eljutott. Azóta levelezésben állunk, és – talán a könyvemből tudják születésem dátumát – minden szeptember elején kapok tőlük egy gyönyörű, hosszú levelet, benne Józsi felesége, Évi által nevelt, és leprévelt havasi

gyopárral. Vele soha nem találkoztam. De, hogy mennyire hatalmas a lélek ereje, az íráson át is megtalálhatjuk az igaz barátságot.

Visszatérve az akkori látogatásra, Gneisz néniék olyan szeretettel emlékeztek a náluk töltött évekre, hogy meghatódtam attól a ragaszkodástól, ami felém áradt. Aztán soha többet nem láttam őket. Mikor újra Kőszegre mehettem, már nem éltek. Ancsi Svájcból többször is hazajött, amikor a gyermekei már nagyok voltak. A férje nagyon korán meghalt, özvegyen nevelte fel az öt gyermeket.

Ha találkoztunk itt, Budapesten, amikor évenként egyszer volt iskolám még élő diákjai összegyűltek, mindig a vidám, jókedvű régi padtársat találtam meg benne. Mosolygós, kedves arca mindig visszaidézte a régmúlt fiatalságot, a varázsos Kőszeget, ahogy barátságos utcáin loholva siettünk az iskolába. Mindig az utolsó percekben értünk be az osztályba.

Délben találkoztam a csoporttal a Főtéren, ahol egy röpke időre még beléptem a Jézus szíve templomba, melynek már a lépcsőjén is elfogott valami régi, gyermekkoromból megmaradt imádságos érzés.

*

Sok ilyen, vagy ehhez hasonló kirándulást szerveztek még az évek folyamán a könyvtárban, és én mindegyiken részt vettem. Bejártuk szinte az egész országot. Voltunk Pécsett, és az összes útba eső helységeken, mint Máriagyüd, Szekszárd. Siklós, Abaliget. Voltunk Sopronban, útközben meglátogattuk a sopronhorpácsi, a lébényi román kori templomokat. Voltunk a Zemplén-hegységben, több alkalommal is. Láttuk Eger várát és városát, gyönyörű műemlékeivel. Lementünk Szegedre, hogy csak a fontosabb helyeket említsem. Mindaddig csatlakoztam a kirándulókhoz, amíg nyugdíjba nem mentem. Bár még tizenegy évet dolgoztam nyugdíjasan is, már kevesebb időt töltöttem a könyvtárban. Kapcsolatom a dolgozók egészével meglazult, s bár barátaim mind a mai napig megmaradtak, az életem más irányba fordult.

Tamás egyik régi ismerősével, Tücsivel és férjével, Józseffel alakult ki baráti kapcsolat, ők valahol a belvárosban laktak. József gépészmérnök volt, Tücsi az egyik építőipari vállalatnál volt adminisztrátor. Innen volt az ismeretség. Fiatal házaspár volt, és a szüleikkel együtt az ő lakásukban éltek. Munkahelyi kapcsolattal indult a barátságunk, de hamarosan kölcsönösen meggyőződünk arról, hogy érdeklődési körünk, műveltségünk hasonló. Nekik már volt egy Trabant gépkocsijuk, és gyakran hívtak meg bennünket közös kirándulásra. Eleinte az országot jártuk, egy-egy műemlékekkel teli városban, könyvvel a kezünkben, szinte házról házra járva fedeztük fel magunknak a szépségeket. De később, már a 60-as évek végén, és a 70-es évek elején nagyobb utakat is tettünk a szomszédos szocialista országokba. Ilyenkor az üzemanyag és egyéb költségek árait megfizettük, így nekik nem okoztunk gondot, mi pedig eljuthattunk olyan helyekre, ahova másképp nem mehettünk volna el.

Különösen nyáron, amikor Kata az iskolai szünetet Ilma testvéreméknél töltötte, jól esett egy kis kikapcsolódás az egész évi izgalmak és fáradtságok után.

Egyik legjobban sikerült utunk Krakkóig vezetett. Emlékszem, első éjszakai szálláshelyünk Rozsnyón volt. Akkor még sok magyar élt ott, és a Főtérrre érve, több szálláskínáló ember állta körül a kocsinkat. Egy középkorú hölgyet választottunk ki, és a költségek feletti megegyezés után nála töltöttük az éjszakát. Bizalmatlan, gyanakvó volt szegény, bizonyára megvolt rá az oka. De minket zavart az állandó ellenőrzése, ahogy többször váratlanul, kopogás nélkül, betoppant a jól megfizetett, kibérelt szobába, ahol elhelyezkedtünk. A konyhában tudtunk tisztálkodni, melyhez a tűzhelyen melegített számunkra vizet. S amíg egy nagy mosdótálban elvégeztük a felületes mosakodást, ő ott állt a sarokban, és ellenőrizte, közben nem emelünk-e el valamit a tárgyai közül. Haragudtunk rá, mégis, a szívünk mélyén sajnáltuk. Isten tudja, mi mindenben mehetett keresztül az elmúlt évek alatt. Nem volt jó akkor Csehszlovákiában magyarnak lenni.

Csodálatos emlékként maradt meg bennem viszont a rozsnyói reggel. Korán keltünk, hogy mielőbb indulhassunk tovább. Hideg

volt, fáztunk. Álltunk a Trabant mellett, útra készen. Körülöttünk pipáltak a hegyek, s a ködön keresztül sejtelmesen szűrődött át a felkelő nap meleg fénye. De csak a fénye volt meleg, mert a testünkben érzett didergést megszüntetni még nem volt ereje.

Gyönyörű tájakon mentünk keresztül. Átjutottunk a Kárpátokon is. „Itt volt a határ Trianon előtt” – szolt Tücsi. Aztán csend lett. Végtelen csend a hegyek birodalmában, és ebben a csendben úgy éreztem, hogy a lélek fájdalma mélyebb, és olyan szótalán, mint amilyen néma itt a táj.

Életemben először és utoljára aludtam sátorban akkor, amikor Zakopanéba érkeztünk. Egy kempingben szálltunk meg. Tücsiék két sátrat hoztak a csomagtartóba, a fiúk felállították őket. Két hálósák volt az összes felszerelésünk. Ezeket mi, nők kaptuk meg. Az egyik sátor kicsit jobb minőségű volt, ebben aludtunk mi, Tücsivel. A gyengébbiket a férfiak vették birtokukba. Nekik csak plédok maradtak, és a hideg éjszakában bizony nagyon fáztak. Annyira hideg volt, hogy én még a fejemet is bekötöttem. Azt hiszem, legalább húsz évvel látszottam így öregebbnek. Reggel, amikor felébredtünk, Tücsi rám nézett, és hangos kacagásban tört ki. Meg is jegyezte: „Milyen jó, hogy nem a férjeddal aludtál!”

A kempingben közös mosdóhelyiség volt, és külön illemhelyek. A mosdóhelyiség közepén, egy vályúszerűen kiépített mosdósor húzódott. Középen a vízvezeték csöve, melyből a mindkét oldalán elhelyezett mosdókba külön csapokból folyt a jó, frissítő hideg víz. De legalább felébredtünk tőle. József kávét főzött a sátor előtt felállított spirituszfőzőn, a meleg folyadék átjárta a testünket, felmelegedtünk tőle. Találtunk egy büfét is, ahol teát és péksüteményt tudtunk szerezni. Megreggeliztünk, felszedtük a sátrakat, és indultunk tovább.

Ahogy átértünk a lengyel határon, több integető emberrel is találkozottunk. Nem tudtuk, miért vannak ott, ezért az egyiknél megálltunk. Kiderült, hogy forintot keresnek, azt szerettek volna váltani.

De mi már eleve lengyel pénzzel léptünk be az országba. Többet nem álltunk meg az integetőknek.

Hosszas utazás után értünk Krakóba. Ahogy megálltunk, megjelent a szálláskínálók sora. Egy rokonszenvesnek tűnő férfit választottunk ki, akit – miután hiába magyarázta az utat az otthoná-

hoz – beültettük a kocsiba és a szűk helyen szorongva, elvezetett bennünket a szállásig.

Egyetlen nagy szoba volt kiadó, de nagyon barátságosnak tűnt. Volt benne egy franciaágy, és két külön szalon. Tücsiké választották a közös fekvőhelyet, mi, Tamással a két különállót foglaltuk el.

Nyár volt, de éppen rossz idő járt arra felé. Esőben és zimankós hidegben indultunk másnap városnézésre. Krakkó gyönyörű város!

A Főtér a Posztócsarnokkal, a híres Mária-templommal mély hatással volt rám. Legnagyobb élményem azonban a Wawel volt.

Vasárnap kora délután értünk oda. Emlékszem, az udvarban rengeteg ember várakozott a nyitásra. Azt hittük, nem is kerül ránk a sor aznap. Ahogy ott álltunk, a bejáratától egészen távol a nagy tömeg miatt, egyszer csak kilépett egy nő az épületből, és közölte – magyar nyelven –, hogy a magyarokat soron kívül fogadják. Fáradjanak be!

A lengyeleknek ezt a magyarok iránti szeretetét lépten-nyomon éreztük. Egyszer, egy utcai pavilonban József cigarettát akart venni. Nem tudtunk lengyelül, így kézzel magyarázta, hogy erőset szeretne. Összeszorította az öklét, az erő kifejezésére. Az öreg trafikos megértette a jelbeszédet. S mivel közben Józseffel beszélgettünk, megtudta, hogy magyarok vagyunk.

„Éljen magyar!” köszöntéssel adta át az árut, miközben mi „éljen lengyel!” felkiáltással feleltünk. Az öreg biztosan járt Magyarországon a háborús időben, mert megértette a „lengyel” szót, ami csak a magyar nyelvben létezik.

Hasonló jelenet játszódott le egy boltban. Kicsi szatócsbolt volt. Kenyeret, tejet, és alapvető élelmiszereket vásároltak benne. Mi nagyon vágytunk valami édességre, így én vállalkoztam rá, hogy veszek csokoládét, ha van. Volt egy kicsi magyar-lengyel úti szótáram. Bár ezt a szót, hogy „csokoládé”, biztosan megértik, gondoltam.

Több asszony is sorba állt, amikor beléptem a boltba. Kezemben a szótárral, melyet még nem is nyitottam ki. Az asszonyok rám néztek, én köszöntem lengyelül, valószínű rettenetes kiejtéssel. Abból azonnal megtudták, hogy idegen vagyok. Soron kívül szolgáltak ki. Az asszonyok előreengedtek. Kértem és kaptam

csokoládét, fizettem, a boltos visszaadott a pénzből. Akkor kinyitottam a könyvet, mert meg akartam köszönni az előzékenységet, amiben részem volt. Lázasan kerestem a „köszönöm” szót. Mindenki engem nézett, vajon mit akarok még. Végre megtaláltam és ismét szörnyű kiejtéssel köszönetet mondtam, lengyelül. A boltban kedves nevetés követte szavamat, és az egyik asszony, egy idősebb néni azt mondta: „Éljen magyar!”. És a többiek tapsolni kezdtek. Nekem pedig kijöttek a könnyeim.

A Wawel gyönyörű. Hogy elkerüljem azt a veszélyt, hogy életem leírása helyett útikönyvet írok, csak a saját benyomásaimat, érzelmeimet fejezem ki ezzel a kijelentéssel, hogy a Wawel gyönyörű! Sőt, több ennél! Talán benne rejlik annak a magyarázata is, hogy a lengyelek miért szeretik a magyarokat. Mert a múltunkban sok a közös. Mert szenteket adtunk nekik. Kettőt is. Szent Hedviget és Szent Kingát.

Ahogy a Wawel templomába, a Szent Szaniszló székesegyházba beléptem, megérintett a történelem szele. A lengyel uralkodók sírhelye ez a templom. Története közép-európai történet.

Itt nyugszik a magyar származású Hedvig királyné, Jagelló litván fejedelem felesége, akit a lengyelek „Boldog Jadwigának” hívnak.

Hedviget, mint a Jagelló-család ősanját, nagy szeretet és tisztelet övezi, mind a mai napig. (Ma, amikor ezeket írom, tudom, hogy 1997-ben szentté avatták, és földi maradványait egy ezüst ereklyetartóba helyezték.)

A székesegyház főhajóját számos kápolna veszi körül. A bejáratától jobbra lévő Szent Kereszt kápolna, mely a 15. században épült, gótikus mennyezetén magyar címet is láttam.

Meglátogattuk még a Jagelló-egyetemet, melynek épülete lenyűgöző. Ennek is van magyar vonatkozása azon kívül, hogy sok magyar diák járt ide az évszázadok folyamán. Az 1364-ben létrehozott egyetemet Hedvig királynő is felkarolta, sőt, minden aranyát és ékszerét az intézményre hagyományozta.

Az egyetem legrégebbi része, a Collegium Maius, vörös téglá és világos mészkő kombinációjából készült épület, melynek belső termeit is megtekinthettük. Külön érdekessége a homlokzatán lévő egyetemi óra. Gyönyörű a Collegium Novum 1887-ben elkészült épülete is. Krakkó számos múzeuma közül csak néhányra

jutott időnk. Kedvencem a gótikus stílusú Mária-templom lett. Két gyönyörű tornya uralja a teret, már messzebről, a város széléről is láthatók. A két torony eltérő magasságú. Egyik 81, a másik 69 méter magas. A magasabb toronyból minden egész órákor egy kürtös kinyit egy kis ablakot, és egy különös dallamot játszik a hangszerén. Majd körüljárja a tornyot, és még a másik három ablaknál is megismétli a melódiát.

A helyi legenda szerint ennek a története az, hogy, amikor a tatárok megtámadták a várost, a templom öre megfújta a kürtjét, jelezve a veszélyt. A város lakói fel is ébredtek a jelre. De az egyik tatár észrevette az őrt, és egy nyíllal átlőtte a torkát. Az őrtiszteletére hangzik fel azóta a szép dallam, óránként. Mi is úgy sétáltunk a téren, hogy meghallgathassuk a kürtös játékát.

Már amit eddig írtam, az is úti beszámoló jellegű. De hát ezek az utak jelentették akkor, a Kádár-korszakban a vigasztalást, a megbékélés szellemét igyekeztek erősíteni bennem. Csak az utazások tudták ezt tenni velem.

Tettünk még egy kirándulást a híres sóbányákba, Wieliczkába.

A kősóhegyek – a szakirodalom szerint – még abban az időben képződtek, amikor őstengerek borították a területet. Az itt élő őslakosság már a Kr.e. 3000-ben gyűjtötte a sót a felszíni szikláról és vizekből.

A középkorban már rendszeres járatok vezettek le a felszínhez közel eső sótelepekhez. Az első ismert bányák 1280-ból valók. Abból az időből, amikor IV. Béla magyar király legidősebb gyermekét, Kinga hercegnőt eljegyezte Boleszláv, krakkói herceg.

Kingával tapasztalt sóbányászok és mérnökök érkeztek Wieliczkába, és a bányák kiépítését az akkor már király Boleszláv is pártfogásába vette. Kingát később szentté avatták, a bányászok pedig védőszentjükké választották, és kápolnát építettek neki. A kápolna igazi templom, a föld alatt. Sóból készült benne minden. Az oltár, a csillárok. Sok szobor látható még a bányában, zömében vallásos témájúak. A bányászok, talán foglalkozásuknál fogva is, mélyen hívő emberek voltak.

Amikor mi is le akartunk menni a bányába, lifttel, olyan hatalmas sor várakozott rá, hogy Tücsi ajánlatára gyalog mentünk le. Nem tudom, hány lépcsőn lépegettünk lefelé, de úgy éreztem,

soha nem érünk le. Megérte a fáradságot, mert csodálatos élményben volt részünk. Felfelé azonban nem vállalkoztunk hasonló cselekedetre. A liftet akkor sem lehetett könnyen megközelíteni, de sikerült besurranni egy csoport közé, s bár az idegenvezetőjük észrevett bennünket, nem szólt ránk. Így sikerült a felszínre kijutnunk.

Visszafelé Poprádon át jöttünk, mert Tücsiék kaptak egy hétre beutalót egy szállodába, valamilyen csereüdülés keretében. Miniket az állomáson hagytak, ők pedig elindultak megkeresni a szálláshelyüket.

A poprádi állomás akkor egy nagyon lerobbant, elhanyagolt épületben volt. Csak a teraszon kaptunk helyet. Ott várakoztunk, mert olyan nagy volt a tömeg. A bőrdíjkeimen ültünk, közben – számomra akkor még furcsának tűnt – rengeteg cigánygyerek ögyelgett közöttünk. Megtapogatták maszatos kezükkel a ruhánkat, a csomagjainkat. Kéregettek, de semmink nem volt már, útban hazafelé. A vonat a külső sínpárok egyikén vesztegelt, de ezt nem tudatták az utasokkal. Az egyik élelmes magyar azonban felfedezte, és szólt a többieknek is. Mi is felkerekedtünk, és csomagjainkkal együtt jó sok gyaloglás és cipekedés után megtaláltuk a Kassa felé induló járatot. Még üres fülkét is találtunk, és kényelmesen el tudtunk helyezkedni. Ma sem tudom, Poprádról miért kellett akkora kerülőt tenni, miért kellett Kassán át jönni Budapestre.

Első utunk Ilmáékhoz vezetett, ahol Kata már nagyon várt bennünket. Hazajött velünk, mert már közeledett az ősz, és szeretett volna még a szabadságából egy kis időt itthon tölteni. Más oka is volt hazatérési vágyának: Cinci, a kis fehér cica, aki ugyan a szomszéd házban lakó Flóra néni tulajdona volt, de ideje legnagyobb részét nálunk töltötte.

Cinci

Amikor megszületett a szomszéd Flóra néni pincéjében, több testvérkéjével együtt, Flóra néni megkért egy férfit, hogy a kiscicákat tüntesse el. A cicamama, Cinci mamája, amikor észrevette, hogy fogynak az alomból a kicsinyei, Cincit a szájába vette, és

óvatosan átsétált vele a mi pincénkbe. Ott találtuk a pici fehér macskakölyköt. A szeme már nyitva volt, és olyan kék, mint a nyári ég. Biztosan valamilyen angóra beütés volt a „családban”.

Kata azonnal felhozta a pici állatot a lakásba. Tejjel kínálta, és megtanította tányérból inni, enni. Éjjel a pincében, vagy később Flóra néni lakásában volt, mert ahogy nőtt, a mamája visszavezette születési helyére. Attól kezdve kettős életet élt a cica. Nappal nálunk volt, éjjel valahol máshol.

Katának, aki az iskola után teljesen egyedül volt a nagy lakásban, igazi bátorítást adott a kicsi lénnel való foglalkozás. Akkor még nem volt gázfűtésünk, olajjal és villannyal fűtöttünk. Az emeleti nagyszobában pedig szénkályhával melegítettünk esténként.

Kata szobájában egy villany hősugárzó egészítette ki a földszinti olajkályhából felszálló meleget, előtte pedig egy puha rongyon szunyókált délutánonként Cinci, élvezve a hősugárzóból rátóduló meleget. Pontos időérzéke volt. Délelőtt Flóra néni ágyán lustálkodott, délután, egy, vagy két órakor – amikor Kata hazajött az iskolából –, kikéredzkedett, és feljött hozzánk. Amikor Kata hazaért, a kertkapu nyílására odaszaladt, és a kislány lába körül dorombolt.

Mindnyájan nagyon megszerettük Cincit. Szelíd és játékos volt. Ha Tamás újságot olvasott, és az ölében szétterítette a lapokat, Cinci máris beleugrott a papír közepébe, élvezve a zizegést, amit okozott. Akkor még nem volt parketta a szobákban – anyagi okok miatt műanyag, öntött magnezit fedte az aljzatbetont.

A zöld padlót fényesre kefélttem, és pénz híján közönséges nyugagyvászomból készült, napsárga árnyalatú szőnyeget tettem rá. Szép volt a szemnek, és jó volt Cincinek. Mert kitalálta, hogy ha messziről lendületből ráugrik erre a könnyű anyagra, akkor vele együtt hosszan csúszkálhat a padlón, egészen a virágállványokig. Úgy ki tudta számítani a lendületet, hogy a virágok a helyükön maradtak. Sokat nevettünk rajta, ő volt a mi kis házi bohócunk.

Cinci gyakran nagyobb körútra indult a környékre. Kandúr lett belőle, így néha bizony sérülésekkel tért haza.

A szemben lévő telken akkor még kicsi családi ház állt. Tulajdonosa tavaszunként az egész kertjét, ami nem volt kicsi, teleül-

tette margarétával. Illetve, mivel az többnyári növény, inkább csak megigazította a gyökereket, pótolta a télen kifagyott töveket. Nyáron az egész kert egyetlen fehér virágszőnyeg volt. Az erkélyről gyönyörködtünk benne. Esténként, úgy a sötétedés kezdetén, ha ránéztem a kertre, a fehér virágok között egybefüggő kis fehérséget láttam mozogni. Az volt Cinci. Nagyon szerette a virágokat. Nem tudom, mit kereshetett közöttük. Csak sejtem, hogy a bogarakat is megkóstolta, mert néha láttam, ahogy egy száguldó lepkét elkapott. Be is falatozta. Ilyenkor csak kiáltottam egyet: „Cinci!” – és a kis fehér gomolyag elindult, és az úttesten át rohant haza.

Cinci a mi kosztunkat ette. Nem emlékszem rá, hogy akkor még macskatápszer lett volna. Megette a főtt étel nagy részét. Szerette a tejet, tejfölt. A sajtot sem vetette meg, de csak a kemény sajtot fogadta el. A puha kenősajt ráragadt a szájpadrására, és olyankor hangosan morgott. Mérges volt.

Húst akkor még csak hétféteken ettünk, a sok kiadás, adósság mellett nagyon kellett takarékoskodnunk. De, ha mi ettünk, Cinci is kapott belőle.

Az ötödik évében bekövetkezett a tragédia. Cincit megmérgezték. Sejtettük is, hogy ki lehetett az elvetemült, de bizonyítani nem tudtuk. Különben is, mit segített volna szegény állatkán, ha megismerjük a gyilkosát.

Kata akkor éppen nem volt otthon. Osztálykiránduláson volt, egy hétfégén. Kora ősz volt. Cinci nem jött a szokott időben. Azt hittük, elkóborolt valahol a környéken. A kertben dolgoztunk Tamással, amikor megjelent, késő délután. Alig tudott járni, a szája habzott. Rettenetes állapotban volt.

Itt megállok egy percre a mesélésben. Mert most is lelkiismeret-furdalást érzek, amikor visszaemlékezem arra az estére. Arra gondolok, hogy talán nem is jó ilyenfajta életrajzot írni. Mert, amikor visszaidézek valamit a múltból, előjönnek a bűnök, a tévedések, a mulasztások. Vagy talán éppen az a jó benne? Mert a múlt cselekvései, vagy mulasztásai az évtizedek folyamán letisztulnak az emlékezetben. S ami annak idején „könnyűnek találtattott” – az idő szűrőjén nem megy át. S ami akkor nehéz volt – az feloldódik az idő múlásának tisztánlátást segítő bölcsességében.

Miért nem vittem el Cincit egy állatorvoshoz, egy állatkórházba? Hátha tudtak volna segíteni rajta. Nem tudom. Szombat este

volt, jármű nem közlekedett. Gyalog nekiindulni a hegyről, egy cicával? Talán nem is gondoltam akkor, hogy el fog pusztulni. Többször langyos tejet öntöttem a szájába. Éjjelre betettük a pincébe, Kata egykori mózeskosarába.

Puha rongyok között feküdt. Látszólag a langyos tej segített valamit. Reggel nem találtuk ott. Valaki kidobhatta a pincéből, mert magától nem valószínű, hogy ki tudott volna mászni.

Azonnal futottam Flóra nénihez. De már későn, ő mesélte, hogy Cincit az utcán találta meg egyik szomszédja, de már nem élt. Azonnal eltemették a kertben. Mutatta a cica sírját. Virág volt rajta.

Kata vasárnap este jött haza. Egy hétig siratta a cicáját. Bevalom, én is megkönnyeztem. Soha nem lett olyan kedves, mókás kiscicánk, mint amilyen ő volt.

Újabb külföldi utak

Volt még egy másik család, akivel nagyon jó viszonyban voltunk: Tamás kollégája, és barátja. Amikor megismertük őket, még Érden laktak, csak később költöztek be Pestre. Nekik is volt egy lányuk, néhány évvel idősebb Katánál. Csodálatos tehetséggel rendelkezett. Gyönyörű kerámiákat készített. Szülei külön égető-kemencét vásároltak számára. Lakásban is elférő, kis játékkemence volt.

Villannyal fűthető, és sok szép kerámia került ki belőle. Persze csak ismerősöknek ajándékozta őket. Jó nyelvérzéke is volt, tökéletesen beszélt franciául. Többszöri próbálkozásra sem sikerült felvételt nyernie a Képzőművészeti Főiskolára, később Pécsen talált továbbképzési lehetőséget. De tehetségét később sem tudta kamatoztatni, és néhány év múlva férjhez ment egy francia férfihez. Elhagyta az országot, és férje hazáját választotta otthonának.

Mi csak Borsikéknak hívtuk őket, bár hosszabb családi nevük volt. A balatoni nyaralások alatt kerültünk velük meleg, baráti viszonyba. Majd később, amikor Tamás munkahelyet váltott, a barátság fennmaradt közöttünk. Csehszlovákiai utazásaink hozzájuk kapcsolódnak. Először még az 1968-as szörnyű történelmi baklövésünk előtt az ő kocsijukkal mentünk át északi szomszédja-

inkhoz. Kassa, Eperjes, Bártfa útvonalon. Ebből az útból a bártfai templomi maradt meg legszebb emlékként bennem. Maga a templom, és a benne lévő sok-sok szárnyas oltár, gyönyörű volt. Sajnos, éppen mise volt benne, amikor odaértünk, és nem tudtuk tüzetesen megsejmlélni őket.

Aztán jött 1968, amikor szovjet parancsra Kádár magyar csapatokat küldött az ébredő csehszlovák szomszédjainkra. A rossz hír éppen a balatoni nyaralásunk alatt ért el bennünket, augusztus 20-án. Emlékszem, mindenki megdermedt az üdülőben, de szólni, véleményt nyilvánítani senki sem mert. Mi is csak Borsikékkal szörnyülködtünk a történeten, titokban.

Akkor néhány évig nem volt tanácsos Csehszlovákiába menni magyar embernek. Ellenséges érzéssel fogadtak bennünket, és voltak, akiknek a kocsiját leköpdösték az ott lakók.

Mi csak később, 1976-ban merészkedtünk ki Borsikékkal, amikor már nekünk is lett autónk. Az 1970-es évek eleje életünk egyik legmozgalmasabb időszaka volt. Jó és rossz események zajlottak le ezekben az években. Meghalt apám, először mentünk Nyugatra, és az év végén, decemberben, éppen karácsony előtt – sok évi várakozás után – sikerült egy Polski Fiat 126-os kis autót vennünk.

Volt ugyan egy autónyeremény-betétkönyvünk, amire nem, vagy csak minimális kamatot kaptunk. De, azt hiszem, mivel nyeménybetétkönyv volt, nem járt rá semmi, így, amikor a várólistán sorra kerültünk, megszüntettük a betétkönyvet, és kipótolva abból vásároltuk meg a kocsit.

Nagyon örültünk neki, a Manó nevet kapta. Szép piros színe volt, és húsz évnél is tovább szolgált bennünket. Nem volt megbízható kocsí. Minden utunknál legalább egyszer megállt. Mindig a legelhagyatottabb út közepén hagyott cserben bennünket. Az autóklubtól kellett segítséget kérni. Akkor még nem volt mobiltelefon, bizony, nekünk kellett eltolni az első út menti segélytelefont. Ott várakoztunk, amíg kiérkezett hozzánk az autómentő.

Apám halála nagyon megviselt. Nem voltam ott, amikor elment. Nem foghattam a kezét. A temetésén sem a koporsója mellett álltam. Erről az *Évtizedek sodrásában* című regényemben bővebben írtam az *Apám* című fejezetben. Abban tulajdonképpen le is zártam a kettőnk kapcsolatát. Nem szeretnék újból beszélni róla. Csupán annyit, hogy, amikor a koporsója mellett mások álltak, és én a testvéreimmel csak az ismerősök között, akkor döbbsentem rá igazán, hogy elvették tőlem az apámat.

Apám régóta nem volt már az enyém, a mienk. Ő ment el tőlünk, mégis, ahogy a koporsójára hulló rögök koppanását hallottam, a sír közelében állva olyan fájdalmat éreztem, ami több volt egy 85 éves édesapa elvesztése fölötti fájdalomnál. A régít sirattam, a gyermekkorit, az imádotat. Aki elküldött Kőszegre tanulni, aki figyelemmel kísérte szellemi fejlődésemet. Amikor értem jött a tíz kilométer távolságban lévő vasútállomásra és a hosszú kocsúton végig okos dolgokról beszélgettünk. Ő formált azzá, ami vagyok, ő oltotta belém, az iskolám mellett, a haza szeretetét. Kicsi koromban ő énekelte el nekem a Rákóczi indulót. Emlékszem, szép hangja volt. A szövegre is emlékszem. Legalább foslányokban: „Magyarok Istene mentsd meg a hős hazát”, vagy: „Hős Rákóczi népe, magyarok előre, Diadal veletek, ellenes feletek letiportátok, Verje gonoszokat átok ...”

Én meg hallgattam őt, és alakuló értelmemmel követtem a szöveg tartalmát. Szemem előtt, képzeletben, elvonultak Rákóczi katonái, hiányos fegyverükkel, Esze Tamás mezítlábasával, a harcba induló lovak prűszkölésével, amiket szintén tőle hallottam. És arra gondoltam, amit az egyik ismerősnek mondott, nem sokkal a halála előtt, amit én csak későn hallottam meg: „Három gyereket felneveltem, egyet tanítottam, és mind elhagyott.” Elsírtam őt, megbánó, gyermeki szívvel.

Tudtam, hogy a szakítás köztünk örök érvényű, és megváltoztathatatlan. Nincs halál utáni élet. Sosem hittem abban, hogy a lélek visszajár, hogy az eltávozottakkal bármilyen formában találkozzunk. Ebben a hitetlenségemben erősített meg anyám, nagyanyám halála is. Mert ők is elmentek, és soha többé nem láthattam őket.

Most is úgy éreztem, vége mindannak, ami szüleim házassága révén nekem és testvéreimnek osztályrészül jutott. Mindannak, amit egy valójában rossz házasság szenvedő alanyaiként átéltünk, és tulajdonképpen csak vergődtünk a két szülő iránti szeretet között. Úgy éreztem, végre lezárhatom ezt a zavaros, fájó, nem mindennapi életutat, melynek emlékéből egyedül anyám sírig tartó hatalmas szeretete maradt meg számomra. És amikor ezeket a sorokat leírtam, megszólalt mellettem a telefon. Ismeretlen női hang keresett. A bemutatkozáskor említett neve is teljesen új volt számomra. Csak, amikor apámra hivatkozott, hogy róla akar mondani nekem valamit, akkor döbbsentem meg. Éppen most?

Csak nem apám akar üzeni valamit az ismeretlen nő segítségével? Hirtelen úgy éreztem, mintha ő figyelné, mit írok róla. Szinte irányít odaátrol: „Ezt még írd hozzá”. József Attila sorai jutottak az eszembe, amiket az ösökről írt: „ők fogják ceruzámat, s én érzem őket, és emlékezem”. Úgy éreztem akkor, hogy én is így vagyok apámmal. Az ismeretlen hölgy elmesélte, hogy hozzájutott az 1997-ben megjelent első életrajzi regényemhez, mely a családom egykori üldöztetéséről szól. Azóta ott van a könyv az asztalán, naponta olvas belőle egy részt, és gyakran sirásra készíti az emlékezőt, amit kívátnak belőle a sorok.

Elmondta, hogy ő maga Pápán lakik, és a patonai temetőben találkozott a rokonaimmal. Tőlük kapta meg a címet. Azért rendítette meg a történetünk, mert 1952-ben apámat hozzájuk telepítették ki, amikor elvették a házat, és szétdúlták a családját. Megkérdeztem, hogyan szólíthatom.

„Juliskának hívnak – felelte – de az édesapám csak Julinak hívott.”

Elmesélte, hogy ő akkor nyolc éves kislány volt. Nem fogta fel, miért került hozzájuk ez az idős bácsi. Akkor még nem tudta, hogy ők is kulákok voltak. Csak a házukra emlékszik, mely tipikus parasztház volt. Elöl volt a tisztaszoba, ott lakott ő a szüleivel és az öccsével. Aztán a konyha következett, majd ismét egy szoba.

„Ott laktak öreganyámék – mesélte tovább a történetet, – de nekik ki kellett költözni a nyári konyhába, mert a Tanács István bácsinak utalta ki a szobájukat”.

Úgy emlékezett, hogy apámmal néhány nélkülözhetetlen bútort, ágyat, szekrényt is hoztak egy katonai teherkocsival, és katonák rakták le az öreg szülők által addig lakott helyiségbe.

Mesélte, hogy az édesanyja a konyha közepén egy lepedőt feszített ki egy kötélén, függöny gyanánt, hogy István bácsi át tudjon menni a szobájába akkor is, ha ők tisztálkodtak, vagy étkeztek.

De apám csak éjszakánként foglalta el a kijelölt börtönét. Egész nap a pajtában, illetve annak ajtajában ült, egy háromlábú fejőszéken. Erősen fulladt. Súlyos asztmában szenvedett, amit az első világháború lövészárkaiban szerzett, fiatalon.

Az idős kor, és az emberhez méltatlan sors még csak fokozta nála a rosszulléteket. A pajta bejárata talán több levegőt biztosított számára. Vagy az egyedüllét némaságában tisztábban jöhetnek a gondolatok? Vajon mire gondolt magányában?

Ezekre az időkre emlékeztem én a Juliska által megkedvelt könyvemben, amikor arról írtam, hogyan utaztam le Pestről, hogy meglátogassam őt. A mélységek mélyében élés idején. Amikor csak azt tudtam kérdezni tőle: „Apu, mi lesz velünk?” Amire ő csak annyit válaszolt, hogy inkább lesz üldözött, mint üldöző. De az akkor nyolc éves Juliska időnként megzavarta a tépelődő bácsit. Odament hozzá, és kérdezgette mindenről, ami kíváncsi gyermek-képzeletét izgatta. Apám pedig válaszolt neki. Tanígtatta, és megtanította az olvasás szeretetére. A szovjet bevonuláskor tönkretett, szép könyvtárából megmaradt, és a kilakoltatás idején az udvarra kiszórt köteteit leporolva, megtisztogatva az általunk „csúf néninek” nevezett élettársa lakásába menekítette át. Onnan hozott a kislánynak gyermekkönyveket, indiántörténeteket.

Ezt mesélte Juliska a telefonba nekem. És azt, amire még mindig emlékezett: hogy a szülei nem haragudtak rá, amiért akaratlanul „belelépett” az életükbe. Mesélte, hogy telenként az öreganyja egy téglát tett a sütőbe, ott felmelegítette, és rongyokba csavarva betette apám ágyába. Hogy fel tudjon melegezni fáradt, idős teste a fűtetlen szobában. Apám másnap csak annyit mondott: „Nem kellett volna!” De megtört tekintete hálával volt tele. – emlékezett Juliska. A falu első gazdája, az én apám! Mit tettetek vele, emberek?

Lassan oldódik fel bennem a hitetlenség. Már nem merném biztos állítani, hogy a halál mindent lezár. Talán mégis van a léleknek túlélése? Hogy nem távozik a testtel együtt? Hogy apám szelleme Juliskán át üzent: „Ezt még tedd hozzá az emlékezéshez!” Megtettem.

Az első nyugati út

Aztán elkövetkezett életünk első nyugati útja, mely Itáliába vezetett. A napokban kezembe került a 32 évvel ezelőtti naplóm, melyet esténként, fáradtan és sietve írtam ezen a csodálatos úton. A második világháború borzalmait, a szovjet bevonulás megrázóan szomorú élményeit éppúgy nem lehetett kibeszélni magunkból, mint az 1956-os forradalom emlékét. Magunkba zárva kellett hordanunk, a szívünk legmélyén. S mivel az élet ment tovább a napi gondjaival, a Kádár-korszak alatt – legalábbis számunkra – az utazás volt az egyetlen, ami a mindennapok szürkéségében fényt nyújtott.

Ezért érdekes ez a napló, mert a bezárt világból hirtelen kinyílt egy kapu, és kilépve rajta a szabad világba, egészen másként láttuk és értékeltük a „szerencsésebb Nyugat” életét. Olyan sok újdonság zúdult ránk akkor, hogy alig tudtuk felfogni. Ma már sok mindenben nincs különbség Európa nyugatabbra fekvő országai és a mi hazánk között. De akkor óriási volt az eltérés. S ahogy most a naplómát olvasom, úgy látom, még kísértett bennünket a hallgatás szelleme. Inkább csak a műemlékeket néztük. Természetesen, ezek érdekeltek bennünket a legjobban, bár megcsodáltuk az akkor nálunk még ismeretlen hatalmas áruházakat, az árubőséget, a mindennapi életben megtapasztalt gazdagságot. Valahogy mégsem írtam róla. Nem mertem? Nem érdekelt? Vagy rövid volt az időnk, és csak a széppel akartunk foglalkozni?

Így kezdődik a naplóm 1975. május 6-án.

Napló 1975-ből

„Május 6. Érkezés 2 órakor a Westbahnhofra. 18-as villamossal átmentünk a Südbahnhofra. Megszálltunk a Hotel Südbahn-ban. 3

ágyas szoba, zuhanyozóval. Majdnem 600 Sch. Méregdrága város. Egyes utcái olyanok, mintha Budapesten lennénk. Először nem tetszett.

Május 7. Indulás Bécsből a Romuluson. Ahogy beültünk a kocsiba, hozták a menetrendet. Kisült, hogy nem közvetlen kocsiba ültünk be. Újra szedelőzködni, és az első kocsiba rohanni, mivel csak ez megy Velencébe, a Santa Lucia állomásra. Két osztrákkal utaztunk. Egy idős hölgyel és egy középkorú úrral. A hölgy elegáns volt. Látszott rajta, hogy nagyon gazdag, és utálattal, lenézően vetett pillantást ránk.

Nem voltunk nagyon elegánsak az orkán dzsekiben. Később mégis szóba elegyedtünk vele. Én kérdeztem meg, amikor már jobban belemelegedtünk a beszélgetésbe, hogy mennyit keres egy korunkbeli, társadalmi szintünknek megfelelő bécsi házaspár. Ő azt mondta, hogy egy bécsi könyvtáros 2000 Sch-et keres, ami nem lehet igaz, mert Bécsben örült árak vannak.

Csodálatos tájakon jöttünk! Ezerféle zöldben tündököltek a fák, májusi friss színnel, mindenütt. És hegyek, és újra hegyek, magasak, tetejükön hó, csillogott rajta a nap. Csodálatos volt. Alattuk, a völgyben virágok nyíltak. Voltak kopár sziklák is. Ezek félelmetesek voltak. Szinte attól féltünk, hogy rázuhannak a vonatra. És az alagutak! Egy ideig számoltuk őket, de belefáradtunk. Voltak hosszabbak, ilyenkor felgyulladt a villany a kocsiban. Aztán egészen rövidek is jöttek, egymás után. Az idős hölgy felengedett. Mesélt, hogy milyen sok helyen járt, sőt, volt Budapesten is. Régen is, most is. De neki a régi jobban tetszett. Aztán faggatni kezdett, hogy élünk, van-e kocsink. Amikor megmondtuk, hogy Tamas építészmérnök, biztatott bennünket, hogy maradjunk kint. Mondtuk, hogy jobban szeretnénk a mi kis hazánkban élni, és nagyon szeretjük Pestet. Erre az úr, aki két jegyet váltott, hogy ne kerüljön mellé idegen, esetleg a szocialista országokból, s eddig elmerült az újságjaiban, felnézett, és kicsit gúnyosan kérdezte:

– Szóval, maguk meg vannak elégedve Magyarországgal?

– Igen, nagyon szeretünk ott élni, az a hazánk – feleltem én.

Mire az idős hölgy azt mondta, az úrhoz fordulva, hogy majd most látunk mást is, szebbet, jobbat, mint amiben eddig éltünk. Hallgattam. Kár vitázni, úgysem értik ezt. Meg hirtelen az is

eszembe jutott, hátha van valaki a másik fülkében, aki árthat nekünk, ha hazamegyünk majd.

Sokat fényképeztünk a szovjet gyártmányú Zenittel. Az úr leszállt Klagenfurtban, s attól kezdve a hölgy átalakult, úti kalauzunk lett, mindent magyarázott, és velünk izgult, ha a robogó vonat ablakából egy-egy szép hegycsúcsot le akartunk fényképezni. Aztán jött a tenger! Jött Velence.

Bele a zsibongó tömegbe, pontban 5 órakor. A csomagok húzták a kezünket, szállásunk nem volt, a vaporetto, a velencei vízbusz dugig emberrel. Alig tudtunk felszállni. És száguldtunk a kettessel a San Marco felé. Az arany bazilika ott tündökölt mellettünk, de mi csak izzadtunk a csomagok súlya alatt. Aztán megérkeztünk a Calle dei Specchieri 140-be, ahol 7900 líráért már kapunk szobát. Meleg vízzel, de a zuhanyért külön kellett fizetni, 500 lírát, személyenként. Konnektor sehol, leves főzési lehetőség sehol. Hamar meleg vizet a mosdóba, bele a konzerv töltött káposztát. Egész jó volt langyosan. Este kimentünk a San Marco és a Doge-palota környékére. Néztük a tengert. Sétáltunk késő estig.

Május 8. csütörtök.

Velencei ünnep! Nyüzöség a San Marco tér. Emberek, galambok kavalkádja. Sehol egy ingerült hang, egy ideges mozdulat, egy türelmetlen megjegyzés. A zsúfoltságban is mindenki elfér. Mindenki megvárja a másikat. Lökődösödés kizárva! És nincs kocsi! Az a gyűlölt autó nincs sehol! De boldog lenne az emberiség kocsi nélkül! Reggel a S. Marco tér, S. Marco templomban mise, Piazzetta, Doge-palota, Correr Múzeum. Aztán gyalog át a Rialtora. Rialto, a csodahíd meseország kapuja. S közben ünnep! Olasz ünnep! Tele a Rialto emberrel! A Canale Grande-n evezősverseny. Minden olasz üvölt, mintha egytorkú óriás lenne. Nem is tudnak halkan élni. Fáradtak, álmosak vagyunk.

Május 9. péntek.

Ma fizettem ki a háromnapi szállást. Szállásadóm kérdezte, hogy innen hova megyünk. Elmeséltem, hogy egészen Nápolyig szeretnénk, ha a pénzünk kitartana. De féltő, hogy nem lesz elég, mert duplája a szállás annak, amit kalkuláltunk. Kérdezte, hogy mennyi devizát kapunk. Mikor mondtam, hogy 152 dollárt, na-

gyon sajnált minket. Rögtön odavezetett a jégszekrényhez, és kezdett nekünk régi szalámit, paprikát és uborkát kiszedni. Nagyon köszöntem, mondtam, nekünk is van bőven. A paprikát és uborkát el kellett fogadnom, hogy meg ne sértsem. Pénzt váltottunk, és a Doge-palotába mentünk.

A vacsora tejporból és nescacaóbból készült finom ital, olasz kaláccsal. Tamás nem eszi, ő kolbászt kér, limonádéval. Mert még lehet, van citrom is, kolbász is. De mi lesz Rómában?

Este lementünk a S. Marcora. A téren Strauss-muzsika, a *Kék-Duna-keringő* szólt. Hosszú ruhás hölgyek, elegáns urak sétáltak ki a Doge-palotából, egy nemzetközi kongresszusról. Fényárban úszott a tér. A hangulat századvégi volt, talán felszínes, talán giccses, vagy együgyű, nem tudom. De jó volt, szép, és valami más, mint a mi életünk. „

A napló tovább folytatódik, beszámolva a megtett útról. Velencéből Firenzébe mentünk, majd Siena, Pisa, Ravenna volt látogatásunk célja. Gyönyörű épületeket láttunk, képeket, szobrokat. Mindegyikről hosszabb leírást készítettem, amikből külön útikönyvet lehetne összeállítani. Végül Rómába értünk. Erről így szól a napló:

„Május 17. szombat. Róma.

Megérkeztünk Rómába! A Termini pályaudvaron vettünk egy térképet. Amerigo Totnak az állomás homlokzatán lévő domborműve fogadott bennünket. Magyar tehetség itt kint! 64-es busszal kell az előre lefoglalt szállodába menni, a Sole-be. De előbb helyjegyet vettünk hazafelé, hogy majd legyen ülőhelyünk a kétnapos visszaúton.

Elmegyünk az Albergo Sole-ba. Hát, a firenzei La Romagnola után nem valami kedves hely. A portás haragos, nagyhangú úr. Kéri az útleveleinket, s mutat vagy tíz magyar „passaportot” még. „Egész Magyarország itt száll meg” – mondja. De a szoba nem rossz, lehet főzni, melegíteni az otthonról hozott kis villanyrezsón. A csapból egyelőre hideg víz folyik, de reméljük, lesz meleg is. Fürdőszoba is van az épületben, lehet minden nap zuhanyozni.

Titokban vettünk dollárt, odahaza. Ha megtudják a hivatalos szervek, kemény büntetést kapunk érte. De hiszen mindenki rákényszerül erre a kis bűnre... 70 Dollár fejenként! Ebből lehetetlen megélni egy hónapig. Csak a szállás többbe kerül, Mihály sógorom Kanadából – jelképes formában –, levélben felajánlotta, hogy küld egy kis pénzt valamelyik olasz bankba a részünkre. De nem mertük elfogadni. Féltünk, hogy ha kitudódik, akkor soha nem jöhetünk többet külföldre. Pedig csak ez éltet bennünket.

Ebéd után elmentünk a Forum Romanumra és a Colosseumhoz. Jó mászkálni a romok között, a Colosseum árnyékában. Valami furcsa megilletődés vesz erőt az emberen. Az utcán markomba nyomnak egy röplapot. Elteszem, majd otthon elolvassuk, mit tanácsolnak rajta. A Forum előtt vörös zászlókon jelszó: „Világ proletárjai, egyesüljetek”! Mozgalmi dalokat énekelnek. Gyűlik a tömeg, a sétálni kívánczókna már csak az úttest marad, a koszik között. Vörös zászlók előtt lépeget néhány apáca is, a templomba sietnének. Hát ezért jöttünk el ide?! Vörös zászló otthon is van elég!

Diákat ajánl két fiú, 5000 líráért egyet. Itt már lehet alkudni. Mondom, hogy 2, due – ő hármát ajánl, én egyet. Végül megalkuszunk 2 diacsomagban – 3000-ért. (60-60 felvétel) Mutat könyvet is. 3200 Líráért, de odaadja 2000-ért. Elment a mára szánt pénzünk, de nem baj, majd holnap kevesebbet költünk.

Május 18. vasárnap.

Az első római reggel. Korán kelünk, pedig vasárnap van. Az utcán csend, alig lézeng néhány ember. Sietünk a Forum Romanumra, ma belül is meg akarjuk nézni. Az ég ragyog, egy maroknyi felhő nincs rajta. Itt, a romok között értem meg igazán azt az igazságot, hogy az isteneket az emberek hite teremti meg. Járkálunk az ősi köveken, előttünk a régi dicsőség megmaradt romjai. Romok, melyek közé csupán a képzelet varázsolja elő a híres szenátorokat, a triumvireket, a papokat és a Vesta-szentély szüzeit. Áll a Vesta-szentély, el lehet képzelni a megmaradtból az elpusztultat. Elsétálsz a Vesta-szüzek szobra előtt, a Constantinus és Maxentius bazilikája kövei között, és érzed, hogy ez nem a te világod. De fénykorában ez más volt, számodra vonzóbb, mint a huszadik század.”

Tíz napig bolyongtunk Rómában. Sok mindent láttunk. Közben leutaztunk Nápolyba és Capriba is. Egy éjszakát Nápolyban töltöttünk. Nápolyból visszatérve Rómába felemelő érzés lett úrrá rajtunk. Erről a naplómban így írtam:

„Május 20. kedd.

Fél négykor, az első hajóval indultunk haza. Még elértük a 6 órakor induló vonatot. Egy espresso-val mentünk. Szörnyű emberekkel utaztunk. Kiabáltak és ittak. Még eddig ilyenekkel nem találkoztunk egész Itáliában. Valahogy kibírtuk, és este 9 órakor már Rómában voltunk. Amint az állomásról a szállodánk felé mentünk, az emeletes busz felső ülésén helyezkedtünk el. Látni akartuk a várost. Úgy jöttünk végig, egészen a Sole-szálló megállójáig, hogy közben már minden ismerős volt. Tudtuk, hol járunk. Kicsit abba a csalóka ábrándba ringattuk bele magunkat, hogy rómaiak vagyunk. Itt lakunk Itáliában, és részesei lehetünk annak a nyugati világnak, amelyre 1956 óta vágyakozunk. Ahol talán élhetnénk is, ha akkor, a szent forradalmunk letiprása után kijövnénk. Európa akkor, amikor már vége lett a vergődésünknek, és tanúja, néma szemlélője volt csak leveretésünknek, a menekülő magyarokkal fantasztikusan emberi volt. Mi is biztosan megtaláltuk volna a helyünket itt. Biztosan Itáliát választottuk volna menedékként. De a hazánk iránti szeretet nem engedte, hogy elhagyjuk „születésünk helyét”, ahogy Petőfi írta annak idején. Lélekben, szellemben megerősödve fejeztük be olaszországi utunkat. Az utolsó napokban még vásárolni mentünk.

Május 22. csütörtök.

A téliszalámi-evés mellett megtakarított kis pénzünkből kell valami emléket venni magunknak is, de főleg a jó barátoknak. Elég fárasztó munka volt összeszedni olyan semmiségeket, amiknek az ára kicsi, és mégsem annyira értéktelen, hogy otthon a szemétkbe dobják. Végül elérkezett hazautazásunk ideje.

Május 28. szerda.

Kimegyünk a Terminihez, felszállunk a 64-esre. Az emeleti részen ülünk, mint Rómában tartózkodásunk alatt mindig. Fentről

élvezzük a várost. Nem vagyunk már tétova idegenek. Mienk Róma. Legalábbis úgy hisszük. Tudjuk, hol járunk, milyen megálló következik. Szemünk előtt terül el múlt és jelen, összefolyik a római rom a ráépített keresztény emlékekkel. S mégis, minden a helyén van. Így igaz, így szép, így tetszik nekem ez a város. Szeretem, a szívemhez nőtt már akkor, amikor csak megsejtettem titkait, amikor olvastam kincseiről.

Falain átlátunk szemeim, látom az épületeiben elrejtett több ezer éves kultúrát. A Laokoón-csoportot, Mózes, a Pietát. A festészet műremekeit, és csak csodálni tudom, én, a kis, szegény magyar. És egyben büszkeséget is érzek, ha a történelem folyamán mi nem vérzünk el az évszázadok súlya alatt, ha nem fogjuk fel a keletről jött tatár, török ostromot, talán nincs ma ennyi értéke ennek az országnak, és a világnak. Nem szégyenkezem, hogy nekünk ehhez a gazdagsághoz képest semmink sincs. Részesei vagyunk mi ennek a kultúrának nagyon is.

Szép vagy Itália! Legalább olyan szép, amilyennek megálmodtalak! Az a vágyam, hogy még láthassalak az életben, most is él, de egyelőre, most itt, a Terminiben, a csomagok tetején – csak megköszönni tudom a sorsnak, hogy megláthattalak, hogy megcsodálhattalak!”

Nem javítottam bele a naplóba. Úgy másoltam le, ahogy akkor, 1975-ben láttam Itáliát. Azóta még kétszer vándoroltunk el kedvenc országunkba. Mindig máshová, de Rómát és Sienát sosem hagytuk ki.

Hazaérkezésünk után sokáig eufóriában éltünk. A rengeteg diát, amit készen vettünk az épületek belsejéről, hónapokig raktuk át üveges keretbe. Amiket pedig Tamás készített – több százat egy-egy út alkalmával – sorra hívtuk elő az Ofotértnél. Ezeket is szétvágtuk (egy filmen 56 felvétel volt), és keretbe tettük. Vettünk egy kisebb diavetítőt, egy nagyobbat pedig Tamás alakított át Kata gyermekkori diavetítőjéből. Fehér vászonra vetítettük ki a képeket. Lehetett külön vetítővásznat venni és élvezhető képeket kaptunk. Esténként az volt a szórakozásunk, hogy az üvegeket tisztítottuk, mielőtt beletettük a diákat. Így vetítés közben éles, jól látható felvételekben gyönyörködhattunk. Mire az összes dia elkészült, több hét telt el. Csak este, munka után maradt rá időnk. Ez volt a szórakozásunk, és a barátainknak is. Különösen

Borsikékkal cseréltük ki tapasztalatainkat. Ők is nagy utazók voltak, és nagy diások.

Egy-egy nyugati út után három évet kellett várni a következőig. Ez számunkra azért nem volt hátrányos, mert az utazás költségeit éppen elég volt három év alatt összegyűjteni. Körülbelül egy évig „éltünk” az emlékekből, a másik két évben pedig már készültünk a következő nyugati útra. Könyvek sokaságát olvastuk el – én jegyzeteltem is. Sőt, mire elérkezett az újabb utazás ideje, már a napi programokat is összeállítottam. Készültünk ezekre a kiruccanásokra. Tudtuk, mit akarunk megnézni, s arról mindent elolvastunk. Középszinten megtanultam annak az országnak a nyelvét, ahova készültünk.

Diavetítő délutánokat szerveztünk, rokonoknak, barátoknak, akiket érdekelt, hogy mit láttunk Nyugaton. A vetítések szünetében nyáron flekkent sütöttünk a kertben, télen pedig mindig valami finomsággal kedveskedtem a vendégeknek. Szerettem sütnifőzni. Ezek az összejövetelek mély barátságokat szültek. Szóraztunk közben, és tanultunk, művelődtünk. Mindenképpen kapcsolódottunk a napi mókuserékből.

Az 1989-es fordulat után (ami szerintem nem volt fordulat, csak egy álom) már évenként mehettünk volna bármerre a világba, ha lett volna pénzünk hozzá, de akkorra már az idő is eljárt felettünk. Már nem mertünk önálló utakra vállalkozni. Csak szervezett, csoportos kirándulásokra mertünk befizetni.

Újabb utak a szomszédos országokba

A nyugati utazások közötti három év arra is jó volt, hogy szinte évenként a szomszédos országokban is barangolhattunk. Természetesen a saját országunk messzi tájait sem hagytuk ki. De a szomszédos szocialista országokba történő útjaink alatt mindig szomorúság fogott el. Mindig megrázott egy-egy régi magyar terület, város, vagy hegy látása. Trianon sokkját annyira belém nevelték a szüleim, az iskoláim és a régi falum öreg mesélői, hogy minduntalan könny szökött a szemembe, amikor valami olyat csodáltam, amit magyar őseim építettek. Megrázott Kassa, Rákóczi sírja a Dóm kriptájában. Akinek a hamvait 1906-ban

hazahozták, hogy magyar földben nyugodjon. És újra idegen helyen nyugszik. És a sok-sok magyar hős, a bátor Hunyadi János, Thököly, és sorolhatnám őket hosszan. Ezek az emlékek fájtak. Fájt Pozsony, amikor átmentünk rajta. A magyar országgyűlés színhelye!

Viszont ezek az utak kényelmesek voltak. Nem szorított bennünket a személyenkénti hetven dollár miatti iszonyatos szegénység. Itt gazdagoknak érezhettük magunkat a nyugati utakhoz képest. Bár a fürdőszobához ott is ragaszkodtunk, erről az egyetlen „luxusról” ott sem mondtunk le, de el is ment a szállásra minden pénzünk. Egyetlen egyszer ittunk olasz kávé, egyszer kóstoltunk olasz fagyaltot. Vendéglőben sosem ettünk, hazai konzerven éltünk. Évekig nem tudtunk itthon téliszalámit enni, úgy meguntuk Nyugaton. Ez az állapot a szocialista országokban nem fordult elő. Mindig rendszeresen ebédeltünk, jobbnál jobb helyeken. Látogattuk az áruházakat, vásároltunk, amit megkívántunk. Sőt, legtöbbször pénzt hoztunk haza. Nem tudtuk, vagy nem láttuk értelmét elkölteni.

Legtöbbször a Felvidékre mentünk. De a csehországi területekre is ellátogattunk. Elmentünk egészen az osztrák határig. Csehszlovákia volt még akkor, mégis, ahogy visszaemlékszem az útjainkra, érezhetően más volt a csehek országában az élet. A csehek nagyon kulturáltak. Ezt tapasztaltuk náluk, bárhova mentünk. A városok tiszták, az úthálózatuk kitűnő volt. Legelső utunkat a kis Polski Fiat 126-ossal Borsikékkal tettük meg, mindjárt a kocsik megvásárlása utáni tavasszal, 1976-ban.

Négyesben indultunk. Borsikéknak Skodájuk volt, a mienk eltorpült mellette, de mi nagyon szerettük. Hangos volt, kényelmi berendezések nem voltak benne. Tamás szerelt bele rádiót, de olyan zajosan működött, hogy zenét hallgatni nem lehetett. Kicsi ventillátort is tett bele, ha meleg volt az idő, és izzadtunk benne, kicsit megmozgatta a levegőt. Sőt, egy csengőt is szerelt bele, ami jelezte, ha egy lámpa égve maradt. Tulajdonképpen kedveltük ezt a kis kocsit.

Első utunk tehát Csehszlovákiába vezetett. Győrön át mentünk, egy áprilisi napon. Tamás már egészen jól vezetett, a féléves kocsival már jól összeszoktak. Borsik László barátunk telefonon

rendelt szállást egy Brno-hoz közeli motelben. Az volt a kikötés, hogy a helyünket délután kettőig el kell foglalni.

Korán indultunk, mivel az út elég hosszú odáig. Győrön át, Pozsony megközelítésével egyenes út vezetett Brnóba. Gondoltuk, útközben néha ügyis meg kell állnunk egy kis pihenőre. Vagy, ha valami nagyon szépet látunk, azt egy villámlátogatás erejéig megtekintjük. Borsikék mentek elől, mi utánuk. Ahogy Győrhöz közeledtünk, olyan köd szállt le a vidékre, hogy két méterre alig láttunk. Emlékszem, a Duna-hídon úgy mentünk át, hogy az előző kocsí végét is csak sejtettük. Közben a köd miatt dugó alakult ki. Bevallom, nagyon féltem, hogy az első utazásunk Manóval koccanással kezdődik, de szerencsére megúsztuk. Bár már akkor is voltak felelőtlen vezetők, és néhányan még abban a rettenetes ködben is előztek. Szerencse, hogy nem jött szembe velük jármű.

Fellélegezve mentünk tovább, amikor kikerültünk a „tejföl”-ből.

Végre beértünk a városba. Éppen egy lámpás útkereszteződés következett. Borsikék még átjutottak a sárga jelzésen, de mi már pirosat kaptunk. Megálltunk. Amikor újra sárgát, majd zöldet mutatott a lámpa, és indulni akartunk, alattunk egy halk roppanás hallatszott. A kocsí nem indult.

„Elszakadt a kuplung” – szölt Tamás. Mögöttünk dudálás kezdődött. Kiszálltunk, és próbáltuk a kocsit valahogy fellökni a mellettünk lévő járdára. De nem tudtuk. Hirtelen egy rendőr termett elő.

„Mi a baj? Segíthetek?” – kérdezte udvariasan. Tamás elmondta, hogy elszakadt a kuplung, nem tudunk továbbmenni.

„A legjobb helyen” – mondta a rend őre – itt szemben van az Autójavító Vállalat. Nem volt mit tenni. A kocsit közös erővel félrelöktük, aztán én gyalog átmentem a járműjavítóba. Akkor még jók voltak az emberek. Ahogy elmondtam a nagy bajunkat, és azt, hogy ma délután Brno-ban kell lennünk, azonnal segítettek.

Egyik szerelő eljött velem a kocsíért. Azt hárman, Tamás, a rendőr és a szerelő az utcán át betolták a műhelybe. Azonnal kezelésbe vették a kocsit. Közben Borsikék szépen robogtak tovább, mit sem tudva, hogy velünk mi történt. Már Mosonmagyaróváron jártak, amikor a feleség, Magdi hátranézett. Meglepetve látta,

hogy nem követjük őket. Félreálltak. Azt hitték, kicsit lemaradtunk. Majd bevárnak bennünket. De mi csak nem mentünk. Idegesen fordultak vissza, hogy megtudják, hová lettünk.

És akkor elkezdődött egy bújócska köztünk, melynek a főszereplője én voltam. Tamás – bár a műhelybe nem engedték be – a nyitott ajtón át nézte, ahogy a kocsit javították. Sokáig tartott. Először is fel kellett emelni, hogy hozzáférjenek az aljához, aztán kibontották, hogy a kuplungot össze tudják forrasztani. Én járkáltam a műhely váróterme és az utca között. Az lett volna a feladatom, hogy álljak az út szélén, és figyeljem, Borsikék hol keresnek bennünket.

Igen, ez jó elgondolás volt. Csak a kivitelezéssel volt egy kis gond. Az idegességtől tízpercenként a félreeső helyet kellett meglátogatnom. A sors különös szeszélye folytán mindig akkor jött rám a szükség, amikor Borsikék autója éppen Győr városába ért vissza, arra a helyre, ahol figyelnem kellett volna őket. Legalább ötször tették meg az utat Mosonmagyaróvár és Győr között, mire végre éppen akkor voltam az utcán, azon a helyen, ahol ők megláthattak.

„Zuli, hol az ördögbe vagytok”? – kérdezte Magdi, nagy megkönnyebbüléssel, hogy végre létrejött a találkozás. El nem tudták képzelni, hova lettünk.

„A föld nem nyelhetett el benneteket – mondta László – mert sehol nem láttunk gödröt”

Visszamentem az autójavítóba. Manócska ott lógott fent, föld és ég között, valami szerkezeten. Éppen végeztek a szerelők a munkával. Már rakták össze a kocsit. Tamás fizetni akart.

Nem akartak pénzt elfogadni!!

„Segíteni akartunk” – mondta a főnök – „utazzanak szerencsével tovább”. Úgy kellett kierőszakolni, hogy elfogadják a munkadíjat. Ilyen emberekkel hozott össze a sorsunk 1976 áprilisában, Győrben.

Megkésve érkeztünk Brno-ba. Onnan néhány kilométerre találtuk meg a kellemes szálláshelyünket, ahol egy hétig nagyon jól éreztük magunkat. László finom meleg grogot készített nekünk, még hazai citrommal és rummal. Nagyon vidám hangulatban töltöttük az első estét. A motel tiszta volt. Tágas. Sorházszerűen kapcsolódtak egymáshoz az apartmanok. Szoba, fürdőszoba, kü-

lön WC volt bennük. Közvetlenül az épület előtt fedett tetős, oldalt nyitott garázs állt. Így a kocsik végig közelünkben lehettek. Volt egy főépület is. Itt étkeztünk. Rögtön az első este knédlit ettünk. És ott tartózkodásunk alatt majdnem minden nap azt fogyasztottunk. Természetesen sörrel. Másnap, miután jól kipihentük magunkat, finom reggeli után elindultunk felfedező utunkra.

Mondhatom, Csehországnak ez a része, Morvaország a világ bármely csodájával felveheti a versenyt. Az egyhetes ittlétünk alatt csillagtúrákat tettünk, Brno környékét csodáltuk meg. Felváltva élveztük a tájak, és az épületek szépségét. Utunkról hosszú beszámolót írtam. A többi úti élménnyel együtt, melyeket Európában szereztünk, egyszer érdemes lenne egy útikönyvet összeállítani.

Az utolsó estét a szállásunkon töltöttük. Borsikék átjöttek hozzánk. A sok élmény közül válogattunk, kinek mi tetszett a legjobban. Boldog voltam, hogy a barátainkkal együtt lehetünk, egy egész héten át. Arra gondoltam, hogy a földön annyi a szépség, és ha részünk lehet benne, akkor boldognak tudhatjuk magunkat. Igaz, csak pillanatokra adatik meg, de meg kell ragadni a perc varázsát. Át kell élni a baráti szeretet melegségét, az együttlét meghittségét. Mert semmi nem értékesebb ezen a földön, elröppenő életünk álmásain, mint az ajándékképpen kapott baráti szeretet.

Pozsonyon keresztül jöttünk haza. Ott megálltunk egy kis pihenőre, de aztán siettünk haza. Másnap munka várt mindnyájunkra, és csak az esték maradtak, meg a hétvégék arra, hogy az emlékeinket rendezhessük.

Kata, akinek nem sikerült bejutni az egyetemre érettségi után – a Ratkó-korszak miatt túl nagy volt a jelentkezés – elment dolgozni. A munka mellett külkereskedelmet tanult, ebből felsőfokú vizsgát tett. De az ő humán lelkülete nem szerette azt a kereskedő világot, és később elhagyta a pályát.

Meg kell említenem, hogy az 1989-es fordulat után a szocialista külkereskedelem atomjaira hullott szét. Medimpex, Lignimpex, Chemolimpex, és még ki tudja felsorolni, hány ilyen állami vállalat volt, ezek mind feloszlottak. Az irányított szocialista külkereskedelem a maga értelmetlen súlyánál fogva darabokra esett szét. Majd az ősmagból szerveződtek át kisebb-nagyobb alakulások, szervezetek, amelyek már szabadabb szellemben működtek.

Kata könyvtárosi diplomát szerzett. Azóta is könyvtárban dolgozik. Ezzel az ő története ebben az önéletírásban le is zárult. Magamról és Tamásról szól a további történet – bár az utazásaink során Kata is csatlakozott hozzánk. Most már ő gondoskodik rólunk. Túl a 80 éven, őrá támaszkodunk.

Én, ahogy már említettem, mindvégig egyetlen munkahelyen dolgoztam, egészen a nyugdíjaztatásomig. De Tamás életében többször akadtak nehézségek. Többször váltott munkahelyet, míg végül az Országgyűlés Hivatalának Műszaki Osztályára került. Ott, mint építész, gyönyörű feladatokat látott el, bár nehézségei az akkori vezetéssel mindig is voltak.

A Kádár-korszak idején Csehszlovákiába többször is utaztunk. Szerettük gyönyörű tájait, kulturált városait. Különösen érvényes volt ez a megállapítás a cseh-morva területekre. Szlovákia városai, bármerre mentünk, a régi Magyarországot juttatták eszünkbe. Akár a Szepesség csodás városait, akár a nyugatabbra eső részeket látogattuk meg.

Így jártunk azon a kéthetes nyaralásunkon is, melyet az Országgyűlés Hivatalának szakszervezete szervezett. Csereüdülésként, a balatonlellel üdülő egyes szobáit adták ki külföldi, főleg csehszlovák és NDK-s üdülőkben való nyaralási lehetőség helyett. Így sikerült az 1970-es évek elején Pöstyénbe utaznunk. Ez a terület, amit bejártunk, egykor Csák Máté földje volt.

Kéthetes pöstyéni nyaralásunkból hazaérkezve Kata szomorú hírral fogadott. Meghalt Rásonyi László, egyetemi tanár, a Keleti Könyvtár megalapítója. Az én Laci bácsim, aki házasságkötésemkor tanúm, ifjúkorom nehézségei idején védőangyalom volt. Csálódnom üldözését csak neki mondhattam el. Ő karolt fel, és ő védelmezett. Hatalmas tudását igyekezett velem megosztani. Sok mindent tanultam tőle, bár soha nem tudtam még csak megközelíteni sem óriási tudását. A világ ismeretében utolérhetetlen bölcsessége és lexikális ismerete mindig lenyűgözött. Szeretett, és bevont családjá meleg körébe is. Sok kellemes délutánt töltöttem el náluk, amikor úgy éreztem, egyedül állok a zivataros időkben.

Tiszta ember volt. Becsületességében rendíthetetlen. Sorsát megadással viselte, amikor az Akadémiai Könyvtár osztályvezetője lett – annak ellenére, hogy Ankarában és Kolozsvárott egyetemi tanár volt. A politikai rendszer nem engedte vissza a katedrá-

ra. De Laci bácsi megszervezte a Keleti Könyvtárat, írta tanulmányait, írásaiban harcolt Erdélyért, a múltat hívta segítségül annak magyarsághoz való tartozásának bizonyításához. Sugározta magából a kultúra szellemét. Igazi európeér volt. Vele hallgattuk minden nagypénteken Bach Passióit, főleg a Belvárosi templomban. Állva és fázva, de vállalva hitünket.

Nem mehettem el a temetésére. De amikor hazajöttünk, meleg hangú levelet írtam a családjának. Felesége, Pirike néni azt mondta, hogy a legszebb levél tőlem jött. Talán azért, mert a szívem mélyéből fakadt.

*

Az őszi, téli, és tavaszi, ahogy abban az időben még észrevehető módon követték egymást, a hivatali munka, és a háztartás ezer gondja között telt el. Kata nevelése már befejeződött.

Sokat jártunk színházba, hangversenyre. Bérletünk volt a Zeneakadémián, és az Operaházban. Emlékszem, utóbbiban sokáig a földszint 3. sorban volt a helyünk. De, amikor az épületet felújították, és újra lehetett bérletet szerezni, akkor áttettük a helyünket az 5. sorba. Azért sikerült változtatni, mert a régi bérlőknek elsősege volt a vásárlásnál. Hosszú sor állt az utcán. Én is sokáig álltam, amíg rám került a sor. Megbeszéltük otthon, hogy a 3. sor nagyon közel van a színpadhoz, ezért két sorral hátrább váltottam helyet mindhármunknak.

A későbbi években én már nem szerettem végignézni egy egész operát, csak Tamásnak és Katának újtottam meg évenként a bérletet.

Az előadások mindig vasárnap estére szóltak. Ilyenkor én egyedül maradtam itthon. Jó volt várni őket.

Aztán lemezjátszót vettünk, és minden ünnepi, névnapi és születésnapi alkalommal egy-egy gyönyörű lemezzel ajándékoztuk meg egymást. Később ezekről katalógust készítettem, külön a szerzők, külön az előadók, karmesterek neve szerint. Emlékszem, egyik karácsonyra megkaptam a Verdi-rekviemet. Elisabeth Schwarzkopf, Jelena Obrazcova, Nikolaj Gyaurov és Nicolai Gedda főszereplésével.

Nagyon örültünk neki, mivel ez a mű, a Mozart-rekviem mellett, a kedvencünk volt. Nem emlékszem rá pontosan, melyik évben – az Erkel Színházban szerepelt a Milánói Scala, Shirley Verrettel, Jelena Obrazcovával, Nicolai Gyaurovval és Kelen Péterrel, aki a hirtelen megbetegedett Nicolai Geddát helyettesítette. Verdi-rekviemét adták elő. Az orosz énekesnőnek egy óriási kereszt lógott a mellén, ami abban az időben nagyon megható volt. A gyönyörű néger énekesnő, Shirley Verrett a szoprán szerepben remekelt, és a mű végén, a „libera me” tétel végén – látni lehetett – végigfolytak a könnyei az arcán.

Annak a kolléganőnek, aki a jegyeket szerezte, – jóval később ugyan – de vissza tudtam adni a szívességet. Mert 1988-ban én tudtam a számára is jegyet vásárolni az *István, a király*-ra. Ez már a Kádár-korszak hanyatlása idején történt. Hatalmas élmény volt akkor, ott a Királydombon. Leírhatatlan volt a siker. Az előadás végén, a Himnusz után a nézők felálltak a padokra, és hosszan, percekig át tomboltak. Erről még írok.

1978-ban – miután újra eltelt a nyugati útra engedélyezett három év, ismét megindultunk Nyugat felé. Akkor az NSZK-ba és Franciaországba mentünk. Sorrendben most mégis az utána következő évben, 1979-ben vállalt utunkról írok, mivel ez is Csehszlovákiában zajlott le, és kicsit kapcsolódott korábbi ott tartózkodásainkhoz.

Néha újból megnéztünk olyan városokat, helyeket, amelyeken előbbi útjaink során csak átfutottunk, mivel nem azok voltak az úti céljaink. Ezért kerestük fel újra Borsikékkal a szepességi városokat.

Salgótarján gyönyörű vidékéről indultunk, majd Somoskőújfalunál léptük át a határt. Losoncon, Rimaszombaton, Rozsnyón át értünk Krasznahorka várához. A vár gyermekkorom meséiből csodaként állt képzeletem előtt. Apám gyakran el is énekelte a róla szóló dalt. Ma is emlékszem rá:

Krasznahorka büszke vára,
Ráborult az éj homálya.
Tornyok ormán az őszi szél,
Régmúlt dicsőségről mesél.”

Valahogy így szólt a dal, és Rákóczival folytatódott. De azt már félig kiölte emlékezetemből az idő. Ha jól emlékszem, így fejeződött be: „Rákóczinak dicső kora / Nem jön vissza többé soha.”

Ilyen gondolatokkal értem el a várat, mely a község felett, egy kúp alakú hegy tetején magasodik. Már messziről lehetett látni. A vár ismertsége nemcsak a szép fekvésének köszönhető. Biztosan hozzásegített népszerűségének elterjedésében Jókai regénye, *A lőcsei fehér asszony* is. Hiszen a történet nagy részében itt játszódik.

A templomban található báró Andrássy István várkapitány feleségének, Serédy Zsófiának mumifikálódott teteme, üvegkoporsóban. Messziről láttam a koporsót. Valahogy nem tudom elfogadni, hogy egy valaha élt embert ne hagyjanak nyugodni a földben. Üveg alatt mutogatni szerintem barbárság. Ha arra gondolok, hogy a nézők közül bárkit megkérdeznének, vállalná-e ezt a sorsot a halála után, nem hiszem, hogy lenne jelentkező rá.

A kassai dómban megint arra gondoltam összeszorult szívvel, hogy milyen kegyetlen is volt hozzánk a történelem. Az Anjouk korában, Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt – nem is beszélve Hunyadi Mátyás koráról – országunk erős, hatalmas, és gazdag ország volt. Voltak gyönyörű városaink, templomaink és váraink, melyek a mohácsi csatával kezdődő 150 éves török uralom alatt a földdel lettek egyenlővé. Tulajdonképpen három nagy gótikus katedrálisunk maradt a Trianoni békediktátumig. Az egyik Kolozsvárott, a Szent Mihály plébániatemplom, a másik Pozsonyban, a Szent Márton dóm, és a harmadik Kassán, a Szent Erzsébet székesegyház. És Trianon mind a hármat idegeneknek adta. Hálából, hogy megmentettük Európát. Ilyen nagy, eredeti gótikus katedrálisunk egy sem maradt.

A Rákóczi-kriptába áhítattal léptem be. Ismét apámra gondoltam, aki kicsi gyermekkoromtól azt nevelte belém, hogy a legnagyobb hazafi ebben a hazában II. Rákóczi Ferenc volt. Aki országáért, nemzetéért feláldozta hatalmas vagyonát, és hosszú, önkéntes száműzetésben élte le szomorú életét.

Ott álltam a kőkoporsók előtt. Rajtuk a magyar felirat. Egyikben a nagyságos fejedelem édesanyjának, Zrínyi Ilonának, és József fiának a hamvai nyugszanak. A másikban gróf Esterházy Antal, a harmadikban Sibrik Miklós, a negyedikben gróf Bercsényi

nyi Miklós várja a feltámadást, feleségével, gróf Csáky Krisztinával. Álltam a négy kőkoporsó előtt. Szlovák nyelvű vezetőnk mondott valamit, amit nem értettem. De nem is volt rá szükség, hogy értem. Álltam a négy kőkoporsó előtt, elmondtam magamban a *Szózat* első versszakát, és – miközben szememből kiperdült egy könnycsepp – akaratom ellenére arra gondoltam, hogy a jó Istennek nagyon sok dolga lehetett ezen a teremtet világon, amikor nem vette észre azt a gyalázatot, ami velünk történt. Megengedte, hogy az 1906-os hazahozataluk után ismét idegen földön várják – ha hittek benne – a feltámadást.

Volt még egy utolsó kirándulásunk Csehszlovákiába, kifejezetten a Magas-Tátrába. Ez egy szervezett, csoportos, háromnapos út volt. Autóbusszal mentünk. Megjártuk a Tátrát, és máris jöttünk haza.

Tátralomnicon szálltunk meg, két éjszakára. Érdekes, bungalószerű épület volt. Úgy emlékszem, kő alappal, egy nagy faház, galéria-szerű megoldással. Az alsó szintjén volt egy társalgó, egy kicsi konyha, étkező, és egy vendégszoba. A galérián pedig két vendégszoba, és egy fürdőszoba. Mi, Tamással, Katával, hármasban a galérián foglaltuk el a két szobát. A földszinten pedig a csoport egyik nőtagját helyezte el az idegenvezető.

A hölgy talán 10–12 évvel lehetett idősebb nálam. Szomorú arcú, vékony, középmagas teremtés volt. Nagy kék szemekkel, kisé őszülő, szőke hajjal. Fáradtak voltunk az úttól, a közös vacsora egy közeli étkezdében lassan zajlott le, ezért igyekeztünk az esti teendők után lefeküdni.

Másnap következett a Tátra megtekintése, ezért szerettünk volna kipihenni magunkat. El is aludtunk. De alig zuhantunk bele a nyugtató álom mélységébe, amikor egyre erősebben hallatszott valami zakatolás, vízcsozogás. Az alvásból nehezen bontakozott ki tudatunk. Először összefolyt bennünk a zaj hatása a hirtelen átalakult új álomképekkel, míg végül nagy nehezen az ébredés állapotába kerültünk. Először csak hallgatóztunk. Mi lehet ez a zaj, ami megzavarta az édes pihenést? Egyikünk sem szólt. A félhomályban láttam, hogy Tamás – fejét kicsit megemelve – figyel.

„Mi az ördög ez?” – kérdeztem akkor hangosan.

„Vízcsobogás” – mondta Tamás – „biztosan fürdik a hálótársunk”. Villanyt gyújtottunk. Az óra mutatója hármat jelzett. Éjjeli három óra!

Olyan fékevesztett indulat szállt rám ezért a tapintatlanságért, hogy kiugrottam az ágyból. Könnyű nyári köpenyt hoztunk magunkkal, Katával közösen egyet, hogy a csomagunk minél kisebb legyen. Azt kaptam magamra, és lementem a lépcsőn, a társalgóba. Onnan nyílt a hölgy szobája. Ha kijön a fürdőből, és lejön a lépcsőn, feltétlenül találkozni fogunk.

„No, most nagyon megszidom, amiért hármunk éjszakáját tönkretette” – határoztam el magamban. Apám szokta tréfásan mondani, hogy „alvó embert bűn felkelteni”. No, most ilyenfajta „bűncselekmény forog fenn”.

Vártam, mint vadász az áldozatára. Lassan kinyílt a fürdő ajtaja. Halkan recsegett a falépcső. A társalgóban meggyújtottam a villanyt. Ott ültem a szoba közepén, egy asztal mellett vártam az „áldozatot”.

Az asszony jött, csodálkozó, nagy szemekkel, és láttam a tekintetében az értetlenséget. Tegeződtünk, már a bemutatkozás óta. Ismertük egymás nevét. Margitnak hívták. Én szóltam először: „Nézd Margit! Ha már úgy adódott, hogy közös helyiségben kell laknunk, vigyázhatnál mások nyugalma. Fáradtak vagyunk, és álmosak. Hogy gondoltad, hogy hármunkat felzavarsz, éjszaka háromkor? Ehhez nincs jogod!”

Margit nézett, sokáig szavak nélkül. Nézett rám, csodálkozó nagy szemeiből peregni kezdtek a könnyek, és csak annyit válaszolt: „Ne haragudjatok, nem gondoltam, hogy felkeltelek benneteket. Nagyon sajnálom.”

Leült mellém az asztalhoz, az egyik közeli székre. Most már folyamatosan sírt. Arcát két kezébe temette, fejét lehajtotta. Szőke, félhosszú haja az ujjaira borult. S ahogy egyre jobban meghajolt a teste, az asztal fölé, úgy hullottak előre szőke hajtincsei, és befedték az egész arcát. Akkor láttam, a villanyfény rávetülésekor, hogy keverednek benne az ezüst szálak. Megrendültem. Mi történt? Mi történhetett? Ennyire nem bántottam meg. Éreztem, hogy nem miattam sír.

„Mi a baj, Margit?” – kérdeztem tőle, most már megenyhült hangon. A vállára tettem a kezemet, és simogatni kezdtem. „Mi a

baj?” – kérdeztem újra – „nem lehet elmondani? Mit segíthetek? Mit adhatok neked?”

„Hogy elmondhassam neked az életemet. Érzem, hogy te jó vagy. Azt megérzi az ilyen szerencsétlen, mint amilyen én vagyok. Azt is tudom, hogy te magadban tartod. Ki kell jönnie belőlem, különben megfojt.”

„Mondjad – feleltem én – ha megkönnyebbülsz tőle.” És akkor éjjel elmondta a történetét. Reggelig virrasztottunk.

Margit meséje

1915-ben születtem, az első világháború idején, egy Miskolc melletti kis faluban. Ketten voltunk testvérek, van egy öcsém is. Apám egy nagyon ügyes kezű szabó volt, akkor úgy hívták, hogy úri szabó. Anyám háztartásbeli volt, ahogy ma mondják. Ellátta a családot, mosott, főzött, nevelt minket. A két világháború között jártunk iskolába. Jó tanuló voltam mindig. Az öcsém lusta volt, és állandóan játszani akart, ahelyett, hogy az iskolai feladatot írta volna, őt aztán a szüleim asztalos inasnak adták, mert ügyes keze volt. Tehetsége volt hozzá.

Én szorgalmas voltam, szerettem is tanulni. Az általános iskola elvégzése után beíratk a miskolci gimnáziumba. Leérettségiztem 1933-ban. Rövid gépírói tanfolyam elvégzése után egy hivatalba kerültem. Állítólag szép lány voltam. Az biztos, hogy ott azonnal megismerkedtem egy tisztviselő fiúval, aki belém szeretett. Nekem is tetszett, így hamarosan összeházasodtunk. 1934-ben megszületett a fiam. Nagyon boldogok voltunk. Azt elfelejtettem mondani, hogy az öcsém közben kivándorolt Amerikába, a jobb élet reményében.

Meg is találta ott a helyét. Amerikai lányt vett feleségül, ma is boldogan élnek, mint a mesében. Két gyerekük van. Mostanában már ritkán levelezünk. Leszoktunk róla, mivel a második világháborúban, meg utána, a Rákosi-korszakban nem is volt tanácsos a külföldi rokonokkal dicsekedni. Amíg a szüleim éltek, addig még csomag is jött tőlük az IKKA-n keresztül, de aztán előbb elment apám, majd kevésbé utána az édesanyám is.

A háború után megváltozott az életünk. A szovjet hadsereg letiporta a falumat, mindenünk odaveszett. Beköltöztünk a városba, a férjem elment gyárba dolgozni. Én – mivel ügyes kezem volt – egy varrodában voltam, afféle képzetlen munkaerő. Kisegítő munkákat végeztem: félceltem, felvarrtam a ruhák alját, a gombokat. Akkor még nem voltak olyan ügyes gépek, mint ma.

A fiam jó tanuló volt. Örültünk neki, azt hittük, majd könnyebb lesz az élete, mint a miénk. Egyetemre járattuk. Itt, Miskolcon. Itthon lakik, étkezik, a tandíjmentességet meg a mi szegénységünk, meg az ő szorgalma majd biztosítja.

Szépen éltünk a férjemmel. Megértettük egymást, ahogy mondani szokás, szavak nélkül is. Csak egyszer, egy vasárnapi ebéd után panaszkodni kezdett, hogy fáj a gyomra. Nehéz munkája volt a gyárban, azt hittem, talán meghúzta magát. De a panaszai nem múltak el, végül orvoshoz kellett mennie. Az üzemi orvosa beküldte kivizsgálásra a kórházba. Ott megállapították, hogy a gyomrában egy alma nagyságú daganat van. Meg kell operálni. Nagyon megijedtem. Akkor döbbsentem rá először, hogy az életben bajok is vannak. Nem a mindennapi nehézségek, amikkel minden nap találkozunk – azokat így-úgy megoldjuk. A baj az, amit nem tudunk megoldani. A legnagyobb baj meg az, amit az orvosok sem tudnak megoldani. Hát, a férjemmel nagy baj volt. Nem tudtak segíteni rajta. Rossz volt a szövettani vizsgálat eredménye. Rákos volt. Három hónap alatt elment. Itt hagyott bennünket, a fiammal. Ez 1949-ben történt. A fiam akkor gimnazista volt, 15 éves.

Ezt a tragédiát nehezen viseltük el. Másképpen éltem meg én, és másképpen a fiam. Én a támaszomat, a szerelmemet, az életem értelmét veszítettem el. A fiam az édesapját. Nehéz idők jöttek ránk. Egyházi temetést rendeltem az uramnak, bár akkor már ezt sokan nem nézték jó szemmel, de én ragaszkodtam hozzá. Mindig is istenfélő ember voltam, így neveltek a szüleim. Én is hasonlóképpen irányítottam a fiamat. Akkor már csak a templomban tanulhatott vallást, a gimnáziumban erről hallgatni kellett. Nagyon nehezen éltünk: a napi munkám mellett takarítást vállaltam, eszténként, meg hétvégeken eljártam házakhoz. Így teremtettem meg kettőnknek a kenyérre valót. Az öltözködés is sokba került, a fiam

nem járhatott rongyokban. Kinézték volna az osztálytársai. Mindig drága ruhákban járatam, divatos cipőkben.

Igy teltek az évek. Aztán egyszer csak leérettségizett a fiam, 1952-ben. Szeretett volna rögtön a Műszaki Egyetemre menni, de – sajnos – magyar nyelv és irodalomból nem lett ötös. Ezért nem szerezte meg a legmagasabb pontszámot. Nem baj – mondtam neki – majd megpróbálok jövőre. Akkor hívták be katonának. Messzire került. Az ország déli részébe. Elfelejtettem mondani, hogy koedukált iskolába járt a fiam. Lányokkal együtt, és az egyik kislánnyal nagy szerelembe estek. Editnek hívták a kislányt. A fiam megkért, hadd hozza el hozzánk, mert szeretné nekem bemutatni. Örültem ennek, mert úgy képzeltem el az életünket, hogy majd a fiatalok egyszer, ha lesz majd munkahelyük, összeházasodnak, és én ott leszek a háttérben, és ha kell, segítem őket, amiben tudom.

Azt sem mondtam még, hogy a fiamat Gábornak hívták. Csinos fiú volt, a lányok megfordultak utána az utcán. Katonaruhában is jól nézett ki. Volt külön „eltávozó” ruhájuk. Jó volt nézni, amikor szabadságra hazajött, és Edittel együtt elmentek valahová. Én meg az ablakból néztem őket. Gyönyörködtem bennük.

Úgy láttam, mintha jó mederben folyna az életünk. Igaz, a fiamat elvitték katonának, de majd csak eltelik az a három év. Még akkor is járhat egyetemre. De ha addigra más életpályát választ magának, rövidebb tanulással, az sem baj. Csak szeressék egymást Edittel. Én a varrodába jártam továbbra is. Edit gyakran meglátogatott. Úgy láttam, ragaszkodik hozzám. Ez nagyon jól esett. Vannak csúnya anyós-meny kapcsolatok, amik megnehezítik a fiatalok életét. Azt akartam, hogy nálunk ilyen ne legyen.

És akkor egyszerre váratlanul vége lett a világnak – számomra. A varrodából mentem haza, este. Feltűnt, hogy a levélszekrényemre egy cédula van felragasztva: „távirat” felirattal. Kinyitottam az ajtaját, és kivettem a táviratot. El nem tudtam képzelni, mi lehet benne. Szinte semmi ismerettségem nem volt. Akivel jó viszonyban voltam, azzal találkozhattam személyesen is. Nem gondoltam semmi rosszra. Bementem a lakásba, és felbontottam a küldeményt.

Majdnem elájultam. A honvédségtől jött, abból a kaszárnnyából, ahol a fiam katonáskodott. A következő szöveget olvashattam:

„Értesítem, hogy fia, Gábor honvéd, f. év október 8-án elhunyt. Kérem, mielőbb keresse fel a laktanya parancsnokságát, őszinte részvéttel, aláírás, pecsét.” Nem emlékszem rá, mi történt akkor velem. Sokáig feküdtem eszméletlenül a konyha kövén. Amikor magamhoz tértem, fogtam a táviratot, és átvonszoltam magamat a szomszédba. Ott egy jólelkű, középkorú házaspár lakott. Rettentően megrendültek a hírre, és az asszony felajánlotta, hogy eljön velem a helyszínre. Másnap reggel vonattal indultunk, és előbb Budapestre, majd onnan átszállással mentünk abba a déldunántúli városba, ahol Gábor fiam holtan feküdt.

A laktanya-parancsnokhoz egyedül engedtek be. Résztétet nyilvánított a tragédiához, majd elmondta, hogy a fiam öngyilkos lett. Azt mondta, sajnos, sok kiskatona nem bírja idegekkel a laktanya-életet, és bár ők mindenre figyelnek, bizony néha előfordul az öngyilkosság. A honvédség saját halottjának tekinti a fiút, és az én elhatározásomtól függ, hogy hol lesz eltemetve. Ragaszkodtam ahhoz, hogy a fiam itt legyen a helyi temetőben, hogy én mindig elmehessek a sírjához. Emlékszem, azt mondtam a parancsnoknak, hogy nem tudom elhinni, hogy a fiam öngyilkos lett. Szerette az életet. Tervei voltak. Vidám ember volt, ráadásul szerelmes. Egy szerelmes férfi, akit viszontszeretnek, mint az én fiamat, nem dobhatja el magától az életet. A parancsnok arca – úgy láttam – egy pillanatra megkeményedett, aztán felállt, megsimogatta a vállamat, és azt mondta, hogy az ember mindig is kiismerhetetlen. És lehetnek pillanatnyi lelki, vagy elmezavarok, amikor ostobán cselekszik. Ez a szó, hogy ostoba, amikor tudom, hogy a fiam holtan fekszik, annyira felzaklatott, hogy ordítani kezdtem, és követeltem, azonnal mutassák meg nekem a holttestet. Ezt a parancsnok megtagadta, azzal az indokkal, hogy már elszállították, és nem áll módjában megmutatni.

Nem mesélem el azokat a napokat, amíg eljutottam a temetésig. Azt hittem, megőrültem. Hol sírtam, hol tomboltam fájdalmamban. Egyszer annyira elfogott az örület, hogy eltéptem a táviratot. Darabokra csipkedtem szét. Azt hittem, ha nincs bizonyíték, akkor a halál sem igaz. Edit mindvégig mellettem volt. Éjjel is ott aludt nálam. Jobban mondva ott feküdt, Gábor ágyában. De aludni egyikünk sem tudott. Csak sírtunk, amíg volt könnyünk. Aztán, ha kiszáradt a szemünk, akkor könny nélkül zokogtunk.

A fiamat dupla koporsóban hozták haza. Egy fémkoporsó volt belül, azt helyezték bele egy fakoporsóba. Úgy tudtam, hogy ezek mindegyikében kell lenni egy kis üvegablaknak, ahol meg lehet nézni a halott arcát. Utoljára el lehet tőle búcsúzni. De ezek a koporsók teljesen zártak voltak. Úgy kellett eltemetnem az egyetlen gyermekemet, hogy nem is láthattam.

Római katolikus családból származom. A férjem is az volt, és a fiunk is a mi vallásunkat követte. Nem voltam nagyon templomba járó, de nagy ünnepeken mindig meghallgattuk a misét. Egyházi temetést rendeltem, ami abban az időben még veszélyesebb volt, mint amikor a férjemet búcsúztattuk. Sok ember eljött a végső útjára kíséni Gábort. Én Edittel álltam a koporsó mellett. Már annyira kiapadt a könnyem, hogy nem sírtam. Csak álltam, és hallgattam a plébános urat, de nem emlékszem egyetlen szavára sem. Képtelen voltam felfogni bármit is.

Az öcsémnek csak később írtam meg, mi történt. De, hogy hogyan, arról hallgattam. Nem is tudom, mit mondhattam volna neki, amikor magam sem hittem el, amit a laktanya-parancsnok állított.

Akkor már több olyan hír is elterjedt, hogy a katonaságnál sok szerencsétlenség történik. A kiképzés során az újoncok véletlenül rosszul lönek, és a saját társaikat ölik meg. Az ilyen véletlen baleseteket lehetőleg eltitkolják. Bennem is felmerült a gyanú, hogy Gábor is ilyen ügyetlenség áldozata lett. Érzésemet csak Edittel osztottam meg. Ő is ilyen tragédiára gondolt, hiszen az utolsó találkozásukkor már a házasságuk terveit szövögették.

Sosem hittem az emberek varázserejében. A mélységes titkok tudójának egyedül Istent fogadtam el. Talán nem is jutott volna eszembe, hogy valaha is babonához forduljak. De Gábor titokzatos halála, a koporsójának előlem való lezárása, és a kimondhatatlan fájdalom miatt arra szántam el magamat, hogy felkeressek egy halottlátót. A varrodába több faluból is jártak be asszonyok. Az egyik munkatársnőm, látva az én rettenetes kínlódásomat, rábeszélte, hogy keressek fel egy asszonyt, aki tud az eltávozottakkal beszélni. Ő ismer ilyet, és szívesen elkísér hozzám.

Így mentem el a temetés után néhány hónappal egy halottlátó asszonyhoz, hogy megtudjam végre tőle, hogyan halt meg a fiam.

Elmondtam neki, hogy milyen szép, boldog élete szakadt meg hirtelen, és nem hiszem el, hogy öngyilkosságot követett volna el.

Nem mondom el, hogyan zajlott le a vele való találkozás. Megígértette velem, hogy erről senkinek nem beszélek. A lényeg az, hogy az asszony kapcsolatot teremtett a fiam szellemével, és elmondta neki, hogy egy harcászati kiképzésen az egyik társának a golyója találta el. A fején sérült meg, és azonnal meghalt. Anélkül, hogy szóltam volna neki Editről, az asszony tudott róla, hogy a fiamnak menyasszonya volt. Teljesen hihető dolgokat mondott az az asszony! És én el is fogadtam minden szavát. Még a fiammal is beszélt, és azt tolmácsolta általa, hogy nyugodjak meg, mert ő már jó helyen van.

Persze, én ezek után sem tudtam magamhoz térni. Ott volt Gábor szobája, benne a bútorai, a ruhái. A gyermekkori játéka, könyvei. A macijai, amiket gyűjtött, és amik ott sorakoztak az egyik polcon. Minden este, mielőtt lefeküdtem, bementem a szobájába, és, mintha élne, elköszöntem tőle: „Jó éjszakát, kisfiam, aludj jól, álmodj szépeket.” És ő aludt, csak nem ott, a szobában, hanem a hideg temetőben.

Át kellett élnem a poklot. Egyedül vergődtem át az éveket, amelyek azóta teltek el. Az egyedül eltöltött karácsonyokat, születésnapokat. Csak a temetőbe jártam ki, majdnem minden nap. Aztán már csak hetenként, mert belefáradtam a szenvedésbe is. Saját magamon tapasztaltam, hogy az emberi gyarlóság miatt még a tragédiákba is belefáradunk.

Egyszer az egyik barátnőm rávett, hogy utazzam el vele egy hétvégi kirándulásra. A Balatonhoz mentünk. Addig még nem láttam ezt a nagy vizet. Ahogy néztem a végtelennek tűnő sima tükreét, olyan nyugalom szállt rám, hogy örültem, amiért hallgattam a hívásra. Azóta gyakran utazom. Ha lehet, inkább csoportos, szervezett túrákra fizetek be. Amikor valami újat látok, pillanatokra elfelejtem a szomorúságomat.

De éjjelenként, amikor nem tudok aludni, mindig rám jön az örület. Ilyenkor járkálnom kell. És ilyenkor szoktam lezuhanyozni, hideg vízben, hogy megnyugtassa a testemet. Most is azt tettem. Nem akartam senkit zavarni.

Még valamit el kell mondanom. Három évvel a fiam halála után, egy szombat este, ismeretlen férfi csengetett be hozzám. Azt

mondta, hogy a fiammal kapcsolatban akar valamit mondani. Beengedtem. Akármilyen szándékkal is jön, nekem már mindegy. Akár betörő is lehet, akár meg is ölhet.

A fiú leült velem szembe, és beszélni kezdett. Azt mondta, hogy Gábor katonatársa volt, és a közvetlen közelében élt, a laktanyában. A nevét nem mondhatja meg. De amikor az édesanyjának titokban elmesélte, hogy látta, amikor hadgyakorlat közben Gábor lövést kapott, és meghalt, az édesanyja azt mondta neki: „Fiam, én is anya vagyok. Menj el annak a fiúnak az anyjához, és mondd meg neki az igazat.”

Így történt. Azóta sem lettem nyugodtabb, és azt hiszem, halálomig sebzett maradok.

Elhallgatott.

Mélyen megrendített a történet, önkéntelenül csúszott ki a számon a kérdés: „És mi lett Edittel?” Azt mondta, hogy a lány még sokáig siratta Gábort. De aztán férjhez ment. Két gyermeke született. Néha elmennek hozzá, és viszik a gyerekeket is. Ilyenkor, ha jobb idegállapotban van, akkor elhiteti magával, hogy az ő unokái a kicsik. Aztán, amikor elmennek, újra rátör a magány, és a gyász.

Aztán elmondta még, hogy az utazás is csak önbecsapás. Mert a bánat a szíve mélyén van, és onnan soha ki nem vész, amíg él.

Amikor végighallgattam őt a ránk boruló éjszaka titokzatos csendjében, a Tátra fenséges magassága közelében, az ókori filozófus, és költő, Seneca szavai jutottak eszembe. A *Vigasztalások. Erkölcsi levelek* című könyvét éppen elutazásom előtt olvastam, s mint annyi más megrázó, és szívemhez szóló idézetet, feljegyeztem a kis noteszembe, amit mindig magamnál hordtam. Most is nálam volt. Felfutottam a szobánkba, és lehoztam. Tamás aludt. Nem ébredt fel.

Így szól az idézet: „Sokrates így szólt: Miért csodálkozol, hogy utazásaid nem válnak hasznodra? Hiszen magadat hordozod körbe. Ugyanaz fojtogat, ami messzire üzött. Mi gyönyörűséget lehetsz a tájak újdonságában? A vidékek, városok megismerésében? Ez a hányódás a semmibe visz. Kérded, miért nem könnyít rajtad ez a menekülés? Te is magaddal menekülsz. Le kell rakni a lélek terhét.”

„Le kell rakni a lélek terhét!”. Ez az idézet jutott az eszembe Margit utazásával kapcsolatban. Megmutattam neki a noteszomat. Felolvastam belőle az idézett részt.

Sokáig hallgattunk. Aztán arra gondoltam, hogy ennek az aszszonynak most nem az ókori tudós bölcsessége kellene. Neki vigaszra lenne szüksége. Megnyugvásra. De hogyan adhatok neki én, egyszerű ember segítséget? És akkor rádöbbsentem arra, hogy téves úton járok. Nem bölcsességre van szüksége, hanem valami másra, ami erősít, ami feloldoz. És ez a keresztyén hit. A Krisztusi szeretet, és reménység.

Miután még mindig hallgatott, fejét lehajtva, mozdulatlanságba meredten, én kezdtem újra a beszélgetést vele. Azt mondtam neki: „Nézd, Margit! Nincs emberben olyan képesség, amellyel fel tudná venni a kapcsolatot az odaátra távozókkal. Ez lehetetlen dolog, és a halottlító, akivel te beszéltél, csak szélhámos lehetett. Isten nem ruházott fel senki mást olyan képességgel, hogy a halál felett győzedelmeskedjék, vagy akárcsak kapcsolatot teremthesen vele, mint egyszülött fiát, Jézus Krisztust, akiben mi, keresztyénként hiszünk. Tanultál te valaha is a történelemóráidon, vagy, ha templomban voltál, olyanról, aki a halála után beszélni tudott? Ugye nem? Hogy a halottlító el tudta mondani neked, hogy a fiadat megölték, azt a te elbeszélésedből, és abból a sok véletlen halálesetből, ami abban az időben a katonaságnál történt, kikövetkeztette. Mi, akik éltünk azokban az időkben, mindnyájan erre a következtetésre jutottunk volna. Ha keresztyén ember vagy, akkor másképpen kell megnyugodnod. Tudom, könnyű nekem tanácsot adni, hiszen én – hála Istennek – nem veszítettem el a gyermekemet. Ez a tragédia végigkíséri majd az egész életedet. De nem szabad, hogy tönkremenj bele. Mondtad, hogy néha eljáratok templomba. Hidd el, nincs nagyobb orvosság a hitnél. Isten adjon neked erőt, hogy új utat találj. Járj el templomba, olvasd a *Bibliát*. Tanulj imádkozni. Azt mondja a *Biblia*: „Te pedig, amikor imádkozol, menj be a te belső szobádba, és ajtódat bezárva, imádkozzál a te Atyádhoz, aki titkon van; és a te Atyád, aki titkon néz, megfizet neked nyilván” (Mt 6,6) Ez az én felfogásomban azt jelenti, hogy Isten meghallgat téged, és nyugalmat ad fájdó lelkedre. Hidd el, a hit kegyelem. Isten adja nekünk. Fogadd el. Imádkozz érte, és megkapod. Én azt tanácsolnám neked, hogy, ha

Edit meglátogat a gyerekeivel, fogadd őket úgy, mintha a te unokáid lennének. A fiad szerette Editet. A szeretet összekapcsol. A szeretetnek hatalma van. Kérd el a gyerekeket néha Edittől. Meglásd, ők is elfogadnak majd nagymamájuknak. Lesz célja az életednek. Muszáj hinned! Imádkozz érte, és akard!”

Közben reggel lett. Siettem fel a szobánkba, hogy a családom ott találjon, amikor felébrednek. Kialvatlan szemekkel indultam a csoporttal a tátrai túrákra. Tamás Katával, én Margit mellett ültem a buszon. Szótlan volt, de mintha az arca megnyugodott volna. Függővasúttal – lanovkával – mentünk a Lomnici csúcs tetejére. A Kőpataki tónál szálltunk át. Itt már 1750 méter magasban voltunk. Sétáltunk egy kicsit. A tóban alig volt víz, de a kilátás gyönyörű volt. A tó mellől indultak turistautak a Tarpatak felé. De mi a Lomnici csúcs tetejére igyekeztünk.

Ide drótkötélen, 1870 méter hosszú úton, 15 személyes kabinban utaztunk. A csúcson fenséges érzés fogott el. Az ember vágya mindig magasra tör. A valóságban és szimbolikusan is. Most itt, a föld és ég között állva Babits Mihály csodálatosan szép verse jutott az eszembe:

Hunyt szemmel bérceken futunk
S mindig csodára vágy szívünk:
a legjobb, amit nem tudunk
a legszebb, amit nem hiszünk.

Az álmok síkos gyöngyeit
szorítsd, ki unod a valót:
hímezz belőlük
fázó lelkedre gyöngyös takarót.

Ezt a verset, amikor a szállóba visszaérkeztünk, leírtam. S amikor elváltam Margittól, úton hazafelé, a kezébe adtam. Megöleltem, és azt mondtam neki, búcsúzóul: „Hímezz szeretetből a lelkedre védő takarót!” És Jézus szavait idéztem neki, amit a feltámadásakor a hitetlen Tamásnak mondott: „Ne légy hitetlen, hanem hívő”. Nem tudom, megfogadta-e a tanácsom, hiszen soha többet nem találkoztam vele.

1978-ban lejárt a három év, és mi újra utazhattunk Nyugatra. Úticélunk ez alkalommal két ország megtekintése volt. Az egyik az akkori NSZK, a Német Szövetségi Köztársaság, a másik Franciaország volt. Németországba Kata egyik itthoni barátnője révén sikerült egy csodálatos természeti szépségekben gazdag helyre mennünk. Editnek hívták, és az ő édesapja lakott Bad Reichenhallban, mely emlékezetem szerint a világ egyik legszebb kisvárosa. Két kellemes hetet töltöttünk ott. Utána mentünk tovább, Párizsba.

Edit édesapja ott-tartózkodásunk alatt baráttá vált, és élete végéig az is maradt. Neki köszönhattuk, hogy a kevés valutával, amit az állam engedett beváltani, eljutottunk Franciaországba is. Nála ingyen laktunk, így a pénzünket sikerült átmenteni Párizsra. Editnek éppen akkor született a kislánya, szüksége volt egy automata mosógépre. Abban az időben kezdtek megjelenni Magyarországon az ilyen gépek. Szép áruk volt. Ezt mi vásároltuk meg Editnek, cserébe viszont az ő édesapja befogadott bennünket a lakásába, így mindketten jól jártunk. Edit tőlünk kapta meg édesapja ajándékát, mi pedig élvezhattuk a gyönyörű hegyeket.

Lett volna még lehetőség egy kis külön valuta szerzésére. Kanadában Mihály sógorom és Mária sógornőm felajánlották, hogy küldenek számunkra dollárt, akár egy németországi, akár egy párizsi bankba, a nevünkre, amit az útlevélünkkel kiválthattunk volna. Nem mertem nekik megírni az útlevélszámunkat. S ahogy visszaemlékszem azokra az időkre, rettenetesen félttem minden „törvénytelen” cselekedettől. Félttem, hogy kitudódik valahogy, és akkor soha nem engedtek volna ki Nyugatra. Erről a lehetőségről pedig semmi áron nem mondtam volna le. Ez éltetett bennünket azokban a gondokkal tele, hallgatag világunkban. Mihálynak megköszöntem levélben a jó szándékát, és minden külföldi utunk befejeztével részletes és lelkes beszámolót írtam neki. Annyira fellelkesítettem az Európa-imádatommal, hogy, amikor a családja Magyarországra utazott, ő is mindig elkísérte őket Bécsig. S amíg ők a rokonoknál vendégeskedtek, Mihály, mint kitiltott egykori 1956-os – az ősi keresztény kultúra európai helyszíneit járta. De erről már írtam.

Ilyen körülmények között továbbra is kezdtük csomagolni újra a külföldi megélhetéshez szükséges élelmiszereket.

Vittünk téliszalámit, zsírban sült húst, levesport, sajtot, és sok-sok fémdobozban tárolt konzervet. És magunkkal vittük a kicsi villanyrezsónkat is, tolvajkonnektorral, hogy a külföldi vezetékhez csatlakoztatni tudjuk. Szilárdnál ezek a csomagjainkban maradtak ugyan, de Párizsban nélkülözhetetlen eszközök lettek az életben maradásunkhoz.

Hatalmas csomagokkal érkezünk Salzburgba, ahol Szilárd kocsival várt bennünket. Minden napra volt egy meleg ételt biztosító konzervünk. Pörkölt, töltött káposzta, töltött paprika, lencsefőzelék, bab- és zöldborsófőzelék. Az utóbbiakban valami kis húsdarabkák. Felismerhetetlenek, színben és ízben egyaránt. Kedvenc ételmünk külföldi útjainkon a lengyel burgonyapüré-por volt. Ezt ettük üresen, vízzel felöntve, vagy az otthon elkészített sült hússal. Ezt rétegekben, kis adagokban tároltam, és amikor fogyasztottunk belőle, óvatosan vettem ki egy-egy adagot, zsírral együtt, de úgy, hogy a következő adag fedőrétege ne sérüljön. Így a zsír konzerválta a húst, és még Párizsban is tudtam készíteni belőle vasárnapi ebédet. Elkészítésükhöz még egy kis lábaskát is vittünk magunkkal.

Így éltünk minden nyugati utunkon a Kádár-rendszer alatt, egyedül Szilárdnál nem volt erre szükség. Nála jobb körülmények között voltunk. De a konzerveket, a súlyos fémdobozok miatt nála is felbontottuk, hogy ne kelljen Franciaországig cipelni őket.

Szilárdban – Katának Szili bácsiban – egészen különleges embert ismerhettünk meg. Nemesi származású katonatiszt volt a háború előtt és alatt. Felesége és három gyermeke mellől a politikai viharok miatt volt kénytelen elmenekülni a hazájából. Életét nem ismertem. Nem tudom, száműzetése első éveit hogyan vészelte át. Amikor mi hozzá kerültünk, már tisztességes polgári életkörülmények között élt. Nyugdíját a német államtól kapta. Egyetlen kérése volt hozzánk kiutazásunk előtt: Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronköhidáig* című könyve, mely a katonatiszti múltja miatt lett volna érdekes számára. Sajnos, nem tudtuk teljesíteni ezt az egyetlen kérést, mert a könyv sehol nem volt kapható. Amire meg tudtam szerezni, Szilárd már nem élt. Most is ott

van a könyvespolcunkon, s amikor ránézek, mindig rá emlékezem. Meleg, hálás szeretettel.

Szép, kényelmes lakása, kocsija volt. Rengeteget kirándult, síelt, értelmes életet élt. Szerette a vendégeket. Sok rokon nyaralt nála, két szobája közül az egyiket szinte állandóan vendégek népesítették be. Nála láttunk először távirányított TV-t. Volt egy szép hall, ahol esténként beszélgettünk, TV-t néztünk, vagy rádiót hallgattunk. Minket Edit lánya kérésére fogadott be, és amit akkor meg lehetett kapni egy vendégszerető baráttól, azt megkaptuk tőle.

Ausztrián át, vonattal érkeztünk Salzburgba. Oda jött értünk Szilárd, akit Kata után gyakran mi is Szili bácsinak hívtunk. Elég nagy korkülönbség volt köztünk. Amikor leszálltunk a salzburgi állomáson, délután volt, de még sötétedés előtt. Izgultunk, hogy megtaláljuk vendéglátónkat. Sok utas volt a peronon. A csomagjaink halmaza mellett álltunk, szorosan egymás mellett, így könnyebb volt neki megtalálni bennünket. Egy elegáns, magas, szép arcú úr sétálgatott a peronon. Az utasok már ritkulni kezdtek. A vonat továbbment. Azt hiszem, végállomása volt Salzburg, de azért elhagyta az állomás épületét. Egyre világosabbá vált számunkra, hogy az elegáns úr a mi Szilárdunk, és lassan, mosolyogva hozzá indultam. „Bocsánat” – mondtam németül – „X Úrhoz van szerencsém?” „Igen, én vagyok, s Önök a L.-család!” Kezet fogtunk, üdvözlöttük egymást. Az első pillanat mindig a leglényegesebb az élet fordulataiban. Így történt most is. Kölcsönösen rokonszenvesek voltunk egymásnak.

Bementünk az állomás épületébe, ahol az útlevevizsgálatot és a vámkezelést intézték. Valamit nem találtak rendben a hivatalnokok, mert Szilárd nagyon vitatkozott velük. De nem értettem a gyors beszédüket, mert közepes német tudásom inkább az írott betűértésen alapult. Végre beülhettünk Szilárd kocsijába. Közben este lett. Megérkeztünk Bad Reichenhallba, elfoglaltuk a számunkra kijelölt szobát. A lakás barátságos volt. Szép volt a fürdőszoba. Olyan berendezésekkel, melyek nálunk még abban az időben elérhetetlenek voltak.

Szilárd finom, könnyű vacsorát készített számunkra. Lezuhanyoztunk, és lefeküdtünk. A fáradtságtól hamar elaludtunk. Azt a reggelt, amire az első nap ébredtünk, soha nem tudom elfelejteni.

Kinéztem az ablakon, és egy hatalmas, hófedte hegycsúcs üdvözölt. Aztán Szilárd a konyhába invitált bennünket, ahol terített asztallal fogadott. Hófehér abroszon színes táányrok, csészék. Friss kenyér, vaj, dzsem. A kávéskannából forró kávé illata csapta meg az orrunkat. Első káprázatunkból, melyet ez a gyönyörű látvány okozott, pillanatok alatt estünk bele a második csodába: az ablakon át felénk integetett a Hochstaufen 1771 méteres, hófedte csúcsa. Mi csak „konyhahegynek” neveztük, mint ahogy a városkát körülvevő többi hegycsúcsnak is külön nevet adtunk. A mi szobánkban látható természeti csoda a „szobahegy” nevet kapta tőlünk. Úgy emlékszem, rendes neve Hochtron volt, talán a Berchtesgadener Hochtron. Később, sok évvel ezután jártunk Innsbruckban. Több alkalommal is. Nem tudom eldönteni ma sem, melyik hely tetszett jobban nekem. Mindkettő csodálatos! Mindkettő hegyóriások gyűrűjében fekszik. Isten teremtette őket a hatalmas ormok védőszárnyai alá, hogy akik ott laknak, vagy arra járnak, érezzék, hogy a magát oly okosnak tartó ember milyen esendően kicsi a természet kimondhatatlan hatalmú birodalmában.

Bad Reichenhallal, történetével már otthon kezdtünk ismerkedni, különböző könyvekből. Főleg útleírásokból. De most, ahogy reggeli után Szilárd kocsiba ültetett, és körülvitt bennünket a városon, eltörpült, és elváltozott minden eddigi, írott ismertetésből felszedett tudásunk. Csak a valóságban érezhetjük meg a szépet, élhetjük át a csodát, a természet erejét, méltóságát.

Csak álltunk a magasságok által átölelt völgyben, a Berchtesgadener Alpok északi peremén, a Saalach folyó völgykatlanában. 470 méterrel a tengerszint felett, ebben az akkor 14 ezer lakosú kisvárosban, melynek házai, utcái ragyogtak a délelőtti napsütésben. Ápoltak voltak, és tiszták. Egyetlen oda nem illő tárgyat nem találtunk. Szemét sehol! Rend és béke vett körül bennünket. Sétáltunk a házak között. Szilárd bement a városháza épületébe, hogy bejelentsen bennünket. Vitte az útleveleinket is. Elegánsan, finoman intézte a nagyon kevés anyagi segély felvételét. Csak később, itthon tudtuk meg, véletlenül, hogy a német állam minden magyar turista után adott az állampolgárainak egy kis támogatást. De ez olyan kevés volt, hogy abból nem futotta volna az az ellátás, amit házigazdánk számunkra biztosított.

Bad Reichenhallnak már a neve is fürdővárosra utal. Legnagyobb nevezetessége a ma is sóban gazdag gyógyvizéről híres Kurpark nevű gyógyüdülő, melyet a légzési zavarokban és mozgásszervi betegségekben szenvedők keresnek fel.

A két hét alatt, amit a városkában töltöttünk, vendéglátónk naponként új szépségekhez vitt bennünket. Kialakult a mindennapi programunk is. Reggelenként Szilárd terített asztallal, és friss kávéval várt bennünket. Aztán Katával egy közeli üzletbe mentek bevásárolni a napi élelmet. Utána Tamásnak kellett kihozni az autót a garázsból. Nagyon jó, automata kocsija volt. Bár Tamás itthon kiváltotta a nemzetközi jogosítványát, Szilárd csak nagyon ritkán adta át neki a vezetést. Bent a városban sok parkoló volt. Legtöbbjük fizetős. Szilárd ezeket – ha lehetett – elkerülte. Szinte sportot űzött belőle, hogy szabad parkolót találjon. Sokszor annyi felesleges utat tett meg keresés közben, hogy az így elfogyasztott üzemanyag többbe került, mintha parkolójegyet váltott volna.

Legtöbbször a várost körülvevő helyekre mentünk. Kicsi, gondozott gyönyörű falvakba, melyek mindegyikének nagy, téglalap alakú főtere volt, fákkal, virágágyásokkal, szobrokkal. Mindenhol már messziről látszott egy általam „ágas”-nak nevezett faoszlop. Ezekből kisebb ágak álltak ki, és ezeken a falvakban működő kézművesek jelképei voltak felakasztva. Asztalos, fafaragó, keramikus, fazekas, és egyéb kézműipar által használt szerszámok. Az egyik ilyen kicsi falu főterén sétálgattunk, s közben beszélgettünk. Az egyik ház előtt egy férfi állt, biztosan a tulajdonos. Figyelt a furcsa szavakra, amiket hallott, és megkérdezte tőlünk, milyen nyelven beszélünk. Amikor megmondtuk, hogy magyarul, a férfi kedvesen bólintott, kezével integetve üdvözölt bennünket. Bevallom, jól esett.

Szerettem ezeknek a kicsi falvaknak a hangulatát. A hatalmas hegyek között „megszelídült a lélek”. Az emberek barátságosak voltak, természetisztelők, és szelídek. Mindegyik falunak volt egy kicsike temploma, és a templom körül volt a temető, lépcsőn kellett felmenni, a templom mellett. Ott voltak a sírok. Szép rendben, rendezett sorokban, egyforma fakeresztel. És rajtuk sok-sok virág. Friss, színes vagy fehér, pompázó csokrok. Gyönyörű és megható volt.

Legtöbbször azonban a hegyóriások tövébe zarándokoltunk el. A hegyek lábaihoz, ahol egy kis darabon gyalogutak vezettek. Ezeken indultunk szerény sétáinkon. Csend volt, és áhítat, és nekem Camus sorai jutottak az eszembe: „Maga a csúcsok felé vivő harc elég arra, hogy betöltse az ember szívét”.

Tudtam, Camus nem erre gondolt, de itt, ahogy a hegynek felfelé, szívünket erősen megdobogtatva lépkedtünk, kifáradva, éreztem, hogy a csúcsok felé erőlködő testünk mellett valahogy a lelkünk is a magasabb szférákba vágyott.

Szilárd minden nap gondoskodott arról, hogy meleg ételhez jusunk. Ahogy utunkat meg tudtuk szakítani, úgy dél tájban, mindig betértünk egy-egy kisebb vendégfogadó helyre.

Az Alpok völgyében elterülő alpesi legelők mellett kisebb gazdaságok voltak. A lakosság ezeken gazdálkodott. Szilárd a legtöbbjüket személyesen is ismerte. Emlékszem, ha ilyen gazdaságba befordultunk kocsizás közben, betonúton mentünk egészen az épületig. A betonban pedig csatornaszemek voltak elhelyezve, ami azt jelentette, hogy az egész gazdaság csatornázott volt. Arra gondoltam, hol vannak ettől a gazdagságtól a mi tanyavilágunk nyomorult és még nyomorultabbá silányított, kommunizmus által üldözött lakosai? Itt minden egyes ház körül kulturált udvar, kert-helység volt. Két-három terített asztal fogadta az odaérkezőt. Mindig tudtak tálalni friss, házi ebédet. Szilárd főleg levest rendelt számunkra, és magának is. Három vendégről kellett gondoskodnia. Sokszor nem is jutott másra.

De néha valamilyen olcsóbb tésztát is hozatott az asztalra. Tamásnak sört, magának pedig alkoholmentes sört rendelt. Mi Kátával ásványvizet kaptunk. Ebéd után továbbmentünk. Felkerestük a híres üdülőhelyet, Ramsau bei Berchtesgarden, ahol zsindeellyel fedett régi kapuív vezetett a temetőkerttel körülvett kis templomba. Onnan a falu határában lévő Zauberaldba vezetett bennünket Szilárd, az „Elvárásolt erdőbe”, ahol a természet ismeretlen csodája folytán őserdei táj tárult elénk. Sok legendát fűztek hozzá az ott lakók. Aztán kocsink a Deutsche Alpenstrasse-n száguldott tovább, ahol néha kicsit elferdült az út. Építésénél kikerülték az ott lévő keresztet, vagy egy kis fedett Mária-szobrot.

Eljutottunk Unterjettenbergnél a tengerszint feletti 500 méter magasságig. Balról a Lattengebirge, jobbról a Reiter Alpe magasodott, majd a 800 méternél is magasabban fekvő Schwarzbachwacht nyeregnél egy kiépített parkolóhelyre értünk. Itt kiszálltunk.

Később, talán húsz év múlva sikerült feljutnom a Mont Blanc tetejére. Akkor, és most, amikor ezeket a sorokat írom, úgy érzem, és érzem, hogy életem legnagyobb élménye, utazásaim csúcsa az volt. Mégis, amikor ott álltam a jégkamra előtt, akkor is eszembe jutott az az élmény, amit itt, 1978 tavaszán, ezen a parkolóhelyen átéltem. Leírhatatlan panoráma tárult elénk. Északkeletre az 1391 m magas Toter Mann, dél felől a 2607 m magas Hochkalter, délkeleten a Watzmann-hegység óriástömbje csúcsosodott. A Watzmann legmagasabb csúcsa a 2713 m magas Mittelspitze, amelyet a nép „férjnek” nevezett el, közel hozzá a „feleség”, a 2307 m magas Kleiner Watzmann, és közöttük öt kisebb csúcs volt látható. Ezek voltak a „Watzmann-gyerekek”.

Szilárd alig tudott beültetni bennünket a kocsiba. Olyan áhítat kerített hatalmába, mint egy óriási gótikus katedrálisban. Az is volt ez a táj, hitem szerint. Isten alkotta katedrális.

Házigazdánk még továbbutaztatott bennünket. Egy meredek lejtőn jutottunk el az Ache folyó völgyébe. Itt találtuk a Kunterweg nevű kis falucskát, melynek késő barokk temploma búcsújáró hely volt. Innen továbbhaladva Berchtesgadenbe jutottunk volna el, de Szilárd itt visszafordult, és hazafelé vette az irányt.

Amikor az egész napos kirándulások után hazaérkeztünk, akkor én vettem át a konyhát Katával. Szilárd jóval idősebb volt nálunk, ezért délutánonként egy órára mindig lefeküdt. Ilyenkor mi is a szobánkba vonultunk, majd, mielőtt felébredt, halkan kiosontunk a konyhába, és megterítettünk. Minden este az általunk vitt, fémdobozban forgalmazott konzervet ettük. Felbontottuk, lábasban felmelegítettük. Megterítettük az asztalt, kenyeret szeltünk, és, amikor Szili bácsi felébredt, nekiláttunk a vacsorának. Soha nem utasította vissza az általunk feltálalt ételt. Velünk fogyasztotta el azt a – sokszor teljesen íztelen konzervet – amit otthon mi sem ettünk volna meg.

Vacsora után TV-t néztünk, legalább a híreket, aztán elvonultunk mindnyájan éjszakai pihenőre. Esténként finom, meleg vízben fürödtünk, amiben Párizsban már nem volt részünk.

Berchtesgadenbe más úton mentünk el a következő napok egyikén, visszautazásunk előtt. Mert az egy másik csoda volt, és vendéglátónk úgy akarta, hogy a nála töltött két hét bennünk igaz csodaként maradjon meg. Így történt.

Az egyik napon tehát egy jóval rövidebb úton mentünk Berchtesgadenbe. A falu az Untersberg egyik nyúlványán, az Ache folyócska völgyében fekszik, 573 m magasban. Bajorország egyik gyönyörű vidéke, de ezt ezen a tájon sok falucskáról el lehet mondani.

Történelmébe beleszólt a második világháború, mivel az Obersalzberg sziklacsúcsán alakította ki magának Hitler a kastélyát. Mielőtt odaértünk volna a faluba, Szilárd figyelmeztetett bennünket, hogy ki ne mondjuk véletlenül sem a volt diktátor nevét. Erre a berchtesgadeniak nagyon kényesek. Hitler kastélya, a Berghof egy régi, fából épült nyaraló helyén állt.

Fiatal lány voltam akkor, amikor már hallottam a „Sasfészek”-nek elnevezett várról, ahol Hitler politikai „ügyfeleit” fogadta. Többek között 1936-ban Horthy, 1938 szeptemberében Chamberlain angol miniszterelnököt is.

Útikönyvből készültem erre az útra, onnan tudom, hogy a kastélyhoz 15 km hosszú szerpentin utat vájtak a sziklába, onnan az út hosszú, földalatti folyosóban végződött. Aztán a hegy gyomrában függőleges aknában vitt fel a lift 110 m magasba. Ott állt a római oszlopcsarnok övezte „Sasfészek”.

Később Göring és Bormann is építtetett magának kastélyt az Obersalzbergen. A három kastély háborús romjait 1952-ben felrobbantották. Szerettük volna megnézni a romokat, de akkor nem lehetett felmenni a hegyre. A sétatukon több helyen is állítottak fel távcsöveket, amelyek pénzbedobással működtek. Sokat nem lehetett látni velük, de árultak képeslapot a szétlőtt kastélyokról. Talán az eredeti épületek is rajta voltak. De Berchtesgaden szépsége elsősorban nem az épületeiben rejlik, hanem a természeti adottságaiban. A körülötte magasodó óriás csúcsokban, amelyek elkápráztatják a szemet.

Dél felé mentünk tovább, miután kigyönyörködtük magunkat a hegyóriásokban, és elmentünk a Königsee-hez, az Alpések egyik legszebb tavához. A látvány szépségének leírására már elfogyott minden szavam. Sötétzöld színű, kristálytisztá vizének legnagyobb mélysége 188 méter. Két meredek sziklafal fogja közre. Csodálatos látvány egy földnyelv beszögellése a tóba. Ez a „Malerwinkel”, a „Festők zuga”. Alig tudtuk otthagyni ezt a természeti csodát.

Egyik nap a Chiemsee-hez vitt el bennünket Szilárd. Bajor tengernek is nevezik. A helyi hagyomány azt tartja, hogy itt halt meg Poncius Pilátus, száműzetésben. A tó szabálytalan alakú, hatalmas víztükör. Körülötte több kis tó is van, ami arra utal, hogy valamikor nagyobb kiterjedésű lehetett.

Néha csak Bad Reichenhall közvetlen környékére mentünk ki. Ott élveztük a tájat, farkasszemet néztünk az osztrák oldalon magasodó Salzburg várával. München felé is ellátogattunk.

Szilárd a kanyargós Traun folyó mentén többször is elvitt bennünket természetnéző utakra.

Lassan lejárt a két hét, és nekünk ott kellett hagyni ezt a szép vidéket. A hegyek birodalmát, a kristálytisztá vizeket, a jó levegőt. Elbúcsúztunk Szilárdtól, és megbeszéltük, hogy Párizsból hazafelé, még Münchenben ki fog jönni az állomásra, egy végső búcsúra. Tudtuk pontosan, mikor fogunk visszatérni majd Budapestre, melyik vonattal, és mikor érünk majd Münchenbe. És valóban két hét múlva, amikor befutott a vonatunk a müncheni állomásra, Szilárd ott állt, a peronon, elegánsan és vidáman. Egy csomagot nyomott a kezünkbe, hogy vigyük el a lányának. Akkor láttuk utoljára.

Mielőtt elindultunk volna Franciaországba, előző nap kimentünk a Bad Reichenhall állomására, és percek alatt meg tudtuk venni a Münchenből Párizsig szóló vasúti jegyeket, és a helyjegyeket. Akkor ott már fejlett technikával dolgoztak.

Szilárd másnap elvitt bennünket kocsival Münchenbe. Kora reggel indultunk, hamar odaértünk. A vonatunk csak este indult Párizsba, így örültünk, hogy egy teljes napunk van a városra.

Münchenben azóta többször jártunk, de ez az első rövid látogatás is sok újdonságot nyújtott nekünk. Hihetetlenül elmaradottnak éreztük magunkat, amikor egész házsorok alagsorában összefüg-

gő, átjárható üzletláncait megtekintettük. Vásárolni csak egészen apró tárgyakat tudtunk, mert kellett a pénz a franciaországi két hétre, amit beterveztünk. Az állomáson volt egy automata, amibe, ha egy kis pénzérmét dobtunk, és benyomtunk egy gombot, amin Paris neve volt, kidobta az összes, aznap Münchenből Párizsba induló vonat minden adatát. Ez akkor óriási újdonság volt számunkra.

Aztán este beszálltunk a megváltott helyünkre, és egész éjjel utaztunk. Reggel elfelejtettük, hogy egy órával eltolódik az idő. Így a mi óránk szerint egy órával előbb érkezünk meg egy óriási pályaudvarra. Lassan ébredtünk, és amikor kinéztem, láttam, ez a nagy épület csak a Gare de l'Est lehet. A biztonság kedvéért azért megkérdeztem egy vasutast franciául:

„Uram, ez a Gare de L'Est?” A férfi nézett rám, csodálkozó szemekkel, aztán intett. Nem tudom, mit gondolhatott rólunk?

Párizs

Mielőtt Franciaországba utaztunk volna, beiratkoztam egy nyelvtanfolyamra. Modern nyelvek iskolája, vagy valami hasonló néven működött. A központja a Szerb utcában volt, a franciaórak pedig az Attila utcában, a Petőfi-gimnáziumban zajlottak le, munka után, heti négy órában. Kitűnő tanárnőt kaptunk. A csoportba eleinte talán 28–30 személy járt, de már az első szemeszter után sokan lemaradtak. Két éven át, négy félévet tanultam, igazi, erős szorgalommal, és akarattal. Akkorra már 10–12 személyre zsugorodott a csoport, így jól lehetett haladni. Rengeteg memorizált bevágtam. Emlékszem, amíg az Akadémiáról áthaladtam az akkor sem jó levegőjű Alagúton a Petőfi-gimnáziumba, addig magamban elmondtam az aznapi olvasmányt. Ez nagyon megkönnyítette az órákon való társalgást, és úgy láttam, a tanárnő engem is a legjobbak közé sorolt. Sokat foglalkoztatott, kitűnő kiejtéssel beszélt a nyelvet, így egy kevés tudás rám is ragadt.

Olyan szinten sikerült elsajátítanom a konyhanyelvet, hogy az első franciaországi utunk alatt soha, semmiféle nehézséggel nem találkoztam a helyi lakosokkal történt elmaradhatatlan kommunikáció során. Ha valami komplikáltabb problémám akadt, és feltét-

lenül meg kellett kérdeznem valakitől a szállodában, vagy az utcán, mindig úgy kezdtem a tudakozódást, hogy előbb elnézést kértem a zavarásért. Aztán közöltem, hogy én csak nagyon keveset tudok franciául beszélni, de szeretném megkérdezni, hogy... Aztán jött a kérdés. A megszólítottak valamennyien készségesen segítettek. Látszott, hogy a fülük szinte megnyúlt a nagy figyelemben. De mindig megértették, hogy mit kérdezek. Feleltek is rá, de a választ megérteni nehezebb volt. Így, amikor nem értettem világosan, hogy mit mondtak, én a magam egyszerű kifejezéseivel megismételtem a válasz lényegét. Akkor, ha jól értettem, amit mondtak, a fejükkel bólogtak. Megköszöntem, és mindig kedvesen váltunk el.

Amikor a sorállásban ránk került végre az elsőség a taxi szerzésre, beültünk, és bementam a Hotel de la Poste szálló nevét és címét. A biztonság kedvéért azért egy cédulára is felírtam az adatokat, és megmutattam a sofőrnek.

Így érkeztünk el a Montparnasse öreg városrész egyik öreg házáig, a Rue de l'Ouest 80. alá. Ma már nem létezik. Lebontották, és magas, gyönyörű üvegpalaták épültek a helyére, és az egész környékre.

Levélben rendeltünk egy háromágyas szobát, még Budapesten. Ez volt az utolsó, előre, látatlanban rendelt szálláshelyünk. Akkor megtanultuk, hogy mindig lehet kiadó szobát találni Nyugaton, és tanácsos is megnézni a házat, a környéket, mielőtt lefoglalunk egy több napra, pláne több hétre szóló szállást.

Az épület legfelső emeletén volt a megrendelt szobánk. Feleltünk csak a tető volt. A csatornában számtalan galamb lakott. Turbékoltak, és odaszálltak az ablakpárkányra. Nyár volt, meleg, az ablak nyitva volt. Valami függönyszerűség volt rajta. Sötétítő nem. Nem baj – gondoltuk –, ide úgy sem lát senki. Ez a szerény szálló a magyarok „lakóhelye” volt, az ára miatt. Mi is kollégáktól kaptuk meg a címet. Akkor is sok magyar lakott benne. A tulajdonos egy középkorú hölgy volt, Madame Mimiac. Egymás között csak Mimiac mamának hívtuk. Kedvesen fogadott bennünket. Miután az útleveleinket elkérte, felkísért a szobánkba. Rendes, szerény szállásnak látszott. Az ágynemű tiszta, hófehér. Egy asztal, három szék, egy szekrény volt benne. Hideg-meleg víz folyt a csapból, mosdókagyló, és alatta egy lavór szolgált tiszt-

tálkodásra. Fürdőszoba nem járt hozzá. Azt hiszem, az egész épületben nem volt.

Minden este elkerítettünk egy részt a mosdó mellett valamelyikünk lepedőjével, úgy mosakodtunk, egymás után. Sok idő telt el az éjszakából, amíg mindhárman végeztünk.

Égész napos bolyongásaink a városban fárasztóak voltak. Előre összeállítottuk a napi programot, még otthon. Sok mindent akartunk látni. Párizs elbűvölt bennünket. Fantasztikus élmény volt minden, amit láttunk. Vettünk térképet, útikönyveket, a fontosabb épületekről kisebb ismertetéseket. A belsejükről diákat. Tamás, amit tudott, fényképezett.

Mindig lelkesen tértünk haza az éjszakai nyugovóra. A kis vilanyrezsónkon főztem valami meleget, amit otthonról hoztunk. Főleg leveseket. Zacskós levest – ahogy hívtuk. De a gyomrunknak jól esett a folyadék. Hazafelé baguettet vettünk, és vajat. A baguett frissen nagyon jó volt, de másnapra már szivacsos lett. Rágós. Este készítettem el a másnapi szendvicseket. Vajjal, szalámival. Szalvétába tettem, azt rágtuk egész nap, amikor megéhezünk. Vendéglőbe betérni nem volt pénzünk.

Egyetlen egyszer ültünk le egy bisztró teraszára, a hangulat kedvéért egy kávéra. Sehol nem voltunk ilyen szegények utazásaink során, mint 1978-ban Párizsban. Tanultunk belőle. Legközelebb már mindig szereztünk „feketén” dollárt, és kicsempésztük. Szégyellje magát az állam, hogy a polgárait ilyen ágrólszakadtakká teszi Nyugaton. Ezt gondoltuk.

Ezzel együtt nagy élmény az ismerkedés Párizssal. Otthon már mindent kijelöltünk az útikönyvekben, tanulmányokat írtunk az építészeti stílusokról. Főleg a gótikával foglalkoztunk, aminek itt, Párizsban és Felső-Franciaországban csodálatos emlékei maradtak ránk. Mielőtt azonban a legfőbb épületekről, a legkedvesebkekről beszámolnék, még feltétlenül meg kell említenem a legkitartóbb ellenségeinket, a szűnyogokat.

Arról már csak melleleg írok, hogy az egész épületben egyetlen angol WC volt. S ez az egy éppen a mi szobánk mellett volt. Az öblítőtartály a szobánkkal közös falon volt elhelyezve. Ahányszor használták, annyszor hallottuk a víz zubogását. Sajnos a turisták legtöbbje éjjel járt haza. Mondanom sem kell, az egész

szálló ezt a WC-t használta. Még a földszintről is feljártak. Így mindig felébredtünk a zajra.

Ha egyáltalán tudtunk aludni. Talán a galambok miatt – gondoltuk – a tetőről állandóan szálltak be a szúnyogok a szobánkba. Ahogy eloltottuk a villanyt, máris megkezdődött a zizegés a fülünk körül, majd az arcunkat, karunkat támadták meg az éhes rovarok. Én allergiás vagyok a csípésre. Napokig fáj a helyük, megdagadt, kipirosodott és éktelenül viszketett. Kénytelenek voltunk éjjelre becsukni az ablakot. A mennyezeten tízesével ültek a támadásra kész állatok. Ezeket kellett esténként ártalmatlanná tenni. Ez úgy történt, hogy egy kicsavart, vizes törülközőt rátettünk a kinyitott nyelű esernyőre, és székre állva próbáltuk szét nyomni őket. Minden szúnyogtetemért felajánlottam valami ajándékot, egy kisebb pénzérmét. Aki sokat elpusztított, többet „keresett”. Az így összegyűjtött „vagyon”-ból ki-ki vásárolhatott valami apróságot. Általában hanglemezeket.

Franciaországi első utunk alatt mindnyájan lefogytunk. A testsúlyunknak több, mint 10%-át veszítettük el. De nem bántuk, mert egy életre szóló élményben volt részünk. Utólag kérdeztük egymástól, hogy miért nem hagytuk ott a szállást, és miért nem kerestünk másikat? Nem tudtuk megmagyarázni. Talán azért, mert mindig siettünk.

Párizsról nehéz úgy írnom, hogy ne legyen útikönyv jellegű, sem tudálékos. Szerettem a várost, az első perctől fogva. Ahogy kiléptünk a kapun, már elfelejtettük a hiányos szállást, és a szúnyogokat. Metróval közlekedtünk. Turistabérletet vettünk, ez kényelmes volt. Nem kellett jegyváltással bajlódni. Emlékszem, a szálláshelyünkhöz a 14-es metró Pernety nevű megállója volt a legközelebb. Mindig onnan indultunk. A párizsi metró rendjét az első percben megértettem. Mindig az indulás, és a végállomás nevét kellett keresni, hogy a megfelelő járatot kiválaszthassuk. A 14-es járat az Invalides és a Porté de Vanves között közlekedett. Mindkét irányban a végállomást kellett nézni. A közbülső megállóknál minden kocsiajtónál fel voltak sorolva. Mindenhova könnyen eltaláltunk. A bérlettel nem volt semmi gondunk, de ha jeggyel utazott valaki, amíg fel nem jött a föld alól, egyetlen vétellel körbeutazhatta az egész metró.

Legelső utunk a Cité-be vezetett. Az Ile de la Cité Párizs szíve. Amit körülölel a Szajna, és amit nyolc híd köt össze a folyó két partjával. A sziget látványa lenyűgözött bennünket, ahogy a Notre Dame előtti térre értünk.

Ahogy megálltunk a Notre Dame előtti téren, és elénk tárult ez a csoda, csak néztük. Csak álltunk. Lenyűgözve néztük arányosan szép homlokzatát, az arányok egyensúlyát, a vonalak tisztaságát. Egyszerű, mégis fenséges díszítését. A három különböző nagyságú kapubejárat felett a királyszobrok galériája nyugalmat adott a szemnek, felette az óriási rózsablak kápráztatott el bennünket, majd a finom ívvel kiépített galéria által összekötött két torony tetőzte be a csodálatos látványt. A kapuzatok gazdag díszítése külön sok-sok oldalt betöltő leírást igényelne. De csak azt akarom leírni, azt a felemelő érzést, amit a látványuk bennem, és bennünk okozott.

Belépve a templomba a félhomályban lassan bontakoztak ki az óriási méretek. A három hatalmas rózsablakon fokozatosan láttuk meg a misztikus fényeket. A magasba szökő ívek, a templomhajó pillérkötegei alatt semminek éreztük magunkat. Csönd volt, léleksimogató, hatalmas csend.

Akkor eszembe jutottak Antoine de Saint-Exupéry szavai: „Az egyetlen tér, ahol a lélek kiterjesztheti szárnyait, a csend”.

Itt az volt. Szinte földöntúli csend, és mi elfelejtettük, hogy hol vagyunk. Nem gondoltunk arra, hogy Párizsban vagyunk, ebben a csodálatos városban. Ennek egyik, talán a legszebb katedrálisában. Csak azt éreztük, hogy itt mások lettünk. Megváltoztunk. Átalakultunk mi is, és körülöttünk más lett a világ. Valami csodálatos, földöntúli lebegés vett körül, amiben élni jó. Itt béke van, megnyugvás. Itt Isten házában vagyunk. Az ő védőszárnyai ölelnek körül bennünket. Ilyen lehet a túlvilág. A lélek birodalma. És ilyen lehet, ilyennek kell lennie majd egyszer, ha meghalunk, a vele való találkozásnak!

Párizs csodáiról, és az ott eltöltött napokról szintén leírásokat készítettem, csupán a legnagyobb élményekből állítok össze néhány emléket. Ilyen volt a St. Denis-i kirándulásunk. Itt a szakrális gótika első alkotását, a katedrálist akartuk megnézni.

Metróval mentünk Saint-Denis-be, mivel a város tulajdonképpen Párizs elővárosa. Ottlétünkkor még az útikönyvek úgy emlí-

tették, mint Párizs „vörös övezetét”, ahol kommunista vezetés irányította a várost. Mi csak a bazilikát kerestük. Meg is találtuk. Ahogy a föld alól feljöttünk, szép, nagy térről lehetett rálátni. Felemelő látvány volt. Később, amikor az 1990-es években újra ott jártunk, már beépítették a teret, sőt az egész környéket. Alig találtunk rá a templomra.

Ami engem a legjobban lenyűgözött, az a bazilika főhajóját ketéoszto rácsozaton túl látható páratlan királyi sírkert. Három kivételével ide temették az összes francia királyt. De királynék, királyi gyermekek is nyugszanak itt. Illetve nyugodtak. A sírok ma üresek. A forradalom alatt az „isteni nép” feldúlta a síremlékeket, kiszórta a tetemek maradványait, és névtelen tömegsírokba helyezték őket. Csak azokban a sírokban maradtak meg sértetlenül a hamvak, amelyeket a restauráció után hoztak át Franciaországból más templomaiból.

Magyar vonatkozású síremléket is találtunk a sírkertben. Mindjárt a rácsozaton túl, balra, a sírok első sorában találtuk Magyarországi Clemence sírját, X. Lajos második feleségét. Ahogy végigjártuk ezt a páratlan történelmi emléket, arra gondoltam, ilyen lehetett – maradhatott volna – Székesfehérvár is, az Árpád-kori királyaink temetkezőhelye. Csodálatos múzeuma lehetett volna a középkor, és a reneszánsz magyar szobrászatának is. Ha nem jön a 150 éves török pusztítás.

Ahogy itt elnéztem ezeket az alkotásokat, a középkori szobrok a középkori halálhymuszok hangulatát idézték fel bennem. „Elmegek meghalni” – mondja az egyik. Őseink készültek a túlvilágra, ahol a halál egyenlővé tett mindenkit, koldust és királyt egyformán.

Mégis, ennek ellenére a királyok emléke, neveik és tetteik fennmaradtak a történelemkönyvekben, sőt a síremlékeik is St. Denis-ben, ha megtépázva is. De a művészek, akik ábrázolták őket, és életre keltették őket nekünk, késői utódoknak a névtelenség homályában maradtak. Ők voltak azok, akik létrehozták az önálló középkori szobrászatot. Hiszen ezek a síremlékek nem a kapubélletek, domborművek, vagy vízköpők épület-alárendelte társművészet termékei, hanem önálló szobrászati alkotások.

Végigjártuk az észak-francia gótika hatalmas katedrálisait. Chartres, Reims, Amiens és Rouen égig érő templomait. Meglá-

togattuk a Loire-völgyi kastélyok legszebbjeit. Ide még többször visszatértünk franciaországi útjaink során. Aztán ennek az útnak is vége szakadt egyszer.

Már Párizsba érkezésünkör megvásároltuk a Budapestre szóló vasúti jegyünket. Couchette-t váltottunk, hogy az ülőhelyet át lehessen alakítani fekvőhellyé. Olyan kocsiban utaztunk, ami közvetlenül Budapestre jött. Útközben csatolták át egyik vonatról a másikra. Míg mi aludtunk. A fülke tiszta volt. Az üléseken hófehér ágynemű. Két fekhelyet tudunk kialakítani lent, és volt egy emeletes ágy fent. A jegyünket, iratainkat, útleveleinket átadtuk a kalauznak. Ő mindent elintézett.

Mi felszálltunk. Elbúcsúztunk még utoljára Párizstól. A szép, csodás várostól. Mely szegénységünk ellenére felemelt bennünket mindennapi robottal telt életünkből. Búcsúztunk, Ady soraival tőle:

Óh, az élet nem nagy vigalom
Sehol, De ámulni lehet.
Szép ámulások városa,
Páris, Isten veled.

A vonat robogott velünk, országhatárokon át. Mi aludtunk. Csak München előtt ébredtünk fel. Mert ott várt ránk még Szilárd. Ott állt az állomáson. Frissen, elegánsan. Arcán a barátság mosolyával. Mi leszálltunk, kezet szorítottunk vele. Aztán fütyült a kalauz. Visszaléptünk a vonatra.

Az ablakból még integettünk a szeretett barátnak. Aztán gyorsított a mozdony. Szilárd alakja egyre halványult, aztán eltűnt a messzeségben. Soha többet nem találkoztunk.

*

Itthon levél fogadott bennünket Mihálytól. Szomorú hangulatú volt. Panaszkodott, hogy nem tudja rávenni a szüleit egy külföldi találkozásra. Mivel ő nem teheti be a lábát Magyarországra, egyik osztrák barátja vállalta, hogy kocsival kiviszi a szüleit Bécsbe, ahol láthatnák a fiúkat néhány napig. Haza is hozza őket a találkozás után.

De Mihály bácsi már gyenge volt, és nem mert vállalkozni az útra. Annuska néni meg nem akarta magára hagyni a férjét. Soha többé nem is látták egymást.

Mi annyit tudtunk csupán segíteni, hogy gyakrabban jártunk le az öregekhez. Eleinte Rezső és Tamás vállalkoztak a hosszú, és nehéz vonatozásra. Egy nap alatt nem is tudták megjárni az utat. Később, amikor kocsink lett, már sűrűbben meglátogattuk őket.

A határszéli kis faluban, ahol laktak, még voltak emberi kapcsolatok. Sokan szerették és sajnálták a két árva szülőt. Minden napra jutott egy-egy látogató szomorú magányukban. Mária az unokákkal szintén lejárt hozzájuk, ha a tanítás engedte. A téli hónapok kivételével mi is gyakran jártunk le kocsival. Ilyenkor mindig körbejártuk a települést is.

A déli határon lévő kicsi falu mellett szovjet katonai kaszárnya volt. A kiskatonák kijártak a faluba, összeismerkedtek a lakosokkal. Ismertem olyan családokat, akik házat építettek szovjet kiskatonák foglalkoztatásával. Ehhez a tisztjeik hozzájárultak. Kisebb cserekereskedelem is kialakult a két fél között. A falu népe szovjet gépekkel gyarapodott ezáltal. A fekete-fehér TV, a híres Junoszt elterjedt a falusi házakban. A Rakéta-porszívó, evőeszköz, villanyborotva, és más „kincsek”, melyeket a katonák szabadságukról visszatérve magukkal hoztak, gyorsan gazdára találtak egy kis pálinkáért cserébe. Sok család élt jól a szovjet sereg otlletéből.

Ezzel a jelenséggel az egész ország területén lehetett találkozni. Egyszer Székesfehérváron, egyszer Kecskeméten láttam áruházak előtt csomagot tartó szovjet kiskatonákat civilekkel tárgyalni. Ismertünk személyesen olyan embereket is, akik kimentek a Keleti pályaudvarra, és az érkező orosz katonáktól ott helyben vásárolták meg a TV-készüléket.

A párizsi út után gyarapodott egy évre a családuk, mivel Ilma testvérem lánya, Anna hozzánk költözött. A Kertészeti Egyetemre készült, és a biztos felvételi reményében az egyetem egyik tanárától magánórákat vett, heti két alkalommal. Napközben pedig az Akadémia Biológiai Intézetében sikerült számára munkát találnom, így keresett is egy kis pénzt, és komolyan fel tudott készülni a felvételi vizsgára, ami sikerült is neki. Az egyetemi éveket már kollégiumban töltötte, majd a diploma megszerzése után a mo-

sonmagyaróvári konzervgyárban helyezkedett el. Szép karriert ért el a szakmájában, különböző technológiákat sikerült kidolgoznia, tanulmányai jelentek meg. Mindvégig sikeres pályáját a rendszer-váltás utáni gyárbezárásig folytatta. A 90-es évek közepén azonban a gyárat eladták egy osztrák vevőnek, aki csak piacot akart venni. A gyárat olcsón megvásárolta, majd felszámolta a drága berendezést. A dolgozók között az a hír terjedt el, hogy az új tulajdonos a vételárat a pincében raktáron álló konzervek eladásából fedezte. Gyakorlatilag ingyen jutott a gyárhoz, melynek megszüntetése következtében a dolgozók az utcára kerültek.

Anna is, két kisgyermekével állás nélkül maradt. S mivel a férje is ott dolgozott, az egész család munkanélkülivé vált. Anna átképezte magát más területre, örökre búcsút mondott fiatalkori álmainak, szeretett szakmájának. Az egyetemi vizsgák, a kollégiumban eltöltött, nem mindig kellemes évek után egy idegen, új városba költözés nehézségeit így hiába szenvedte át.

Márka testvérem sem járt könnyű életpályán. Otthonából kilakoltatottan, földjeitől megfosztottan kellett megválnia szeretett falujától. Budapestre költözött az ötvenes évek elején, ahol apám egyik régi barátja, aki a zsidó deportálást túlélve, egy kötőipari szövetkezet élén állt, felvette őt a dolgozók közé. Márka megtanult a különböző gépekkel bánni. Tehetsége volt hozzá, gyakran még javítani is tudta őket, így hamarosan csoportvezető lett. A szövetkezetnek külön hálózata volt az országban. Katonai létesítményekben élő katonafeleségek munkával való ellátására specializálódott. Kis munkacsoportokat szerveztek számukra. Megtanították őket a kötőgépek használatára. Márka szívesen vállalta a betanításukat. Főleg azért, mert – otthonából kiüzve – nem volt lakása. Az albérletek pedig sokba kerültek.

Ezek a helyeken a kaszárnyákban elhelyezést és teljes ellátást biztosítottak számára. Így járta az országot a testvérem. Mikor egy csoportot betanított, ment tovább, másik városba. Néhány település nevére emlékszem: Kiskőrös, Ózd, Lenti. Ritkán láttuk egymást. Csak amikor Pestre jött, a központba, hivatalos ügyekben, akkor futott be hozzánk.

Most, amikor ezeket a sorokat írom, Márka már nincs közöttünk. Eltávozott az égi mezőkre, ahol nincs kilakoltatás, üldözés. Csak béke van, és csend. Elgondolkodom az életén. Milyen nehéz

lehetett kibírni az örökös magányt, a kaszárnnyák rideg falait, a katonakosztot, amit esténként felvittek neki a szobájába. Úgy mesélte, hogy tanítványai, a katonafeleségek szerették. Volt, akivel hosszabb barátság is szövődött. Csak az esték voltak kegyetlenül magányosak.

Emlékszem, egyszer levelet kaptam tőle. Lentiből írta. Úgy kezdődött, hogy szeretne kérni tőlem valamit. Ahogy ezt olvastam, egy percre meglepődtem. Márka soha nem kért. Mi lehet vele? Továbbolvastam a levelet. Arra kért, küldjek neki egy kis gyümölcsöt, mert a nehéz, zsíros katonai kosztól már megcsömörlött. Nem tud enni. Úgy vágyik egy kis friss, üde zöltségféle után. Egy kis finom meggyet keressek neki.

Nyár eleje volt. A piacon korai őszibarackot árultak. Cseresznye, meggy már elérett. Sehol nem láttam. A sárgabarack még zöld volt. A piacon vettem félig érett őszibarackot. Még teljesen kemény volt. Gondoltam, ez utóérő gyümölcs, ki fogja bírni az utazást. Romlandó, sürgős áruként adtam fel. Azt mondták a postán, hogy másnapra odaér a címzetthez. Még sokáig eltartható aprósüteményt is sütöttem, hogy esténként legyen egy kis édessége. Kértem, írja meg, épségben érkezett-e meg a csomag. Vártam a választ. Eltelt egy hét, két hét. Márka nem válaszolt. Végül én írtam neki, kérve, válaszoljon már. Azt írta vissza, hogy semmit nem kapott. Mások is vágyódhattak egy kis finomságra, akik azt a zsíros, katonai kosztot ették.

Az első mosógépem egy forgódobos, a Hajdúsági Iparművek által gyártott gép volt. Ezt is a térdemnek köszönhettem, mivel a Mátyáshegyről nehéz volt a szennyest leszállítani a Kolosy térre, ahol a Patyolat volt. Utána pedig, a napi bevásárlás mellett ugyancsak meghúzta a karomat a tiszta ruha. Elhatároztam, hogy magam fogok mosni. Akkor még a „patyolat-fehér” ágyneműt használtuk, amit, nem tudom milyen vegyszerekkel, de a vállalat két alkalom után egészen szürkére varázsolta.

Ezért elhatároztam, hogy magam fogom megőrizni az ágyneműim fehérségét. Mégpedig a kádban. Leginkább pénteken űztem ezt a mesterséget, mert szombaton, amikor kicsit rövidebb volt a munkanap, már a több időt igénybevevő takarítást végeztem. Elkezdtem hát a nagydarab ágyneműket, asztalneműket és törülközőket hófehérre varázsolni, idehaza. Kiteregettem őket, nyáron az

erkélyre, télen pedig a fregolira, a fürdőszobában. Hogy a művelet közben a derekam ne fájduljon meg a szokásosnál nagyobb mértékben, úgy hajoltam le, hogy közben a térdeimet nekifeszítettem a kád falának. Ez a jobb térdemnek egyáltalán nem tetszett. Kétszer akkorára dagadt, mint eredeti állapotában volt, és éktelelenül fájt. El kellett mennem vele az orvoshoz. Az ortopédiára mentem, ahol egy középkorú doktor fogadott. Kérdezte, mit csináltam ezzel a dagadt térdemmel. Mondtam, hogy mosás közben odaszorítottam a kádhoz.

Miért nem mos géppel? – kérdezte a betegségek gyógyítója, és én erre azt feleltem neki, mert nincs mosógépem.

Erre ő újra szóba állt velem, azt kérdezve, miért nincs? S mivel szégyelltem volna azt a választ adni, hogy nincs pénzem ennek a hasznos segítségnek a megvásárlásához, csak annyit mondtam: valóban, ez jó megoldásnak ígérkezne.

S hogy ne hazudtoljam meg magamat, a következő fizetéskor – félretéve az OTP-nek járó építési kölcsön részletét – Tamással elmentünk mosógépet vásárolni.

Nagy segítséget persze ez sem jelentett. Sőt, kellett hozzá egy centrifuga is, ami újabb terhet jelentett a költségvetésünkben.

A mai fiatalok közül – azt hiszem – már kevesen ismerik ezt a mi első mosógépünk típusát. Egy henger alakú masina, benne egy forgó dob, amibe a ruhát kell tenni. Külön kellett a meleg vizet beleönteni. Aztán jött a mosópor. Akkor bedugtam a konnektorba a dugót, és a gép működésbe jött.

Ha kimosta a ruhát, kihúztam a dugót, a gép leállt. A ruhát kézzel kiszedtem a vízből, és áttettem a kádba. Ott kétszer-háromszor átöblítettem, szintén kézzel emelgetve a vizes ruhadarabokat. Ha tiszta volt az öblítő víz, akkor szintén kézzel, kissé megcsavarva, hogy ne csorogjon szét a fürdőszobába belőle a víz, belehelyeztem a centrifugába. Ha az kiverte belőle a nedvességet, akkor azt is elzártam. A ruhákat sorban kiszedtem belőle, és felteregettem. A mosógépből alul egy csövön keresztül ki lehetett engedni az elhasznált vizet, amit a fürdőszoba-lefolyón sikerült a csatornába engedni.

Ez az eljárás sok munkával és idővel járt, és csak részben volt segítség. Mégis, majdnem húsz éven át így mostam. A hatvanas

évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig. Akkor sikerült hozzájutnunk egy NDK-s automata mosógéphez.

Azt sem volt könnyű beszerezni. Évekig kellett várni rá. Sorba álltam, amikor megrendeltem, és előleget adtam a 1980-as évek elején.

Nagy öröm volt, amikor értesítést kaptunk, hogy megérkezett, és átvehetjük. Mégsem tudtunk örülni neki igazán, amikor hazahozták, mert akkor volt a Kádár-rendszer egyik válsága. Az államnak elfogyott a pénze. A boltok hirtelen kiürültek. Semmit nem lehetett kapni. Az ország lakossága, köztük mi is, pánikba esett. Akkor volt az az emlékezetes idő, amikor Fekete János, az MNB elnöke szerzett kölcsönt az országnak, hogy tovább folytathasson az élet. Azóta nyögjük a kamatokat.

Itt volt az új gép, most már a teljes segítség ígéretével, és nem kaptunk bele a boltokban mosóport. Nem tudtuk kipróbálni. Az egyik kolléganőm, aki Békásmegyeren lakott a lakótelepen, telefonált késő délután, amikor a munkából hazaért, hogy ott, az egyik boltban még látott néhány dobozzal. Akkor már megvolt a kis Polski Fiat 126-osunk. Azzal vágattunk ki Békásmegyerre. Még kaptunk egy doboz mosóport. Azzal próbáltuk ki az új gépet.

Ahogy az NDK-s tűzhelyemet, úgy ezt az új mosógépet is legalább 20 évig használtuk. Mindegyik működött még, amikor lecseréltük. Mondhatom, olyan tartós, jó árut a mai világban nem gyártanak, mint amelyet abban az időben az NDK produkált. Akkor még nem értük el a fogyasztói társadalom szemetet gyártó, profitra éhes, környezetromboló termelési stílusát.

Prágai utazásunk

Mindennapi szürke, gondokkal teli életünkben a színház- és zeneművészet élvezete, és a sok olvasás mellett a kikapcsolódást még mindig csak az utazások jelentették. Úgy takarékoskodtunk, hogy a háromévenként engedélyezett nyugati utak közötti nyaralon legalább a szomszédos országokba eljuthassunk.

Még a hetvenes évek végén látogattuk meg Prágát. Egy hétre mentünk. Emlékszem, éjfélkor indult a vonatunk. Mi hálókocsra váltottunk jegyet. Végigaludtuk az utat. Reggel korán érkezünk

az akkor még Csehszlovákia fővárosába. A reggel elég hűvös volt, bár a naptár májust jelzett. Kicsit fáztunk, ahogy az állomásról elindultunk. Már Budapesten sikerült szállodát foglalnunk. Sajnos, kissé messze volt a központtól, csak villamossal tudtuk elérni. Mivel a szobánkat csak délben foglalhattuk el, a csomagjainkat a portán hagytuk. Elindultunk az akkor még csendes utcákon, a város belseje felé. A Vencel téren kötöttünk ki.

Prága gyönyörű! Kelet-európai viszonylatban nekem a legszebb. Még Budapestnél is jobban tetszett. Tiszta, kulturált utcáival, udvarias lakóival kellemes benyomást keltett. Egy heti tapasztalat talán nem elég a véleményformáláshoz, mégis azt merem mondani, hogy a cseh emberek nagyon kulturáltak. Mintha nem lennének olyan közvetlenek, mint mi, magyarok, de készségesek minden idegennel szemben. Bárhol, ahova betértünk és emberekkel kapcsolatba kerültünk, a német tudásunkkal mindenhol boldogultunk. Még a WC-s nénivel is.

Katának kiskorában rengeteg diafilmet vettünk. Kis vetítőjével eleinte csak meséket nézett. Később azonban, ahogy az értelme bontakozni kezdett, ismeretterjesztő filmeket is vásároltunk neki. Ezek között volt egy, ami Prágát mutatta be. Az volt a címe: „A száztornyú Prága”. Mi is szívesen néztük vele a képeket. Már akkor elhatároztuk, hogy egyszer elmegyünk ide. Most már felnőtt, érettségizett hölgyként jött velünk.

Érdekes módon, ez a gyermek-diafilm minduntalan eszünkbe jutott, ahogy ezt a csodálatos várost igyekeztünk megismerni a valóságban is.

Prága kisebb, mint Budapest. Jobban be tudtuk járni. Most nem engedtünk annyira a bennünk örökké szunnyadó, a várost, és annak épületeit, azok történelmét ismerni akaró, kutató vágyunknak. Élvezni akartuk a szépséget. És ez sikerült is.

A csehek történelme sokban hasonlít a mienkre. Történelmünk folyamán már régebben is voltak közös királyaink. Nem is beszélve arról, hogy mindketten a Habsburg-birodalom tartományai voltunk. Mindkét ország küzdött az elnémetesítő törekvésekkel szemben. Bár a 16. században Prága még a Habsburg-birodalom székhelye is volt. Prága abban is hasonlít Budapestre, hogy éppúgy szeli ketté a Vltava, a Moldva, mint a mi fővárosunkat a Duna. Bár a Vltava keskenyebb a mi Dunánknál, a partja jobb és bal

szélén csodálatos városrészek helyezkednek el. A folyót hangulatos hidak szelik át. Köztük a legrégibb, és a legszebb, a Károly híd.

A híd prágai sétáink egyik útvonala lett, éppúgy, mint minden turistának. Csodálatos barokk szobrai miatt vált igazi látványossággá. A régi, gótikus stílusú hídon elhelyezett barokk szoborsor Európában egyedülálló. Mi a Vácott látható Gombás-patak hídjára gondoltunk, a hat barokk szoborra, amit otthon nagy büszkeséggel csodáltunk meg, egyik utazásunk alkalmával. De a Károly híd más. Hatalmasabb és impozánsabb. A hídon harminc szobrot néztünk végig. Az első 1683-ban, az utolsó 1938-ban került a hídra.

Amikor megérkeztünk Prágába, első utunk a Vencel térre vezetett. A Vencel tér nem is igazi tér. Inkább egy kiszélesített utca. Ottjártunkkor még villamos közlekedett rajta. Ez volt a város életének a központja. Szállodákat, mozikat, kitűnő éttermeket találtunk benne. Sok bizsuboltot láttunk. Bár itt nem voltunk szegények, a vásárlásaink tárgyai mégsem ékszerek, inkább bizsuk voltak. Nagyon szép, ízléses gyöngyök, kitűzők, nyakláncok kínálták magukat a kirakatokban, és mi el is csábultunk. Az ott vásárolt szépségeket a mai napig is hordjuk.

Nagyon élveztük a passzázsokban megbúvó kis üzleteket, kávéházakat. Mindig a Vencel téren ebédeltünk. Ízléses bisztrókban fogyasztottunk könnyű ételeket. Emlékszem, a tér közepén, ha a Nemzeti Múzeum és a Vencel szobor felé sétáltunk, a jobboldalon, az egyik palota első emeletén találtunk egy kicsi bisztrót. Talán 5–6 asztal volt benne mindössze.

Itt éreztük magunkat a legjobban. Csendes, zene nélküli hely volt. A kevés vendég nagy része újságot olvasott.

Természetesen egész életre szóló élvezetet adott az Óváros, az Újváros, és külön a Hradzsín. Prága gótikus negyedei és csodálatos barokk palotái elbűvöltek bennünket.

Sokat időztünk az óvárosi téren, amely különösen ámulatba ejtett bennünket. Ahogy már az olvasmányainkból tudtuk, az a szépség, a város patinája sok évszázad alatt alakult ki, és ami fontos, lakói az idő viharai alatt sem romboltak le semmit a múltból.

„Szerencsés város” – mondtam a családomnak, amikor a sok régi, gótikus műemléket láttuk. Valóban, Prága megőrizte ősi kincseit. Épületeit, parkjait, zezugos utcáit. Templomait nem rombolta le tatár-török, nem gázolt át rajta a pusztító vörös hadsereg, és nem járt akkora rombolással az 1968-as idegen behatolás sem náluk, mint ahogy nálunk 1956-ban.

Ahogy megálltunk az óvárosi téren, elénk tárult valami eddig nem látott közép-európai csoda: a Husz-szobor. Illetve szoborcsoport. Vladislav Saloun műve.

Az emlékmű feltűnően emelkedik ki a tér közepén: Husz János bronzalakja emlékeztet az 1415-ben bekövetkezett elégtetésére, mellette huszita hívek szobrai – parasztok, bujdosók. Előbb megfosztották egyházi köntösétől, papírsüveget tettek a fejére, „megátalkodott eretnek” felirattal. Testét fával és szalmával rakták körül, egészen a nyakáig, majd meggyújtották a máglyát. Hamvait és csontmaradványait a Rajnába szórták.

Kivégzésének hírére egész Csehországban felkelések robbantak ki, és a huszita háborúk 1419 és 1436 között – közel húsz évig – tartottak. A husziták később, a XVI. században két pártra szakadtak. Többségük lutheránus, kisebb részük katolikus lett.

Ezekre a történelmi emlékekre gondoltam a szoborcsoport látán, amiket még középiskolás koromban olvastam.

Néztem a szobrot, melynek a leleplezése Husz János halálának 500. évfordulóján történt. 1915 óta áll a téren, hirdetve az emberi nem örök, és soha meg nem változó hajlamát az erőszakra mindazokkal szemben, akik nem egy hiten vannak a többséggel. Rövid elmélkedés után szétnéztünk Prága talán legszebb terén. Előttünk a Tyn iskola, mögötte a gyönyörű Tyn templom tornyai hirdették az örök szépség hatalmát, mindenkori győzelmét az erőszak és a gonoszság felett.

Aztán tovább csodálkoztunk a téren. A Tyn templom, az óvárosi Városháza, az Orloj szép volt a szemünknek, szívesen sétáltunk köztük.

Megnéztük a zsidóvárost is, a régi-új zsinagógát, Franz Kafka szülőházát, és a régi zsidótemetőt.

Gyermekkori emlékem elevenedett meg Löw rabbi síremléke előtt. Apám mesélt róla, hosszú téli esténken, amikor hazajött vacsora utáni bolyongásaiból, és haragudtunk rá a testvéreimmel,

amiért későn érkezett meg. Akkor, hogy kiengeszteljen bennünket, mindig mesélt valami érdekeset. Így Lőw rabbi történetét is.

A legenda szerint a tudós rabbi agyagból egy óriást alkotott, amibe varázsszóval életet lehelt. Egy jelszó segítségével működésbe tudta hozni és több nehéz munkát is elvégeztetett vele. Pénteken esténként kivette a gólem szájából a varázsigét tartalmazó papirost, hogy ünnepnapon ne dolgozzon. Egyik pénteken azonban elfelejtette kihúzni a papírt az óriás szájából. Az pedig törnizni kezdett. A nép ijedten futott a rabbiért, aki már a templomban imádkozott. A rabbi hazafutott, és kivette a varázsigét az óriás szájából. Erre az összeesett, és darabokra tört. A darabjai állítólag még ma is a régi-új zsinagóga padlásán vannak.

Emlékszem, bennem félelmet keltett a történet. Különösen, ha éjszaka felébredtem, elém képzeltem egy óriási alakot agyagból, aki szétveri a házunkat, és nekünk menekülni kell.

Végigjártuk Prága összes nevezetességét, a Hradzsint, benne a Szent Vitus templomot. Prágáról is külön útleírást készítettem. A sok műemlék komoly hangulatában volt azonban egy nagyon kedves élményünk Prágában, ami felvidített bennünket, és feledtette az idegen városban érzett magányosságunkat. Ez egy találkozás volt, egy régi, távoli rokon, inkább baráti házaspárral.

Az alapok nagyon messzire nyúlnak vissza. A történelem egyik sötét korszakára, melyet átélni, és erre emlékezni egyaránt szívszorító.

Prágai utunk alkalmával igyekeztem úrrá lenni az érzéseimen, amelyek a szívem mélyén mindig is bennem voltak az első világháborúval és Trianonnal kapcsolatban. Magyarország megcsonkításában szüleim elbeszélései alapján már gyermekkorom óta fekete pontként jelentek meg lelki szemeim előtt a szomszédos országok, így Csehszlovákia is. Mégis, amikor Prágában voltam, és szépségében gyönyörködtem, úgy éreztem, nincs jogom ellenszenvet, netán gyűlöletet érezni annak lakói iránt. Miért megyek el hozzájuk, ha haragot táplálok irántuk? Nehéz volt azonban túltennem magamat az 1945-ben történteken, amikor a magyarokat a Felvidékről, ősi otthonaikból áttették a határon. Láttam filmekben és TV-felvételeken a pusztán az életüket mentő, kitelepített magyarokat. Hallottam olyan tömeges esetekről is, hogy vagonokba rakva cipelték el testvéreinket Csehország belse-

jébe. Ezek az emlékek akkor is fájának, ha a kiűzöttek között nem lettek volna ismerősök is.

Nagyszombat mellett egy faluban éltek távoli rokonaink, akik megjárták a poklot. Öt éves kislányukkal 1945-ben dobták át őket a határon Magyarországra. Csupán a rajtuk lévő ruhájukat hozhatták magukkal. Albert és Márta – így hívták őket – nehezen tudtak biztos életet kialakítani maguknak. Képzettségükhöz mérten szerényebb megélhetést találtak, de végül mégis megkapaszkodtak az új hazában. Lányuk, Edit szerencsére már tanulhatott, és a Műszaki Egyetem elvégzése után már állást is kapott.

Márta nővére, Katica, aki szlovák emberhez ment feleségül, a falujában maradhatott. Később, az enyhülés után gyakran eljárt férjével, Jaroszlávval és két gyermekével Magyarországra, a testvéréhez. Közben minket is meglátogattak, és a távoli rokonság mellett igazi barátokká is váltunk. Sűrűn leveleztünk egymással, megszerettük egymást.

Jaroszláv és a két gyerek – egy fiú és egy kislány – jól beszéltek magyarul is. A kislány később Prágában végezte az egyetemet, ahol megismerkedett egy cseh fiúval. A szerelemből házasság lett. Prágában laktak.

Amikor mi Katicáéknak megírtuk, hogy Prágába készülünk, és megadtuk nekik a lefoglalt szállodánk címét, azt válaszolták, hogy akkor ők is felutaznak a gyerekekhez, így találkozhatnak velünk.

Amikor a harmadik este kifáradva az egész napos bolyongásban, a szálláshelyünkre értünk, Katica és Jaroszláv a szálloda halljában várt bennünket. A viszontlátás mindnyájunkat boldoggá tett. Akkor hívtak meg bennünket a Flek sörözőbe másnapra.

A Flek söröző szerepelt úti céljaink között. De így, barátokkal ellátogatni oda különösen kellemes volt.

Ez a söröző az egyik leghíresebb a cseh fővárosban. Rengeteg turista látogatja. „Ötszáz év óta üzemel” – magyarázta Jaroszláv. Sűrű, 13 fokos barna sört gyártanak itt. Másfélét nem is árulnak. Miután fél litert tettem belőle elé, kissé megijedtem. Nem szeretem a sört, általában ezért nem is iszom. Itt azonban muszáj volt megkóstolnom, nem bántattam meg a vendéglátóinkat. De bármennyire igyekeztem, képtelen voltam elfogyasztani. Szégyenszemre otthagytam.

Jaroszlávék átvittek az étterembe, ebédelni. Knédlit kértem, így tettem jóvá, ezzel a cseh étellel, a sörrrel kapcsolatos mulasztáso-mat. Aztán még nagyot sétáltunk barátainkkal a Vencel téren. Másnap visszautaztak Nagyszombatba, ahol akkor laktak. Mi pedig még néhány napot Prágában töltöttünk. Ezeken az utakon mindig feltöltődünk. Egy darabig még éltünk az emlékekből. Aztán, ahogy lenni szokott, jöttek a szürke, dolgos hétköznapiak.

*

A ház, a kert egész évben adott munkát. A hivatal után mindig találtunk tennivalót. Tamás többször egészen későn jött haza. Sokszor utazott hivatalosan is külföldre. Ilyenkor nem éreztem jól magam. De a hétvégeket igyekeztünk kisebb kirándulásokkal színessé tenni. Soha nem felejtettük el, hogy a mi országunk is gyönyörű. Vidéki útjaink mindig szépek voltak. Legszebb emlé-keim közé tartozik egyik sárospataki kirándulásunk. Akkor el-mentünk Tokajba is.

Régen volt nagyon. Bár erről nem készítettem feljegyzéseket, a szívemben őrzöm a képet: a Tisza és a Bodrog találkozását. Egy zempléni utunkon élvezhettem a látványt. Álltunk a tokaji hídfő-nél, egy magaslaton. Alattunk terült el az a csoda, melyhez fogha-tót láttam még Csongrádon, a Tisza és a Körös találkozásánál. De Tokajnál nagyobb a torkolat. A hatalmas, lassú, szőke Tiszába belerohan, önmagát feladva, mérgesen, hogy erre kényszerül, a Bodrog sötét, gyorsfolyású vize. A két szín találkozik, kavarg, el akarják nyelni egymást. De egyik sem enged. S a nagy összecea-pásból megszületik egy harmadik szín, melyben benne van mind-két folyó. És az erősebb viszi tovább a nevét Tisza néven. Mert ő az erősebb. És még tovább, gyengébb vizeket fog bekebelezni.

Csongrádon a Körös-toroknál a zátonyos lassú Tisza fogadja magába a Körös vizét. A túlsó partról nézve úgy láttam, a Körös nem olyan mérges. Lassú megadással adja át magát a széles, zá-tonyos Tisza medrének. Amikor ott jártam, a nagy medernek csak az egyik részében volt víz, a másik fele a felhordott iszappal, üledékkel, szárazon terült el előttünk. Vendéglátóm mondta, hogy nyáron ott szoktak napozni a nyaralók.

1981 júniusában az NDK-ba mentünk, csoportos utazással. Háromhetes kirándulásunk alatt jártunk Berlinben, hajókáztunk az Elbán. Megtekintettük Szászsvájcot, a Bastei csodálatos sziklaóriásait.

Felejthetetlen élményt nyújtott a Bastei. Ez egy tíz méter hosszú sziklatető. Egy 200 méter magasságra meredeken az Elba fölé emelkedő masszívum külső része. Nagyszerű kilátóhely, ahonnan a legjobban láthatók Szászsvájc csodái, a kanyonszerű Elbavölgy, a táblás hegyek, a furcsa sziklák. Elmentünk Meissenbe, megnéztük a pillnitz-i kastélyt. Voltunk Potsdamban, ahol megcsodáltuk a híres Sansouci kastélyt és parkját. Ottjártunkkor zuhogott az eső.

Berlin nem tetszett nekem a két városrész közé emelt „Berlini fallal”. De kihaltnak éreztem az Alexanderplatzot is, a Világórával. Elsétáltunk az Unter den Lindenen, Berlin leghíresebb útján, egészen a Brandenburi Kapu-ig. Azon túl volt Nyugat-Berlin.

Felmentünk a TV-torony tetejére is. Ez Berlin jelképe lett. Építése 1965–1969-ig történt. Két gyorslift működött akkor benne. Az egyikbe beszálltunk. Nem egészen egy perc alatt repített fel bennünket a 203 méter magas kilátó körfolyosójára. E fölött volt, 207 méter magasban a Tele-Café, ahova egyszerre kétszáz vendég fért be. Miközben a kávékat iszogattuk, körbeforgott a torony. Minden órában megtett egy kört. Mindig újabb és újabb panorámát nyújtott a városra, így egész Berlint láthattuk a magasból.

Sajnos, a híres berlini múzeumokba nem tudtunk bemenni. Egyedül a Pergamon Múzeumot csodálhattuk meg, de ez felejthetetlen élményt adott.

1981-ben még egy utolsó egyéni, családi utazást tettünk Felső-Olaszországba. De erre már kiokosodva, felkészülten indultunk. Megfogadtuk, hogy többet nem leszünk Nyugaton sem olyan kiszolgáltatottak, mint pl. Franciaországban voltunk legutóbb. Az állam által biztosított valutának titokban a többszörösét szereztük meg. A valutaszerzés akkor még bűnös tett volt. Ha kiderül, hogy ilyet cselekszünk, soha többé nem engedtek volna ki bennünket Európa nyugati felébe.

Több módon sikerült beszerezni a titkos pénzt. Elsősorban Mihály és Mária segített hozzá. Amikor Mária a gyerekekkel hazajött, ő látott el bennünket kanadai dollárral. Ez a szükségletünk egy részét fedezte. Aztán egyik ismerősünk ismerőse, aki bankban dolgozott, tudott váltani nekünk egy kevés USA dollárt. Ugyancsak USA dollárt szerzett az egyik barátnőm is. Ő egy pesti iskolában tanított, és az ott dolgozó egyik takarítónőnek a barátnője foglalkozott ilyen dolgokkal. Tőle vettünk még valutát. Ennek a lebonyolítása különösen derűs történet volt. Üzengetésekkel tudtuk meg egymásról, hogyan nézünk ki, milyen ruhában leszünk a leendő találkozón. Milyen jelszót használunk? Egyáltalán, hol találkozunk az üzlet lebonyolítása érdekében? Emlékszem, a Kolosy térről nyíló Evező utcában volt a találkozásom a hölgygel. Öltözkünk alapján ismertük fel egymást. A jelszó az volt: „Jó napot. Szép időnk van”. Amikor a hölgygel a találkozás megtörtént, felismertük egymást, akkor ő behúzott az egyik kapualjba. Hirtelen felhajtotta a szoknyáját, amelynek belső oldalán egy hatalmas zseb volt húzózárral ellátva, hogy ki ne essen belőle a nagy érték. Körülnézett. Miután meggyőződött róla, hogy a közelben nincs senki, hirtelen mozdulattal széthúzta a zárat, és kivette a zsebből a közvetítők által már előre kialakított valutát. Gyors mozdulattal adta át. Én ugyanolyan fürgeséggel rejtettem el a táskám mélyébe, és átadtam neki a magyar pénzt.

Elutazásunk előtt aztán különböző helyekre rejtettük az így szerzett valutát. Szerencsére a határon nem találták meg a vámosok, így sikerült ezen az úton emberséges körülmények között élni, néha ebédelni, és minden nap ittunk finom olasz kávé.

A legtöbb időt egy helyben Bresciában töltöttük. Az állomás mellett találtunk egy kis albergót, ahol kitűnő szállást kaptunk, viszonylag olcsó, elfogadható áron.

A tulajdonos egy rokonszenves középkorú férfi volt. Azt hiszem, ő is kedvelt bennünket, mert, amikor csak találkoztunk vele a lépcsőházban, vagy a folyosón, mindig beszélgetni akart velünk. Illetve, mivel a családban én tudtam bizonyos fokon olaszul, velem. Azt hiszem, élvezte nyelvbtlásaimat, rossz kiejtésemet. De mindig remekül megértettük egymást. Amikor egy hét után elhagytuk a szállást, először ismertem meg általa a kapitalista rendszerben már akkor szokássá vált adócsalást. Először fel sem fog-

tam ajánlatának értelmét, mivel szocialista hazánkban ilyenkor akkor én még nem találkoztam.

Amikor szállásadónk irodájába mentem, hogy kifizessem a hét napi ottlétünk díját, ő csak öt éjszakát számolt fel. Kettőt elengedett. Nyugtát csak egyetlen éjszakáról adott. Amikor csodálkozva néztem rá, hiszen semmi szükségem nem volt nyugtára, elmagyarázta, hogy ő csak ennyit jelentett be a hatóságnál. Arra kért, ha útközben, a lépcsőházban, vagy a kapunál emberek azt kérdeznék tőlünk, mennyi időt töltöttünk itt, mondjam azt, hogy egyetlen éjszakát.

„Una notte” – ismételte búcsúzáskor többször is. Akkor kezdem érteni, miről beszél.

„Bene” – mondtam – „una notte”. Egy éjszaka. Így távoztunk tőle.

Ezen az úton sok olasz várost tekintettünk meg. De csak egyet említek közülük: Milánót. Belőle is csak egyet: a S. Maria delle Grazie-templomot és kolostort. És benne Leonardo *Utolsó vacsora* című festményét.

A templom tövében találtuk meg a szorosan hozzáépült domokosrendi kolostort, melynek karcsú, loggiás, repkénydíszes udvarán át sétálva kerestük a szerzetesek egykori étkezőtermét, ahol Leonardo híres festménye látható. Útközben eltévedtünk. Egy apáca sietett a segítségünkre, és valahogy a gyönyörű templomon át vezetett bennünket a keresett helyre.

Útikönyvekből még otthon azt olvastuk, hogy a freskó már nagyon rossz állapotban van. Kikezdte az idő, a nedvesség, és alig látszanak rajta az egyes alakok. Töredezett kép, szinte nem is érdemes megnézni.

Kellemes csalódásban volt részünk. Japán restaurátorok dolgoztak rajta éppen. Szerencsénkre csak a bal oldali (szembenézve), valójában a jobb oldali szélső, hármasként volt függőnnyel eltakarva. Ahhoz a részhez még nem nyúltak. Többen voltunk látogatók, így kérésünkre egy pillanatra elhúzták a függőnyt, hogy az egész képet láthassuk.

A freskó teljes szépségében állt előttünk. Művészettörténeti könyvekből, albumokból ismert alakjai most felfrissített színekben tündököltek. A kép lelkileg rázott meg. Láttam, Leonardo hogyan képzelte el azt a bizonyos utolsó vacsorát, ami tulajdon-

képpen befejező aktusa volt Krisztus emberré válásának, földi pályafutása végét, elárultatása történetét. Ahogy isteni lényénél fogva tudatában volt küldetésének. Ismerte árulóját. S mintegy kihívásnak szánva, nekiszegezte tanítványainak a kijelentést: „Valaki közületek elárul engem”.

Ez a történet mind a négy evangéliumban olvasható. Ahogy a kép előtt álltam, nekem Máté evangéliumát juttatta eszembe:

„Mikor pedig beesteledék, letelepszik vala a tizenkettővel. És amikor esznek vala, monda: Bizony mondom néktek, ti közületek egy elárul engem.

És felettébb megszorodva kezdék mindannyian mondani néki: Én vagyok-é, Uram?”

Ezt a jelenetet örökíti meg a festő. Krisztus a főhelyen. Arcán látszik isteni lénye, tudja, ki az árulója. Tudja, mi vár majd rá. Azért jött a földre. Ezért vállalta az áldozatot. Nem maga miatt kérdez. Az övét teszi próbára.

Mellette, jobbról és balról két-két hármass csoportban ülnek a tanítványok. Mindegyik mozdulata reflexszerű. Ők gyarló emberek. Tizenketten vannak mindössze. És ebből a kevésből is van egy áruló! Bizonytalanul, megilletődve, hitetlenül, önmaguk becsületességében hirtelen kételkedve kérdezik: „Én vagyok az, Uram?” Elbizonytalanodva néznek, egyikük-másikuk megérinti a mellette ülőt. Péter Júdásba szúrja véletlenül a kezében lévő kés nyelét. Az megriad. Hirtelen mozdulattal feldönt egy sótartót.

Anakronizmus? Volt akkor már sótartó az asztalon? A többi tanítvány arcán is megütközés, riadtság látszik. Miért hozta a művész Pétert és Júdást közös képbe? Mindkettő áruló volt. Ki-ki a maga módján. Júdás pénzért tette. Péter félelemből. Gyarlóságból. Pedig ő volt a „Köszikla”! Mit gondolhatott Leonardo, amikor ezt a freskót alkotta?

A tizenkettő közül bármelyik lehetne áruló, mint ahogy mi is mindnyájan azok lehetünk életünk során. Hiszen emberek vagyunk. Sorsunk nehéz jeleneteiben valamit, vagy valakit biztosan elárulunk. Egy barátot, egy elvet. Egy hitet. Vagy, ha keresztyének vagyunk, Jézust. Életünk során biztosan mi is megkérdőzhethetnénk, legalább egyszer: „Én vagyok az, Uram?”

*

1984-ben Angliába mentünk. Csoportos utazáson vettünk részt. Három várost tekintettünk meg: Londont, Oxfordot és Stratford-on Avont. Lenyűgöző volt a nagy világbirodalom kincseibe betekinteni. De csak apró, kicsi részét láthattuk. Amikor hazaindultunk, vegyes érzelmekkel hagytuk ott ezt a hatalmas gazdagsággal megáldott országot. Akkor így írtam róla:

„Nem tudom, mit írjak erről a három városról. Kevés volt az idő, hogy bármilyen véleményt mernék alkotni. Azt láttam, hogy London óriási. Bejárhatatlan. Nemcsak öt nap alatt, de öt hét alatt sem. Megismeréséhez évek kellenek.” Ha itthon nem készültem volna fel erre az útra, nem is tudom, mi maradt volna meg bennem az élmények sokasága közül. Szerencsére esténként azért jegyzeteket készítettem. Most ezeket átolvasva, nagy segítségemre voltak ebben az emlékezésben. Legnagyobb élményem a Westminster-apátság és a Tower volt. Legkellemesebb, legszebb emlékem pedig Stratford. S ha Angliára gondolok, fővárosára, úgy érzem, a látható szépségek és értékek mögött egy láthatatlan világ bújik meg. Történelmére az évszázadokon át folyó belviszályok nyomják rá bélyegüket.

De hát amit láttunk, az a múlt. A jelent és a jövőt más erők irányítják ott is. Azt láttam, hogy jó lenne ott élnünk, talán könnyebb lett volna az életünk, ha ott születünk. Vagy ha 1956-ban oda menekültünk volna. De hát itt születtünk. Itt maradtunk. Itt élünk, és itt fogunk meghalni. És ez így van jól.

Az elkövetkező őszi és téli ismét csak a hétköznapiak hordalékát hozták. Én végig egy helyen dolgoztam, de Tamás pályája kissé göcsörtös utakon haladt. Sok gond, izgalom járt vele. Sok nehézséggel kellett megküzdenünk a mindennapi megélhetésért, amibe természetesen beletartozott a kulturális életünkkel kapcsolatos kiadásaink is. A színházi élet abban az időben még sok jó darabbal ajándékozott meg bennünket. Csodálatos énekeseink, színészeink voltak. Seregi Lászlóval, a táncjátékok akkori rendezőjével nemrég volt egy hosszas beszélgetés a rádióban, tőle hallottam, hogy ma nem tudná színre vinni a Spartacust. Nincs rá megfelelő kondíciójú táncos. Akkor egyszerre többen is eljátszották a főszerepet.

A mindennapi nyolcórás munka és a háztartás mellett inkább az irodalom volt az, ami tartotta bennem a hitet, hogy érdemes élni,

értelmes emberként tölteni a földi tartózkodásunk rövid idejét. De a hosszú, nehéz telek után a kikelet első napsütései már kicsalagattak bennünket zárt otthonunkból. Így ismertük meg hazánk kevésbé látogatott, eldugott kis településeit is. Ez már abban az időben volt, amikor a tsz-tagság háztáji gazdálkodást is folytathattott. Szerettünk vidékre járni. Úgy éreztem, a sok szenvedés után talán kicsit jobb sorsa lesz a falusi lakoságnak is. Paraszti származásom, neveltetésem predesztinált arra, hogy mindig, amíg élek, azt tartsam szem előtt, hogyan él a falusi ember. A maga földközeli, tiszta létében hogyan boldogul.

Másik gondolatom, ami egyre inkább eluralkodott rajtam, az a határokon túlra szorult, elnyomásban élő magyarság helyzete volt. Nem tudom, hogyan alakult úgy, hogy, amíg a Felvidéken többször is jártunk, Erdélybe még egyszer sem mentünk el. Pedig a Trianonban hozott békediktátum, majd a második világháború utáni párizsi békekötések újabb Trianonjai-okozta szétdarabolásunk Erdélyt éppúgy elvette tőlünk, mint a Felvidéket, a Délvidéket, Burgenlandot. Ezt a hiányt, az erdélyi utazást kérte számon tőlünk nyaranként egy aradi házaspár, akik, ha nem is évenként, de gyakran jöttek Borsikékhoz látogatóba.

Tíz éves házások voltak, amikor egyik nyáron Borsikék nekik is befizettek egy szobát a vállalatuk balatoni nyaralójába. Ott ismerkedtünk meg velük mi is, mivel ott töltöttük a szabadságunkat. A házaspár két tagja, Ágnes és Zoltán vidám, kedves emberek voltak. Velük és Borsikékkal hatosban sétálgattunk a gyönyörű Balaton partján, vagy távolabb. A zöld fűben jártunk, keskeny gyalogúton, és élveztük a nyári napsütés simogató melegét. Lelkünk betelt a csodálatos látvánnyal, ahogy lenéztünk a csillogó víztükrre.

Zoltán majdnem minden lépésnél talált egy négylevelű lóherét. Életemben soha nem találkoztam még hozzá hasonló emberrel. Mentünk, szépen egymás mellett, vagy egymás után libasorban, ahogy az út engedte. Én hiába néztem a lábam elé, mindig csak háromlevelű lóherével találkoztam. Nem úgy, mint Zoltán. Ment, lenézett a földre, lehajolt, és már a kezében is volt a szerencsét hozó levél. Minden alkalommal egy egész csokrot hozott belőlük haza, a szállóba. Ezeket mind lepréslte és hazavitte Erdélybe.

Tulajdonképpen szerencsét hozott nekik ez a különleges alakú növény. Tíz év óta vártak gyermekáldásra. Hiába. Aztán, az egyik nyaralás után levélben jelezték, hogy Ágnes gyermeket vár. Kislányuk született, akit mindenképpen magyarnak akartak nevelni. Zoltán erősködött, hogy magyar iskolába fogja íratni. Nem engedti, hogy Aradon kipusztuljon a magyar nyelv. Mindenki tehet érte, aki ott lakik.

„Nem szabad engedni, nem szabad megalkudni” – mondta néha, amikor erről a témáról beszélgettünk.

„Az a baj, hogy a magyarok román iskolába járatják a gyermekeiket, hogy biztosabb jövőt nyújtsanak nekik.” Azt erősítette, hogy a magyar szülőknek össze kellene fogni, és támogatni a magyar oktatást. Akkor nekik is lesz helyük Erdélyben.

Sajnos, amikor a kislányuk iskolaköteles lett, mégis meggondolta magát, a gyermekét román osztályba íratta, mert, ahogy mondta: „Nem fog tudni másképp elhelyezkedni, ha felnőtt.”

Szomorú helyzet volt akkor is, az 1980-as években is. Fájt a szívem Zoltánéért. Mert a küzdelem, mely a lelkükben zajlott, amíg a végső döntést meghozták – az az ő kizárólagos ügyük volt. Itt, a biztonságban, semmiképpen sem volt jogom pálcát törni felettük. Mindenki jót akar a gyermekének.

Zoltán belelátott a lelkembe, amikor később, évek múlva újra találkoztunk. Emlékszem rá, hogy kérdésem nélkül válaszolt nekem, amikor azt mondta, mintegy magyarázkodásként:

„Te nem tudod, hogy mi hogy élünk.” Akkor határoztuk el, hogy elmegyünk Erdélybe.

Erdély – 1984

A naptár 1984. május 19-ét mutatott, amikor az IBUSZ szervezésében megkezdtük első székelyföldi látogatásunkat. Hétnapos útra fizettünk be „Székelyföld – Gyilkos-tó” programmal. Autóbusszal mentünk. A részvételi díj fejenként 4800 Ft volt. Személyenként még 500 lei készpénzt vihattunk magunkkal.

Szokásomhoz híven próbáltam felkészülni az útra. Útikönyvemben aláhúzogattam a feltétlenül megnézendő műemlékeket, amelyek utunkba estek. Első csalódásom az volt, hogy a határon

mindenkitől elvették a magyar nyelvű könyveket. Vezetőnk egy középkorú hölgy volt, aki átsegítette az autóbuszunkat a határon. De szigorúan csak az utazással, elhelyezkedéssel kapcsolatos ügyeket intézhette. Helységekkel, történelemmel összefüggő felvilágosítást nem adhatott. Idegenvezetőt a románok adtak, aki Nagyváradon lakott. Onnan utazott le értünk Ártándra, ott csatlakozott hozzánk.

De visszatérek még a határátkelőhelyre. Ártándon léptük át a román határt. Ott egy hihetetlenül rosszakaratú – le merem írni – magyar-gyűlölő vámtisztviselőt fogtunk ki. Minden holminkat be kellett vinni a vámirodába, ahol minden egyes darabot tüzetesen átvizsgált. Mindent, ami a bőröndünkben volt. A fehérneműtől a tartalékcipőig. Amíg felforgatott egy útításkát, rosszindulatú megjegyzéseket tett. Az általa helytelennek ítélt holmikat visszatartotta. Főleg a könyveket, ahogy már írtam. Névvel ellátott cédulákkal látta el őket, és félretette. Csak hazautazáskor adta vissza, amikor a határon visszafele átkeltünk. Az utasok közül néhányan rosszallásukat fejezték ki emiatt. Ez elég ok volt neki arra, hogy a társaságunkat „problémás csoport”-nak nevezze. Sajnos, meg is jegyezt bennünket, és hazafelé is kellemetlen bánásmódban részesített bennünket. Erről majd akkor írok.

Ártándon csatlakozott hozzánk a román állampolgárságú idegenvezető, István bácsi. Aktív életében jogász volt. Nyugdíjasan csoportokat vezetett. Nagy tudású, nagyon művelt ember volt. Amellett kedves, udvarias modora mindnyájunkat lenyűgözött. Mi különösen megszerettük, mivel irodalmi téren hasonló volt az érdeklődésünk. Adyról és a nagyváradi magyar írókról különös szeretettel emlékezett meg, ami abban az időben nem volt nagyon tanácsos. Még Váradra érkezésünk napján autóbuszos városnézéssel ismerkedtünk István bácsi szülővárosával. Csak a fő nevezetességek rövid megtekintésére volt idő. Az autóbusz váltakozó sebességgel vitt bennünket a Körös völgyében, egészen a Királyhágóig. Ez egy 582 méter magas hágó-nyereg a Meszes- és a Bihar-hegység között. Gyönyörű tájakon mentünk át. A buszból – sajnos csak messziről – láttuk a csucsai Boncza-kastélyt. Ismét Ady-émlék. A kastély a község domboldalában, egy szép parkban áll. Itt lakott Ady az első világháború alatt fiatal feleségével, Boncza Bertával, aki az irodalomtörténetbe Csinszka néven került

be. Ady halála után a kastélyt Octavian Goga, román költő és politikus vásárolta meg. Akkor, amikor ott jártunk, Goga-múzeum volt benne.

Kalotaszeg felé haladtunk. Ott megálltunk. Kis pihenőt tartottunk. Fiatornyos templomával, kopjafás temetőivel, ősi, faragott kapuival Erdély egyik legszebb helyének találtuk. Bár igazán a kézimunkáiról nevezetes. Mi is sorba jártuk a házakat, ahol a kerítéseken gyönyörű kézimunkák voltak kiterítve. Az asszonyok kint varrtak a ház előtt. Kedvesen hívtak bennünket, hogy megcsodáljuk a készletüket, ami bent volt a házban. Asztalon, ágyakon szép terítőket, blúzokat, varrottassal díszített színes szegélyű szoknyákat kínáltak. Katának vettünk egy szép, kalotaszegi hímzéssel díszített fehér blúzt.

Továbbmenve felejthetetlen élményben volt részünk. Bánffy-hunyad következett.

A református templom előtt megálltunk. Belülről zsoltárok éneke hallatszott, Istentisztelet volt éppen. Csendben megálltunk a templomajtó közelében, István bácsi azonban így szólt: „Ismerem a tiszteletes urat, nyugodtan, szép csendben menjünk be.”

A csoport tagjai egyenként, rendben bevonultak a templomba. Az ének továbbszállt, de a hívek megbotránkozó tekintete kísért bennünket. Láttam az idős erdélyi férfiak arcát, szemükben az évszázadok üldöztetései miatt kialakult keménységet, elszántságot, ha ellenséggel kell szembeszegülni. Láttam az asszonyok kissé szelídebb, inkább némi félelmet rejtő nézését.

Kik vagyunk, mit akarunk? Hogy merjük megzavarni az Égiekkel való egyedülletet?

Az ének azonban szállt tovább. Fel, a csodás kazettás mennyezetig, és tovább, az égig talán. S mi, tétova idegenek szinte egyszerre, ösztönösen leültünk az üres helyekre. A férfiak a férfiak mellé, az egyik oldalra, a nők a nők mellé, a másik oldalra. Én is helyet kaptam az egyik padban, és kicsit megérintve a mellettem ülő asszony karját, némán, a tekintetemmel kértem, hogy tegye közelebb az énekes-könyvét. Nem emlékszem, melyik egyházi ének volt soron, de lutheránus lévén, ismertem a dallamát. Elkezdtem én is énekelni. A padban ülő asszonyok között, éreztem, oldódott a feszültség. Akkor éreztük meg egymást. A lelki rokonságot egymás között. Csodálatos érzés volt ez az együtt éneklés.

Útitársaim – láttam – ugyanígy cselekedtek. És a gyönyörű templombelső megtelt áhítattal és békével. A szívünk pedig tisztasággal.

Amikor az istentiszteletnek vége lett, István bácsi odament a tiszteletes úrhoz. Szeretettel átölelték egymást. Mi beszélgetni kezdtünk a hívőkkel. Papírpénzt vettem elő, hogy lássák áldozatkészségemet, mely a szeretet jele, és bedugtam a perselybe. A többiek közül sokan követték a példámat. Aztán előkerültek táskáinkból a szappanok, csokoládék, amit el tudtunk bennük rejteni, és átadtuk nekik, ajándécul. Akkor ott mindez nagy kincs volt. Láthatóan örültek neki. Az asszonyok főleg a pipereszappannak.

Sokáig időztünk a gyönyörű templomban, mely a 16. században, gótikus stílusban épült. Eredetileg erődtemplom volt, fallal körülvéve. Zömök kötornyának sisakja alatt védőfolyosó húzódik, a sarkaiban kis fiatorony áll. A templom régi hálóboltozatos mennyezete a háborúk alatt elpusztult, népi stílusú festett, kazettás mennyezettel pótolták. Gyönyörűen faragott kő szószéke is figyelemre méltó, a XVIII. században készült. Az oltár és a szószék csodálatos kalotaszegi hímzéssel díszített térítőkkal volt letakarva.

Bánffyhungyadon Bánffy Miklóstra emlékeztem, aki író és politikus volt, és akinek trilógiája egyik legkedvesebb olvasmányaim közé tartozik. Az *Erdélyi történet* című regénye három kötetének címei: az első *Megszámláltattál...*, a másodiké *... és híjával találattál*, a harmadiké *Darabokra szaggattatol*. Ezekben Erdély Magyarországhoz való tartozásának végnapjait, a magyar arisztokrácia széthullását megrázó erővel írja meg. Az utolsó kötetének a végén, amikor búcsúzik Erdélytől, és a hegytetőről nézi a szeretett tájat, az erdők sűrűjében megbúvó nemesi udvarházakat a háború előszelének félelmetes jóslatával, a szívembe mart, amikor olvastam.

Utunkon, Kolozsvár felé még egy gyönyörű, fakazettás mennyezetű, négy fiatornyos templomot találtunk Körösfőn. Benne ugyancsak szép varrottas térítőket láhattunk. A temetőkertje is kéri a többi közül.

Bánffyhungyadtól mentünk tovább Kolozsvárra. Menetközben a Körös forrására bukkantunk. Gyönyörű vidéken jártunk. Az út hegytetőkön vezetett tovább, majd ismét lejtő következett. Gyalun

át értünk a második nagy erdélyi városba, Kolozsvárra. Miután aznap még Marosvásárhelyre kellett eljutnunk, a „kincses Kolozsvár”-ból alig láttunk valamit.

A Főtér közepén áll a csodálatos gótikus templom, a középkori Magyarország három megmaradt nagy katedrálisa közül az egyik, a Szent Mihály plébániatemplom. Építését a XIV. században kezdték, és száz év alatt készült el. Az erdélyi fejedelmek uralkodása idején protestáns kézre került, csak 1718-ban lett újra katolikus templom. Több fontos történelmi esemény is zajlott a falai között. Itt ravatalozták fel Bocskai Istvánt, és itt választották Bethlen Gábort Erdély fejedelmévé.

A templom háromhajós csarnoktemplom. Nyugati főkapuján Zsigmond király címere látható. Eredetileg négy fiatornya volt, de leégett. Mostani neogótikus tornyát 1837-ben emelték. Ez Erdély egyik legszebb temploma. Berendezése azonban barokk, mivel a régi templombelsőt a protestáns időkben megsemmisítették. Déli homlokzata előtt áll a híres Mátyás király lovas szobra. Fadrusz János alkotása, 1902-ben állították fel. A bronz szoborcsoport közepén a király lovas szobra áll, alatta és körülötte hadvezérek szobra látható. Ott jártunk óta sok mindent hallottunk róla. Sajnos nem jót. De a közelben, Kolozsvár régi városrészében minden a magyar múltról beszél, történelmünk kiemelkedő alakjainak az emlékeivel találkozunk. Nem messze a Szent Mihály plébániatemplomtól áll Fadrusz János egykori lakóháza. Mellette a Szarvas-ház, melynek eredeti épületében Bocskai István fejedelem született. Mátyás király szülőházához is elmentünk. Egyszerű külsejű épület, csak a kapuja gótikus. Sok átépítés után már biztosan nem maradt semmi a régi házból, de a középkori polgári lakóház jellege megmaradt.

Ezekben az épületekben – aki nem akarja – már nem nagyon látni a magyar múlt utaló jeleket. Mi még éreztük. De 1984-ben, 64 évvel Trianon után az új államnak nem is lehetett célja, hogy bármi is emlékeztessen a magyar alapokra. Pedig ezek azért mégis megmaradtak. A gótikus és barokk templomok, a csodálatos barokk paloták, a századvég pompás épületei. Utcák, terek mind a múltról beszéltek, mind a régi időkről regéltek nekem. Nem is éreztem jól magamat ezen az úton. Állandóan összeszorult a szívem. Mi, akiknek a szülei átérték Trianon sokkját, és ezt az érzést

átadták a gyermekeiknek, soha nem tudunk belenyugodni abba, hogy színmagyar településeket idegen hatalmak, idegen, más kultúrájú államoknak ítéljenek oda. Milyen jogon? A győztes jogán – mondanák. De van-e a győztesnek ilyen joga? Vagy csak hatalma?

Sok szép barokk palotát láttunk még a buszról, köztük a Bánffy-palotát is. Elmentünk az Állami Magyar Opera és Színház előtt is, majd meglátogattuk a Házsongárdi temető néhány sírját. Sok híres magyar nyugszik itt. Ahogy beléptünk a kapun, románul beszélő munkások dolgoztak a közelben. Nem mertük megkérdezni tőlük, merre induljunk el a régi magyar nagyságok sírja felé. Találomra kerestük őket. Egyeseket fel is fedeztünk. Apáczai Csere János, Szenczi Molnár Albert, Jósika Miklós, Kriza János, Misztótfalusi Kis Miklós sírjait találtuk meg. De itt nyugszik a fiatalon meghalt Dsida Jenő is, és kedvenc költőm, Reményik Sándor.

Régi magyar múlt, mely Reményik Sándor versét elevenítette fel bennem:

Mint Atlantisz, a rég elsüllyedt ország.
Halljátok? Erdély harangoz a mélyben.
Elmerült székely faluk hangja szól
Halkan, halkan a tengerfenéken.
Magyar hajósok, hallgatózzatok,
Ha jártok ott fenn fürgeteges éjben:
Erdély harangoz, harangoz a mélyben.
(Atlantisz harangoz)

Még a Farkas utcai református templomba mentünk be. Ide a lelkész kísért be bennünket. A templomot Mátyás király alapította, a saját költségén építtette az 1480–1490-es években. Valamikor a minoritáké volt, aztán került a református egyházhoz. A templom gótikus stílusban épült. Hajója 34 méter hosszú, 15 méter széles. Gyönyörű hálóboltozat zárja a belső teret. Különösen figyelemre méltó a reneszánsz szószék és a faragott padsor. A szentélyében található az Apafiak fejedelmi sírja, Kós Károly alkotása.

A lelkész udvarias, de szomorú, szinte kimért szavakkal ismertette a templom történetét. A bejáratnál mindenkivel kezét fogott. Úgy láttam, tartott a magyarországi csoporttól. Nem tudhatta, mi lakik bennünk. Akkor egész Erdélyben, de különösen egyházi intézményeknél tapasztaltam egyfajta zárkózottságot, valami félelemféle érzéssel vegyített magatartást.

Amikor a búcsúzásnál én kerültem sorra, erősen megszorítottam a lelkész kezét. Halkan odasúgtam neki, hogy én is hívő protestáns vagyok, és mindnyájan velük érzünk. Az egész csoport. És imádkozunk Erdélyért. Ő csak bólintott. Nem válaszolt.

A templom előtt megcsodáltuk Kolozsvári Márton és György alkotását, Szent György sárkánnyal küzdő lovas szobrának a másolatát, melynek eredetijét egy évvel ezelőtt, a prágai várban láttuk.

Ennyi fért bele a kolozsvári városnézésbe. Siettünk tovább, hiszen Tordán át még aznap Marosvásárhelyre kellett érnünk. Gyönyörű serpentineken, emelkedőkön értünk Tordára, mely az Aranyos folyó két partján, a Turi-patak torkolatánál elterülő völgyben fekszik. Már a dákok és a rómaiak is felfedezték sókészletét. A történelem viharaiban sokszor elpusztult a város, de mindig talpra állt. A mohácsi vész után több országgyűlést is tartottak itt. Leghíresebb közülük az 1568-as volt, ahol Európában először mondták ki és iktatták törvénybe a vallásszabadságot. Ebben nagy szerepe volt Dávid Ferencnek, az unitárius vallás megalapítójának.

Tordán több régi épületet láttunk. Ilyen volt az 1400-ban, gótikus stílusban épült ótordai református templom, a Fejedelmek háza a XV. századból. Akkor, amikor ott jártunk, történeti múzeum volt benne.

Meghatott bennünket az az emléktábla, amit az ótordai református paplak falán láttunk. Arra az eseményre utalt, hogy itt búcsúzott el 1849. július 21-én Petőfi Sándor Szendrei Júliától és kisfiától.

A Tordai hasadékhöz autót vezetett, amelyen mi is megközelítettük az érdekes természeti képződményt. Kisiskolás koromban a tanító úr mesélt nekünk Szent László királyról, akinek csodás tettei ismeretesek voltak a magyar nép szellemi hagyományai között. Azt mesélte a tanító úr, hogy egyszer Szent László a ku-

nokkal csatázott. De menekülnie kellett előlük, mivel azok többen voltak. Már éppen elérte volna kis seregét a hatalmas számú kun had, amikor Szent László Istenhez fohászkodott segítségért Torda város közelében. Az Úr meghallgatta kérését, és a hegy kettévált. Az ellenség pedig a szakadékba zuhant és elpusztult. Ott álltam társaimmal a Tordai hasadéknál, és arra gondoltam, vajon most miért nincsenek ilyen szent emberek, és Isten, aki akkor megvédte a magyarokat, most miért hagyta el őket?

Aztán magamhoz tértem, és néztem azt a félelmes szakadékot, ami a tudósok szerint úgy keletkezett, hogy a mészkőhegység hatalmas karsztos barlangjai a korrózió következtében beszakadtak. Ennek hatására mintegy 3 kilométer hosszúságban szurdok keletkezett. Magas, függőleges sziklafalai elrettentően emelik ki a mélységet. A hasadék két oldalán még láthatóak az egykori földalatti patakok barlangnyílásai. Ezek régen az üldözött embereknek is menedékkül szolgáltak.

Még aznap délután Marosvásárhelyre értünk. A város a Maros felső folyásánál, a Poklos patak torkolatában fekszik, a Somostető tövében. Az erdélyi magyarság kulturális életének ez a város a központja. A román mellett több magyar nyelvű újság és folyóirat jelent meg itt. Legnagyobb magyar könyvesboltjában, ahová István bácsi elvezetett bennünket, szívet gyönyörködtetően sok magyar nyelvű könyvet, újságot találtunk. Vettünk is néhányat. Folyóiratot és könyveket is. Sajnos, az utazások nem alkalmasak súlyos csomagok cipelésére, ezért arra törekedtünk, hogy sokat ne gyűjtsünk össze. De amiket vettünk, mind itt sorakoznak a könyvespolcunkon ma is, a kedvencek között.

Magáról a városról, a múltjáról sokat tudtunk. Már a dák és a római időkből maradtak fenn leletek. A középkorban gazdag vásáraitól volt híres. 1439-ben már országgyűlést is tartottak itt. Mátyás király egyik szabadalomlevele 1482-ben városnak nyilvánította Székelyvásárhely elnevezéssel. Sok zaklatáson, pusztításon ment keresztül az elmúlt évszázadok alatt. Kiemelkedőbb eseménye volt, amikor Bethlen Gábor szabad királyi várossá nevezte ki. Akkor kapta a Marosvásárhely nevet is, 1616-ban. 1658-ban a várost elfoglalták a törökök, és 3000 embert rabságba hurcoltak. Két évre rá tatár csapatok pusztították el a várost. Az

1848–49-es szabadságharc alatt Bem apó többször is volt itt. Petőfi Sándor pedig innen indult a fehéregyházi csatába.

Marosvásárhely mindig is a székelység kulturális központja volt, és maradt a mai napig. Itt élt a szellemi nagyságok közül Bolyai Farkas és János, Aranka György, Szász Károly, és még hosszan lehetne sorolni a neveket.

A csoportos utazásnak sok előnye van, de szerintem több a hátránya. A hátránya főleg abban áll, hogy nem lehetünk ott egy számunkra kiemelten érdekes helyen, egy szép városban, vagy tájon, ameddig mi szeretnénk. Hiába készültem fel Marosvásárhely nevezetességeinek a megtekintésére, hiába olvastam el róla különböző irodalmat, az idő mindenhol szorított bennünket. Az úti programot be kellett tartania az idegenvezetőnek.

Marosvásárhely gyönyörű város volt már akkor is. Ahogy autóbuszunk végigvitt bennünket egy rövid városnézésre, több szép, régi épületet csodálhattunk meg. Ha valami érdekes helyhez értünk, kiszálltunk, hogy tüzetesebben körbejárhassuk. Ilyen volt a református templom, melyet Vártemplomnak is hívnak. Elődjét a tatárjárás pusztította el, majd a 15. században a ferencesek építették újjá, késő gótikus stílusban. Építéséhez – a torony falában talált, 1442-ből származó felirat szerint – Hunyadi János is hozzájárult. A 18. században barokk formát kapott. Történetének egyik érdekessége, hogy 1704-ben itt választották meg II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé.

Láttuk még a 18. század második felében épült hagymakupolás tornyú ortodox templomot is, melynek tetejét fazsindely fedi. Elmentünk a Bolyai Líceum előtt, majd a híres Teleki Könyvtár, a Teleki Téka palotájához értünk. De a könyvtárba nem tudtunk bemenni.

Nagyon fájt a szívem, hogy nem láthattam ezt a Teleki Sámuel által alapított „nemzeti vagyont”, melynek az alapja az a 40.000 kötet, amit az alapító gyűjtött össze Európa több országából. Összomtatványok, régi, felbecsülhetetlen értékű könyvek találhatók itt. Itt őrzik többek között a Koncz-kódexet, mely a régi magyar nyelvemléket, a *Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák*-at is tartalmazza. De itt található Apáczai Csere János *Magyar logikátka* című, Gyulafehérváron, 1654-ben kiadott művének egyetlen pél-

dánya is. Ebben az épületben helyezték el a Bolyai Emlékmúzeumot, és a Bolyai Tudományos Könyvtárat is.

Gyönyörű palota még a volt Királyi Ítéltábla barokk épülete. A Színművészeti Főiskolával szemben lévő ház falán pedig még elolvashattuk a két Bolyai emléktábláját. Valamikor ennek az épületnek az udvarán volt a lakóházuk.

Ennyit láttunk a rövid, jó félnapos városnézés alatt. Aztán ránk esteledett. Vacsoráztunk, majd a társaság nyugovóra tért. Mi azonban meghívtuk István bácsit a szobánkba, egy kis beszélgetésre. Otthonról hozott süteménnyel és pálinkával kínáltuk – úgy emlékszem, egy üveggel át lehetett vinni belőle a határon. Mi minden utazásunk alkalmával, bárhova mentünk, vittünk magunkkal egy kis tömény italt. Néha, ha az idegen, szokatlan ételek valamelyikétől rosszul lettünk, a szesz mindig segített a gyógyulásban.

István bácsival azonban nem lehetett beszélgetni kényesebb dolgokról. Ha valamit megemlítettem az erdélyi tájakkal kapcsolatos érzéseimről, láttam a szemében a félelmet. Ma is azt hiszem, hogy félt tőlünk. Nem tudhatta, nem vagyunk-e spiclik? Igyekeztünk jóindulatunkról meggyőzni, sőt felajánlani barátságunkat, szép szavakkal megköszönte, de elhárította. Azt mindig bevallotta, hogy sokat éheznek. Ezt nyugodtan kijelenthette, hiszen mi is láttuk az üresen kongó boltokat. De az ottani életükről soha nem mondott semmit.

Így lassan zavarba jöttem vele kapcsolatban. Éreztem, hogy nem teszek jót azzal, ha esténként meghívom. Ő – talán udvariaságból, de lehet, hogy félelemből – feljön hozzánk, de nem érzi jól magát. Viselkednie kell, minden szavára vigyázni, nehogy mondjon valamit, amivel esetleg – ha mégis provokátorok lennénk – veszélyeztetni az idegenvezetői állását. Esetleg a szabadságát.

Nem akartam kínozni. De, ha hirtelen abbahagyom a meghívásokat, azt gondoltam, akkor ismét csak gyanúsak lehetünk. Talán már tudunk róla eleget, és nincs szükségünk tovább rá. Sokat töprengtünk ezen. Végül úgy döntöttünk, hogy csak egészen közömbös témákat vetünk fel. Azt megtudtuk, hogy szeret főzni, és nagyon is ért a szakácsművészethez. Ez úgy derült ki, hogy valamilyen ételről beszélgettünk, amit aznap este fogyasztottunk a

szálláson. Ő kezdte el magyarázni nekünk, hogy miért nem volt olyan finom a feltálalt étel, mint amilyen lehetett volna. Mi hiányzott belőle. Akkor megkérdeztem tőle, hogy a főzéshez is ért? Azt felelte, hogy a konyha a fő szórakozása, ha otthon van.

Mindig ő szokott főzni. A felesége ennek nagyon örül, szívesen adja át a fakanalat. Amikor ilyen dolgokról beszélgettünk, akkor szólt el magát István bátyánk. Elmondta, hogy mostanában nem tudja kihasználni szakácstudományát, mert nincs semmi a boltokban. Nem jutnak nyersanyagokhoz. Húst csak feldolgozott formában látnak, amikor a magyarországi csoportoktól az út végén megkapja a maradék szalonnát, szalámit, kolbászt. Sőt, néha sajtot is. Az a fejedelmi étel! – mondta lelkesen. Elmesélte, mekkora öröm költözni a házba, amikor megérkezik egy-egy hivatalos út után, és megnézi az ajándékba kapott csomagokat. Legtöbbször nylon szatyorba bekészítve.

Amikor erről beszélt, hirtelen elhallgatott. Aztán hangsúlyozta, hogy ezt nem panaszképpen mondta, mert azért „meg lehet élni” náluk is. A magyar pálinkát szívesen megkóstolta velünk esténként. Kis sós süteménnyel kínáltam, azt ropogtattuk. Kicsit vidámabb dolgokról szoltunk még. Aztán elbúcsúzott, és pihenni térünk.

Másnap, amikor lehetett, mellette bandukoltunk, miközben a látottakat magyarázta. Szívesen vette, ha közben még más dolgokat is kérdeztünk tőle. Lelkes érdeklődésünket a történelem, vagy a művészetek körében mindig boldogan nyugtázta. Különösen Tamást szerette, aki érdeklődő figyelme mellett még nagyszerű fotós is volt.

Felajánlottuk neki, hogy küldünk majd az elkészített fényképekből néhányat, hogy legyen emléke az utunkról. De ő ezt kedvesen és finoman, de határozottan elhárította. Azt hiszem, nem merte megadni a laccímét. Ami abban az időben, és ott érthető is volt.

Reggeli után továbbindultunk Szováta felé. A Küküllő mentén jártunk. A folyó szélesen és nagy kanyarokkal folydogált. A mezők és gyümölcsösök övezte úton várak, kastélyok, ősi magyar falvak között haladtunk Balázsfalván, Enlakán, Erdőszentgyörgyön át Szováta felé.

Ott megnéztük a fürdőt, aminek öt tava van. A Medve-tó, a Mogyorósi-tó, a Fekete-tó, a Veres-tó és a Zöld-tó. Sós tartalmú gyógyvizek ezek. A fürdőhely szépen kiépített volt. Majd Parajd következett, a sóbányájáról és a fürdőiről nevezetes község. Látuk a híres parajdi sósziklát, aztán továbbmentünk Korondra.

Bár a legtöbb helyen, ahova az autóbuszunk megérkezett, sok gyerek verődött össze, főleg cigányok, de akkora tömegben, mint Korondon, még nem találkoztunk velük. Valósággal megszálltak bennünket, és kéregettek. Sajnáltam őket, de annyi csokoládét, rágógumit nem tudtunk volna becsomagolni odahaza, ami ennek a sok gyerekeknek kellett volna. Apró cukorkákat osztogatott az egyik utastárs nekik, de hát a felének sem volt elég.

A községnek vasas-kénes gyógyfürdője van, mi mégis a másik nevezetességét látogattuk meg: a híres korondi fazekasokat. Látuk az égetőkemencét, és a fazekas munka minden fázisát örömmel mutatták be a csoportnak. A gyönyörű tárgyak tömkelegéből válogathattunk. Kata egy szép tálat, és egy hamutartót vett, mi pedig egy nagy, fehér-kék mintás padlóvázát. Alig tudtuk hazahozni. Az volt a szerencsénk, hogy az autóbusz nem volt tele, és az üres hátsó ülésen helyeztük el valahogy. Spárgával rögzítettük le, hogy ne törjön össze útközben. Haza is hoztuk szerencsésen. Itthon, az első takarításkor felborult, és megrepedt, de Tamás nagyon ügyesen összeragasztotta. Nem látszik rajta semmi sérülés.

Korond után a Fehér Nyikó völgyébe leereszkedve értük el Farkaslakát, Tamási Áron szülőfaluját. Szülőházáig – ami akkor múzeum volt – nem jutottunk el, de a sírját, mely a falu szélén lévő templom mellett volt, meglátogattuk. Síremléke egyetlen kvarcit-tömbből áll, melyet Szervátiusz Jenő és Tibor faragtak ki.

Készültünk rá, hogy meglátogatjuk. Csak éppen virágunk nem volt, amit a sírára tehattünk volna. Az egyik ház udvarán közepkorú székely asszony állt. Nézte a csoportunkat. Odamentem hozzá, és kértem, adjon nekünk néhány szál virágot a kertjéből. Szívesen megfizetjük. Az asszony meleg tekintettel nézett rám.

Ugye Tamási Áron sírára viszik? – kérdezte. Igenlő válaszomra egy gyönyörű csokrot készített a kert virágaiból, és átadta a kerítés felett.

Tamási Áronnak és az anyaországnak – mondta. Meghatódtam. Táskámból csokoládét vettem elő, és felé nyújtottam. Nem akarta elfogadni. Pedig akkor ott nem lehetett kapni. Aztán megkérdezte, honnan jöttünk. Amikor megmondtam, hogy Budapestről, szomorúan nézett rám.

Ne felejtsenek el bennünket – ezekkel a szavakkal búcsúzott el tőlem, ahogy továbbmentem.

A temetőben a csoport körülállta a sírt. Két fiatal lány volt közöttünk. Az egyik Kata, a másik egy győri kislány. Az édesapjával kettesben utaztak. A két fiatal letette a csokrot a sírra. Mi némán álltunk, csendben, és kegyelettel adóztunk az író emlékének.

Ahogy továbbhaladt az autóbuszunk, nem messze a műúttól kettős kopjafasor jelezte Orbán Balázs sírját. Ő írta meg *A Székelyföld leírása* című hatkötetes művében Erdély monográfiáját, itt, ebben a környezetben az 1800-as évek második felében. Ő ugyan Budapesten halt meg, de kívánságára itt temették el. Munkáját a könyvespolcomon őrzöm én is.

Ezek után érkeztünk Székelyudvarhelyre, késő délután. Nem tudom, hol szálltunk meg. Arra emlékszem, hogy nagy szálloda volt. Nagy ebédlővel és egy szórakozásra alkalmas teremmel, melynek a sarkában egy emelvényen cigányzenekar muzsikált. A terem tele volt fiatalal – talán éppen szombat este lehetett. Amikor a csoportunk bevonult az étkezőbe, és a nyitott ajtón át a fiatalok megláttak bennünket, az egyikük hangosan elkiáltotta magát: „Megjöttek a magyarországi magyarok”!

Tapsoltak, és üdvözöltek bennünket. És akkor éreztem meg, hogy mi egyek vagyunk velük.

Hogy ők magukat az erdélyországi magyaroknak tartják. És vállalják, az elnyomás és az üldöztetések birodalmában is magyarságukat. Éreztem, hogy ez valami hatalmas erőt jelent, mely túl szárnyalja a múltó időt. Áthágja a bécsi döntéseket, és a párizsi békekötések újabb Trianonjait és a szétszakítás minden kínján át elvezet az összetartozás lélekemelő érzéséig. Hogy hatvannégy évi idegen iga alatt is él a lélek. Él az ősök szelleme, és a nemzet-tudat. Hányadik nemzedék ez már Trianon óta?

Valami kimondhatatlan melegséget éreztem a szívem körül. Úgy éreztem, kaptam valamit ezektől a fiataloktól. Emberséget és magyarságot. Amikor vacsora után felmentünk a szállodai szo-

bánkba, és lefeküdtünk, nem tudtam elaludni. Pedig fáradt voltam. Állandóan a fülembe csengett annak a fiatal székely fiúnak a kiáltása: „Megjöttek a magyarországi magyarok.” Hozzájuk, az erdélyi magyarokhoz. A csoport fiatalabb tagjai vacsora után lementek a helybéliekhez és egész éjjel együtt mulattak velük.

A következő nap Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Gyilkos-tó, Békás-szoros volt az IBUSZ által szervezett útvonal. Székelyföldön jártunk. Csíkban és Gyergyóban, és valami áhítatosan szép vidék tárult elénk.

Akkor és ott éreztem át először annak a gyönyörű népdalnak a fájdalját, ami a bujdosni kényszerülő székely ember ajkán születt:

Mikor Csíkból elindultam, jaj,
szívem se volt, úgy búsultam, jaj!
Kezem fejemre kapcsoltam,
szegény Csíkot úgy sirattam, jaj!

A felcsíki medencében haladtunk. Az út két oldalán sík vidéket, szántóföldeket láttunk. Az egyik földcsíkon idős székely ember szántott. Olyan távolságban volt tőlünk, hogy láthatta az úton haladó autóbuszban a magyar jelzést. Megállította az ökröket, hogy ő is jobban lásson. Állt a szántóföld közepén, és nézte az elhaladó magyarországi járművet. Aztán leemelte a fejéről a kalapját, kezével a föld felé tartotta, és mélyen meghajolt, lassan. Sokáig így maradt. Ezt az embert nem tudom elfelejteni, amíg élek. Öreg volt már, látszott messzebből is. Olyan, aki átélte Trianon sokkját. Aki maga is ottmaradt, a saját házában, a saját országában – idegennek, és kiszolgáltatottnak. És most látott egy magyar autóbust. Egy igazit, az anyaországból. Őrá is gondoltam 2004. december 5-én.

Gyönyörű székely falvakon mentünk át. Akkor még olyan sűrűn következtek egymás után, hogy majdnem összeérték. Tekerőpaták, Marosfő, Csíkszentdomokos és a többi csíki falu maradt el mögöttünk.

Elmentünk a csikrákosi erődtemplom mellett is, ami a XII. században épült. Fallal volt körülvéve, és a nyugati tornya donzonként emelkedett ki a templom épületéből.

Madéfalván megálltunk a madéfalvi veszedelem emlékművénél. Köllő Miklós szobrászművész készítette az 1764-ben bekövetkezett székelyirtás emlékére.

Elszorult szívvel írtam fel az emlékmű feliratát kicsi naptáramba:

SICULICIDIUM
1764 JAN. 7.
A HATÁRŐRSÉG ERŐSZAKOS SZERVEZÉSEKOR
MADÉFALVA HATÁRÁBAN
1764 JANUÁR 7-én HAJNALBAN
A CSÁSZ. KATONASÁG ÁLTAL VÉDTELENÜL LEKASZABOLT
CSÍK ÉS HÁROMSZÉKI
200 SZÉKELY VÉRTANÚ EMLÉKÉRE
KIK AZ ŐSI SZABADSÁGÉRT VÉRZETTEK EL
EMELTE AZ UTÓDOK HÁLÁS KEGYELETE
1899.

A felirat alatt egy szép vers is olvasható.

Mindez csak azért történt, mert az amúgy is a határvédelemre idetelepített székelyek nem akartak az osztrák hadsereg alakulataiban, idegen földön katonáskodni. Ezért kérvénnyel fordultak az uralkodó Mária Teréziához – akit a trónra jutáshoz ők is segítettek – és válaszul a királynő a kérvényre ráírta: „senki az új katonák közé be nem vétetik”.

Ennek ellenére Bukow zsoldosvezér és Siskovics osztrák tábornok vérfürdőt rendeztek. A székelyek küldötteit a Madéfalva melletti Szalonka-völgybe hívták össze, összesen 700 főt. Ahogy a küldöttek hajnali háromkor fehér zászlókkal és zsoldárokat énekelve elérték a falut, az azt éjjel körülvevő katonaság mészárolni kezdte őket. 200 főt megöltek. A többinek sikerült elmenekülni. A katonaság feldúlta a falut, kardélre hányta a lakosságot. Akkor menekült el innen több ezer székely Moldvába.

Nem hagyhattuk ki Csíksomlyót, az ottani kegytemplomot sem. A kéttornyú templom 1802-ben épült, késő barokk stílusban. Erről úgy érzem, nem kell írnom, hiszen minden pünkösdkor behozza nekünk a TV, amikor a somlyói hegy nyergében megtartják a

csíksomlyói búcsút. Megnézem és feltöltődöm belőle. Lélekben és magyarságban.

Mi csak a templomba mentünk be, és körbejártuk. Elmentünk a híres Mária-szobor előtt. Lutheránus lévén, engem inkább a csoport tagjainak hite és áhítata hatott meg.

Gyergyószentmiklós volt utunk következő állomása, ahol megálltunk. Igazi székelv városba értünk. A Főtéren álltunk meg, és gyergyói emberekkel beszélgettünk. Körbeállták az autóbust, és örültek, hogy őket is meglátogatjuk. „Kevesen jönnek ide az anyaországból, pedig szükségünk lenne az erősítésre” – szólt az egyik idős férfi. Nagyon fáj a szívem értük.

Menet közben még egy kis kitérőt tettünk Borszékra. Az 1112 méter magas Székelytetőn át értük el a Borszéki medencét. A várostól két kilométerre találtuk meg a fürdőt, és a gyógyvizet. Meg is kóstoltuk. Savanykás, kellemes íze volt. A helybeliek mesélték, hogy harminc forrás vize gyúlik össze náluk. Nagyon jó gyógyvíz, sok ember gyógyult már meg tőle.

Ezek után érkezünk a felejthetetlen szépségű Gyilkos-tóhoz. A tó egy 1837-ben bekövetkezett földcsuszamlás miatt keletkezett. A megmozdult föld elzárta a Békás-patak útját, és tó keletkezett. Mivel a tó vize vasoxidban és mészből gazdag, konzerválta a hirtelen elöntött fenyőket. Ezeknek a csúcsai ma is kilátszanak a vízből.

A tó környéke gyönyörű! Hegyek veszik körül. Az 1507 méter magas Nagy-Cohárd, az 1384 méter Gyilkos, távolabb pedig az 1676 méteres Likas-csúcs nyújt félelmes látványt. Csodálatos élmény volt a tó melletti sétányon tölteni egy kis időt. A levegő tiszta volt, éles és metsző. Ennél nagyobb élményt már csak a Békás-szoros adott, ahová ezután érkezünk.

A Békás-szorosról egyetlen szóval azt mondanám: lélegzetelállító. Olyan természeti szépség, olyan hatalmas, és olyan kicsinek éreztem magamat benne, mint egy nagy gótikus katedrálisban. Csak ezt nem emberek építették, hanem a mindenható természet örökérvényű teremő ereje. Az Oltárkő 1200 méteres, hatalmas szirtje alatt, a függőleges sziklák között átsétálva, szinte félelmesnek tűnt ez az óriási szakadék. Ijesztően gyönyörű volt a „Pokol”-nak nevezett rész, ahol a patak fékezhetetlen erővel dühörög

át az óriási köveken. Hogy a szorosan át lehessen járni, a sziklafalból kellett kirobbantani az utat.

Csodálatos volt ez a nap, ez az egész napos utazás. Úgy érzem, hogy az ember, a cselekvő ember valóban csodálatos. De a természet még csodálatosabb! Az Isten-alkotta hatalmas hegyek mellett mi oly kicsik vagyunk!

Még meg kell említenem a csíkszeredai ebédünket. Az utazásunk alatt rendszeresen reggelit és vacsorát kaptunk, az ebédre nekünk magunknak kellett gondoskodni. Ez azért is alakult így, mivel az ebédidőt vagy a buszon, vagy valamelyik úti célunknál töltöttük, ahol nem volt lehetőség asztal igénybevételére. A hazai ételmiszer, amit magunknak vittünk, bőségesen elég volt. Egyedül a kenyérünk nem tartott ki a hét napon. Gondban voltunk, Romániában akkor elképesztően nagy ételmiszerhiány volt. Nem egy boltban láttunk üresen tátongó polcokat. Rendszerint csak lekvárosüvegek sorakoztak rajtuk. Így bizony nehezen jutottunk kenyérhez. Úgy emlékszem, Marosvásárhelyen tudtuk feltölteni a készletet. Miután azonban István bácsitól értesültünk arról, hogy ő az útjairól, a csoportjaitól szokta megkapni a maradékokat, amiket hazavitt a családjának, és az ismerőseinek, elhatároztuk, hogy, amennyire csak lehet, keveset fogyasztunk a hozott készletből. Így is történt. Mi hárman, a család egy egész nylon szatyornyi étellel ajándékoztuk meg, amikor elváltunk tőle. A csoport nagyon rendes tagokból állt. Ők is igyekeztek összeszedni a nélkülözhető kolbászt, szalámit, sajtot. Az volt az utolsó emlékem István bácsiról, hogy Nagyváradon kiszállt a buszból. A csoport nagy szeretettel búcsúztatta, és István bácsi a sok szatyorral, amit tőlünk kapott, megindult a háza felé. A kapuban a felesége várta, aki átvette tőle a csomagok felét, és lassan bementek a házba.

A csíkszeredai ebédre akartam írni. Kedves élményként maradt meg bennem erdélyi utazásunk alatt ez az egyetlen, fehér asztalnál elköltött déli étkezés. Egy nagyon kellemes magyar vendéglőbe kalauzolt bennünket a magyarországi idegenvezetőnk. Ő már régóta ismerte a tulajdonos családot – nem tudom, tulajdonos lehetett-e akkor, vagy csak vezető – de ott volt a kiszolgálásnál a család minden tagja. Az asszony főzött, a férje segített neki, a két lányuk pedig felszolgált. A lányok csinosak voltak, szépen felöl-

tözve, fehér kötényben, kis fehér pánttal a fejükön hordták a tálat, tányérokat. Erdélyi ételeket ettünk. Kolozsvári káposztát, és kürtös kalácsot. Az utóbbiból akkor ettem először élelemben.

Kellemes, meleg hangulatban fogyasztottuk el a finom falatokat. Bort ittunk hozzá, és kaptunk feketekávét is. Ebéd után beszélgettünk a családdal. Bízattak bennünket, hogy máskor is menjünk el, tudnak szállást is adni. Úgy emlékszem, később jött ki az a rendelet Romániában, hogy csak hivatalos szállodában lehetett megszállni. Még rokon sem fogadhatott idegen országból érkezett hozzátartozót.

Aznap visszamentünk Székelyudvarhelyre, ott aludtunk. Másnap, reggeli után indultunk Gyulafehérvárra, utunk utolsó állomására. Onnan aztán már csak hazafelé vettük az irányt. Útközben Segesvár felé mentünk, hogy leróhassuk kegyeletünket Petőfi Sándor emléke előtt. A műút mellett, egy forrásnál találtuk meg azt a helyet, ahol a költő, feltehetően a Segesvár melletti csatában 1849. július 31-én meghalt. Szomorú szívvel mentünk tovább.

Gyulafehérvárra menet Nagyszebent érintettük, ahol igazán rövid pihenőt tartottunk. Nem volt alkalmunk megismerni a közepkorban híres szász várost. Az esti órákban érkezünk Gyulafehérvárra. A város a Maros völgyében, az Ompoly torkolatánál fekszik. Alba (Fehér) megye székhelye. Valamikor a római Apulum állt itt, aminek a nyomait a népvándorlás teljesen eltüntette. Majd a szlávok birtokolták, és az első Bolgár Birodalom vára lett, Belgrád; Fehérvár néven. A tatárjárás alatt, 1241-ben elpusztult, aztán újraépült. A Dózsa-féle parasztfelkelés leverése után Dózsa felnégyelt testének egy darabját a város kapujára szögezték ki.

Számunkra szomorú történet, hogy 1913. december 1-jén itt tartották meg azt a román nagygyűlést, ami kimondta Erdély egyesülését a Román királysággal. A legnagyobb élményt Gyulafehérváron a Püspöki Székesegyház adta. Ez Erdély legmonumentálisabb románkori építménye.

Gyulafehérvárról Nagyenyed érintésével Kolozsvárra mentünk. Ott töltöttünk még egy éjszakát. Másnap pedig Nagyváradot érintve Ártándon át hazajöttünk. De előbb még megálltunk a nagyenyedi kollégium előtt. Nagyenyed történetéről az *Erdélyi utakon* szerzője azt írja, hogy „vérrel és tűzzel írták”, és ez valóban igaz. 1600-ban Basta és Vitéz Mihály vajda ütközött meg itt.

Basta serege győzött. A város elpusztult. 1704-ben Tige labancai égették fel. Az ellenük vívott harcban 14 nagyenyedi diák halt meg. Emlékművük ma is ott áll a kápolna-dombon.

Az 1848–49-es szabadságharcban román szabadcsapatok dúlták fel a várost. 1849. január 8-án éjjel 16 ezer főnyi román sereg támadt a lakosságra. Mintegy nyolcszáz magyart mészároltak le. Kifosztották a kollégiumi és a püspöki könyvtárat és levéltárat, majd elégették az értékes anyagot. Akkor pusztult el Árva Bethlen Katának az értékes könyvtára is, melyet a kollégiumnak adományozott.

Az ennyi pusztulást átélt város történeténél emlékezik vissza az *Erdélyi utakon*-ban Kicsi Sándor, a könyv egyik írója a sok véráldozatról:

„Sajnos, a Kárpátok határvidékét járva, saját szemünkkel láthatjuk, milyen árat adott Magyarország, közelebből pedig Erdély, és annak is a Keleti- és Déli-Kárpátok mentén lévő területének lakossága Európa kultúrájának fejlődéséért, háborítatlanságáért. Hogy tudott volna például Svájc a fennkölt semlegességbe burkolózva folyvást gazdagodni, vagy műemlékeit megőrizni, kultúráját fejleszteni? Úgy, hogy Erdély a szó szoros értelmében véve, testével ovtá... Azon csodálkozom, hogy itt nem vörös a rét, az erdő, sem a folyók vize a századok során kiontott vértől.”

Bementünk a híres, többször újjáépített Nagyenyedi Kollégium épületébe. A Bethlen Gábor által Gyulafehérváron alapított kollégiumot 1662-ben telepítette át Apafi Mihály Nagyenyedre, a török dúlások miatt. Bethlen Gábor a kollégium szabályait írásban rögzítette. Ezek között szerepelt: „tanulmányaidat szorgalmasan alapozd meg, hogy néped és hazád számára hasznos lehess.”

Az 1707-es utolsó pusztítások után bekövetkezett másfél évszázados békés időszakban a kollégium sokat fejlődött. Híres külföldi és magyar tudósok, tanárok sora nevelte itt a magyar fiatalokat. Apáczai Csere Jánostól egészen Áprily Lajosig.

Amikor beléptünk a kollégium épületébe, éppen óraszünet volt. Így a folyosók falain függő emléktáblák és táblák mellett inkább a sétáló gyerekeket néztük, velük beszélgettünk. Kérdeztük, hogy jól érzik-e magukat itt? Mindegyik igennel válaszolt. Reméltem, nem csak udvariasságból mondták. De az biztos, hogy nagyon jó érzés volt magyar diákokkal találkozni, ezen a helyen. Bár a tör-

ténelem elvette őket tőlünk, úgy éreztem, ők mégis a mi gyerekeink. Szándékosan tartogattunk számukra csokoládét és rágógumit. A csoport szinte minden tagja osztogatta nekik az utolsó darabokat. Aztán becsengettek, ők bementek a tantermekbe. Mi még nézegettük a falakon elhelyezett tablókat.

István bácsi beszélgetett néhány tanárral. Mi körbeálltuk őket, és nagyon boldogok voltunk, hogy megismerhettük őket. Nem is láttunk többet Nagyenyedből, mert hosszú volt az út Kolozsvárig. Este értünk oda. Vacsorát, szállást ott kaptunk még. Másnap Marosvásárhelyen elbúcsúztunk István bácsitól. Ahogy megláttam őt befordulni a feleségével a házuk kapuján, meleg szeretet költözött belém, ahogy a vele eltöltött estére emlékeztem.

Azt hiszem, soha nem hitt nekünk egészen. Éreztem, hogy abban a sötét rendszerben, amiben élt – ami még a miénknél is rosszabb volt – mindig érthető és megmagyarázható volt a kétkedés. Azt hiszem, oka volt rá, hogy spiclinek nézzen bennünket. Hiszen később, amikor az a rettenetes korszak véget ért, sok ismerősünk elbeszéléseiből tudtuk meg, hogy a besúgóknak is ez volt a „technikájuk”: beférkőzni a rájuk bízott megfigyeltek bizalmába. Gyanús lehetett neki a mi kedvességünk.

Később értettem meg igazán azokat a mondatait, amiket a felajánlott barátságunkra, arra, hogy esetleg levelezzünk egymással, netán csomagot küldjünk neki, azt felelte: „Tudja, mennyivel könnyebb lenne egy észak-afrikaival tartani a kapcsolatot, mint egy anyaországgival?” Nem tudom, mikor nyugodhatott meg velünk kapcsolatban.

Aztán hosszú autóbuszozás után megérkeztünk Ártándra. Ugyanaz a vámtisztviselő főfogadott bennünket, aki annakidején beléptetett Romániába. Ahogy meglátott bennünket, első megjegyzése az volt: „No, megérkezett a problémás csoport.”

Mindenkit kiszállított a buszból. A csomagokat bent kellett hagyni. Csupán a retikülöket tarthattuk magunknál, de azokat is ki kellett nyitni, és ő átvizsgálta a benne lévő összes személyes dolgainkat.

Aztán kicsit távolabbra vezényelt bennünket. Sok időt vett igénybe, amíg minden bőröndöt, útitáskát átvizsgált. Amikor végzett, maga elé hívta a csoportot, és azt kérdezte:

„Találtam 12 üveg alkoholt. Jelentkezzen, kihez tartozik, mert az büntetendő cselekedet, ha valaki ennyi szeszt akar kicsempészni Romániából.”

Megdöbbenve álltunk. Senki nem jelentkezett, mivel senkinek sem volt 12 üveg alkohol a csomagjában. Egy üveg román konyakot engedélyezett a vámhatóság a magyarországi bevitelre, néhány család, vagy személy közülünk élt is ezzel az engedéllyel. De mindenki szigorúan csak egy üveggel vásárolt, amit ajándékba akart hazavinni. Ebben semmi szabálytalanság nem volt. Mivel senki nem vállalta ezt a nagy mennyiséget, a vámos ordítani kezdett velünk. Megfenyegetett bennünket, hogy átadja a csoportot a rendőrségnek.

Az egyik útitárs végre megszólalt a nagy némaságban, és azt kérte, hadd nézzük meg a „bűnjeleket”. Akkor felengedett bennünket a buszra. Ahogy felléptünk, mindjárt az első üléseken ki voltak állítva sorban az alkoholos üvegek. Mind a tizenkettő. Csakhogy ezeket a vámtisztviselő nő gyűjtötte össze, kiszedegetve egyenként a bőröndökből. Aztán szépen összerakta őket, mintha egy személyhez tartoznának. Akkor már csak a magyar idegenvezető volt velünk. Talpraesett hölgy volt. Ő fejtette meg a talányt, és felszólított bennünket, hogy mindenki keresse meg a kiállított üvegek közül a magáét. Miután így mindegyik gazdára talált, és egy személyhez csak egy tartozott, a botránynak vége szakadt. A vámos nő dúlt-fúlt mérgében, de senkit nem tudott megbüntetni. Külön erélyességgel sikerült visszakapnunk a belépéskor általa elszedett könyveket, egyéb holmikat. Akkor kaptuk vissza az otthon aláhúzogatot, kijelölt nevezetességeket tartalmazó útikönyveinket.

Rossz szájjal fejeződött be ez a gyönyörű út. Azt beszéltük a társakkal – útban hazafelé – immár hazai tájon, hogy bizony néha kaptunk szemrehányást erdélyi testvéreinktől, hogy inkább megyünk Nyugatra, mint hozzájuk. Mi kényesebbek voltunk. Amit nekik naponként el kellett tűrniük a többségtől, a gonoszabb személyektől, azokat a megaláztatásokat mi már nem szívesen vállaltuk. Ez a határátkelés sokáig rossz emlékként maradt meg bennünk.

Az életünk úgy alakult a továbbiakban, hogy mi Nyugat-Európa eddig ismeretlen tájait látogattuk meg.

Itthon rossz hírek vártak bennünket. Meghalt Mihály bácsi, Mihály sógorom édesapja, aki a déli határszélen egy kicsi faluban lakott. Onnan menekítette ki a fiát lovas kocsival a jugoszláv határra annakidején, hogy megóvja az 1956-os megtorlások elől. A temetésén nem lehettünk ott, mivel éppen az erdélyi utunk alatt távozott el tőlünk.

Felesége, Annuska néni teljesen egyedül maradt. Senkije nem volt rajtunk és Rezsőéken kívül az országban. A faluban csak úgy emlegetett bennünket: „a pesti rokonok”. Ahol lakott túl messze volt, nehezen lehetett meglátogatni. Akkor még a kis Polski Fiat 126-osunk volt meg. Azzal jártunk le az idős nénihez, évente kétszer-háromszor, ahogy az időnk engedte. Csomagot azonban gyakrabban küldtünk neki. Szerette a mézes puszedit sokszor sütöttem neki, és postán elküldtem. Később, amikor az egészségi állapota gyengült, Mihályék Kanadából fizettek egy fiatalasszonynak, aki három kicsi gyermekével úgyis odahaza volt egész nap, és volt ideje ellátni az idős asszonyt. A második szomszédban lakott, Rózsikának hívták. Úgy láttam – amikor lent voltunk –, hogy igazi szeretet kötötte össze őket egymással. Annuska néni öreg, fáradt, de még mindig szép kék szemei csak úgy ragyogtak, amikor a gondozójára nézett.

Mihály sógoromat nagyon megrázta édesapja halála. Különösen az a körülmény, hogy még a végtisztességén sem vehetett részt. Abban az időben sűrűbben leveleztünk egymással. Próbáltam megnyugtatni, hogy édesanyját sem Rezsőék, sem mi nem hagyjuk el. Mihállyal és Máriával egyébként is mély testvéri szeretet kapcsolt össze bennünket. Nekik minden vágyuk az volt, hogy Mária testvéreit kivithessék Kanadába, látogatóba. Ha már Mihályt nem engedik haza, legalább a rokonsággal néha találkozhasson.

Mária különösen ragaszkodott fivéreihez. Egyedüli lány volt a családban, négy bátyja dédelgette őt kicsi korában. Most sorban meghívta őket. Először a legidősebbet, Lászlót látta vendégül, aztán a következőt, Rezsőt, a feleségével, Magdával. Legutoljára maradtunk mi, mivel Tamás volt a legfiatalabb. Kicsit féltem ettől az úttól. Soha nem szerettem a kiszolgáltatottság állapotát. Nem

kívántam, hogy hat héten át vendége legyek bárkinek. A vendég mindig kettős helyzetben van. Vendéglátója által kiszolgált, de ugyanakkor kiszolgáltatott is. Nem ura saját magának. Nem azt cselekszi, amit szeretne, nem oda megy, ahova akar. Végso soron alá van vetve a vendéglátó jóakarataának. Hat hét nagyon sok idő. A régi magyar közmondás szerint, amit nagyanyám szokott gyakran mondogatni: „Akármilyen kedves vendég, három napig éppen elég”. Ehhez képest hat teljes hét szinte elképzelhetetlen volt számomra. Mi történik, ha nem érzem jól magamat kint? Mi lesz, ha Máriaék belefáradnak a dédelgetésünkbe? A repülőjegyet előre megváltották a számunkra. Csak akkor jöhetünk vissza, és azon a napon, amire a jegyünk érvényes.

Ilyen aggodások között győzött bennem a Mihályék iránt érzett szeretet. Különösen Mihály után vágytam. Mária a gyerekekkel többször hazajöhetett. Vele két-háromévenként találkoztam. De Mihályt 1956 óta nem láttam. Pedig volt közöttünk ezer közös kapocs. A paraszti származás, a falu iránti mérhetetlen szeretet, a haza dolgai iránti féltés. Mihály is szerette az irodalmat, mint én. Ebben én voltam az erősebb. Benne pedig a zene iránti rajongás, ami bennem csak passzív élvezetet jelentett. Szinte a zene éltette.

Közös volt az utazások iránti vágyunk is, ők a világ más részeit járták, én eddig csak Európát. De minden utunkról hosszú beszámolót írtam neki, amit külön elismeréssel nyugtázott a válaszaiban. Most pedig ott állt előttem a lehetőség, hogy egyszer még az életben megölelhetem, megszoríthatom a kezét. Együtt utazunk majd az ismeretlen Amerika különböző tájaira, és láthatunk újabb csodákat. Esténként beszélgethetünk a haza dolgairól, múltunk immár megkövesedett, csak a lelkünkben élő emlékeiről. Vágytam erre az útra. Vágytam a Mihállyal való találkozás élményére.

Arra gondoltam, bár túlságosan is önálló lény vagyok, és öntörvényű, talán a sok jó mellett, amit ez az út ígért, el fog törpülni minden esetleges kellemetlenség. Ha egyáltalán adódik ilyen.

Azt nem említettem, hogy 1982-ben, amikor betöltöttem az 55. életévet, azonnal nyugdíjba mentem. Nem éreztem jól magam a napi nyolcórás elfoglaltságomban. Egészségi állapotom miatt döntöttem így, hogy nyugdíjba vonulással lehetővé teszem a napi rövidebb munkaidő letöltését. Továbbra is dolgoztam, de kényelmesebb feltételek mellett. Reggel nem keltem hajnalban,

délután nem vártam meg a csúcsforgalmat. Napi öt-hat órát töltöttem a könyvtárban. Ezért utólag nagy árat fizettem, mivel így a nyugdíj alapba kevesebb évet számítottak be. Hiába dolgoztam még rá tizenegy évet, a nyugdíjamon az nem változtatott semmit.

A hivatali munka azonban még akkor szinte életszükségletem volt. Jó volt a könyvek birodalmában élni. Csendben, értelmes kollégák társaságában. A baráti köröm nagy részét a munkatársaim alkották. Főleg a velem hasonló korúak. Ma, rajtam kívül még egy él közülünk.

Időnként találkoztunk egymással a könyvtáron kívül is. Mindig valamelyikünk lakásán gyűltünk össze, öten-hatan, ahogyan éppen sikerült összehangolni a szabadidőnket. Én – telenként – minden évben kocsonyát készítettem számukra, sok füstölt hússal, fokhagymával, és külön kis tálkákban dermesztettem meg. Kidíszítettem főtt tojással, sárga- és fehérrepa-karikákkal. Ez volt az én specialitásom, amit a társaim el is vártak tőlem. Közben zene szólt, beszélgettünk, komolyabb és vidámabb dolgokról. A világról, és az akkori színházi, zenei műsorokról. Könyvekről, írókról. De színes pletykálgatás is folyt ilyenkor köztünk, és sok vidám eseményt is megbeszéltünk. Békés, szolid estéket töltöttünk együtt.

Tamás még egész nap dolgozott, így sokat voltam egyedül.

Az 1986-os esztendőben úgy döntöttünk, hogy elfogadjuk Mária és Mihály meghívását, és kimegyünk Kanadába.

Nehezen tudtam összeszedni az ajándékokat a rokonságnak. Már nyugdíjasként jártam be az Akadémiai Könyvtárba, így megengedhettem magamnak, hogy csak 5-6 órát dolgozzam. Több időm jutott a házimunkákra, és a kis kertünkre. Sőt, a bevásárlás is könnyebben ment. Volt időm a boltokat járni. A házikertbe ugyan leginkább virágokat ültettem, főleg rózsát – de az egyik sarokban szórakozásképpen retket és sóska is termeltem. Éppen megnőttek már a sóska levelei, hát letéptem őket, és gyorsan félig készre fel is dolgoztam. Este pillanatok alatt elkészítettem, és jó étvággal megettük. Csak utólag kaptuk a hírt a csernobili atomerőmű katasztrófájáról. Április vége volt, és az országban sokan ettek hasonló ételeket. Amikor megtudtuk, hogy országunkat is érte sugárszennyezés, és a nagylevelű zöldségeket nem szabad

enni – már késő volt, túl voltunk a sóska-vacsorán. Hogy ért-e bennünket valamiféle károsodás, nem tudom. Az biztos, hogy a következő évtől kezdve mind a mai napig pajzsmirigybetegekben szenvedek.

Mélyen megdöbbenett azonban a hír, hogy a tejbe is került szennyezettség, hiszen a tehenek is fertőzött füvet legeltek. Egy, a pártban magas tisztséget viselő kedves ismerősünk mondta nekünk, hogy a párthelyiségekben az ő gyermekeiknek, unokáiknak külön, teljesen tiszta tejet osztanak. A többi gyerek itta azt, amit a boltokban árusítottak. S úgy hallottam, az a tej nem volt egészen megnyugtató állapotban.

Kanadai utazás – 1986

Abban az időben Magyarországról Kanadába utazni nem volt egyszerű dolog. Sem az itthoni hatóság nem vette jó néven, ha az állampolgárok olyan szabad országokat látogatnak, mint az Amerikai Egyesült Államok, vagy Kanada, sem a tengeren túli világ nem fogadta örömujjongással a szocialista régióból érkező vendéget. Utunkat Mihály sógorom indította el, és ő bonyolította le a rengeteg adminisztrációt is, ami azzal járt. Először egy kétnyelvű meghívó levelet kellett küldeni, amit az ottani közjegyzői hivatal pecsétjével hitelesítettek. Aztán a kanadai emigrációs hivatalban tudhatta meg, hogy fogadnak-e bennünket. Amikor ezt megkaptuk, akkor indíthattuk el mi a rendőrségnél a kiutazási kérelmet. Amikor ez is megvolt, akkor kértünk vízumot a kanadai követségtől.

Miután Mihályék az Amerikai Egyesült Államokba is át akartak vinni bennünket, az amerikai követséghez is beadtuk a vízumkérelmet. Mindezek elintézése után Mihályék a Maléven keresztül megküldték számunkra a repülőjegyeket. Dátum szerint, a ki- és visszautazás pontos dátumával, a repülőgép számával és a helyünket biztosító helyjeggyel. Ezek után indultunk el Tamással 1986. május 5-én Frankfurton át Torontóba.

A frankfurti repülőtér óriásinak tűnt, szinte féltünk, hogy az átszállásnál eltévedünk. Csodálkoztunk, hogy amint a gépből kiszálltunk, és a zárt folyosón az épületbe értünk, egy hölgy – látha-

tóan a légitársaság alkalmazottja – magyar nyelven kérdezte, hogy van-e magyar utas a leszállók között. Ő kísért el a roppant épület megfelelő részébe, ahonnan a torontói járatok indultak.

Az átszállás így teljesen simán ment. Néhány órai várakozás után beszállhattunk, és a gép felemelkedett velünk a magasba. Hosszú, talán tíz órás utazás után érkezünk Torontóba, ahol Mária és fia vártak bennünket. Csak a meghívó, az utazási ügyeket intéző Mihály nem volt ott. Ő akkor már egy kanadai kisváros temetőjében nyugodott.

A tragédia utazásunk előtt két héttel történt.

Az 1956-os forradalomban betöltött szerepéről és elítéléséről, meneküléséről már írtam. A kapocsról is, ami kettőnk között kialakult száműzetésének nehéz éve alatt. Azt hiszem, én jelentettem neki a hazával való lelki összeköttetést. Tudta, érezte, menynyire megszállottan szerettem és sirattam nemzeti álmainkat. Levelezésünkben titokban mindig is benne rejtőzött a hazaszeretet elfojtott tüze. Hiszen tudtuk mindketten, hogy a leveleinket átnézik.

Azt reméltük ettől az utazástól, hogy hat héten át, amíg a vendégeik leszünk, varázsolhatunk magunk köré egy meseországot, amiben újraélhetjük ifjúkori éveinket. És talán vigasztalhatjuk egymást az „elvesztett paradicsomért”.

Telefonon is egyre gyakrabban váltottunk szót. Röviden, de a reménység bűvöletében beszéltünk arról, hogy mi mindent fog nekünk megmutatni az új hazájában, amely befogadta őt, és a családját, és ahol 62 éves koráig – tudásának megfelelően – magas beosztásban dolgozhatott.

Aktív élete utolsó szakaszában Torontóban dolgozott. Busszal járt be abból a kisvárosból, ahol lakott. Nyugdíjazása előtt már nehezen bírta az utazást. Mikor felesége, Mária hazajött, nevetve mesélte, hogy Mihály mindig elalszik az autóbuszon, hazafelé. A sofőr már annyira ismeri, hogy a szokott leszállási helyen felébreszti, nehogy továbbvigye a jármű.

Utazásunk előtt két héttel, egy vasárnap délután szólt a telefon. Mária hangját ismertem fel a drót túlsó végén. Hangja szomorú volt. Annyit mondott: „Miska meghalt. Egy este rosszul lett. Infarktussal kórházba szállították, de reggelre meghalt.”

Aztán kétségbeesve arra kért, hogy feltétlenül menjünk ki, szüksége van most ránk. Sőt, Rezsőéket is felhívta. Őket is arra kérte, hogy: „ne engedjétek, hogy Tamásék ne jöjjenek ki.” Természetes volt, hogy kérését teljesítjük. Úgy gondoltuk, talán tom-pithatjuk a fájdalmát, ha ott vagyunk mellette, el kell látnia bennünket, nem jut ideje az állandó sírásra.

Akkorra már mindennel készen voltunk az útra. Ajándékot vetünk az egész családnak. Máriának egy szép, népi hímzésű asztalterítőt. Mihálynak Miska-kancsót, Tokaji aszút, üvegén a saját nevére kiállított címkével. És még sok mást, hiszen két gyermekük volt.

Igyekeztem utazásunk előtt néhány szót angolul megtanulni. Legalább annyit, hogy a hivatalos szerveknél a legfontosabb ügyeket meg tudjam oldani. Néhány angolórát is vettem a kiejtés elsajátítása érdekében. Sajnos erre kevés időm volt, és messze nem értem el azt a színvonalat, amit az olasz és a francia nyelvek terén sikerült megszereznem.

A kanadai útlevel- és vámvizsgálatnál azonban mindent megértettem, minden kérdésre válaszolni tudtam. A repülőtérrel minden nehézség nélkül kijutottunk. Csomagjaink is rendben megérkeztek. Egy órai kocsikázás után már Máriáék házában voltunk.

Tipikus kanadai lakóház volt, favázzal, téglabeépítéssel. A bejáratnál egy közepes méretű előtér volt. Belőle fel és le lépcső vezetett. Lent nem igazi alagsor volt, inkább földszintnek számított. Több részre tagolódott: volt benne egy lakrész, két szobával, tea-konyhával, fürdőszobával. Ezt néha kiadták egyetemistáknak. A másik részben volt a „magyar szoba”. Tulajdonképpen egy gyönyörű, nagy nappalinak felelt meg. Benne szép bútorok, kandalló. Gyönyörű magyaros hímzésű párnákkal, terítőkkal, ugyanakkor modern elektronikai berendezésekkel volt tele. Az egyik sarokban árválkodott Mihály elektromos orgonája, amit egy évvel a halála előtt vett magának. Úgy képzelte a jövőt, hogy hátralévő nyugdíjas éveiben Bach és a többi kedvenc zeneszerzőjének darabjait fogja majd játszani rajta. Az orgona némán állt a sarokban, és bár úgy mondják, a tárgyaknak nincs lelke, azt éreztem ott, abban a némaságban, hogy az orgona hangtalanul sír.

Külön részt választottak el a mosókonyha, szárító, és a kazán, valamint a klíma- és fűtőberendezések számára.

Végül egy külön szobában szép polcokon sorakoztak Mihálynak az előző évben készített borai. Egyforma üvegekben tárolta gondosan egymás mellett a finom, saját maga által készített nedűit. Magnélküli, Kaliforniából szállított szőlőt dolgozott fel, még az előző nyáron. Ránk várt, hogy majd együtt fogyasztjuk el. Nagyon finom bor volt. Azt még levélben írta nekünk, hogy aktív életének befejezése után olyan dolgokkal szeretne foglalkozni, amire egész életében vágyott. Zene, kertészkedés, olvasás. Ezek vártak volna rá, ha az égiek mást nem szántak volna neki.

Ahogy feljöttünk, itt helyezkedett el az igazán élhető, a mindennapi élet ezer dolgait befogadó lakrész. A nappali, gyönyörű kandallóval, szép bútorokkal, szekrényekkel, ezüst- és porcelánkészletekkel, nagy étkezőasztallal, ahol bőven elfért a család, a vendégekkel együtt. Közben megérkezett Enikő a férjével, Michaellel, és a két kisfiúval.

Ebéd után kimentünk a kertbe, amely meredek dombon helyezkedett el, szélein formás cédrusokkal. Még Mihály vágta le őket, szép egyenes vonalat húzva velük a kerítésnek szolgáló zöld fenyőkön. A kertben, lépcsőzetesen száz tö rózsza bontogatta a bimbóit. Mihály ültette őket, nyugdíjba vonulásának öszén. A száz tö rózsza legalább három sorban húzódott a házzal párhuzamosan. Még rajtuk volt Mihály keze nyoma.

Mária a közös hálósobájukat adta át nekünk, ahol még éreztem Mihály jelenlétét benne. Hihetetlenül rossz érzés volt. Úgy éreztem, mintha bitorolnám a birodalmát.

Ezen a szinten volt még több fürdőszoba, WC, hálósobák, és a konyha is. Ezt nagyon irigyeltem Máriától, mert legalább ötször nagyobb volt, mint az enyém odahaza. Külön étkezősarok is nyílt belőle, így nem volt gond a mindennapi étkezéseknél.

Nem sok időnk maradt az utazás és az időeltolódás miatti fáradtság kipihenésére. Mária közölte velünk, hogy másnapra megvették már a repülőjegyeket az Amerikai Egyesült Államokba, mégpedig a Mexikói öbölbe. Tampa-nál fogunk leszállni a gépről, onnan majd kocsit bérelünk, azzal megyünk a tengerpartra. A szállodát már előre lefoglalták.

Mihály halála miatt úgy változott a helyzet, miután négyesben már nem utazhatunk Máriáékkal, Enikőék jönnek velünk a gyerekekkel.

Pihenés helyett tehát gyorsan összeszedtem a tengerpartra szükséges holmikat, és egyetlen bőröndbe tettem őket. A baj csak az volt, hogy én idehaza egyetlen boltban sem kaptam olyan minőségű fürdőruhát, ami Amerikában a divatnak megfelelő lett volna. Mária még gyorsan elvitt egy üzletbe, ahol pillanatok alatt megfelelő méretet és minőséget találtunk.

Ott ugyanazt tapasztaltam, amit Nyugat-Európában is: óriási üzletek, hatalmas választékkal. Szinte üresen. Vevőt alig láttam rajtunk kívül. Azon gondolkodtam, hogyan élnek meg ezek az áruházak? Nálunk akkor éppen vevő volt bőven, de áru nem.

Másnap délben indult a repülőgép Torontóból. Miki vitt el bennünket odáig kocsival, mivel ő nem utazott velünk.

Hatalmas utasszállító gépbe ültünk. Útközben füstölt lazacot szolgáltak fel mindenféle tengeri szörnyűséggel. Számomra ehetetlenek voltak, de Máriának jó étvággal fogyasztották. Még Tamás is kóstolt belőlük. Minden ülés állítható volt, és mindegyiken volt rádióhallgatási lehetőség. TV is volt az utastérben. Nem emlékszem már, hány óráig tartott az út Tampa-ig, csak arra, hogy a gép egy hatalmas légörvénybe került, úgy dobálta az óriási alkotmányt, mint egy labdát. Éppen ebédet készültek felszolgálni a stewardessek, amikor a hangosbemondó felszólította őket, hogy üljenek le, az utasok kössék be magukat, és senki ne változtassa a helyét.

Mária, aki eddig minden évben rendszeresen megtette ezt az utat Mihállyal, azt mondta, hogy ilyen viharba még sosem kerültek. Nem tudom, mennyi időt tölthettünk el az izgalmak között. Végül kikerültünk a viharzónából, és újra csendesen szálltunk tovább. Amikor megérkeztünk, az utasok sokáig tapsoltak.

A tampai repülőtér óriási volt. Liftekkel mentünk fel-le, egyik épületrészből a másikba. Ahogy kikerültünk belőle, Michael elment kocsiórt a közelben lévő kölcsönzőbe. Számunkra szokatlannul nagy autó volt. Könnyedén elfértünk benne, az öt felnőtt és a két gyerek.

Ahogy száguldottunk a kitűnő minőségű amerikai úton, a mellettem lévő ajtó üvege hirtelen szétr pattant. Apró darabokra hullott. Befedte a ruhámat, és a mögöttem ülő Enikő és a gyerekek is kaptak belőle. Szerencsére annyira apró kis kockák voltak, hogy semmi sérülést nem okoztak.

Megálltunk. Az út mellett éppen egy családi ház állt, a tulajdonos a kertjében dolgozott. Michael őt kérte meg, hogy hívja ki a rendőrséget. Félreálltunk az út szélére, kiszálltunk, és letisztogattuk magunkról és az ülésről az üvegdarabokat. A rendőrség nagyon gyorsan ott termett. Jó húsz méterre előttünk álltak meg, Michaelnek kellett odamenni hozzájuk, ők nem szálltak ki a kocsiból. A vendéglátóink azt mondták, azért, hogy az elhagyott utakon ne legyenek kiszolgáltatva esetleges támadóknak. Michaelt arra utasították, hogy lassan, óvatosan menjen el a következő pihenőig. Ott várják majd a kocsinkat.

A pihenőhely egy útszéli épület volt, vendégfogadóval, mosdókkal, és egy nagy váróhelyiséggel. A rendőrök felvették a jegyzőkönyvet, Michael pedig új kocsiót telefonált a bérbeadónak. Talán fél órát kellett várakozni csupán, máris megérkezett az új kocs. A sérültet rátették a szállító járműre, és a két hátsó kerekét a földön hagyva, elszállították. Nekünk, a szocializmusból idecseppent, nehezebb életkörülmények között élő embereknek ez csodálni való megoldásnak tűnt.

Ilyen közjáték után érkezünk meg a Mexikói-öbölbe. Szállodánk közvetlenül a tengerparton volt. A nagy, több emeletes épületben Máriáék az ötödik emeleten béreltek egy négyszobás lakrész. Nekünk pedig az első emeleten biztosítottak egy szép, tengerre néző szobát, fürdőszobával, kis teakonyhával. Főzni nem kellett, a reggelinket lifttel Máriáéktól hoztuk le.

Ébédet mindig egy svéd vendéglőben fogyasztottunk. Egységes árat kellett fizetni, és annyit ettünk a megkívánt ételekből, amennyit akartunk. Magunk választottunk tálcat, tányérokat, evőeszközöket. A gyerekeknek kérés nélkül azonnal hozták a pohár tejet, és az asztalokon elkészített rajzokat ábrázoló papírok mellett színes ceruzák várták őket. Így az első pillanattól kezdve lekötötték a figyelmüket, nem unatkoztak, amíg a felnőttek beszélgettek. Az ételeket gusztusos edényekben tárolták, azokból szedtünk magunknak. Csodálatos parfék, fagyaltok voltak. Ezekből fogyasztottam a legtöbbet.

A hotel strandja tiszta volt. Külön zuhanyozók voltak a parton, az udvarban pedig kristálytiszta úszómedence. A tenger erősen hullámos volt, úszni még a nagyon jó sportolók sem tudtak benne. Élveztük, meg kellett tanulnunk ráugrani a hatalmas hullámok

tetejére, hogy el ne borítsanak bennünket. Nem messze minden nap kora délután delfinek úsztak el mellettünk, látható távolságban. Életemben először láttam az apály és a dagály váltakozását.

Amikor visszahúzódott a tenger a dagály után, mindenféle hordalékot hagyott maga után. Reggelenként óriási gépekkel tisztították a partot. A homok sima volt és meleg. Esti sétáinkra fürdőpapucsban indultunk. Aztán ahogy jött a tenger felénk, előbb csak a talpunkhoz ért, majd simogatni kezdte a bokánkat. Csodálatos érzés volt. Ilyenkor levetettük a papucsunkat, s kezünkbe vittük tovább. A parti oszlopokon, amelyeket a hullámverés ellen állítottak fel, pelikánok tollászkodtak.

Amikor bementünk a langyos, simogató vízbe, Michael a lábával egyre szedegette az apróbb-nagyobb csigákat. Néha egészen szép példányokat talált. Ezeket összegyűjtöttük és hazahoztuk.

Olyan melegen sütött a nap, hogy hiába voltunk a vízben, a válunk pillanatok alatt leégett. Az itthonról vitt krémek semmit nem használtak. Máriáék segítettek ki bennünket megfelelő védelmű kenőcsökkel – sajnos, már későn. Tamás fehér bőre a hátán kisebesedett, és hamarosan bőrrákot kapott. Azóta is állandó kezelésre szorul mind a mai napig.

A St. Petersburg-beachen volt a szállodánk, a várostól nem messze - oda vittek be bennünket délutánonként. De olyan forróság volt, hogy csak addig voltunk az utcán, míg a hűtött kocsiból egy-egy épületig futottunk. E rövid idő alatt is majdnem elájultunk. Minden épületben légkondicionálás volt, másként nem is lehetett volna kibírni. Egyik vasárnap érdekes, számunkra akkor még az újdonság erejével ható misén vettünk részt. A templom, úgy emlékszem, kicsi volt, modern. A kapuban, ahogy beléptünk, két úr fogadott bennünket, fekete nadrágban, fehér zsakettben, fekete csokornyakkendőben. Miután üdvözöltek bennünket, ők maguk ültettek le, az általuk kiválasztott padokba. A szertartás végén a pap a kijáratnál fogadta a híveket. Mindenkiel kezet fogott, az ismerősökkel váltott néhány szót. Nekünk ez akkor még nagyon különösnek hatott.

Néha egész nap a tengerben lubickoltunk, csupán az ebédidőt töltöttük a már említett svéd étteremben, legtöbbször azonban érdekes programokat készítettek számunkra. Olyanokat, amiket a két kisfiú is kibírt. Nagyon fegyelmezett, értelmes gyerekek vol-

tak. A múzeumokat csendben nézték végig velünk. Jutalmul a szülők egy-egy játékoltba vitték el őket.

St. Petersburgban két, híres múzeumot látogattunk meg. Az egyik a Museum of Fine Arts volt, ahol főleg európai, amerikai és ázsiai művészek alkotásait nézhettük meg.

A másik, a Salvador Dali Museum már hosszabb időt vett igénybe. A kiállítást furcsa érzésekkel csodáltuk meg. Salvador Dali művészete nem hatott ránk a katarzis erejével. Inkább elrémitettek bennünket „deliriumos és neurotikus állapotból fakadó képei”. Dali a szürrealizmus egyik meghatározó alakja.

Festményei érdeklődést és megdöbbenést váltottak ki belőlem. Leghíresebb képeit, mint az *Emlékezet állandósága*, vagy a *Polgárháború előérzete* és *A dollár apothéozisa* címűeket albumokból már idehaza is ismertem.

Salvador Dali sok évet töltött Amerikában is. Talán azért festette meg az *Amerika felfedezése* című – számomra legélvezhetőbb – képét.

Annál szebb emléket hagyott bennem a St. Petersburgtól nem messze található Sunken Gardens nevű park, melyben a világ összes tropikus növénye megtalálható. Egzotikus növények és állatok sokaságában gyönyörködhattunk. Hatalmas alligátorok kúsztak a mocsaras talajon, flamingók csapata színezte rózsaszínűvé a környezetüket. Pávák, papagájok, majmok, csúszómászók között sétáltunk. Szabadon éltek a gondosan ápoltság közeleiben. Enikő és Tamás rengeteg fényképet készítettek róluk. Érdekesesek voltak a park bejáratánál sorakozó üzletek, ahol büféáruktól, italoktól kezdve mindenféle emléktárgyat árultak. Nagy kosarakban, kasokban kínálták őket. Ez nekünk akkor még újdonság volt.

Magában a városban, St. Petersburgban már nagy áruházakat láttunk. A tengerben található mindenféle korallokat, csigákat, kagylókat árultak. Mária vett Tamásnak egy szép fehér korallt, mi pedig vettünk egy nagy csigát. Régi óhajom teljesült ezzel. Gyermekkoromban láttam egy családnál hasonló példányt. A háziasszony levette a polcra, és a fülemhez illesztette, ilyenkor bűgő hangot hallottam, és azt hittem, hogy van benne valami kis bogár. Ezzel a csigával aztán egy nagy kalandunk volt a torontói repülőtéren.

Ahogy egyik délben, ebéd után elmentünk az áruházba apróságokat venni, emlékszem, két pénztár működött benne. Sok volt a vásárló, kis ideig sorba kellett állnunk. A mellettünk lévő pénztárra várakozók között magyarul beszélgetett két hölgy és egy férfi. Hirtelen összerezcentem, önkéntelenül átszóltam nekik:

– Magyarországból jöttek?

– Igen, – volt a válasz. – Önök is?

– Igen – mondtam én –, de mi visszamegyünk.

– Mi nem megyünk vissza – felelte az egyik hölgy. Arcán, hangján öröm és boldogság érződött.

Nem tudom, miért, de összeszorult a torkom. Hirtelen vágyat éreztem a hazám után, és fájt a szívem, amiért ők olyan könnyen le tudnak mondani róla. Így utólag már nem mondanék ítéletet felettük. Ki tudja, milyen sorsuk volt odahaza, mi mindenben mentek keresztül, ha ilyen könnyen kint tudtak maradni idegen földön.

Ebéd után szinte minden nap elmentünk valahová. Egyszer egy épülő hidat mutattak Máriáék, ami a tengeren ívelt át, az öbölben, ahol nyaraltunk. A régi mellett építették, Tamást, mint építész nagyon érdekelte, fényképet is készített róla. Én csak azt csodáltam, ahogy a víz felett lebegett, befejezetlenül még, mélyen belenyúlva a végtelennek látszó tengerbe.

Egyik este egy olasz vendéglőbe mentünk pizzát vacsorázni. Ez is nagy élmény volt nekünk akkor. Közepes nagyságú étterem volt, talán tíz- tizenöt asztallal. A teljesen nyitott konyha a terem egyik sarkában volt. A vendégek előtt zajlott le a pizza készítés minden fázisa, a tészta gyúrásától kezdve a tálalásig. A tésztából először teniszlabda nagyságú gömböket formáltak. Aztán a szakács az egyes darabokat nyújtófával kicsit meglapította, majd egyetlen gyors mozdulattal felemelte, és a középső ujján pörgetni kezdte. Látszott a tésztán az ujjá begye. A gyors forgás következtében kerekre és megfelelő nagyságúra formálódott a pizza-alap. Valamilyen paradicsom-szósszal megkenete, majd változatos ízesítéseket tett rá, sajtot, halat, paradicsomot, paprikát, de mindenféle tengeri „herkentyűt” is. Én természetesen csak a sajtosból ettem. Nem szeretem az ismeretlen ízeket.

Ha a szállodában maradtunk esténként, családi körben, akkor is jól éreztük magunkat.

Máriáék – bár volt kicsi konyhájuk – ott sosem főztek. Mindig hozattak valami készételt. Legtöbbször Michael ment el pizzáért. Hatalmas, kerek pizzákat hozott. Legalább kettőt, hiszen heten voltunk hozzá.

Közben a TV-t is néztük. Sokat nem értettem az angol nyelvű adásból, de emlékszem, ott láttam először az *Elfújta a szél* című filmet. Élveztem, mivel a könyvet fiatal koromban többször is olvastam. Ismertem a tartalmát, így tudtam követni a történetet. Az jobban zavart, hogy tízpercenként megszakították a filmet, és reklámokat adtak. Ez nálunk akkor még ismeretlen volt. Ott láttam az első Magyar Nagydíj kiosztását is, a Hungaroringről közvetítették.

Máriáék megmutatták nekünk a Bush Gardens-parkot is Tampa-ban. Úgy emlékszem, jóval nagyobb területen volt, mint a St. Petersburg-ban lévő Sunken-Gardens. Nagy élményt jelentett az „Adventure in the Congo”, ahol csónakon vitték a turistákat egy kalandos utazásra a Congo folyón. Mi is beültünk az egyikbe, ami elvitt bennünket egy Congo folyót helyettesítő vízen. Igazi amerikai látványosság volt.

A legnagyobb élvezetet azonban Orlando-ban, a Walt Disney World jelentette. Egy egész napot töltöttünk itt. Az eredeti Disneyland 1955-ben Dél-Kaliforniában nyílt meg. Los Angeles egyik városrészében, Anaheim-ben. A parkot a rajzfilmrendező Walt Disney tervezte. Ehhez hasonló parkot később több helyen is létrehozta. Ez a világ legnagyobb szórakoztató parkja. Nyolc sávós autót vezetett be a területére, amely 113 km².

A parkban mesterséges tavak, éttermek, boltok, különböző „téma-parkok” és óriási autóparkolók voltak.

Egysínű vasút kötötte össze az Epcot-tal, magyarul a „Holnap Kísérleti Községe” központtal. Ez egy jövőt idéző, számítógéppel ellenőrzött, elképzelt világ volt, amely 1982-ben nyitotta meg a kapuit. A parkban a világ minden tájáról származó történelmi nevezetesség mása látható. A park egyik része a felnőttek, másik a gyermekek szórakoztatására szolgált. Mi a felnőttek számára felépített részt néztük meg, annak is csak egy kicsi hányadát, hiszen egy nap kevésnek bizonyult az egész terület áttekintésére.

Számomra igazi élményt a térhatású mozi jelentette. Ez akkor, 1986-ban óriási újdonság volt, különösen nekünk, itt Közép- Eu-

rópában. A moziépületbe csak sorban állással jutottunk be. Úgy emlékszem, hatalmas kerek tér közepén egy hídszerű folyosón álltunk meg. Aztán sötét lett, és kezdődött az időutazás. Amerika őskorát láttuk. Egy csónakban ültünk, s a tengeren kalózok rohanták meg a csónakot. Fel akartak kapaszkodni rá, vad dühös tekintet szórtak ránk. Valóban megijedtem. Annyira hüen láttuk az egészet, mintha valóság lett volna. Hányódtunk a vizen, mellettünk óriási jéghegyek úsztak, elmentünk mellettük. Épp olyan hatással éreztük, hogy haladunk, mint amikor kocsival megyünk az országúton, és elhagyjuk az út menti fákat. Visszatekintettem, és láttam, ahogy hátunk mögé kerültek a hegyek. Mintha valóban elhagytuk volna őket. Óriási élmény volt!

Aztán egy panoráma-moziba mentünk. Itt szintén Amerika történetéből láttunk egy filmet. Az amerikai elnököket mutatták be. Bár a szöveget nem értettem, teljesen élvezhető volt az egész. Sorban megjelentek előttünk az amerikai elnökök, George Washingtontól egészen napjainkig. Emlékszem, részletek hangzottak el a Függetlenségi Nyilatkozatból is a filmben. Ezt a részt Mária fordította nekem. Amikor vége lett az előadásnak, az amerikai himnuszt játszották. Akkor láttam először, hogy a himnusz alatt az amerikaiak a szívükre tették a kezüket.

Soha nem felejttem el azt a kedves, vidám delfin show-t sem, amit ott láttam. Ezek a nagy állatok valami hihetetlen ügyességgel ugráltak ki a vízből. Szinte fellendültek a medence szélén álló magas emelvényhez, ahol egy fiatal nő haldarabokat nyújtott nekik. Sosem tévedtek, mindig el tudták kapni a zsákmányukat.

Egy másik teremben sólyomreptetést mutattak, a másikon a majmok ügyességét szemlélhettük.

Az egészben az volt a csodálatos, hogy az utcák ragyogó tiszták voltak – annak ellenére, hogy a látogatók állandóan szemeteltek. Rengeteg alkalmazott járkált seprűvel, lapáttal, és szedték össze a turisták lyukas markából kihullajtott papírt, poharat, zsebkendőt, és egyéb tárgyakat.

Még egy érdekes élményben volt részünk. Hirtelen beborult az ég, erős zápor keletkezett. Befutottunk az egyik épületbe, azt hiszem, egy étterem volt. Az egyik helyiségében pillanatok alatt árulni kezdték az esőkabátokat. Mária is vett mindnyájunknak. Százszámra adták el, és nem fogyott ki a készlet! A zápor elmúl-

tával sokan eldobták az egy dollárért vett, feleslegessé vált holmit. A takarítók pedig összeszedték őket. Mondanom sem kell, hogy mi eltettük emlékebe, és haza is hoztuk. Sőt, használtam is azóta.

Este, sötétedésekor egy karnevál-féle parádés felvonulás kezdődött. Bábuk, feldíszített kocsik, maskarák, zenebohócok meneteltek, villogó fények cikáztak körülöttük. Késő éjszaka indultunk vissza a szállodába. Alig találtuk meg a kocsinkat. Hiába voltak szektorok, akkora parkolók voltak, hogy alig tudtunk eligazodni bennük. A gyerekek a felnőttek ölében kuporogva elaludtak a kocsiban. Nagyon későn értünk a szállodánkba. Még néhány napig fürödtünk a tengerben, aztán visszarepültünk Kanadába.

Ahogy a tampai repülőtér felé közeledtünk, ahonnan a gépünk indult, egyre több repülőt láttunk a levegőben. Percenként indultak, érkeztek. Arra gondoltam, vajon hány repülőgép szennyezheti a levegőt az egész világon? Pedig akkor még csak 1986-ot írtunk. Végre megérkeztünk Kanadába, Mária és Mihály otthonába. De csak Mária maradt nekünk. Mihály elment. Róla beszélt minden a házban. A kert, a száz tö rózsával, melyeket ő telepített. Teraszosan elhelyezett bokraik ontották a virágokat. Piros, sárga, rózsaszín, és fehér színeikkel, és az illatukkal az Ezeregy éjszaka hangulatát varázsolták a ház köré. A kert szélén – kerítés helyett – cédrusok fegyelmezett sora húzódott. Tamás vállalta, hogy megformázza őket. Úgy, ahogy Mihály tenné.

Másnap kimentünk a temetőbe. Messze volt a várostól. Kocsival mentünk, úgy tapasztaltam, hogy Kanadában, legalábbis abban a kisvárosban, ahol Mihályék laktak, mindenhova kocsival illett menni. Még a templomba is. Bármennyire közel volt a lakáshoz.

A temetőben – ahogy visszaemlékszem – szigorú rend uralkodott. Centiméterekre kiszámított magasságú sírkövek húzódtak végig egy-egy sorban. S ahogy végignéztem rajtuk, valami hiányzott a szememnek. Nem voltak sírhantok. Teljesen lapos volt a halottak felett a föld. Nem illettek bele a képbe Petőfi Sándor sorai: „Hol sírjaink domborulnak...” Nem, itt nem domborultak a sírok. Fakeresztek sem voltak, mint gyermekkorom gyertyafényes temetőiben. A „fejfák” kőből vagy márványból készültek. Háttal simultak egymásnak, középen, két sír között. Felirataik a sírok

felé néztek. Így álltak, hosszú sorban a nyughelyek. Köztük rendezett utak biztosították a megközelítésüket.

Az egyik sor végén találtuk meg Mihályt. Sírkövére angolul volt rávésve a neve, születési és halálozási évszáma. Egy sír a sok között, magyar családnévvel. Le nem tagadható, félre nem érthető eredetű magyar névvel. Ott, Kanadában, az Öt-tavak vidékén, ahol szélcsendben talán hallható a Niagara-vízesés dübörgése is.

Szerettem volna hangosan a világba kiáltani, hogy nem akar ki nyugszik itt, hanem egy magyar 56-os szabadságharcos. Aki élt 63 évet, született Magyarországon, egy határszéli kis faluban, paraszti ősöktől. Ereiben magyar és sokác vér folyt. Felnőtt korában tanár volt, fiatal nemzedékek formálója, szakkönyvek írója. Aki megjárta a második világháború poklait. Volt katona, és hadifogoly. A rabságból a tifusz mentette meg. Az 1956-os forradalom után üldözött, majd menekült lett. Utoljára száműzött. Hazájába soha nem engedték vissza. És most itt nyugszik Kanada földjében. Hamvait idegen ország fogadta be, ahogy annak idején őt magát is. Kanadai állampolgárként halt meg. Ezt a rögtönzött nekrológot szerettem volna elmondani sírjánál a világnak, de nem hallotta volna senki, így csak halkan, magamban mormoltam a szavakat.

Isten veled, Mihály – suttoztam a sírja előtt –, Isten veled! Fáj, hogy csak így találkozhattunk!

Mária egyik este elmesélte Mihály halálának és temetésének a történetét. Egyik nap estefelé Mihály hirtelen rosszul lett. Orvost hívtak, aki infarktust állapított meg. Kórházba szállították, intenzív osztályra került. Vasárnap hajnalban csengett a telefon. A kórház jelentette, hogy Mihály meghalt.

A halál legtöbbször rosszkor jön. A hirtelen halál, idősebb korban mindenképpen, nagy ajándék annak, aki kapja. Nincs fájdalom, halálfélelem. Nem épül le a szellem, a test. Megmarad az emberi méltóság, az utolsó percig. De a hozzátartozónak ez maga a pokol. Egyik óráról a másikra elveszteni azt, akit a legjobban szeretett. Hiszen nem volt beteg, közös céljaik voltak. És most mindennek vége.

El kellett búcsúzni a halottól, el kellett temetni. Rokon nem volt Kanadában, egyetlen távoli unokaöcs élt valahol az ország másik részében. Inkább barátok voltak a városban, főleg disszidens ma-

gyarok. A család mellett ők búcsúztatták Mihályt. A legjobb barátját, Oszkárt én is ismertem. Ő is 56-os menekült volt, feleségével, Zsuzsával együtt. Mindketten ének- és zenetanárok voltak. Gyönyörű házat építettek maguknak, ott fogadták a tanítványokat. Akkor jött divatba Kanadában a Kodály-módszer a zeneoktatásban. Olyan nagy érdeklődés volt iránta, hogy Oszkárék reggeltől estig fogadták a tanítványokat.

Őt is mélyen megrázta barátjának hirtelen halála. Elhatározta, méltó módon vesz búcsút tőle. A családtól tudta, hogy Mihályt templomban fogják felravatalozni, ezért úgy gondolta, zenével fogja elkísérni a nagy útra. Hiszen Mihály is rajongott minden hangszerért. A temetés időpontját tudta a családtól. Fogta a hegedűjét, és elment abba a templomba, ahova Mihállyal misére szoktak járni, felment a karzatra, és a ravatalon fekvő barátjának eljátszotta Kodály *Esti dalát*.

A gyászszertartás közben – váratlanul – megszólalt a hegedű. Szállt a dallam, betöltötte a templomot. Csak a szövegét kellett hozzágondolni annak, aki hallja. És ha magyar ember hallja, akkor kíséri is a gyönyörű sorokkal:

Én Istenem, adjál szállást!
Már meguntam a járkálást,
A járkálást, a bujdosást,
Az idegen földön lakást.

Aztán folytatódott tovább a hegedűszó. S a magyar hallgató mondhatta tovább vele a szöveget is:

Adjon Isten jó éjszakát,
Küldje hozzánk szent angyalát:
Bátorítsa szívünk álmát,
Adjon Isten jó éjszakát.

A zene megrendítően szép volt. A gyászoló család, és a búcsúztató ismerősök felnéztek a karzatra, ahol láttak egy embert, amint szomorú hegedűjátékával végső búcsút vesz barátjától. Kicsit talán csodálkoztak az idegennek tűnő dallamon, mert egy ismeretlen kanadai férfi feküdt a ravatalon. Oszkár eltévesztette a temp-

lomot, Mihályt egy másik helyen búcsúztatták. Nem hallhatta a magyar zene szomorú, fájdalmas hangjait.

Feleslegesen féltém a vendégszereptől, nagyon jól éreztem magamat Kanadában. Máriáék mindent elkövettek ennek érdekében. Elvittek a Niagara-vízeséshez, megmutatták Torontót. Voltunk egy skanzenben is, ahol az első telepések házait, felszereléseit, életmódját mutatták be.

A legnagyobb élvezetet a Niagara-vízesés látványa nyújtotta. Egyedül a zuhatag feletti helikopter-repülést nem mertük vállalni, de hajóval bementünk a vízesés közelébe. Gumicsizmát és esőköpenyt kaptunk – olyan érzés volt, mintha nagy zápor hullt volna ránk. Láttuk a vízesést hátulról is. A patkó közelében lévő épületből lifttel lementünk negyven méter mélységbe, ahol három alagút nyílt a vízfüggöny közvetlen közelében. Borzadva néztük a roppant víztömeget, amely előttünk zúdult le, zúgva, dübörögve.

A látványosság után a délutáni órákban a 157 méter magas Skylon-toronyban ebédeltünk. Üvegfalú gyorslifttel mentünk fel a tetejére. Beszélgetés közben Miki egy borítékot adott át nekünk, ajándékképpen. Azt mondta, vegyünk rajta valami maradandó tárgyat, ami majd odahaza emlékeztet bennünket erre a kirándulásra, és a Kanadában eltöltött napokra.

Mikor hazaérkeztünk Máriáékhoz, kinyitottuk a borítékot. Nem emlékszem az összegre, de nagyon nagy pénz volt benne. Miki még egyetemista volt, informatikusnak készült. Közben hétvégeken dolgozni járt, egy lóversenyeket rendező cégnél készített számítógépes feldolgozást a versenyek bevételéről. Este ment el otthonról, és késő éjszaka érkezett haza.

Máriának megmutattuk a Mikitől kapott pénzt. Kértem a tanácsát, hogyan tudnám ezt Mikinek oly módon visszaadni, hogy ne bántsam meg. Máriától tudtam meg, hogy ez az összeg a fia háromhavi keresetével egyenlő. Ezt semmiképpen nem fogadhattuk el. Végül úgy döntöttünk, hogy egy keveset kivettünk belőle, a többit egy borítékba tettük. Hozzácsatoltunk egy köszönőlevelet, amelyben megmagyaráztuk, miért nem szabad elfogadnunk a nagylelkűségét. Ezt a borítékot az elutazásunk előtt egy órával letettük az asztalára.

Torontóban sok mindent láttunk. Múzeumokat, az új városházát, megnéztük a belváros üveg felhőkarcolóit is. Nekem nem

tetszetek, bár lenyűgöző volt a magasságuk. Kimentünk az Ontario-tó partjához is. Sőt, Mária még egy repülő-bemutatóra is elvitt bennünket. Nem élveztem különösebben a gépek különböző manővereit. Eszembe juttatták a háborús élményeimet, amikor az amerikai bombázók eltakarták előlünk az eget, ahogy a szülőfalu felett repültek. Olyankor tudtuk, hogy pusztítani mennek Budapestre, vagy az országunk valamelyik nagyvárosa fölé.

Sokat lehetne még írni a Kanadában látottakról, de nekem azok a kocsikázások tartoznak a legszebb emlékeim közé, amiket Miki csak úgy, ötletszerűen szervezett nekünk. A kanadai táj szépsége akkor bontakozott ki előttünk. Az óriási földterületeken elszórva bukkantak fel a gazdaságok. Úgy látszott, nagyon gazdag ország vendégei vagyunk.

Külön élményt nyújtottak az ott élő magyar családokkal való találkozások.

Ezek az emberek valamennyien kényszer hatása alatt települtek Kanadába. Akikkel mi találkoztunk, azok mindnyájan Mihályék barátai voltak. Politikai menekültként találták meg az új hazát, amely biztosította számukra az otthont, és a megélhetést. Dolgoztak, és elfogadható színvonalon éltek. Jobban, mint mi idehaza. Szívük mélyén azonban megmaradt az elhagyott haza emléke. Városok, tájak bújtak meg emlékezetük rejtekében. S ha a napi munka után lepihentek, álmaikban még a Duna, vagy a Tisza partján jártak. Vagy az édes gyermekkor színhelyeit járták be éjszakánként. Lelkük átrepülte az óceán végeláthatatlan, nagy vizét és titokban megtalálta az egykori fészket, ahol születtek.

Mária mesélte még régebben, amikor a gyermekeivel hazajött, hogy néha bementek Torontóba, ahol a Magyar Házban találkozhattak a környéken lakó magyarokkal. De nem volt igazi egyetértés a különböző időben Kanadába érkezők között. Főleg a második világháború után, vagy alatt, az 1940-es években letelepültek, és az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése következtében kiérkezett, ifjabb nemzedék között volt felfogásbeli különbség. Így ezek a többnyire vasárnaponként zajló találkozások elmaradtak Mihályék életéből, de megmaradt a kapcsolat a saját városkájuk magyar családjaival.

Ismervén a helyzetet, induláskor, még otthon, igyekeztünk beszerezni olyan ajándékokat, amik – előre láthatóan – örömet jelen-

tettek a kivándorlóknak. Tudtuk, hogy néhány családhoz Mária el fog vinni bennünket. A Vörösmarty téri Népművészeti boltban találtam kisebb emléktárgyakat a számukra, legjobban azonban szinte minden családban egy szerény kiadványnak örültek. Abban az időben jelent meg egy puhafedelű kis tájékoztató *Országközi nézelődő* címen. Könyvesboltokban nem is árulták, csupán a Parlament épületében lehetett hozzájutni. Ebből szereztem be több példányt is. Nem is gondoltam, hogy ekkora hatást vált ki az ott élő honfitársainkban az ország első házáról szóló kis beszámoló. A könyv borítóját teljes nagyságában befedő gyönyörű neogótikus épület, a stílusra nem jellemző, hatalmas kupolával, valóban megdobogtatta a kint élők szívét.

A könyvnek legjobban Barabásék örültek, ők közel laktak Máriáékhoz. Hasonló korúak voltak velük. A férfi gépészmérnök volt, a felesége otthon nevelte a gyerekeket. De ők már kirepültek a szülői házból, házasságaik révén Kanada messzi tájaira kerültek. A lányuk valahol északon élt, a fiuk nyugaton, a Sziklás-hegység környékén. Ritkán jöttek haza, így a két idősödő ember a nyugdíjasok csendes, nyugodt életét élte. Az asszony, akit Ernának hívtak, súlyos ízületi betegségben szenvedett. Úgy emlékszem, egy kerek karosszékből üldögélt, amikor meglátogattuk, Szolnokról mesélt, ott élte gyermekéveit egykor. A Tisza olyan élénken élt az emlékezetében, hogy könnyes szemmel beszélt róla. Fiatalkori sétáit emlegette, melyeket a folyóparton tett serdülő korában a fiukkal. Meg kellett ígérnünk, hogy elmegyünk oda, ha hazaérkezünk majd, és küldünk fényképet, a tájról. A *Bibliájából* egy lesajtol, száraz virágot vett elő, kis papírba csomagolta, és odaadta nekem.

„Vidd haza, és add a Tiszának” – mondta, amikor átnyújtotta. Ez a megbízás életem mulasztásainak a számát gyarapította, mivel azóta sem sikerült találkoznom Erna folyójával. A virágot a Dunába ejtettem a Lánchíd közepén, egy évvel később, amikor láttam, hogy nem érek el már Szolnokra. Azzal vigasztaltam magamat, hogy a Duna úgy is bekebelezi a Tiszát. Valahogy mégis belekerül a küldemény.

Oszkáréknál, a zenész-házaspárnál többször is voltunk. Enikő szinte naponként hordta a gyerekeket hozzájuk, énekórára és zenéelméletre. Oszkárék kértek bennünket, hogy az otthoni általa-

nos iskolai ének-tankönyveket küldjük el nekik. Ezt meg is tettük, mikor hazaértünk.

Oszkárék egy nagy házban laktak. Még nagyobb volt a kertjük, ami körülölelte a házat. Tavuk is volt. Ők építették, és annak a partján töltötték el a szabadidejüket, tavasztól őszig. Télen volt a legtöbb elfoglaltságuk, mivel a gyerekek inkább az iskolaidőben jártak hozzájuk zenét tanulni. Elsősorban a magyar családok gyermekei, de bőven akadtak bennszülött, igazi kanadai családból származó fiatalok is.

Külön világba cseppentünk, amikor beléptünk hozzájuk. Rita, a feleség remek festő is volt. A falakon saját alkotásai sorakoztak. Nagyon szép képek voltak. Elbeszélgettünk velük a világ dolgairól. Főleg Magyarországról kérdezgettek bennünket. Hogy élünk odahaza, van-e kulturális élet nálunk? Aztán zenéltek nekünk. Klasszikusok műveiből adtak elő részleteket. Felemelő délutánt töltöttünk náluk.

Többen eljöttek Máriához az ott élő magyarok közül, hogy találkozhassanak velünk. Sőt, akadt köztük olyan is, aki apró ajándékot szeretett volna küldeni velünk itthoni szeretteiknek. Természetesen ennek a kérésüknek szívesen tettünk eleget. Legjobban azonban akkor éreztük magunkat, amikor a családdal együtt töltöttünk el egy-egy szép estét. A meghitt beszélgetések ideje volt ez. Lent ültünk, a földszinten, Mihály szobájában, a megnémult elektromos orgona mellett, és emlékeztünk rá. Miki ilyenkor édesapja kedvenc számait tette fel a lemezjátszóra, és hallgattuk Bach, Beethoven, Mozart, vagy Brahms és más zeneszerzők műveit. És akkor ránk szállt a béke, a megnyugvás, amit semmi más nem tud adni a megszorodott embereknek, csak a zene. A muzsika lelket simogató varázsa.

Ágnes

Kanadai tartózkodásom alatt találkoztam Ágnessel, aki sógornóm ismerőse volt. Valamikor a kivándorlásuk idején egy helyen dolgoztak, egy kórházban. Később Ágnes más városba költözött, de a távolság sem vetett véget a barátságuknak.

Éppen egy nagy bevásárlóközpontban voltunk. Nekem újdonság volt, mivel nálunk még nem telepedtek le a multik, csak kisebb boltokban szereztük be a szükségleteinket. Abban a hatalmas áruházban mindent árultak. Iparcikkeket és élelmiszert, virágot, sőt gyógyszert is. Külön étterem volt benne és külön kávézóhelyiség. Itt futottunk össze Ágnessel, aki rövid időre jött a városba, rokonlátogatásra és a barátnőjével való találkozásra.

Sógornóm, aki tudta, hogy minden különös sors jobban érdekel, mint általában másokat, külön felhívta a figyelmemet Ágnes történetére.

– Kérd meg, meséljen magáról! – mondta, amikor még odahaza telefonon megbeszélték a találkozót.

Ágnes szép, szőke asszony volt, nagy, kék szemekkel. Vékony, csinos alakja középmagas volt. Beszéde kellemes, egyáltalán nem érződött rajta, hogy már harminc éve angol nyelvterületen él. Ehhez biztosan hozzásegítette az a helyzeti előny, hogy a férje is magyar emigráns volt. Mindketten 1956-ban hagyták el Magyarországot.

Első pillantásra rokonszenvet ébresztettünk egymásban. Azonnal felmértem, hogy Ágnes másképpen viszonyul ahhoz a tényhez, hogy Budapestről jöttünk. Nem érzett nosztalgiát elhagyott szülőföldje iránt, nem emlegette gyermekkorának szívmengető emlékeit. Azt sem kérdezte, mi újság odahaza. Csendben ittuk a kávékat. Nehezen indult a beszélgetés. Sógornóm próbálta feloldani a némaságot. Rólam kezdett beszélni Ágnesnek, hogy ki vagyok, mit csinállok odahaza, hogy Budapesten élek ugyan, de a szívem a vidékhez húz. A falut szeretem, ahonnan származom, mint ahogy Mihály is vidékimádó volt, amíg élt. Mesélte, hogy mi ketten, a férje és én, a sógornó, jobban megértettük egymást, mint bárki más a családban. Mert a nemzet és a föld szeretete – talán a parasztszármazásunk miatt is – bennünk nagyobb volt a megszokottnál.

Ágnes csak nézett, nézett kedves tekintettel rám, aztán kibugygyant a szeméből, és lassan végigfolyt szép arcán két könnycsepp. Akkor a sógornóm felállt – azt mondta, hogy fáj a feje, és elmegy gyógyszert venni. De mi csak beszélgessünk. Majd siet vissza.

Kettesben maradtunk. És akkor valami harmónia született a szívünkben egymás között, Ágnes elfogadott engem, az ismeretlen

idegent. Mert érezte, hogy valahol rokonok vagyunk, s a sorsunk tragédiákban gazdag folyásában szétpattanhat a titkainkat őrző rejtett zár egymás előtt. És mesélni kezdett.

Én is szerettem a magyar tájat. Egy dunántúli faluban születtem. Egy közepes kastélyban éltünk. Középnemesek voltunk. Öcsém-mel ketten voltunk gyerekek. Apám magas, szőke, kékszemű férfi volt, ahogy mondani szokás: szép ember. Anyám sötéthajú volt, majdnem fekete szemekkel. Gyönyörű nő volt. Még idős korára is szép maradt. Nemrég halt meg. Itt Kanadában.

A gyermekkorom gondtalanul telt. Lovagoltunk az öcsém-mel, játszottunk a parasztgyerekekkel. A falu, ahol a kastélyunk állt, nem volt nagy. Jó emberek lakták. Szerettek bennünket. Középis-kolás voltam, amikor kitört a második világháború, 1939-ben. Eleinte még nem volt semmi baj. De a negyvenes évek sok rossz-szat hoztak ránk. Akkor tudtam meg, hogy anyám zsidó, amikor már megkezdődött a zsidóüldözés. Első jele számomra az volt, hogy nem járhattunk iskolába az öcsém-mel.

Aztán egy nap hirtelen el kellett hagynunk a kastélyt. Egyik éj-jel anyámat, és minket, gyermekeket elvittek egy titkos helyre. Egy szőlőhegy volt, tele pincékkel. Az egyik pincéből lejárát vezetett egy mély helyiségbe, ott kellett lalnunk. Be volt rendez-ve. Úgy emlékszem, volt fekhelyünk, volt egy asztalunk, és szé-keink. Könyveket is kaptunk. Azok a földön voltak.

Én 15 éves voltam, az öcsém 13. Azt mondta anyám, hogy erről soha ne beszéljünk majd senkinek. Erre meg kellett esküdnünk az öcsém-mel. Evangélikusok voltunk, hívők, ezért magunkkal vit-tünk egy *Bibliát* is. Arra tettük a kezünket, amikor megfogadtuk, hogy mindaz, ami most történik velünk, titok marad.

Egy titkos ajtó kötötte össze a szobánkat a pince felső részével. Ott laktak, akik rejtegettek bennünket. Hallani lehetett, amit be-széltek, ők adtak nekünk enni. Ők láttak el mindazzal, ami az életünk fenntartásához kellett. Néha nyitva volt a titkos ajtó, ilyenkor kicsit nyugodtabbak lehettünk. De ha becsukódott, akkor tudtuk, hogy valaki idegen jár a környéken. Hangoskodni sosem volt szabad. Nem is volt hozzá kedvünk. Amikor vége szakadt az egész borzalomnak, utána még sokáig csak suttogtam. Nagyon sokáig tartott ez az állapot. Anyám azt mondta, ha felfedeznek bennünket, meghalunk.

Apám soha nem jött el hozzánk. Mintha nem is lett volna. Elég nagy voltam már ahhoz, hogy felfogjam a helyzet súlyosságát. Félttem. Nagyon félttem. Úgy emlékszem, sok hónap múlt el így, az örökkévalóságnak tűnő száműzetésben, amikor egyik éjjel óriási dübörgés, lövöldözés, ordítózás hallatszott be hozzánk. Akkor jöttek be a szovjet csapatok. Mindent átkutattak, de a mi búvóhelyünket nem találták meg.

Nem tudom, mennyi idő telt el a lövöldözés megszűnte után. Félelemtől kábult állapotban éltünk. Egyszer csak három kopogást hallottunk a titkos ajtón, majd belépett apám. Azt a percet soha nem felejthetem. Anyám hozzárohant, és ráborult. Hangosan zokogott, s mi, az öcsémekkel megkövülten néztük őket. Aztán apám minket is átölelt, és azt mondta: itt vannak az oroszok, és mi szabadok vagyunk. Mehetünk haza.

Ahogy a rejtett bejáraton kiléptünk a pince felső részébe, a háziak, akik eddig vigyáztak ránk, sorba ölelgettek bennünket. Mellettük állt az egyik cselédünk, aki a gazdaságban dolgozott hosszú idő óta. István bácsinak hívtuk, és szívesen hallgattuk a meséjét az öcsémekkel, amikor gyermekként kiszaladtunk hozzá a kertbe, vagy a gazdasági udvarba, ahol éppen dolgozott. István bácsi részt vett az első világháborúban, majd hadifogoly lett Oroszországban. Jól megtanult oroszul.

Így nőtt meg a tekintélye hirtelen, mivel ő tudott egyedül szót érteni az idegen katonákkal. Azért jött ő is apámmal értünk. Megindultunk a kastélyunk felé. Az utcán háborús sérülések, égések nyomai látszóttak. Civilt sehol nem láttunk, csak katonákat. Az úton hosszú sorban vonultak a szovjet tankok. A járda és az úttest között lovas kocsik haladtak egymás után, fegyelmezett rendben. Mellettük vonultunk el. Amikor hazaértünk, a régi cselédeink még megvoltak. A szakácsnő apám kérésére ebédet készített. Akkor még volt miből. A szovjet tisztek – talán öt-hat fő volt összesen – az ebédlőben ültek, és István bácsit hallgatták, aki elmesélte nekik a történetünket. Hogy anyám zsidó származása miatt bujkálnunk kellett, és most ők a mi felszabadítóink.

A nagy örömben apám meg akarta vendégelni a katonákat. Szépen megterített asztalnál ültünk, a család, István bácsi a tolmács szerepében, és a szovjet tisztek. Még ital is került a terítékre. Elő-

ször szépen indult minden. Vendégeink – a felszabadító tisztek – teljesen európai módon viselkedtek.

Hamarosan azonban újabb és újabb katonák jöttek. Egyre zül-
löttebb hadak. Odajöttek az asztalunkhoz, kézzel kiszedték az
ételt a tálakból. Kezdték barátságatalanná, majd egyre félelmesebbé
válni a hangulat. A tisztek ittak, egyre határozottabban kérték az
utánpótlást, a poharukba. És egyre kihívóbban nézték anyámat.
Aztán engem is. Mint mondtam, anyám gyönyörű volt. Én meg a
kipattanó fiatalság csábító erejével hatottam rájuk.

Amikor az egyik tiszt nyíltan anyámhoz nyúlt, apám felugrott a
helyéről. Anyám felé indult, hogy megvédje. A tiszt a pillanat
törtrésztében a fegyveréhez kapott, és váratlan gyorsasággal apám-
ra lőtt. Sorozatlövést adott le. Öcsém azonnal a földre rogyó
édesapjára vetette magát, őt talán nem akarta megölni a tiszt, de a
sorozat egyik golyója őt is eltalálta. Fejlövést kaptak mindketten.
Ott feküdtek az asztal mellett, a padlón. Anyám elvesztette az
eszméletét, én megnémultam a rémülettől. Napokig nem tudtam
beszélni. Így végződött a felszabadulásunk.

Nem tudom, hogyan vészeltük át az első heteket, hónapokat. A
régik alkalmazottaink egy része mellénk állt, felkarolt bennünket.
Nem emlékszem a temetésre sem. Azt hiszem, sokáig nem voltam
magamnál. Anyám heteken át zokogott.

Megmaradtunk mi ketten, anyám és én. De sokáig csak azt kér-
deztük: minek? Ahogy múltak az évek, csak mind rosszabb kö-
vetkezett. Elvették a kastélyt, nekünk egy szobát hagytak benne.
Majd a Hortobágyra kerülünk, mint a nép vérét szívó volt ki-
zsákmányolók. Erről már nem is szeretek beszélni.

1953-ban Nagy Imre megszüntette a táborokat. Egyik régi cse-
lédünk fogadott be bennünket. Anyám beteg volt, én takarítónő
lettem. Közben esti tanfolyamon befejeztem a gimnáziumot.

1956-ban, a forradalom elején az elsők között hagytuk el az or-
szágot. Menekültként Kanadába lehetett jelentkezni. Ide jöttünk,
hogy minél messzebb legyünk a hazánktól. Itt mentem férjhez, itt
végeztem el az egyetemet. Földet vettünk és gazdálkodtunk.

Gyermekeim nem lett. A férjem három éve meghalt. Anyám ta-
valy hagyott itt. Egyedül élek. Egy jótékonysági szervezet tagja
vagyok. Ahogy tudom, segítem az elesetteket. Ebben találok

megnyugvást. Nem félek a haláltól. Ha eljön, talán találkozom az enyéimmal.

*

Lassan elérkezett a búcsú napja. Összeszedtük a holminkat, és csomagolni kezdtünk. Mivel Mária és Enikő több apró ajándékkal leptek meg bennünket, a sok holmi nem fért be a bőröndjeinkbe. Mária kiválasztotta a legrosszabb állapotban lévő sporttáskáját a szekrényből, és azt adta ide, mondván: „otthon majd dobjátok el!” Ebbe raktuk azokat a holmikat, amikről úgy gondoltuk, hogy az út folyamán szükségünk lehet.

Az egyhónapos kinn tartózkodásunk alatt nem volt szükségem arra, hogy csekély angol nyelvtudásomat igénybe vegyem, netán gyarapítsam. Belső útjainkon teljesen a rokonokra hagyatkoztam. Így még azt is elfelejtettem, amit elutazásunk előtt hirtelen magamba szívtam.

Mielőtt azonban ezt a rosszmemóriézű történetet elmesélném, meg kell említenem, hogy öröklött ortopédiai problémáim miatt évtizedek óta lúdtalpbetétet kellett hordanom. Ma már ezek olyan könnyű, kellemes tapintású műanyagból készülnek, amiket, ha a beteg berak a cipőjébe, légiesen jár benne. Nem úgy, mint annak idején. Benedek tanár úr rendelésein egy bizonyos Józsi bácsi vett mintát a tökéletlen lábról, amire súlyos fémről készített talpbetétet. A tanár úr azzal a mondattal adta át a betegnek: „Vigyázzon rá, ez élete végéig kitart!”

Ezt a betétet Kanadába is elvittem. Ma sem tudom, hogy a beutazáskor miért nem csengett be az átvilágító készülék. Talán azért, mert a lábamon volt, és csak a csomagjainkat vizsgálták át.

Nem is jutott eszembe, hogy ez a két, fémről készült jószág akkora gondot jelenthet, mint amit okozott. Beraktam őket a sporttáskába, annak is az aljába, mivel szandálban utaztam, amibe nem lehetett berakni.

Aztán elbúcsúztunk a háztól, a kerttől, Mihály száz tő rózsájától. A kapuban még fényképet készítettünk a családról, aztán Miki és Mária kikísértek bennünket a repülőtérre, Torontóba.

Miután végső búcsút mondtunk nekik, elkezdtük az utazással járó teendőket. A készitáskamat és a rozoga sporttáskát az átvilágí-

tó készülékbe tettem, majd nyugodt lélekkel megindultam két néger alkalmazott között a holmik után. Hamarosan jelezni kezdett a készülék. Vijjogó hangot adott. Az egyik őr megfogta a karomat, és visszahúzott. Rámutatott a sporttáskára, és kérdezte, mi van benne?

Sorolni kezdtem, ami hirtelen eszembe jutott. Akkor már tudtam, hogy a fém lúdtalpbetétem a bűnös. De nem jutott eszembe az angol neve. Az őr megkérdezte, tudok-e németül? Mondtam, hogy igen.

– Mi van a táskában, ami bejelzett a készüléken? De én nem tudtam a német nevét sem. Csak álltam, és hallgattam. Zavart viselkedésem egyre gyanúsabb lett. Az egyik néger szétnyitotta a húzózárat, és kezdte kiszedni egyenként a táska tartalmát.

Személyes dolgok kerültek elő. Fogkefe, fogkrém, szappan, egyéb kozmetikai szerek. Villanyborotva, kéztörölő. Aztán egy könyv. Mellette pár papucs, egy hálóing. Rettenetesen szégyelltem magamat. Mire már megtelt a pult ezekkel a kiszedett holmikkal, végre a táska aljáról előkerült a két fémdarab is. Gondosan belerakva egy nylonzacskóba. Az őr megfogta a zacskó szélét a két ujjával, és néma undorral az arcán azt kérdezte: „What is this?” Mi ez?

Mivel változatlanul nem jutott eszembe az angol szó, kitéptem a kezéből a zacskót, kivettem az egyik betétet belőle, és a talpamhoz illesztettem. Az egyik őr egy halk, csodálkozó hangot hallatott, aztán, a közép-európai szocializmus sajátos termékét megismerve, majd új ismeretekkel gazdagodva, továbbengedett bennünket. Szerencsére a belső térben, ahova értünk, volt egy pad. Arra roskadtam le, és két kezemmel támaszkodva a pad szélébe, vártam, hogy megnyíljon alattam a föld.

Ez a kellemetlen esemény olyan mély hatást váltott ki belőlem, hogy Mária többszöri hívására sem mentem ki többet Kanadába. De kálváriánk még nem ért véget. A repülőút, ha jól emlékszem, nyolc órát tartott Torontótól Frankfurtig. Enikőnek sikerült ablak mellé venni a jegyünket, így láthattunk egy csodálatos jelenséget. Néztünk ki a kicsi ablakon, néztünk bele a sötétségbe. Egyszer csak hirtelen valami hihetetlen fényesség kápráztatta el a szemünket. Valahol, a világmindenség szélén felkelt a nap. A csoda az volt, ha a gép másik oldalán lévő ablakok egyikén néztünk ki,

ott vaksötét volt. Úgy tetszett, mintha a mi gépünk választaná el a sötétséget a világosságtól, és mi a kettő között, a határon repülnénk.

Néha bóbiskoltunk, vagy rádiót hallgattunk. Minden üléshez járt egy fülhallgató. Aki akart, filmet nézett, de mi nem értettük a szövegét. Frankfurtba valamikor a délelőtti órákban érkeztünk. Onnan már egy kicsi magyar géppel repültünk haza, Budapestre. A gép csak késő délután indult, addig a tranzitban töltöttük az időt. A kanadai légitársaságtól kaptunk egy bont – ma úgy nevezzük: étkezési utalvány –, mivel nem volt a járatukhoz azonnali csatlakozás. Gondolom, a szegényebb utasok számára akartak biztosítani valami lehetőséget egy kis fogyasztásra.

Tamás nem volt hajlandó feljönni velem az épület emeletén lévő étterembe, ahol be lehetett váltani az utalványt, ő nem koldus – mondta, neki ne adjanak segílyt. De én az egyik utastársammal, egy fiatal hölgygel, felmentem. Leültünk egy asztalhoz. Vártuk a pincért, aki meglátta a kezünkben tartott utalványt, és oda sem jött hozzánk. Útitársam intett neki, de a pincér erre sem reagált. Megalázva hagytuk el az éttermet.

Végre beszállhattunk a budapesti gépbe. A nagy kanadai monstrumhoz képes kicsi volt és kényelmetlen. A csomagtartó olyan lapos volt, hogy a sporttáska a magassága miatt nem fért el rajta. Szegény elátkozott tárgyat az ülésre kellett tennünk. Közben a sok rakosgatás miatt a húzózáranál szétszakadt, és a holmik kikukicskáltak belőle. Amerikai utasok voltak mellettünk. Sőt, az egész útitársaság belőlük tevődött össze. Valószínű egy csoport tagjai voltak. Az egyik fiatal hölgy felállt, és átadta a helyét, mivel a nekem szóló ülést a táska foglalta el. Nem akartam elfogadni, de az útitárs annyira kedves volt, hogy végül megköszöntem, és leültem. Ő átment a másik oldalon ülő társaihoz, és állva beszélgetett velük.

Ez kellemes emlékként maradt meg bennem. Sőt, utazásaink alatt többször is összekerültünk amerikai turistákkal. Mindig kellemes, udvarias és készséges embereknek ismertük meg őket.

Ez az út már rövidebb volt. Fellelegeztünk, amikor Ferihegyen leszálltunk.

A repülőtéren Kata lányunk várt bennünket Annával és Sándorral, a legjobb barátainkkal. Boldogok voltunk, hogy őket láttuk

meg először Kanada után. Azonnal behívtuk őket, és Kata rögtönzött vacsoráját – amivel várt bennünket – közösen fogyasztottuk el.

De ki volt Anna és Sándor? Ez külön történet.

Anna

Árvának született. Édesanyja akkor halt meg, amikor ő meglátta a napvilágot. A kórházban felváltva szoptatták a frissen szült anyák – kinek mennyi teje maradt a saját csecsemője után.

Az anyai nagyszülei vették magukhoz a kicsit. Egyetlen lányuk hirtelen halála olyan sokkot váltott ki belőlük, hogy összes keserűségük egyetlen hatalmas gyűlöletben hárult a vejükre, a kicsi apjára. Mintha bűnös lett volna a lányuk halálában. Nem fogadták, nem beszéltek vele. Bár attól, hogy a gyermekét láthassa, nem tilthatták el a férfit, látogatásai alatt azonban csak a babakocsit tolták ki hozzá, egy üres szobába.

Akkor még a csecsemőellátás nagyobb gondot jelentett, mint ma. A kicsinek anyatej kellett. Voltak a fővárosban gyűjtőhelyek, ahova az anyák elvihették a felesleges tejet – pénzt is kaptak érte –, így tudtak segíteni a rászorultakon. Anna nagyapja is naponta ment az egyik központba, ahol mindig megkapta a szükséges adagot. Így növekedett a kislány, erőben, egészségben.

Később, amikor Anna óvodába, majd iskolába járt, édesapja a foglalkozások után, az utcán várta a kislányát. Akkor már a nagyszülők beleegyezésével hazakísérhette. Nem volt hosszú az út, de az apa és gyermeke számára ez jelentette az érintkezés színhelyét. A vérszerinti kapcsolatot a nagyszülők ellenkezése sem tudta megszakítani, még gyengíteni sem. A kislányban, ahogy kicsi értelme nyiladozott, egyre inkább erősödött az apa iránti szeretet, a hozzá való ragaszkodás. Egyre inkább megérezte, hogy az édesapja az a lény, akihez a világon a legszorosabban tartozik.

Amikor árvasága tudatosodott benne, megváltoztak a nagyanya iránti érzései is. Az imádott „mama”, ahogy hívta, aki a bölcsője fölél hajolt, aki táplálta, gondozta, szerette – mindvégig, amíg élt –, Anna számára a legbiztosabb pontot jelentette, őt szerette legjobban az egész világon. Mégis, amikor már gyermekközösségbe

került, rádöbbsent arra, hogy a társainak édesanyjuk is van. Kérdezgetni kezdett, hol van az ő anyukája? Nehéz volt megértetni vele, hogy neki is volt, amikor megszületett, és aki még a nagymamánál is közelebb lehetett volna hozzá, ha él. De meghalt.

A nagyanya attól fogva kezdett mesélni neki egy szép, szőke lányról.

– Te is olyan leszel – szúrta közbe a mesébe a nagyanya. – De az a szép lány, a te anyukád, felszállt az égbe. Angyalka lett belőle. Éjjelenként meglátogat, amikor te alszol. Itt ül az ágyacskád szélén, és vigyáz rád.

Ettől a mesétől a kislánynak nyugtalan éjszakái jöttek. Ijesztő álmok zavarták a pihenését. Nem mert elaludni. Várta, mikor jön a szép, szőke lány, aki majd megsimogatja, megcsókolja őt. Kicsit félt is tőle. Riadt kis lelke mélyén ezer és ezer kép váltotta egymást, s belefáradva a várakozásba, elaludt.

Édesapjától is szeretett volna megtudni valamit arról, miért nincs neki édesanyja. A férfi akkor kivitte őt a temetőbe, a sírhoz.

Akkor látott Anna először temetőt. Sok-sok hantot, kereszttel, sírkövel. Az egyik előtt megálltak. Az volt az édesanyja nyughelye. Apja egy virágcsokrot tett a sírra, és ölébe emelte a kislányt. Anna akkor lett igazán árva, amikor felfogta, hogy soha nem lesz édesanyja. Hogy van halál, amiből nincs visszatérés. És úgy kell elfogadnia az életét, ahogy kialakult.

Szépen, hármásban éltek a nagyszüleivel. Édesapjával megbékölték már az öregek. A fejlődő kislány érdekében mindent elkövettek, hogy élete könnyű, és boldog lehessen. Először a nagypapa halt meg, majd hamarosan követte őt a nagyanya is. Akkor Anna még csak nyolc éves volt. Így került az édesapjához. De ez az időszak nem tartogatott számára sok örömet. Az általános iskola elvégzése után édesapja az Angol Kisasszonyokhoz íratta be lányát, a tanítóképzőbe. Négyévi tanulás után megkapta a diplomáját, és tanítónő lett. De addig még sok minden történt.

A baj akkor kezdődött, amikor az édesapa másodszor is megnősült. Az asszony egy kislányt hozott a házasságba, akit szintén Annának hívtak. Egyidős volt a két gyerek. Együtt jártak iskolába, de a mostohaanya Anna számára nem tudott elég szeretet adni. Mindig különbséget tett a két kislány között. A sajátját Aninak hívták a családban, Annát Annának.

Egy szép, több emeletes házban laktak Óbudán. A lakásukban négy nagy szoba volt, és egy cselédszoba. Anna a cselédszobát kapta. Aninak egy szép, tágas utcai jutott.

Ha az apa nem volt otthon, a mostoha gyakran tett különbséget a két lány között. Ani kapta a jobb falatot, neki vett az édesanyja többször új ruhát. Mivel Anna jóval kisebb termetű volt, ő csak a mostohatestvér levetett holmijait örökölte. Ha a két kislány összehozálkozott valami gyerekségen, az asszony mindig a saját gyermekének adott igazat. Anna nem érezte jól magát ebben a szeretetnélküli közegben. Csak akkor engedett fel a szorongása, akkor élte át a szeretet ajándékozó, és ajándékozni tudó, lelket vidámító érzését, amikor édesapjával egyedül lehetett. Ez ugyan ritkán fordulhatott elő, de annál nagyobb kincs volt, amit rövid gyermekévei alatt a sorstól kaphatott.

Helyzetéből is adódott talán, hogy korán férjhez ment. Diplomája megszerzése után hamarosan megismerkedett egy fiatal jogással, Sándorral. Egymásba szerettek, és rövid időn belül összeházasodtak. Először Anna szobájában húzták meg magukat, de a mostohaanya naponként kimutatta nemtetszését. Zavarta, hogy ott laknak, érezhető volt, hogy csak a férje kedvéért tűri meg őket. Sándor hosszas keresés után talált maguknak egy bérlakást. Tulajdonképpen egy garzonlakást.

Szép, kazettás mennyezetű, 35 m²-es szobával, és egy fürdőszobával. A folyosó kissé kiszélesedő részén volt a teakonyhának nevezett főzőhely. A fal mellett húzódott egy szekrénysor, ahol a konyhafelszereléseket tartották. Kicsi lakás volt, de szép. Az épület a két világháború között épült, háromemeletes ház volt. Akkor luxus kivitelűnek mondható koloniál ajtókkal, gyönyörű ablakkezekkel. Annáék lakása a földszinten helyezkedett el, előtte akkora terasz volt, mint maga a lakás. Derékig érő kőkorlát határolta, melynek tetején virágládák voltak kihelyezve. Ezekben muskátlik váltogatták egymást kövirózsával. Az érdekes összeállításból télen csak a kövirózsák maradtak meg. De nyáron, egészen az első hó lehullásáig rózsaszínű és piros virágok ékeskedtek. Az utcán sétálókat szinte megbabonázták pompájukkal.

Anna állást kapott egy iskolában. Elsősöket és másodikosokat tanított. Gyakran mesélt a tanítványairól. Közülük talán a gyengébb képességűeket pártfogolta. Úgy éreztem, amikor beszélt

róluk, hogy sajnálta őket. Teljes tudásával, és lelkével próbált belőlük önálló lényt faragni. Azt hiszem, ez volt élete fő célja.

Mindig vágyódott gyermek után. De ez a vágya nem teljesülhetett. Többszöri próbálkozás után sem sikerült végig kihordani a magzatát.

Azt mondják, a gyermek nélküli házasságban a felek jobban szeretik egymást. Csak egymásnak élnek, a lelkük szorosabban egybeforr. Szerelmüket, szeretetüket nem osztják meg a gyermekek. Csak egymásnak élnek. Értik egymás ki nem mondott szava-it, tudják egymás gondolatait is.

Ilyen volt Anna és Sándor házassága is. Egyedül éltek. Nem zavarta együttlétüket sem a mostohaanya, sem a mostohatestvér. Anna édesapja gyakran látogatta őket. Az apa és lánya közötti szeretet sirig tartó volt. Sándor szülei vidéken éltek, Pécs közelében, egy faluban. Hozzájuk inkább csak ünnepeken utaztak le. Akkor is rövid időre. Anna nem szeretett alkalmazkodni a számára mindig is idegennek tűnő anyóshoz, apóshoz. A vidéki élet örömeit sem tudta felfedezni ottlétük alatt. Inkább a kényelmetlenséget látta benne. Igazi városlakó volt.

Miután – nehéz szívvel – belenyugodtak, hogy szerelmüket nem jutalmazza gyermekáldás, próbálták az életüket másképp irányítani. Sokat utaztak. Külföldre ugyan csak háromévenként mehettek, de az országon belül, és a szocialista országokba gyakran ellátogattak. Bogárhátú Volkswagenjüket nagy szeretettel ápolgatták. Sándor naponta használta, mivel egy Pest közeli falu termelőszövetkezetének a jogtanácsosa volt. Híres, nagy mezőgazdasági üzemet képviselt, sok peres ügyet nyert meg. Anyagilag nem éltek rosszul.

Sándor legnagyobb szórakozása a totózás volt. Külön dossziében tartotta a különböző számításait, táblázatait, amiket saját maga készített. Több kollégájával együtt közösen vették a szelvényeket. Nagyban játszottak, de igazi, nagy nyereményük csak egyszer volt. De akkor olyan nagy, hogy Sándor, a ráeső részből egy új kocsit tudott venni.

A velük való ismeretségünk érdekes módon kezdődött. A tágabb családjukban hirtelen egy sürgősen megoldandó jogi probléma merült fel, hozzáértő szakemberre volt szükségünk. Anna házában lakott egy ismerősünk, akinek elmondtuk a bajunkat, ő

ajánlotta Sándort. Nem vállal ügyeket – mondta – de nagyon képzett jogász. Biztosan tud tanácsot adni. Be is ajánlott bennünket.

Amikor csengettünk, szép, szőke asszony nyitott ajtót. Alacsony, arányos termetű, karcsú nő volt. Égkék szemekkel mosolygott ránk, amikor bemutatkoztunk. Már vártunk benneteket – szólt, felém nyújtva kicsi, ápolt kezét. Most is emlékszem rá. Gyönyörű kézfeje volt. Vékony, hosszú ujjait élete végéig féltette. Fizikai munkát keveset végzett. Pillanatok alatt kölcsönösen megszerettük egymást. Itt is beigazolódt az örök igazság: a szeretet spontán születik, nem parancsra. Jó hangulatban beszéltük meg Sándorral a gondjainkat. Hasznos tanácsokat adott, ezek segítségével meg is oldódott az ügyünk az elkövetkező hetekben.

Természetesen búcsúzáskor visszahívtuk őket. Amikor először nálunk jártak, meleg vacsorát tálaltam nekik. Fehér asztalnál szövődtek köztünk a barátság finom száalai, melyeket az idő, és a találkozásaink erős fonallá sodortak össze. Együtt jártunk hangversenyekre, kirándulásokra. Nyári estéken hol az ő, hol a mi teraszunkon ülve, sörözgetve, vagy éppen borozgatás közben vitattuk meg velük a világ dolgait. Sándor szép magyar nótákat dúdolt a sör hatására. Előjöttek régi emlékek, melyeket megosztottunk egymással. Magyar és keresztyén érzelmeink egymáshoz kötöttek bennünket.

Akkorra már Anna édesapja meghalt. S halálával egy különös történet kezdődött, melyhez hasonlót – úgy gondolom – keveset ismer a magyar jogtudomány. Annát kisemmizték szülei örökségéből. S bár Sándor jogász volt, Anna nem engedte, hogy egyetlen lépést is tegyen ez ellen. Attól félt, hogy édesapja emléke sérül, ha bármit is tesznek a jogtalan eljárás ellen.

A történet azzal kezdődött, hogy Anna édesapja, az új feleség kérésére annak lányát, Anit a nevére vette. Így, mivel ő is Anna volt, két azonos nevű lány lett a családban. Mindkettőt Fehértói Annának hívták.

Az apa életében ez nem is okozott semmiféle gondot. Anna már a férje nevét viselte, így ez a visszásság nem volt feltűnő.

A két család – Anna a férjével, és az édesapja az új feleséggel, örökbefogadott lányával – igyekezett a rokon kapcsolat látszólagos fenntartására. Időnként ellátogattak egymáshoz, születés- és névnapokon megajándékozták egymást. Így kapott Ani Sándortól

egy gyönyörű, drágakövekkel ékes aranygyűrűt. Ez sok év után került vissza Annához.

Amikor az édesapja hirtelen meghalt, Anna sokáig szinte letargikus állapotba került. Az apa jelentette neki gyermekkorától a családot, és hiányzó édesanyja iránti rajongó szeretete is az egyetlen élő szülőjére összpontosult. Fájdalmában még a férje sem tudta vigasztalni. Az apát az anya sírjába temették el. Anna már-vány síremléket készíttetett számukra, és élete végéig kijárt hozzájuk a temetőbe.

A mostohaanya közben elrendezte a hagyatékot. Egyetlen örökösnek a saját lányát nevezte meg, elhallgatva, hogy van egy igazi gyermek is. A hagyatéki tárgyaláson egyetlen Fehértói Anna szerepelt, Ani, így ő kapott meg mindent. A szép óbudai lakást, az összes családi ékszert, vagyontárgyat. Anna még édesanyja jegygyűrűjét is hiába kérte a mostohától. Nem adtak neki még emléket sem a szüleitől.

Sándor fellebbezni akart a döntés ellen. Amikor ismerősök révén tudomására jutott az ítélet, be akarta jelenteni a csalást a hatóságoknál. De Anna nem engedte. Később úgy magyarázta nekünk, hogy nem akarta meghurcolni édesapja nevét. Így lett kizárva Anna apja lakásából is. A kapcsolat a mostohával és lányával teljesen megszakadt. Semmit nem tudott róluk.

A régi házba, ahol apja lakott, Anna nem lépett be többé. De találkozott néha ismerősökkel, akik ott laktak, akikkel Anna még ott lakása idején kapcsolatban állt. Szerették őt, és sajnálták, amikor elköltöztek onnan Sándorral. Egyik-másik régi szomszédval összefutottak az utcán, vagy egy üzletben. Ilyenkor váltottak egymással néhány szót. Tőlük tudta meg Anna, hogy meghalt a mostohája, és már csak a mostohatestvér él.

A kicsi garzonban folyt tovább az életük. Szép bútorokkal tették hangulatossá a szobát. Volt benne egy gyönyörű kandalló is, de csak dísznek használták, hiszen az egész házban központi fűtés volt. Sándor reggelenként nagyokat futott, Anna naponta úszni járt a Lukács-fürdőbe. Sándor hívő volt ugyan, de nem járt templomba. Anna szíve mélyéből fakadó, odaadó hittel élte vallásos életét: minden vasárnap misére járt. A reggel kilenc órakor kezdődő diákmisén vett részt. A gyerekekben jobban bízott, hogy nem árulják be valahol. Abban az időben egy pedagógus nem

gyakorolhatta a vallását büntetlenül. A templomba járás néha az állásába kerülhetett, ha valahogy mégis kitudódott a „bűne”. Anna is így járt. Valaki mégis beáruhhatta, mert elbocsátották az állásából.

Szeretett iskolájából kitiltva, nehezen talált munkát. Végül egy olyan intézménybe került, ahol sérült gyermekekkel kellett foglalkoznia. Először félt az új feladattól, de hamarosan megszokta a szerencsétlen sorsú kicsiket. Megszerette őket. S ahogy mesélte nekünk, tőlük annyi viszonzást kapott, annyi kedvességet zúdítottak rá a gyerekek, hogy boldog volt közöttük. Később hivatásának érezte a velük való foglalkozást. Eredményes munkájáért a feljebbvalói is megbecsülték. Kitüntetésre is felterjesztették, de valóságos beállítottsága miatt ezt megtagadták tőle a bírálóbizottság tagjai.

Aztán egyszer hirtelen vége szakadt a nyugalmuknak. Sándor összeesett a munkahelyén. Kórházba szállították, ahol kiderült, hogy súlyos szívbaja van. Születési rendellenesség, ami eddig nem jelentkezett. 51 éves volt akkor. Azt mondták az orvosok, hogy ezt a bajt most csak Amerikában tudnák gyógyítani egy súlyos műtéttel. Az orvos, aki elbocsátotta a kórházból, azt mondta neki: maximum tíz éve van, ha nem tudja megműttetni magát!

Ettől kezdve Sándor abbahagyta a futást, aminek az lett a következménye, hogy évek múlva sikerült néhány kiló súlyfelesleget felszednie, ami viszont nem tett jót a szívének. Orvosai tanácsolták neki a fogyókúrát, a lassú sétákat, a kíméletes életet.

De Sándor, ötvenegy évesen, élete teljében még jól érezte magát, és nem változtatott sokat az eddigi életmódján. Munkája is sok izgalommal járt. Perek, viták, veszekedésig menő nézeteltérések tarkították hivatali tevékenységét. Izgága, a maga igazát a végsőkig védő jogászember volt. Egy-egy ügy védésekor nagyon felizgatta magát, ami szintén nem használt a betegségének. Erős dohányos volt. Arról sem tudott végleg leszokni. Szerette a társaságot, kollégáival jókat sörözött munka után.

Eleinte nem is volt baj. A gyógyszerek sokáig megtartották a jó közérzetét. De mintha igazolódni látszott volna az orvosi jóslat: ahogy közeledett az első rosszulléte utáni tízedik év, valahogy erősebben érezte a szívét. Nehezebb mozdulatok után fulladt. A pulzusa néha egészen alacsonyra zuhant.

Anna akkor megváltoztatta eddigi szelíd, alkalmazkodó, Sándor minden akaratát elfogadó magatartását. Nem hiába hívta eddig a férje „Nyuszi”-nak. De az asszony most megérezte a veszélyt. Régi ismerőseit, barátait, kollégáit kérte, ostromolta, hogy szerezzenek neki Amerikában élő ismerőst, aki ott segíteni tudna orvost és kórházat szerezni, ahol a szükséges műtétet elvégeznék. Találtak is egy régi ismerőst, akinek a lánya egy amerikai szívsebész felesége volt. Fel is ajánlotta, hogy a veje elvégzi a műtétet, és a lánya a kórház után otthonába fogadja a lábadozó Sándort. Csak a hivatalos engedélyeket, és az anyagiakat kell elrendezni.

Az anyagiakat Annának meg tudták volna oldani. Bőven volt tartalékuk. Sándor szülei után komoly vagyont örökölték. De az orvosi részét lebonyolítani szinte megoldhatatlan feladatnak tűnt. Kivizsgálások, véleményezések, kórházi főorvosi, és mindenféle bizottsági felülvizsgálatok sora következett volna. Az is féltő volt, mi lesz Sándorral a műtét után. Ki ápolja, gondozza, amíg felépül? Hosszú hónapoknak kell eltelni ahhoz, hogy repülőre üljön! Hogy kerül haza?

Az is nehézségekbe ütközött, hogy Anna hogyan kíséri el a férjét Amerikába? Kap-e engedélyt, hogy vele menjen? Akkor még nem nagyon engedtek ki együtt családtagokat. De, ha ki is tudna menni, hónapokig nem ülhetnek ketten a szívességet tevők nyakán!

Annának a legnagyobb gondot talán az okozta ebben az egészben ha nem engednék ki Sándorral, és ő csak messziről jövő tudósításokból, telefonbeszélgetésekből tudna a férje hogylétéről, azt ő itthon, egyedül ki sem bírná.

– Ki lenne melletted a műtétet utáni ébredéskor? Ki törülgetné nedves kendővel a homlokodat? – kérdezte Sándortól, a férjétől az egyik közös beszélgetésünk alatt.

Nehéz, súlyos döntések előtt álltak mindketten. A sors azonban megoldotta a kérdést. Ahogy elindították az előttük álló feladatok megoldását, első lépésként Sándornak be kellett volna feküdnie az egyik budapesti kórházba. Hétfői napon kellett volna jelentkeznie a felvételi osztályon, biztosítva volt a szobája, az ágya.

De Sándor szombaton meghalt. Halála gyors volt. Feküdt az ágyon, feje felett, közvetlenül az ágy mellett, kicsi telefonasztalka állt, rajta a készülék. Sándor, ahogy feküdt, hirtelen mindkét kezét

felemelte, mintha a készüléket akarná elérni. Anna ott ült mellette. Nézte, ahogy a férje kezei hirtelen felemelkedtek, aztán félúton megálltak egy pillanatra, majd visszahulltak az ágyra – életelenül. Éppen 61 éves volt.

Anna egyedül maradt. Egyedül, a nagy kerek világon, ahol anyyi milliárd ember él. De közülük senki nem tartozik hozzá. Barátai voltak bőven, régi barátok, ismerősök. Mégis egyedül maradt. Nehezen élte át az első heteket, hónapokat. A ház lakói közül egy özvegyasszony járt át hozzá éjszakára néhány napig, hogy ne kelljen neki egymagában átvirrasztani a sötétséget. Mert aludni nem tudott. Siratta Sándort, az egyetlen lényt, aki mellette volt egy életen át, akivel közösek voltak a gondolatok.

Sándor betegsége miatt előbb ment nyugdíjba, mint Anna. Minden délből terített asztallal várta a feleségét, Nyuszit. Állt az erkélyen, amikor a busz – aminek a közelben volt a megállója – felérkezett a hegyre, ahol laktak, Sándor ott állt a hatalmas nagy teraszon és a muskátlik, kövirózsák felett integetett Annának. Szép életet éltek. Sokan azt mondják, hogy könnyebb elviselni a másik halálát, ha az erős kapocs, amely egykor összefogta őket, megglazul. Ha az évek alatt elviselt torzsalkodások, ellenségeskedések miatt a szeretet elmúlik, a köztük kialakult béke megszűnik. Akkor a másik elvesztése nem okoz akkora fájdalmat a túlélőnek. Megnyugvást adhat az eltávozott után kialakult csend. Nagyobb a fájdalom, ha a teljes összhang szakad meg hirtelen, és örökre.

Én úgy gondolom, a halál mindnyájunkat egyformán lesújt. Legalábbis a bekövetkezése pillanatában. Van, aki évek múlva talpra áll a gyász után, és van, aki soha. Anna az utóbbiak közé tartozott. Sándor urnáját Anna a szülei sírjába helyeztette, nevét rávésette a márványlapra. A sírt törpe kúszófenyővel ültette be. Csodálatos látvány volt a kissé kékeszöld takaró az eltávozottak felett.

Ahányszor Annával együtt voltunk, mikor már egyedül maradt, minden alkalommal el tudta mondani, hány év, hónap, nap telt el édesapja, és férje halála óta. Ha ájtott hozzánk, és kikísértem távozásakor, a kertajtónkból lehetett látni a házukat. Anna a búcsúzáskor rámutatott lakásának sötét ablakaira, és szeméből kijöttek a könnyek.

– Látod azt a sötétséget? Iszonyú az egyedüllét! – mondta. Ilyenkor megszorítottam a karját, hogy érezze a szeretetet, mely belőlem áradt felé. De csak mosolygott, és tovább folytak a könnyei.

Tíz évvel élte túl a férjét. Az évek során sokat voltunk együtt. Jártunk kirándulni. Kocsival bejártuk a környéket. A vácrátóti arborétumot többször is felkerestük. Ezt a helyet nagyon szerette.

– Itt gyakran voltunk Sándorral – mondta – itt, a kis hídon szoktunk megállni vele, egy kis pihenőre. Nagy élményt jelentett neki az ópusztaszeri, szegedi kirándulásunk. De elvittük Visegrádra, Esztergomba is. Télen, főleg az ünnepnapokon gyakran hívtuk meg vacsorára. Szeretett nálunk lenni. Beszélgetésünk alatt fel szabadult szorongásaiból. Kedves nevetését is hallhattuk.

Anna csinos volt. Élete végéig ápolt, jól öltözött nő maradt. Hiú volt. Szerette a drága, finom, kozmetikumokat, a szép ruhákat. Csak márkás holmikat vásárolt magának. Ma is előttem van könyved járása, csendes, finom lénye.

Az anyagiakban nem szenvedett hiányt. Özvegysege első éveiben csak a saját, pedagógusi nyugdíjából élt, de később a férje után is kapott valami kiegészítést. Közös életükből is maradt megtakarított pénze.

Gyermeke nem volt, így idős napjaira előrelátóan kellett gondoskodnia. Egyik barátnője révén megismerkedett egy fiatal ügyvéddel, akit megszeretett. Andrásnak hívták a fiút. A barátnő ezzel az ügyvéddel kötött eltartási szerződést, Annának is ezt a megoldást ajánlotta. S miután neki is rokonszenves volt András, ő is megállapodott vele. Anna a fiúra íratva a lakását, András pedig vállalta, hogy havonta meghatározott összegű készpénzt fizet érte. Minden, lakással kapcsolatos költséget András vállalt. Ő rendezett el minden elintézésre váró ügyet. Sőt, az ajánló barátnővel, Sárával gyakran elvitte egy-egy elegáns étterembe, vacsorára.

Később András megnősült. Felesége, Andrea és Anna között is jó kapcsolat alakult ki. Anna csak úgy emlegette őket: „a fiamék”.

Sándor halála óta eltelt kilenc év. Anna azóta számolta naponként a múltó időt. Ünnepelte, gyászolta az évfordulókat. Maga is úgy érezte néha, hogy valami zavar támadhatott az agyában, amiért ennyire rabja lett a számolásnak. Külön listát vezetett a fejében az édesapjával, és külön a férjével kapcsolatos dátumokról.

Pedig igyekezett változatosan élni. Reggelenként úszni járt. Néha elvállalt egy-két tanítványt, akiknek a fejébe nehezen fészkelődtek be a számok, a nyelvtani szabályok. Sok barátja volt. Velük járt színházba, hangversenyekre. Szerette a tengerpartot. Minden évben leutaztak Sárával az Adriára. De ha itthon volt, legtöbbet a temetőt látogatta.

Utolsó karácsonyán Anna, az ünnep második napján nálunk töltötte a délutánt. Akkor mesélte el, hogyan tűnt fel életében újra a múlt. Hogyan jutott hozzá az édesapa utáni jogos örökséghez. Idős korában, amikor az számára már semmit sem ért.

A régi házban, amelyben édesapja lakása volt, és amit Annának kellett volna örökölni, lakott néhány ismerős család, ők nagyon sajnálták, és szerették az igazi Fehértői Annát és megvetették a név bitorlóját, Anit. Velük Anna néha találkozott, sőt, nagyon ritkán még telefonbeszélgetést is folytatott.

Egy december eleji napon Annánál csengett a telefon. Az egyik ismerős kereste a régi házból. Tőle tudta meg Anna, hogy Ani meghalt, és megüresedett a lakás.

– Vigyázz, most már ne hagyd magad, vedd át jogos örökségedet – bízta a drót másik végén az ismerős.

De Anna már semmit nem akart. Elég volt neki a kicsi garzon, ahol olyan boldog éveket töltöttek Sándorral. A nagy terasz, ahol még ott maradtak a virágládák, bennük a kövirózsák, melyek túléltek a telet. Ahogy ő is túlélte a férjét. 70 éves volt akkor.

Aztán arra gondolt, hogy mégis el kellene menni abba a másik lakásba körülnézni.

– Ott van, biztosan, a vitrinben anyám jegygyűrűje, és talán valami más emlék is tőle. Meg apám gyűrűje is! Azokat nem engedem idegen kézbe!

Beadta az igényét a lakásügyi hivatalba. Iratokkal igazolta, hogy ő az egyetlen törvényes örökös.

Gyorsan elintéződött az ügy. – Asszonyom, öné a lakás – mondta az ügyintéző hivatalnok. Megkapta a kulcsokat. Kinyíltak előtte a záruk.

Akkor döbbsen rá élete tragikumára. Az anya nélküli gyermekévekre, az apa utáni sóvárgására, miközben látnia kellett, hogy ő maga mindig csak a második helyet töltötte be nála. Azokra az

évekre, amiket abban a lakásban élt le, ahol soha nem érezte a szeretet simogató enyhét árvaságára.

Behunyta a szemét, és előtte állt az egész lakás. A szobák, a bútorok. Apja és mostohája hálószobája. Ani önzése, a köztük fennálló, már a gyermekkorban jelenlévő ellenségeskedés.

Nem tudott egyedül bemenni abba a házba. Andrásnak ügyvédi irodája volt a belvárosban, tőle kért segítséget. András egy fiatal beosztottját küldte el Annához, ő a jelzett időben nem volt Budapesten.

A fiatal ügyvéddel és a lakásügyi tisztviselővel lépte át a régi lakás küszöbét. A régi emlékek úgy zuhantak rá hirtelen, hogy elszédült. Leültették egy székre, ahol lassan magához tért. Felállt, és lassú léptekkel a másik szobába ment. A vitrint kereste. Mint Ali baba kincsei a mesében, úgy tárultak elé a családi ékszerek. Az édesanyja jegygyűrűje az édesapjáé mellett. Családi ereklyék, melyekről még a nagyanyja mesélt. Kék színben villózó kristálytálak, ezüst kelyhek, ékszerek. Anyja arany nyaklánc, melyet az édesapa neki ígért, majd, ha nagylány lesz.

Áhítattal vegyült szorongással nyúlt a tárgyakhoz. De csak a jegygyűrűket vette ki a szekrényből, meg az édesanyja hagyatékából a két kék kristálytálat. Talált még egy köves gyűrűt is, távol a többitől.

– Ezt még a férjem vette Aninak, amikor még itt laktunk – mutatta a többieknek.

A kiválasztott ereklyékkal a kezében hagyta el a lakást. Soha többet nem lépte át a küszöbét. Az egész hagyatéki ügyet Andrásra bízta, őrá hagyta az egész örökséget. András, aki nem vetette meg a földi javakat, elfogadta a váratlanul ráhulló szerencsét. Így Anna után két lakást is örökölt.

Néhány hét múlva, egy szombat délután megszólalt nálunk a telefon. Anna jelentkezett. Kért, hogy menjek át hozzá, mert rosszul van. Mindent félrerakva siettem hozzá. Nagyon rossz állapotban találtam. Először arra gondoltam, talán az egy hete lezajlott szemműtete miatt történhetett valami baj. De az erős hányása más okot rejtett. Kihívtuk az ügyeletet.

Fiatal orvosnő érkezett hamarosan a hívás után. Megvizsgálta Annát, majd kijelentette, hogy nem talál semmi bajt. A szervezete le van gyengülve. Egyen sok vitamint, sétáljon jó sokat a levegőn.

De Anna állapota tovább romlott. Végighányta az éjszakát, és amikor másnap átmentem hozzá, egy összetört, beteg embert találtam.

Hétfőn elment a háziorvoshoz, aki a vizsgálat során egy alma nagyságú daganatot tapintott ki a hasnyálmirigyen. A CT-vizsgálat megerősítette a diagnózist. Akkor – ismeretség révén – soron kívüli MR-vizsgálatra küldték. Egy vidéki városban tudták csak fogadni. Taxival ment el, egyedül. Most már tudom, hogy el kellett volna kísérem. Valami fontos családi ügyet kellett elintéznem azon a napon. Ma már tudom, ismét érvényes volt rám az ima: „Sokat vékeztem... mulasztással”. Sokszor nem tudjuk, vagy nem érezzük meg, mi a fontosabb. Ahogy anyám mondta gyermekkoromban: „Az ember gyarló!” Sose bocsátom meg magamnak!

A súlyos helyzetben András és Andrea igazi gyermekként álltak Anna mellett. A sebészeti klinikára vitték, ahol azonnal megoperálták. Vagyis, csak felvágták, és visszavarrták. Késő volt már a gyógyításra.

Mielőtt Anna bekerült a kórházba, felhívott telefonon. Késő este volt. Azt mondta, búcsúzni akar. Tudja, hogy nem gyógyítható. – Ne bánkódj! Éltem eleget. Sándor vár! Megyek utána.

Arra kért, ne látogassam többé. Sem most ne menjek át, sem a kórházba ne keressem fel. Ne is hívjam telefonon, ha még egyáltalán hazakerül. Hadd maradjon meg bennem az emléke olyan, amilyen a betegsége előtt volt.

Megtartottam az ígéretemet. Nem láttam többet. Kétszer üzent még nekem. Egyszer a kórházban egy nővérrel. Majd András hazahozatta, hogy az otthonában haljon meg. Ápolónőt fogadtak mellé. Vele üzent nekem utoljára. Azt üzent, hogy tartsam meg jó emlékezetemben.

Ahogy később megtudtam, Anna a kórházból való hazajövetele után nem vett magához sem ételt, sem italt. Minél előbb át akarta lépni a Rubikont. Néhány nap múlva meghalt. Elfogyott, mint a gyertyaszál, melyet lassan emészt el melegséget árasztó lángja. A temetésén sokan voltak. Rokonok, szomszédok, barátok. Egyik festőművész barátja a lelkész búcsúztatója után néhány szóval méltatta kedves egyéniségét: „Ne felejtjük őt, értékes ember volt.

Élete folyamán sok-sok gyermeket indított el az értelem útján. Jó pedagógus volt. Áldja meg az Ég.”

Urnáját a szülei sírjába tették, Sándoré mellé. Ott nyugszanak már mindnyájan, s valahol talán találkoznak, a szülésben meghalt édesanya, és az árvának világra jött kislány. Sírjukon a kúszófenyők kékesen villózó, kanyargós ágai hirdetik egykori földi létüket. Mert a fenyő sokáig él. Megmarad, és átöleli a múltat és a jelent. Betakarja a sírhantot, és az elmúlás birodalmában is hirdetni képes, kékes-zöld ágaival az örökké megmaradó, mindig másokban újjáéledő jövőt.

Andrásék, Anna halála után – az ő kívánsága szerint – megsemmisítettek minden iratot, fényképet. Zsákokba rakták a mozgatható tárgyakat, ruhákat. Átfestették a falakat, kiürítették a szekrényeket. Majd bérbe adták a lakást.

Amikor már mindent elintéztek, András autóbalesetben életét vesztette.

*

Folytatva fogadtatásunk körülményeit: az Annáékkal közösen elköltött vacsora után beszélgetni kezdtünk. Mi kanadai élményeinket elevenítettük fel, s boldogok voltunk, hogy szerencsésen hazaértünk. Mindnyájan egészségesek voltunk, és eszünkbe sem jutott, hogy a jövő rosszat is tartogat számunkra. Milyen kegyelmes is a sors hozzánk: pillanatnyi létünk előtt zárva van a jövőnk. Amíg nem tudunk a ránk váró bajokról, addig nyugodtan élünk.

Beszélgetés közben Anna egy borítékot vett elő a táskájából. Egy újságkivágás volt benne, ami a Tiszatáj egyik számában jelent meg, Nagy Gáspár verse volt rajta. Annak a nagy költőnek a bátor kiállása volt ez a vers, aki az akkor élők között a kedvencem volt, akit tiszteltem és szerettem. Anna felolvasta a verset. Aztán elkértem tőle, én is átolvastam. Érdekesnek találtam a vers formáját. A tartalma pedig megrendített. Hát mégis van számonkérés? Valaki kimondta az elnyomás sötét erői felett az ítéletet:

Egyszer majd el kell temetNI,
és nekünk nem szabad feledNI,
a gyilkosokat néven nevezNI.”

A szabad világból hazatérve úgy éreztem, talán nekünk is rejteget még a jövő elégtételt a leigázásunkért.

Már az is reménységre adott okot, hogy 1988. március 15-én sok fiatal tüntetett Budapesten, és más városokban. Ezt úgy érzékelttem odahaza, hogy a postásunk helyett idegen ember hozta ki a nyugdíjunkat. Furcsának tűnt, mert ismert volt az a tény, hogy a nyugdíjból mindig jutott borraivaló a kihordónak. Erről sosem mondott le önként egyetlen postás sem. Azokban a napokban nem mentek szabadságra. Kérdeztem az ismeretlen kézbesítőt, hol van a mi postásunk? Mire ő azt felelte: büntetésben van. A következő találkozásunkkor mesélte el a fiú, hogy részt vett a Batthyány-örökmécses előtti tüntetésen és a rendőrök megverték. Sőt, bezárták. Két nap után engedték szabadon. Ezért a főnöke még külön megbüntette.

A nyolcvanas évek második fele mintha egy kicsit jobb hangulatú lett volna. Mintha ébredezni kezdtünk volna egy eltompult álomból. Már kiment a nép az utcára. Különösen emlékezetes számomra az 1988. június 27-i „Erdély-tüntetés”. Óriási tömeg gyűlt össze a Hősök terén: Ceausescu falupusztító politikája ellen tüntettünk. Munka után néhány társammal együtt mi is siettünk a helyszínre. Meghatott a sok együtt érző ember látványa, az együtt tiltakozás ereje.

1989 szeptemberében egy hatalmas tüntetés résztvevője voltam, amikor a Bős-Nagymarosra tervezett vízlépcső ellen tiltakoztunk. Az a téma sok vitát váltott ki a magyar politikai- és közéletben, kevesen voltak mellette, sokan ellene. Emlékszem, egy alkalommal a miniszterelnök, Németh Miklós a televízióban úgy nyilatkozott, hogy álmatlan éjszakái vannak miatta. Mi, akik féltettük megcsontkított országunk megmaradt természeti kincseit, köztük a csodálatos Dunakanyar szépségét, lehetőségeink birtokában egyedül az utcára vonulás fegyverét választhattuk.

De már egyre inkább reménykedtünk valamiféle változásban. Különösen nagy lökést adott bátorságunknak Pozsgay Imre nyilatkozata a rádióban, 1989. január 28-án, amikor bejelentette, hogy 1956 népfelkelés volt. Bennem ez a nyílt kiállítás a számomra szent forradalmunk mellett felejthetetlen boldogságot okozott, már nem volt olyan veszélyes a rá való emlékezés. Már beszélhet-

tünk róla a barátainkkal. Sőt, már egyéb tabutéma is szóba jöhetett.

Elkezdődött az én életemben is valami nyíltság. Kezdem felkutatni régi, kőszegi iskolatársaimat. Szinte egyszerre kerestük egymást. Évtizedes hiányok kezdtek pótlódni. Elszállt ifjúságunk, életünk legszebb korszaka úgy, hogy nem is tudtunk egymásról. Nem ismertük egymás gyermekeit, házastársát, egyáltalán, a sorát.

Abban a tudatban, hogy amit elmulasztottunk, soha vissza nem jöhet már – hirtelen megerősödött bennünk a vágy, hogy találkozzunk. Hogy megismerjük egymás múltját. Már felnőtt gyermekeink, unokáink voltak, amikor összejöttünk, egyesületet alapítottunk, és visszaengedtük közénk a régmúlt idők összetartozást adó szeretetét. Sok érdekes történetet meséltek el a társaim, amik az évtizedek alatt megtörténtek velük. Csak az érdekesebbeket említem meg.

Nekem szerencsém volt, mert 1946-ban még le tudtam érettségizni, majd bekerülni az egyetemre. De fiatalabb társaim sorsát már keresztülhúzta az egyre erősödő kommunista hatalom. Iskolánkat bezárták, a tanulók szétszéledtek az ország más iskoláiba. Az egyetemre csak nehezen, vagy sehogy sem jutottak be. Voltak, akik csak később, esti egyetemen tudtak diplomát szerezni.

Társaim történetei között voltak tréfások is. Az egyik iskolatársam egy evangélikus lelkészhez ment feleségül. Mindketten az üldözött társadalmi rétegből kerültek ki, ezért büntetésből az ország egyik legelmaradottabb falujába helyezték őket, de oda is eljutott a változás szele. A régi, bevált vezetők helyére tanulatlan emberek kerültek, akik maguk sem igazodtak el a hirtelen rájuk szakadt feladatok között. Így történhetett meg, hogy a tanácselnök egy november 7-i ünnepségre összehívta a falu népét, köztük az értelmiséget is – tanítót, lelkészt sem hagyva ki a sorból. Az ünnepséget megnyitó beszédben így üdvözölte a meghívottakat: „Üdvözlöm az itt megjelent tsz-elnököt, párttitkár elvtársat és a klerikális reakció képviselőit!”

De volt szomorúbb sorsú iskolatársam is. Klára, aki így mesélte el 1956-os szereplését, és az utána elszenvedett börtön-életét.

Tanári diplomám átvétele után a rádióhoz kerültem. Előbb Budapesten, majd rövid idő múlva Győrbe osztottak be szolgálatra, ahol a rádiós munkám mellett tanítottam is.

Ma is élénken él bennem mindaz, amit akkor átéltem.

1956. október 23.: szokatlanul langyos volt az este. Barátnőmmel nyitott ablak mellett hallgattuk a rádió egyre izgalmasabb híreit. Aztán a szobámba vonultam. Lefeküdtem. Éjjel zörgettek a szobám ajtaján. Itt az ÁVO – gondoltam. De csak az újságíró barátaim kerestek, hogy segítsék újrafogalmazni a Megyei Hírlapot, mert Budapesten kitört a forradalom.

Reggel tanítani mentem. Az iskolában nagy volt az izgalom. Mindenki a budapesti forradalomról beszélt. A hatalmas tömegű felvonulásról, a rádiónál történt tűzharcról, az ÁVO-sok és a szovjet katonák elleni harcról. A tanulók lelkesedve élték át a hallottakat, többen Pestre akartak menni, hogy az ottani fiatalokhoz csatlakozva küzdjenek az idegen tankok ellen. Tanításról szó sem lehetett. Egy-két nap multán már reggeltől estig a győri rádiónál dolgoztam. A rádió – amelynek már eddig is külső munkatársa voltam – a ránk zúduló hírek hatására a napi egy órás adásról egész napi adásra váltott. Boldog voltam, amikor fiatal létemre elfogadták a javaslatomat: Verdi *Nabukkáj*ának híres kórusát adtuk be kezdésnek, majd Kodály Zrínyi szövegét: „Ne bántsd a magyart” is sikerült műsorra tűztnem.

Az adó október végén, és november első napjaiban az egész Dunántúl műsorszórójává vált. Ebből adódott, hogy a munkám is megsokszorozódott, órák hosszat olvastam be az egymástól elszakadt családtagok, szerelmesek üzeneteit. „Pista üzeni menyasszonyának, Kovács Juliskának Encsre, hogy jól van, ne aggódjon érte”. Ilyen, és hasonló közléseket adtam tovább.

Sok volt a bizonytalanság, de az öröm, és a lelkesedés elnyomott minden más érzést. Reménység költözött a szívünkbe. Vártuk, hogy végre megbukik az évtizedek óta ránk nehezedő terror. Talán a „Ruszkik haza!” követelésünk is valóra válik.

Mivel rádiós voltam, október végén Budapestre utaztam hírekért, kapcsolatokért. Szinte hihetetlen, amit ott láttam. Csak évfordulón, ha a TV megmutat néhány egykori filmkockát, a mai

fiatalok csak akkor szembesülhetnek vele, hogy igaz, amit most leírok. Felszedett utcakövek, felborult villamosok, halottak az utcán. A házak kilőve. Az úgynevezett Szabad Nép palota romos. A kirakatok betörve. Mégis, barátságos, mosolygó emberek járkáltak, beszélgettek az utcán. Látszott, hogy bíztak a jövőben.

A bezúzott kirakatokban megmaradtak az áruk. Ha nem, cédula jelezte: „A kirakat áruai a ház mesternél található”. A régi Nemzeti Színház mellett fekete dobozra valaki ezt írta: „A harcoló forradalmárok családjainak gyűjtünk”. A járókelők piros százasokat raktak bele. Az utcákon falusi embereket láttam. Kocsikkal hozták az élelmet a pestieknek. A pékek sütötték a kenyeret, az áram- és gázszolgáltatás működött. Ellátták a lakosságot a harcok alatt is!

Amikor a városba értem, éppen kétórás kijárási engedély volt érvényben. A ruszki tankok sorban álltak a járdák mellett. Az emberek kerülgették őket. Akkor még nem tudtam olyan tisztán megfogalmazni, mint később, amit láttam. Csak néztem, és teljes szívvel szívtam magamba a látottakat. Hogy napok, szinte órák alatt megváltozott az emberek erkölcsé. Hogy nemzeti egység alakult ki. Csak azt láttam, hogy az emberekre valami mámor szállt, mint azon a bizonyos pünkösdőn, a *Biblia* szerint, amikor az emberek úgy viselkedtek, mintha „édes bortól részegedtek volna meg”.

Mindenki ismerőse lett mindenkinek, mindenki beszélgetett a másikkal. Akkor valahogy jók voltunk! Láttam fiatalokat, kezükben lyukas nemzetiszínű zászlókkal szovjet tankon állni, énekelni. Napokat töltöttem akkor Budapesten. Sok mindent láttam. Roszszat is.

Amikor a Köztársaság téren jártam, már lezajlottak a harcok. Ha jól emlékszem, 11 rendőrruhás halott feküdt sorban a betonon. Egyiken írás: ÁVO-s. Egynek a szájában kötegni szűz... Rettenetes volt látni... Az egyik éjszakát a rendőrkapitányságon töltöttem. Máshol féltam. Mint a győri rádió munkatársát, befogadtak. Az egyik helyiségben egy kopott fekhely volt, megengedték, hogy ott próbáljak aludni, ami persze a körülmények miatt nem ment. De pihentem. Másnap jártuk a várost. Egy kapualjból láttam mentőautóra tüzelni. A Mester utcában járva egyszer rám is

lőttek, szerencsére a golyó mellettem pattant a ház falába, ami előtt éppen mentem.

Fájdalmas volt látni a füves tereken, parkokban, járdaszélek le nem betonozott csíkjain harcokban elhunyt fiatalok sírjait. Némi-lyiken kicsiny tábla, névvel, korral. Virág volt minden rögtönzött temetkezési helyen. Úti célom a Bródy Sándor utcai rádió épülete lett volna, de ott senkit és semmit nem találtam. Az üvegpagoda tört darabjai borították az udvart. Az adás már a Parlamentben működött. Oda nem tudtam bemenni.

Hó hullott, amikor hazaértem Győrbe. Kollégáimat tájékoztattam a tapasztaltakról. Felkerestem a városházán Szigethy Attilát, az október 30-án megalakult Dunántúli Nemzeti Tanács elnökét is. Beszámoltam neki a Pesten látottakról. A győri rádióval egészen a szétszóratásáig tartottam a kapcsolatot. Szép volt az a 12 nap, amit 1956. október 23-tól november 4-ig átélünk. Aki akkor élt, és magyar érzelmű volt, az soha nem felejtette el azoknak a napoknak a fenségességét.

November 4-én, hajnali 5 óra 20 perckor hallottam a rádióban Nagy Imre tragikus kiáltványát. Azon a napon reggel szolgálatban voltam a győri rádiónál. Éhes voltam. Az akkor még Vörös Csillag szálloda presszójában a pincértől, akit Tóni bácsinak hívtunk, kaptam két szikkadt zsemlyét. A táskámba tettem őket, nem tudtam enni az idegességtől. A városháza előtt szovjet tank állt. Kezdek közeledni hozzá az emberek. Aztán a tankból kiemelkedett egy fiatal, riadt képű, szőke fiú, akire tisztán emlékszem. Azt kérdezte: Suez?

A rádió épületében nagy volt a felfordulás. Szovjet katonák tödultak be. Az egyik kinyitotta a táskámat, megnyomkodta a szikkadt zsemlyéket. A stúdióból kiszórtak mindent, amit csak lehetett. Szépen induló rádiós életemnek így lett vége.

Lassan megkezdődött a tanítás. Komor napok következtek. Engem februárban felfüggesztettek az állásomból.

1958. aug. 20-án az volt olvasható a Szabad Népben, hogy az ellenforradalommal kapcsolatos perek lezajlottak. Addig már sok ismerősömet zárták börtönbe. A cikk olvasása után megnyugodtam. Megúsztam – gondoltam.

De 1958. szeptember 4-én éjszaka letartóztattak. Akkor éppen Pesten voltam. Aznap délután még eveztem a Dunán a barátaim-

mal. Kéznél volt a melegítőm, azt kaptam magamra. Abban vittek el a budapesti Gyorskocsi utcába. Megmotoztak, majd kezdődött a kihallgatás.

Egy kisebb méretű terembe vezettek. Bent félhomály volt, csak lassan bontakozott ki előttem egy íróasztal kontúrja. Mögötte egy férfi ült. Amikor az íróasztalhoz értem, hirtelen erős fény gyulladt fel, és iszonyatos erővel vágott a szemembe. Semmit nem láttam. A fejem fájni kezdett. Nagyon rosszul éreztem magamat. Valahol a háttérben két alakot láttam, egészen homályosan. Az arcuk titokban maradt.

A vallatóm először Veres Péterről kérdezett. Honnan ismerem, mit tudok róla? A kérdés meglepett. Hogy jön ez ide? De feleltem. Valamikor Péter bácsi közelében laktam. Egyetemista koromban gyakran behívott a kerti írószobájába, ahol olvashattam, tanulhattam. Néha könyveket is adott kölcsön. Tanítgatott, segített eligazodnom az irodalom világában. Ennyi volt a kapcsolatom vele.

Vallatóm nem elégedett meg a válasszal. Olyanokat kérdezett róla, amit valóban nem tudtam. De, ha tudtam volna, akkor sem árultam volna el róla semmit. Nemleges válaszaim feldühítették a férfit. Büntetésül a folyosón állva, mozdulatlanul várhattam a reggelt.

Másnap egy magánzárkába kerültem. Ott is sötét volt. Egészen kicsi fény szüremlett csak be a bedeszkázott ablaknyíláson. Kitapogattam a fekhelyemet. Kemény deszka volt, valami rossz szagú pléddel. Legalábbis annak véltem. Fáradt voltam. Akkor már két éjszaka nem aludtam. Fiatal, akkor még egészséges szervezetem kikövetelte volna az álmot, de nem tudtam aludni. Poloskák tömege esett nekem. Jelenlétüket arcomon éreztem, amint lesodortam őket a kezemmel. De mindig újra támadtak. Az örület határáig üldöztek. Undorodtam és féltem tőlük. A bőröm viszketett a csípésük nyomán. Ha visszagondolok arra az éjszakára, nem tudom, hogyan is sikerült ép ésszel túlélnem.

A következő nap oldalt és hátul lefüggönyözött autóval szállítottak Győrbe. A hátsó ülésen két ór fogott közre. Mozdulni nem tudtam. A sofőr ablakán, oldalt, egy kis résen át mégis kiláttam, ha oldalt előre néztem. Így tudtam követni az utat. Innen tudtam, hogy ismét Győrbe hoztak. Pincezárkába kerültem, ahol

az ablakot üvegtégla helyettesítette. Vasajtáját öt helyen lehetett zárni. Szükség esetén a zárkám melletti helyiségbe kijárhattam. Sőt, minden nap tussolhattam hideg vízben.

Nem emlékszem, hogy törülközőm lett volna. Csak az maradt meg bennem, hogy iszonyú hideg volt. Fáztam. Próbáltam reggelenként tornázni. Verseket mondogattam, számoltam, hogy éber maradjak. Attól féltem, valahogy elvesztem a tudatomat. Levegőhiány miatt többször el is ájultam.

Ma már nem tudom megmondani, miképpen, de jól bírtam a magányt, amelyet kihallgatások szakítottak meg. Nevelőtisztem, aki időnként magához vitetett, először a rádiós munkámra vonatkozó kérdéssorozattal gyötört. Nem volt nehéz felelnem. Annál nagyobb gondot okoztak a Szigethy Attilával kapcsolatos tudakozódások. S bár ő már akkor nem élt, vele kapcsolatban minden választ megtagadtam.

Ma sem értem, minek köszönhettem a kivételes bánásmódot, de engem nem vertek meg. Magánzárka, poloska, hideg, éhezés, ami egy rabnak „kijár”, nekem is megadatott. De nem kínoztak meg, nem bántottak.

Aki a rendőrségen egyszer megütött, orvos volt. Az eset még a pincezárkában történt. A hideg, nyirkos helyiségben felfáztam, vesegyulladást kaptam. Iszonyú fájdalmaim voltak. Szinte fetrengtem kínomban. Az egyik őr behívta a börtönorvost.

Nagy, magas férfi volt. A jóltápláltság sugárzott róla. Ahogy előtte álltam, a tenyere élével akkorát ütött a bal vesémre, hogy azonnal elájultam. Akkor intézkedett, és kivitetett az SZTK-ba. A rendelőben nem mert senki szóba állni velem. Elhúzódtak tőlem, mintha leprás lennék. Talán féltek a börtönőrtől. Vagy gyilkosnak nézhettek? Az őr mellettem állt, a betegtársak a másik sarokból szemléltek. Rossz érzés volt. Vajon mit gondolnak rólam? – gondoltam. Hogy feloldjam a feszültséget, odasétáltam a váró sarkában felállított személymérleghez, és megmértem magamat. Nem tudom miért, de ettől a mozdulattól kicsit enyhült a hangulat a teremben. Aztán bekerültem az orvoshoz. Gyógyszert kaptam. Végül visszakísértek a zárkába. Nehezen gyógyultam meg, sok fájdalom elszenvedése árán.

Humoros események is történtek velem. Egyszer engedélyt kaptam, hogy a sötétkék melegítőmet, ami már nagyon elpiszkoló-

dott, a zuhanyzóhelyiségben kimoshassam, hideg vízben. Éppen akkor – talán nem is véletlenül – kihallgatásra kellett mennem. Nem volt választási lehetőségem: fehér jégeralsóban és felsőben, amit az egyik börtönőr kölcsönzött, amíg a ruhám megszárad – jelentem meg. Eleganciámat a kísérő rendőr sem tudta elfogulatlan arccal szemlélni.

Egyik alkalommal pedig egy nagydarab „civil” nyitott be a kihallgatásra,

- Alljon fel, ha én belépek! – ordította.
- Miért, ki maga? – kérdeztem.
- A városi rendőrkapitány.
- Ki gondolta volna? Civilben van!
- Alljon a fal mellé!

Bevallom, megismertem a rendőrkapitányt, de jól esett a lelkemnek, hogy legalább ilyen kicsi mértékben is, de megmutathattam, nem alázkodom meg előtte.

Az örök „díjazták”, hogy soha nem hisztiztem, nem vertem az ajtót. Egyik este a rendőrség vacsorájából töltött paprikát hoztak be nekem. Egyszer pedig rántott halat ebédelhettem krumplissalátával. Ez egy olyan napon történt, amikor délután újra behívtak a „kérdés-felelet” folytatására. Vallatóim ketten voltak. Kedélyesen akarták kezdeni a beszélgetést.

- Nos, hogy érzi magát nálunk? – kérdezte az egyik.
- Akár a megyéspüspök – feleltem.
- Hogy érti ezt?
- Gondolom, ő is halat eszik pénteken.

Dolgozott egy idősebb ör is a rendőrségen. Amikor egyedül volt a folyosón, kinyitotta a kémlelőnyílást, és súgva kérdezte: kislány, szereti a palacsintát? A feleségem küldött magának. De a papírt majd adja ki, mert abból bajunk lehet.

És benyújtott egy kis csomagot. Négy darab finom diós palacsinta volt benne. Nem tudtam eldönteni, az étel esett-e jobban, vagy az emberség.

Egyszer a nevelőtisztem, egy hadnagy, az egyik kihallgatáson megkérdezte, van-e valami kívánságom? Kértem, nyissa ki az ablakot, mert fulladok, és adjon egy pohár vizet. Utáltam pléhcsajkából inni. A hadnagy teljesítette a kérésemet.

Amikor átszállítottak a városi börtönbe, azt kértem, hadd menjek gyalog. Ne vigyenek rabszállítóval. Megengedték. Az idős őr kísért. De, amikor a levegőre értem, összeestem. Hiába, két hónapig egyszer sem vittek ki sétálni.

Az őr úgy adott át új rabtársaimnak: nálunk igen jól viselkedett, itt is jó legyen!

Emeleti, padlós zárkába kerültem. Hat személy befogadására volt elég. Emeletes ágyakban aludtunk. Köztörvényesekkel kerültem össze, köztük egy gyermeket váró szép cigány menyecskével. Ő volt a zárka jótevője. Mivel várandós volt, minden nap kapott fél liter tejet. Szerencsére nem szerettem, így mi ittuk meg. Ha gusztustalan, nyúlós szalonnát adtak, csak szólni kellett neki: Juli, kívánjál már egy kis hagymát! Juli azonnal segített.

Jaj, hagyma nő a gyerekem fejére, ha nem ehettek hagymát – sopánkodott ilyenkor.

Ha férfi volt szolgálatban, mindig teljesítette a kérést, ha nő, akkor soha.

Az egyik fiatal börtönőrnő ellenséges volt velem. – Maga pedagógus? – kérdezte egy alkalommal.

– Igen.

– Adja fel a köpenyemet! Háta mögé kerülve, filmbe illő koreográfiával öltöztettem, közben társaim kuncogtak.

Aztán újabb kihívás:

– Maga pedagógus?

– Igen.

– Akkor maga vezeti le az udvaron a tornát.

Ez nagyon szórakoztató műsor volt, bár nem annak szánták. 39 cigányasszony volt a csoportban. Tornáztatásuk nem volt mindennapi esemény! Amikor azt vezényeltem nekik, hogy „lábakat fel!” – a fűző nélkül bakancsaik lerepültek a lábaikról. Az őrök az emeleti ablakoknál nevettek a kínlódásomat.

Karácsony előtt a parancsnok rám bízta az irodájának a kitakarítását. Megtisztelő feladatnak szánta. Az asztalán fenyőcsokor állt. Megörültem nagyon. Egy ágacskát letörtem róla, és felvittem a szobánkba. A többiek boldogan fogadták. Ez jelképezte a mi karácsonyunkat. Egy szál fenyőág.

A tárgyalásom elhúzódott, mivel a kijelölt ügyész öngyilkos lett. 1959. január végére tűzték ki a végleges időpontot. Átkísértek a bíróság épületébe.

Vácról elhozták tanúnak volt munkatársaimat. Megbilincselve, fegyörök között álltak a folyosón. Amikor elvezettek mellettük, csak a szemünkkel üdvözlöttük egymást. Volt főnököm egy óvatlan pillanatban azért odasúgta: engem halálra ítélték. Kegyetlen érzés volt.

A tanúkihallgatáson senki sem mondott ellenem terhelő valloást. Javamra igen. Mentségemül fogadták el, hogy a forradalom alatt elmentem a könyvesbolt vezetőjéhez, hogy szedje ki a kirkatból Marx, Engels, és Lenin műveit, mert még betörik az üveget.

Sor került az üzenetközvetítésekre is. Az egyik tanú azzal mentetett, hogy azzal semmi rosszat nem tettem. Az, hogy a harcok alatt szétesett családok tagjait segítettem újra összehozni egymással, semmiképpen sem lehetett ellenforradalmi cselekedet.

A bíró azt kérdezte: – Milyen lemezeket tett fel a rádióban Horváth Klára?

Volt kollégám, Szűcs Lajos erre azt felelte: – Például azt, hogy: Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország!

A bíró erre zárt tárgyalást rendelt el. Büntetés: egy év szabadságvesztés. De ez a tárgyalás után feltételes szabadlábra helyezésre változott. Az ügyész súlyosbítást kért! Április 4-én azonban amnesztiát rendeltek el a rövidebb büntetésekre. Engem a tárgyalás végén felmentettek.

Amikor visszamentem a zárkamba, az idősebb felügyelő volt szolgálatban. Kértem a holmimat.

– Jaj, pedig olyan jó munkahelyet találtam magának – mondta.

– Milyen munkahelyet? – kérdeztem.

– Hát, a mosodában.

No, erről könnyen lemondtam, és a kék melegítőmben, amiben letartóztattak – kiléptem a börtön kapuján. Hideg, januári nap volt.

Másnap délelőtt leendő sógornóm perzsagalléros, divatos télikabátjában sétáltam a győri Baross úton. A sógornóm is velem volt. Élveztem a szabadságot. Nagyokat szippantottam a tiszta

levegőből. Mellettem nyugodt emberek jártak, nem dobbantak súlyos rendőrléptek. Jó volt élni!

Hirtelen csinos, színes szoknyás, várandós cigányasszony tűnt fel. Elhagyott bennünket. Hátrafordultam, ő is visszanézett. A zárkatársam volt. Megismert.

– Szervusz Klára, te is kiszabadutá? A sétálóutca forgalma leállt... És mi, a két kiszabadult rab, álltunk összeölelkezve... Végre – szabadon!

1991. október első napjaiban táviratot kaptam, melyben meghívtak egy emlékünnepeyre. A szövegében az állt, hogy vegyem át az 1956-os Forradalom és Szabadságharcban hősi halált halt hozzátartozóm emlékére kiállított emléklapot és emlékérmét. Elmentem.

Az emléklap az én nevemre volt kiállítva, tévedésből engem nyilvánítottak halottnak. Így megélhettem azt a különleges állapotot, hogy saját emlékem előtt egyperces néma felállással tisztelgethettem.

*

Az események a nyolcvanas évek végén rohamosan felélénkültek, úgy éreztem, mintha visszajött volna 1956 szelleme. Egyik nagy élményem az 1989. március 15-i felvonulásban való részvételem volt. Erről külön kell megemlékeznem, mivel visszahozta nekem az 1956. október 23-i tömegtüntetés szívekig ható hangulatát. Nem emlékszem, honnan tudtam a Petőfi térre tervezett gyűlésről. Talán benne lehetett a levegőben?

Csak arra emlékszem, hogy egy ellenállhatatlan vágy ébredt bennem valami kirobbanó, szép élményre. A csoda megismétlődésére vágytam. Akkor féléves csecsemőm miatt nem állhattam be a menetelő fiatalok közé, de a lelkem velük haladt. Először még a Kossuth-címeres zászlók alatt. Később már egyre több lyukas zászlót lengetett az őszi szél. Úgy éreztem, mintha hívott volna a tömeg, bár csak sejtettem, hogy sokan összejönnek majd a nagy költő szobránál.

Megindultunk tehát a kissé hűvös, de tiszta levegőjű márciusi reggelen a lányommal, aki azon a csodálatos napon féléves volt. Azt mondtam neki: menjünk el, és megmutatom neked, milyen

volt akkor a pesti utca, szeretném, ha kapnál valamit abból a hangulatból, ami 33 évvel ezelőtt betöltötte a szíveket.

Reggel nyolc órakor indultunk, és busszal mentünk a 2-es vilamoshoz. A Jászai Mari téren már sok ember volt, alig fértünk fel a járműre. A Petőfi téren már óriási tömeg gyűlt össze. Arra emlékszem, hogy egy fa alatt álltunk. Körülöttünk egy nagyobb társaság volt, gyerekekkel. A kisfiúk felmentek a fára. Valaki elszavalta a *Talpra magyart*. A gyerekek közül az egyik ismételte a refrént, de rosszul figyelte meg a szöveget, és azt mondta: „esküszünk, hogy magyarok tovább nem leszünk!” Az apa kijavította a fiát, de bennem ez az elszólás megmaradt, és ma is sokszor visszaemlékszem erre a jelenetre.

A tömeg továbbvonult a TV székháza elé. Az utcákon, melyeken áthaladtunk, énekeltünk. Akkor döböntem rá, hogy az emberek nem ismerik a magyar dalokat, a több évtizedes diktatúra alatt csak mozgalmi énekeket tanultak a fiatalok. A magyar népdalokat csak mi idősebbek ismertük. Az erkélyekről, ablakokból a lakók integettek a felvonulóknak, tapsoltak, és éljeneztek bennünket.

A tömegben semmi disszonáns hangot nem tapasztaltam. Mindenki csendben, vagy énekelve, békésen és méltósággal vonult. Úgy éreztem, valamit visszakaptunk 1956. október 23-ának hangulatából.

A TV székháza előtt megállt a tömeg. Arra emlékszem, Csengey Dénes volt a szónok. Egyetlen mondatára szó szerint is emlékszem: ne féltsék tőlünk a televíziót, mert az a miénk.

Amikor egy óriási tömegben minden egyes ember szíve egyformán dobog, akkor az olyan katarzist idéz elő a résztvevőkben, ami életük végéig elkíséri őket. Ez most olyan állapot volt. Egyre lelkesebben meneteltünk. A Batthyány-örökmécses előtt is megálltunk. Minden állomáson mondott valaki beszédet, de már a szereplőkre nem emlékszem. A Parlament elé értünk. Itt is szónoklatok hangzottak el. Mellettünk egy idősebb nő sírt. Válla megrándult a visszafojtott zokogástól. Önkéntelenül felé fordultam. Ahogy észrevette, hogy nézem, csak annyit mondott: itt lőték agyon a férjemet '56. október 25-én.

A rögtönzött ünnepség végén elénekeltük a *Himnuszt*. Utána valaki a tömegből elkezdte a *Székely himnuszt*. Alig tudta valaki a szövegét. Nem csoda, hiszen eddig tiltott volt az éneklése. Ahogy

a pesti utcákon át meneteltünk, vagy, ahogy egy-egy téren megálltunk, még volt bennünk félelem. Fel-felnéztünk a háztetőkre, nem lőnek-e ránk titkos kezek? Különösen a Bem téren féltünk.

Döbbenetes látvány volt, ahogy a rengeteg ember átment a budai partra, a Margit hídon teljes szélességben hömpölygött a nép. Mi már átértünk a túlsó partra, a sokaság másik fele még fel sem jutott a hídra. Azt mondták akkor, hogy százezres tömeg volt ott.

A Bem téren a szónok már erősen bírálta az elmúlt évtizedek politikáját. Megnevezve Kádár bűneit, az '56-os megtorlásokat. Felsorolta, hogy Haynau annak idején hány magyart végeztetett ki, majd rámutatott arra, hogy Kádár még rajta is túltett a vérengzésben. Egyre bátrabban beszélt, és mi azt vettük észre, hogy az emberek egyre fogytakoznak körülöttünk. Féltek, és elindultak haza. Bevallom, mi is nézegettük a háztetőket. De úgy döntöttünk, végigjárjuk az utat, amelyen elindultunk. Végző állomás a Batthyány tér volt. Még Kölcseynek is maradt virág, még az ő szobrára is került koszorú. Elénekeltük a *Himnusz*t, aztán feloszlott a tömeg. Mi is hazaindultunk. Késő délután értünk haza Katával.

Ez a felvonulás más volt, mint az 1956-os, de valamit azért visszaadott a múltból. A tömeg, ha tiszta szándékú, és egyet akar, csodálatos tud lenni!

Az 1989 eseményekben gazdag év volt. Csodálatos élményekben volt részünk. Ha visszatekintek az elmúlt húsz évre, úgy látom, akkor voltunk talán utoljára egységes nemzet. A történések egymást követték. Megrázó élményként éltem át Nagy Imre és társai újratemetését. Katával mentünk a Hősök terére. Ahogy odaértünk, óriási tömeg állt már ott. A hangszórókból az 1956-os áldozatok nevei koppantak bele a csendbe. Megható, döbbenetes látványt nyújtottak a felravatalozott koporsók. A szónokok közül magasan kitűnt egy fiatal fiú beszéde, aki először merte kimondani, hogy a szovjetek menjenek haza.

Már az újratemetés előtti hetekben szívszorongva figyeltük a TV-ben a kihantolásokról szóló tudósításokat a 301-es parcellában. Egy kép sokszor beugrik az emlékezetembe: a hozzátartozók ott állnak a félig kihantolt sírok előtt, és nézik, ahogy a munkások ásói egyre mélyebben hatolnak a földbe. Döbbenetes látvány volt.

A végleges búcsút, a temetői szertartásokat szintén közvetítette a TV.

Akkor jó volt az utcákon járni. Firkák, plakátok a falakon mindenfele hirdették: Tovarisi, konyec.

Ugyanazon év augusztus végén az Ipari Minisztérium üdülőjében nyaraltunk a Balatonon. Emlékszem, az augusztus 20. előtti napokban az utcák tele voltak kelet-németekkel. Várták a Pán-Európai pikniket. Amikor érkezett október 23., a Parlament előtt gyűltünk össze. A lépcső tele volt égő gyertyával. Ez volt az első nyilvános gyász a forradalom emlékére. Felemelő volt. És reménység ébredt a szívünkben a jövőnk iránt.

Epilógus

Húsz év telt el azóta. Megszépültek az emlékek, de elszálltak az illúziók is. 2010-ben mit írhatnék végsőznak? Elmentek a barátaink, eltávoztak a testvéreim, alig maradtunk néhányan öregek.

83 éves vagyok. Visszatekintve az elmúlt évtizedekre, bizony több volt a rossz benne, mint a jó. Világháború, fasizmus, kommunizmus. Üldöztetés, harctér az otthonunk körül, megszállás, kilakoltatás. De mindig volt feltámadás.

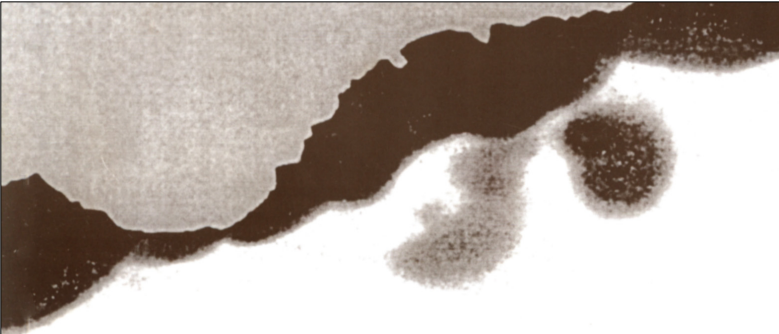
Ha elfog a keserűség, arra gondolok, mennyi szépet is átéltem. Láttam sok idegen tájat. Jártam Európa sok országában. Elöttem zuhogott a Niagara vízesése. Álltam a Mont Blanc tetején. Ahogy álltam a csúcson, hideg szél fujt. Kivettem a nyakamból a sálamat, és a fejemre akartam tenni. A szél kiszakította a kezemből. Én csak néztem, hogyan fogadja el a hegy tőlem ezt a kis emléket. És boldog voltam, amikor a selyemsálam úszott a levegőben, a jégtáblák felett.

De a legszebb, amit átéltem, amiért érdemes volt megszületnem, az 1956 őszének 12 napja volt. A szent, csodálatos forradalom. Egy nemzet állt akkor a világ tetején, a szabadság, az összetartozás, a hazaszeretet hegycsúcsán. Olyan magasan a föld felett, közel az éghez, hogy abban az égi forráságban meghaltak a hősök.

Az a forradalom volt életem ajándéka. A költővel vallom:

életemnek
te adtál értelmet, vad álmokat
éjjelre és kedvet a szenvedéshez
meg örömet; mindig te fogtál kézen
ha botladoztam, magasra emeltél
s nem engedted, hogy kifulladás vénen,
ezerkilencszázötvenhat, te csillag,
(Faludy György)

Ajánlom a Télidő című kötetet (<i>Lehoczky Leopoldina</i>)	7
A harmadik könyvem elé	11
Az Akadémiai Könyvtár	11
Bandi bácsi fegyelmije	15
A párválasztás	20
A lánykérés	23
Bemutatás a családnak	24
Az esküvő	33
A kórházban	49
A forradalom után	54
Imre	70
Kiköltözünk aへgyre	80
Irénke néni	83
Mihály	95
Lipcse	114
Gohlis kastélya	116
Lipcse, Deutsche Bücherei	116
Drezda	117
Kirándulások az Akadémiai Könyvtárból	118
Az első külföldi utak	124
Cinci	129
Újabb külföldi utak	132
Apám halála	134
Az első nyugati út	137
Napló 1975-ből	137
Újabb utak a szomszédos országokba	144
Margit meséje	155
NSZK, Franciáország – 1978	164
Párizs	173
Prágai utazásunk	184
Erdély – 1984	197
Kanadai utazás – 1986	221
Ágnes	238
Anna	246
H. Klára története	262
Epilógus	273

Lenhardtné Bertalan Emma

ÉVTIZEDEK SODRÁSÁBAN

*Egy bakonyljai parasztcsalád
és egy evangélikus iskola
a XX. században*

Lenhardtné Bertalan Emma Évtizedek sodrásában című könyve
borítója látható a képen, a mű kapható a Czupi Kiadónál
(8800 Nagykanizsa, Pityer u. 19. Tel: 30 937 16 14, www.czupi.hu)

A bakonyaljai falut,
ahol 1927-ben születtem,
evangélikusok és katolikusok lakták.
A toleranciát, a becsületet és a haza-
szeretetet az itteni parasztoktól tanultam.
Tízéves koromban a nyugati szellemiségű Kőszegre
kerültem. A keresztyén erkölcsiséget tanító evangélikus
középiskolában értem emberré.

Könyvtáros-török szakos diplomámmal a Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtárban dolgoztam negyven évnél is tovább. Az ötvenes években az
egyetemekről félreállított nagyszerű tudós emberek társaságában élhettem.

Kötelességemnek éreztem, hogy továbbadjam az utódoknak mindazt,
amit kortársaimmal együtt átéltem. Ezért írtam ezt a regényt.

Lenhardtné Bertalan Emma

Lenhardtné Bertalan Emma:

Évtizedek sodrásában

Egy bakonyaljai parasztcsalád és egy evangélikus iskola a XX. században

Önéletrajzi ihletésű regény

A könyvben megelevenedik a *Bakonyalja* kis falujának élete a 30-as években. Feltárulkozik a *kőszegi Gyurácz Ferenc Evangélikus Leánygimnázium* a háború előtt és a háború után. Majd a politikai változásokat tükröző budapesti egyetemi évek története. *A magyar falu közösségének ereje és nagysága egyik legszebb példája olvasható a kötetben*, amikor a front alatt lányaik és asszonyaik becsületét védik az oroszoktól.

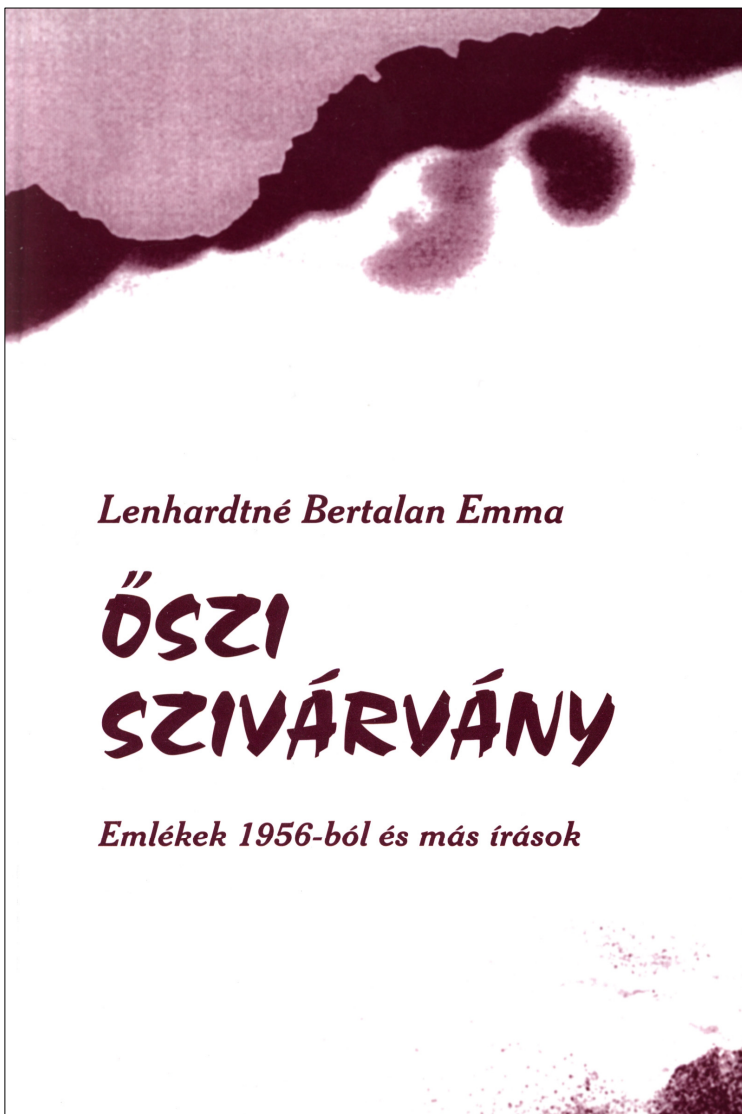
Az ötvenes évek ezt a rendkívüli belső erővel rendelkező falut is megtörik tartásában.

Az imádott, tisztelt, okos, művelt, sikeresen gazdálkodó apa — törvényes felesége és a falu által tudottan — másik asszonnyal is él. Ez különlegesen érdekes háttérrel ad a könyv történéseinek, miközben hitről, halálról olvashatunk egy XX. századi parasztcsalád életét és iskoláztatott lányának sorsát is megismerve.

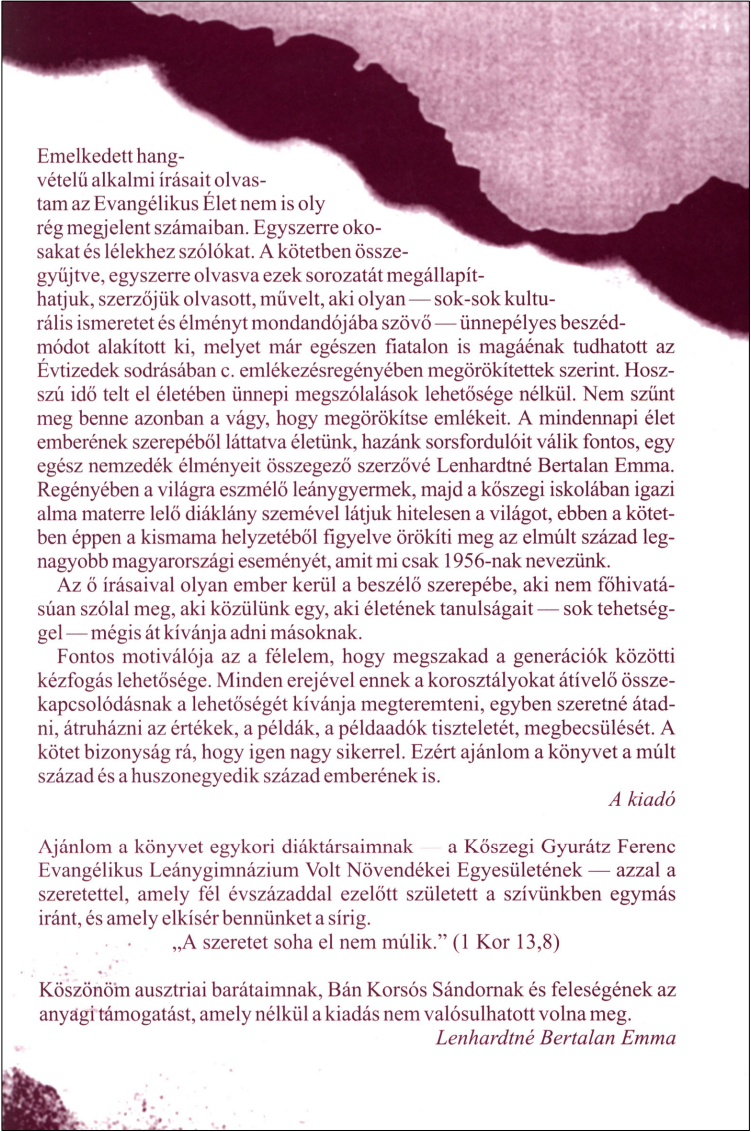
Rendkívüli olvasmányosság és történeti hitelesség jellemzi a munkát. Az emlékekből építkező regény hazává teszi a szerző életének tájait.

A kiadó

Lenhardtné Bertalan Emma *Évtizedek sodrásában* című könyve
hátsó borítója látható a képen, a mű kapható a Czupi Kiadónál
(8800 Nagykánizsa, Pityer u. 19. Tel: 30 937 16 14, www.czupi.hu)

Lenhardtné Bertalan Emma *Őszi szivárvány* című könyve borítója
látható a képen, a mű kapható a Czupi Kiadónál
(8800 Nagykanizsa, Pityer u. 19. Tel: 30 937 16 14, www.czupi.hu)

Emelkedett hang-
vételő alkalmi írásait olvas-
tam az Evangélikus Élet nem is oly
rég megjelent számaiban. Egyszerre oko-
sokat és lélekhez szólókat. A kötetben össze-
gyűjtve, egyszerre olvasva ezek sorozatát megállapít-
hatjuk, szerzőjük olvasott, művelt, aki olyan — sok-sok kultu-
rális ismeretet és élményt mondandójába szövő — ünnepélyes beszéd-
módot alakított ki, melyet már egészen fiatalon is magáénak tudhatott az
Évtizedek sodrásában c. emlékezésregényében megörökítették szerint. Hosz-
szú idő telt el életében ünnepi megszólalások lehetősége nélkül. Nem szűnt
meg benne azonban a vágy, hogy megörökítse emlékeit. A mindennapi élet
emberének szerepéből láttatva életünk, hazánk sorsfordulóit válik fontos, egy
egész nemzedék élményeit összegezõ szerzővé Lenhardtné Bertalan Emma.
Regényében a világra eszmélő leánygyermek, majd a községi iskolában igazi
alma materre lelő diáklány szemével látjuk hitelesen a világot, ebben a kötet-
ben éppen a kismama helyzetéből figyelve örökíti meg az elmúlt század leg-
nagyobb magyarországi eseményét, amit mi csak 1956-nak nevezünk.

Az ő írásaival olyan ember kerül a beszélő szerepébe, aki nem főhivatá-
súan szólal meg, aki közülünk egy, aki életének tanulságait — sok tehetség-
gel — mégis át kívánja adni másoknak.

Fontos motiválója az a félelem, hogy megszakad a generációk közötti
kézfogas lehetősége. Minden erejével ennek a korosztályokat átívelő össze-
kapcsolódásnak a lehetőségét kívánja megteremteni, egyben szeretné átad-
ni, átruházni az értékek, a példák, a példaadók tiszteletét, megbecsülését. A
kötet bizonyosság rá, hogy igen nagy sikerrel. Ezért ajánlom a könyvet a múlt
század és a huszonegyedik század emberének is.

A kiadó

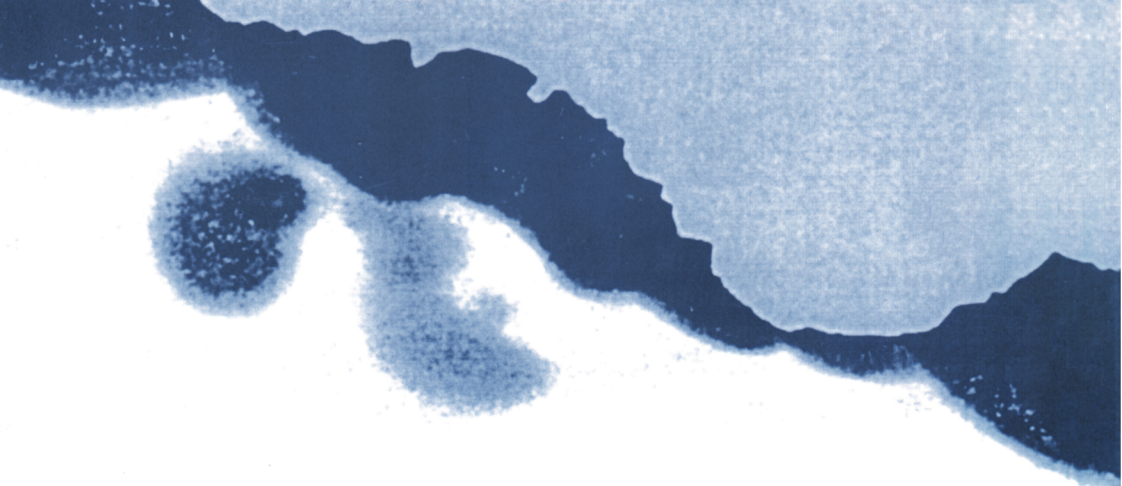
Ajánlom a könyvet egykori diáktársaimnak — a Kőszegi Gyurátz Ferenc
Evangélikus Leánygimnázium Volt Növendékei Egyesületének — azzal a
szeretettel, amely fél évszázaddal ezelőtt született a szívünkben egymás
iránt, és amely elkísér bennünket a sírig.

„A szeretet soha el nem múlik.” (1 Kor 13,8)

Köszönöm ausztriai barátaimnak, Bán Korsós Sándornak és feleségének az
anyagi támogatást, amely nélkül a kiadás nem valósulhatott volna meg.

Lenhardtné Bertalan Emma

Lenhardtné Bertalan Emma Őszi szivárvány című könyve hátsó
borítója látható a képen, a mű kapható a Czupi Kiadónál
(8800 Nagykanizsa, Pityer u. 19. Tel: 30 937 16 14, www.czupi.hu)

A kiadó ajánlása:

Egy középiskolás korszak felidézését célzó egyesületi tervvel induló, majd szélesebb időszakaszt átölelő emlékezőskötetté vált munka a 21. századra két további kötetrel bővülve mára szinte az egész múlt századot élénk idézi.

Az első világháborúnak a családot személyesen érintő eleven hatásai között eszmélő gyermektől a századvég rendszerváltozásának megélőjeként tudatos publikálásba kezdő közíróig vezet szerzőnk életútja ezekben a kötetekben.

A század históriája pontosan rajzolódik ki a család és az emlékező történetének háttereként. Az írásokban megjelenő nagyobb formátumú társadalmi változások és a magánélet alakulásának folyamata teszi megélhetővé minden nemzedék olvasója számára az átélt időszakot.

A szerző három kötete tehát valójában egy folyamatos történetmondás, melynek e darabja a 20. század második felét öleli fel. Különös értéke az emberi kapcsolatok, a visszafogott – mert kiteljesedni a korszak hatalmi berendezkedésének elutasítása mellett nem tudó – élet örömeinek és gondjainak bemutatása. Hiteles és emberi a kötetben kirajzolódó világ.

A szerzőnek az életsorsok iránti különösen erős érdeklődése miatt pedig a század igazi magyar panoptikuma is a kötet, sok-sok megszívlelendő életpályával.

Mi, a kötetek olvasói persze a legfőbb életpálya, a szerző életének ívét érezzük a legfontosabbnak.